

YASHOVUAYA JAINA GRANTHAMALA. 2

7111

PRAMANANAYA-TATTVALOKALANKARA

OF

SHRUU VADI BUVASURI WITH THE COMMENTARY

RATNAKARAYATARIKA OF

SHREE RATNAPRABHACHARYA

(CHAPTERS, 1-2)

EDITED

UNDER THE BENIGN INFLUENCE AND PATRONAGE

OF

SHASTRAVISHARAD JAINACHARYA SHREE VIJAYA DHARMA SURT BY

HIS HOLINESS' MOST DEVOTED SERVANTS SHRAVAK PANDIT HARGOVINDDAS

AND

SHRVAK PANDIT BECHARDAS.

PRINTED AND PUBLISHED

BY

HARSHCHAND BHURABHAT PROPRIETOR OF DHARMABHYUDAYA PRESS BENARES.

+403+

Veer-Era, 2437.

---:0:---

Price, Rs 1-0-0.

सहम्

प्रस्तावना ।

कः खल्वाहेततत्त्वाभियुक्तः. तार्किकचकचकवर्तित्वेन, प्रतिवादि-भयद्भरत्वेन च सुविश्रुतानां मूल्यन्थमेतं प्रणेतृणां वादिश्रीदेवस्रीणां सुविहित-सुगृहीतेन नामधेयेन नास्त्यत्यन्तं परिचितः ! । एतेषां जन्म विक्रमाकीद् वैहि-वेद-चन्द्र-भूमिप्रमिते (११४२) वर्षे गूर्जरदेशान्त-रीते मङ्डाह्तनान्नि नगरे प्राग्वाटवरानुक्तोपमस्य वीरैनागाह्यस्य श्रेष्ठिनो जिनदेवीनाम्न्या गृहिण्याः कुक्षो समजनिष्ट । प्रददे वैषां पितृभ्यां पूर्णचन्द्र इति नाम। पूर्वपुण्योदयवशेन निसर्गत एव संसाराद् विरक्तिचेतेः. परित्यज्य मोहसाब्राज्यशालिनी वैभविकी मुच्छी, श्रीमन्मुनिचन्द्रसरीपां समीपे विक्रमादित्याद् द्विपेञ्चेकेन्दुसंस्ये(११५२) संबत्तरे आहर्ती दीक्षा प्रतिपेदे । समातिष्ठिपंश्च दीक्षासमये गुरव-स्तेषा रामचन्द्र इति नाम । स्तोकेनेव कालेनाऽचिन्त्यप्रतिभाषकर्षव-शतक्तै समभ्यम्य सर्वेविषयाणि शास्त्राणि. संप्राप्य वाडविद्यायां परां काष्टा. विहत्य चानेकेषु देरोषु. महतीषु समासु पराजय लन्भिता नानादिघा प्रतिवादिविद्यारदा . यत्प्रभावकचरित्रे तच्चरित्रप्रतिपादन-परे एकविंरी शृहे-

"सर्हतो जीवनग्रामी राजमान स्वीतन्ता। प्राप्तादासम्बद्धाः वृत्तन्तानिमी हर्ष ॥ ७॥ द्वी श्रीप्रभादश्य रेहे स्वर 'बीरनाम हन्त्रीराम् । व ' दोश सुसर्वरेश्वरे ' की प्रभादश्यविक्षेत्रे ।

१ ' निःविदेशमिव जन्म एति प्रभावक्यस्मि । २ यम् निर्णयमानसमुद्रितस्य प्रमाणनयतस्यारोकारकारभाषामुकावपुरतकस्य प्रसायनाया देवसूचिपितुनीस् ' नाग-देव इति व्यतिकि स्थिनयस्.

"शिवाद्वैतं वदन् यन्ध पुरे धवलके द्विज ।

काइमीरसागरो जिग्ये वाटात् सत्यपुरे पुरे ॥ ३९ ॥

तथा नागपुरे क्षुण्णो गुणचन्द्रो दिगम्बरः ।

चित्रकृटे भागवतः शिवभूत्याख्यया पुनः ॥ ४० ॥

गङ्गाधरो गोपगिरौ घरायां धरणीधरः ।

पद्माकरो द्विजः पुष्करिण्यां च वाग्मदोद्धरः ॥ ४१ ॥

जितस्र श्रीमृगुक्षेत्रे कृष्णाच्यो बाह्यणाद्रणीः ।

एवं वादजयोन्मुद्रो रामचन्द्रः क्षितावभूत्" ॥ ४२ ॥

एवं च विश्वसिन्निप विश्वे वादिमतङ्गजगार्दूलत्वेन परां प्रसिद्धि समासादितवतस्तान् सुयोग्यतयाऽतिप्रसन्निचत्ता गुरवो 'देवसूरि' च द्राति । नामदानपूर्वकं विक्रमात् ११७४ वर्षे स्रिपदे न्यवीविशन् ।

प्रिम्बीदिप्रवरेरणहिल्लपुरपत्तने श्रीसिद्धराजजयसिंहिक्षितिपंतनोना-शास्त्रविशारदेरनेकैः प्रामाणिकप्रकाण्डेमीण्डतायां चतुरङ्कायां परिषदि तर्क-कर्कशैरनल्पैर्विकल्पकल्पनाजालेः परामृति प्रापितश्चतुरशितौ समाम्र लव्यजयप्रतिष्ठोऽपि कुमुदचन्द्रनामा दिगम्बराचार्यः, समर्थितश्च स-युक्तिस्किकं नारीनिर्वाणविधिः, प्रभावमापादितं श्वेताम्बरं शासनम्, सम्रतम्भितश्च स्वकीयो विमलो यशःस्तम्भः। तदानी च सभामध्य-मध्यासीनेरन्यगच्छीयरिप बहुमिर्जगद्विल्यातैः श्रीमँद्वेमचन्द्राचार्यप्रमृ-तिभिः स्रिभिः, अप्रतिवश्चद्विर्तिनं कविल्वकोशलं, परा स्त्रितिमुपनीता

९ "श्रीदेवसूरिरपरथ जगत्प्रसिद्धो वादीश्वरोऽस्तगुणचन्द्रमदोऽपि वाल्ये" इति गुर्वावल्या श्रीमुनिमुन्दरसुरयोऽपि ।

२ "वेदाश्वराङ्करे वर्षे सूरित्वमभवत् प्रभो " इति प्रभावकचरित्रे ।

३ "शरवेदेश्वरे वर्षे कार्तिके पूणिमानिशि । जन्नाऽभवन्यभोव्योमवाणशम्भो वर्तं तथा" ॥ ८४८ ॥ इति प्रभावकचरित्रे श्रांट्रेमचन्द्राचार्यप्रयन्धगतश्लोकेन हेमचन्द्राचार्याणा गा-दिश्चोदेवम्रिसमानकालिकत्वं सुप्रतीतम् ।

वादीन्द्राः श्रीदेवस्रिगदाः, तथा च प्रभावकचरित्रे-

"श्रीसिद्धहेमचन्द्राभिधानशब्दानुशासने । सुत्रधारः प्रभु. श्रीमान् हेमचन्द्रप्रभुर्तगौ"॥ २५०॥

स्त्रधारः प्रभुः श्रीमान् हमचन्द्रप्रभुनेगां"॥ २५०

त्तथाहि—

यदि नाम कुमुद्दचन्द्रं नालेप्यद् देवस्रिरिहिमलेचिः । कटिपरिधानमधास्यतं कतम श्वेताम्यरो जगिति १ ॥२५१॥ श्रीचन्द्रस्रयस्त्रतं सिद्धान्तस्येव मूर्तेयः । शासनोद्धारकुर्मायाऽशासन् श्रीदेवस्रये ॥ २५२ ॥ श्रीमहेवगुरो सिहामनस्थे सित भास्त्रति ।

प्रतिष्टामां न लग्नानि वृत्तानि महत्तामपि "॥॥ २५३॥ अपरेरपि तत्समानकालिकैः पश्चाद्धाविभिश्च भूरिभिः सूरिभि-स्यीणां जयश्रीसमागमस्य, चातुर्वेद्यवैशारद्यस्य. माहात्स्योत्की

नस्य. सत्तासमयाद्युपवर्णनस्य च तत्तद्श्रन्थेषु विहितः संवादः सुस्पष्टं लोचनगोचरीभदति. तथाहि—

> " यरत्र स्वप्रभया दिगम्यरस्याऽपिता परामृतिः । प्रस्रक्ष विद्युषाना जयन्ति ते हेवसूरयो नव्या "॥ (१४ ९) "आशावास समयसमिधा सचयेश्वीयमाने

स्त्रीनिर्वाणोचितग्रुविवचधानुरीचित्रभाना ।

प्राजापत प्रथमित तथा सिद्धराने, जयश्री-

र्थस्योद्वाहं व्यधित स सदा नन्दताद् देवस्रि ।॥ (१८ १८६)

(स्वाक्रावतारिकाता श्रीरव्यमस्य)
"तिष्य श्रीमुनिचन्डस्रिमुनिमिर्गीतार्थस्टामणि

पटे स्वे विनिवेशितस्तरम् स श्रीटेयस्रिम् । भास्याने जयसिर्वेयन्यतेर्येनाऽमादिग्वाससा

स्नीनिर्याणसमर्थनेन विजयस्तम्मः समुत्तन्भतः ॥

(र्ष्परेशमालारी बामशस्ते स्तममस्त्य.)

१ एतिर्माणवारस्त प्रत्यवर्त्तिस्तर्व "विवसार् वस्तोदार्वदण मापे गर्मावेना इत्येन प्रतिपादित ।

"अन्नामाधारणगीलसंबरे विनस्विद्धजनमृदिनाऽऽपरे । दिगम्बराडस्वरमद्भमृत्ये प्रणम्य तस्ये गुरहेतस्यते "॥२॥ "श्रीदेवस्तिमृत्ये रफुटनाममन्द्रनित्यस्मृतिरप्रुपरेश्वशेत वृत्तिम् । श्रीमन्मुनीन्द्रमृत्विन्द्रहृतावमृत्यां स्रिमेहेषर इति प्रपटां चकार"॥१॥

(आप्रज्यकसप्तानिटी हायां शीमहेश्वराचार्या)

"श्रीदेवम्रियमुग्या वभृतुरस्येऽपि तत्पाद्ययोजहंसा । येषामबाषारचितस्यितीनां नान्धेकमेत्री मुद्रमाननान" ॥ (जिनेवर्मप्रतिबोधे श्रीसोमप्रमम्स्यः)

"भेजेऽवर्गार्णतां नप्न कीर्तिकत्यामुपाजेयन् । तां देवस्रिराच्छिच तं निर्यन्य पुनर्व्यघात्" ॥ १ ॥

(श्रीउँदयप्रभद्देवा)

" से श्रीकरीससक्त्रादिदेवाचार्यस्य शिष्योऽजनि रामवन्द्रः । स्रिविनयो जयमद्गलोऽस्य प्रशन्तिमेतां सुरुती व्यथत्त "॥ "वस्त्रप्रतिष्टाचार्याय नमः श्रीदेवसुरुवे ।

> यद्मसादमिवाऽऽत्याति सुत्वप्रश्लेषु दर्शनम्'' ॥ (संमरादित्यमंक्षेपे श्रीप्रवृक्षाचार्याः)

"वादविद्यावतोऽद्यापि लेन्द्रशालामनुज्ञता । देवस्रिमोः साम्यं क्यं स्याद् टेवस्रिणा ? "॥ "वाईस्पत्याधिपत्यस्य पातने प्रथितोद्यमः । अपूर्वः कोऽपि लोकेऽस्मिन् टेवस्रिः कृतोद्यः"॥

१ एतद्यन्यविरचनसमयः-

''शशि-जरुधि-सूर्यवर्षे ग्राचिमासे रविदिनसिताप्रस्याम् । जिनधर्मप्रतिवोध क्लुसोऽयं गूर्जरेन्द्रपुरे''॥ १४ ॥

इति प्रशस्तिप्रान्तमागे प्रन्यकर्तृभि स्वयमेवोदटिइ ।

२ स्याद्वादमञ्जरीप्रणेतृणा श्रीमिल्पिणसूरीणा गुरव , धर्माभ्युदयमहाकान्या-दिविनिर्मातारश्च ।

3 Ipigraphia Indica. Vol ix, p 79.

४ "वर्षे वारिधिपसयक्षगणिते श्रीवर्धमानस्यितिश्वकेऽमुं" इलेतत्प्रशस्तिप्रा-न्तभागोहेखेन प्रन्यस्याऽस्य निर्माणाऽवसरो विक्रमार्थसंवत् १३२४ स्पः प्रतीयते । و استنباع بسريد سندو کاماتونستان الردم بيدي بيديدکاند پايديد شدند که او ا and the transmission of the second of the second of the manufacture of the same of frais franzon verteren m. e.e. franzon / * 11 والمارية والمتحارية والماسات والمستوارية ele bugant einen Sift ebniben ebe i ungegielier im rafer egielt, mitel वर्षि योग्धर्भनगममा प्रमान व्यक्तात्रम्य ।। (है गरावर्दावामं श्रीसंग्यन्द्रयी द्वा) "करो प्रश्निमायमात्र संगियोगपदे स्वतन् । क्षियाध्याति भागया देवस्थिम्देशस्य च ॥ १ ॥ मजागारमधेषदेवाञ्चला अनि मधारम्यापय-रारीणामपि मोधर्गावेमभत्रा नणुक्तियुक्तीर्त्तर । य श्वेताम्बरमायनस्य विजिते नग्ने प्रतिष्टागुर-म्तरेबाद् गुम्तोऽप्यमेयमितमा श्रीदेबस्रिम् "॥ २॥ (प्रवन्धियन्तामणी श्रीमेरनुहाचाया) "अनिधिपन निर्देतिमहानाजने विजित्य ये दिवपुरमागमोक्तिम । विचाटविद्याविदुर बदावटा जयन्ति तेऽमी प्रभुदेवसूरय "(१० २) "सिताम्बराणामपि येश्व दर्शन न्यिरं कृत गूर्जरभूमिमण्डले ।

चराचर दिक्पटवादवात्यया मनोमुद्रे ते मम देवसूरय "॥ (")

१ अय प्रन्यो विक्रमार्कात् १३२९ वर्षे पण्डिनिर्नित , यत्त एव प्रन्यान्त-

[&]quot;धीविक्रमनृषकोरु नन्द-कर-कृषीठयोनि शशिसख्ये । समजिन रजोत्सविदेने शृतिरिय मुग्धवोधकरी" ॥ ४ ॥ २ "एतद्प्रन्थनिर्माणसमय

[&]quot;त्रयोदराखव्दशतेषु चैकपष्टयाधिकेषु कमतो गतेषु । वैशासमासस्य च पूर्णिमाया प्रन्थ समाप्तिं गमितो मितोऽयम्''॥ इति पद्यसुपन्यस्पद्भिर्षन्थकर्तृभिरेव प्रस्थादि ।

"तत्पट्टाचलपूर्वपर्वतिशिरःश्टहारितग्मशुनिः स्फूर्जन्कोमुद्रचन्द्रधामनिहितप्रय्यातकीर्तिव्रजः । 'तापन्यापटपाकृतिप्रमुदितैरायेन्यमानो सूत्रं सचकेः सत्तं चिर स जयित श्रीटेवस्रिप्रभुः" ॥ (पृष्ट-३५३)

(श्रीन्तिनाथमहाकान्ये श्रीमुनिभद्रसूरय)

"तस्याऽभवन्नजितदेवमुनीन्द्रवादिश्रीटेवस्रियृपभग्रमुखा विनेया."॥२४॥ (क्रियारलममुचये श्रीगुणस्तस्रस्यः)

"अष्टहयेशिमतेऽञ्दे विक्रमकालाद् दियं गतो भगवान् । श्रीमुनिचन्द्रमुनीन्द्रो ददातु भद्राणि सङ्घाय ॥ ७२ ॥ तस्मादभूदिजतदेवगुर्स्गरीयान् प्राच्यम्पःश्चतनिधिर्जलिधिर्गुणानाम् । श्रीदेवस्रिरपरश्च जगव्यसिद्धो वादीश्वरोऽस्तगुणचन्द्रमदोऽपि वाल्ये ॥७३॥ येनाऽदितश्चतुरशीतिसुवादिलीलाल्ड्योद्धसज्ञयरमामदकेलिशाली ।

वादाहवे कुसुवचन्द्रविगम्बरेन्द्र श्रीसिद्धभूमिपतिसंसवि पत्तनेऽस्मिन्॥७४॥

वेदमुन(शमितेऽब्दे देवगुरुर्जगदनुत्तरोऽभ्युदितः"

(गुर्वावल्यां श्रीमुनिसुन्दरसूरयः)

 श्रीयशोविजयजैनप्रन्यमालाया सुदितम् । एतद्ग्रन्यानिर्माणकालप्रतिपादन-परं तत्रस्थमिद प्रयम्—

> ''अन्तरिक्ष–रजनीहदीश्वर–ब्रह्मवक्त्र–शशिसंख्यवत्सरे । वैकमे छुचितपोजयातिथौ शान्तिनाथचरितं व्यरच्यत'' ॥१०॥

२ श्रीयशोविजयज्ञैनग्रन्थमालाया प्रसिद्धिमानीतोऽयं ग्रन्थः । इद्यन्थप्रण-यननिर्णयनाय—

> "काले पड्-रस-पूर्ववत्सरमिते श्रीविकमार्काट् गते गुर्वादेशवशाट् विमृत्य च सदा खान्योपकार परम् । प्रन्यं श्रीगुणरलसूरिरतनोत् प्रज्ञाविद्योनोऽप्यमुं निर्हेतूपकृतिप्रधानजनने शोध्यस्त्वयं धीधनै ॥ ६३ ॥

इति तत्प्रशस्तिप्रान्तभागे स्थितोऽयं इलोक एव पर्याप्त.।

३ श्रीयशोनिजयजैनश्रन्थमालाया आकाश्यं श्रापितोऽयं श्रन्य । एतद्विघान-समयमिमसुहिद्धन्ति श्रन्थकारा —

> " रस-रस-मन्नुमितवर्षे मुनिसुन्दरसूरिणा कृता पूर्वम् । मध्यस्थरवधार्या गुर्वालीयं जयश्रीद्धा "॥

" शीमुनिचन्द्रस्रिशिष्णाः श्रीअजितदेनस्रियादिदेवस्रिप्रभृतयः । तत्र वादिश्रीदेवस्रिभि श्रीमदणित्त्रपुरपत्तने जयसिंतदेवराजस्याऽनेकविद्वज्ञानकितायां सभागां चतुरशीतिवाद्य्य्यज्ञययशसं दिगम्बरचक्रवर्तिन वादिलप्तुं कृमुद्यन्द्राचायं वादे निजित्य श्रीपत्तने दिगम्बरप्रवेशो निवारितोऽद्यापि प्रतीतः । तथा वि॰चतुरिधकद्राद्यशस्त(१२०४) वर्षे फलवर्द्धिमासे चेत्यविम्ययो प्रतिष्ठा कृताः तत्त्रीथं तु सम्प्रत्यपि प्रसिद्धम्। तथा आरासणे च श्रीनेमिनाधप्रति-ष्ठा कृताः । चतुरशितिसहस् (८४०००) प्रमाण स्याद्रावरत्नाकर्त्नामा प्रमाणप्रत्यः कृतः । येभ्यश्च यसाम्नेव रयातिमचतुर्विशतिस्र्रिरात्यं वभूव । पृषां च वि॰ चतुस्त्रिद्रदिधके एकादृशस्त्रत्रात् (१९३४) वर्षे जन्म, द्विपद्याशद्यधिके (१९५२) दीक्षाः । चतु सप्तत्यधिके (१९७४) स्रिपदम् । पर्वावशत्यधिकद्वाद्रशस्त्रत् (१२२६) वर्षे श्रावण्यदिसप्तम्यां गुरा स्वर्गः ॥

(तपागच्छपट्टावल्यां श्रीधर्मसागरोपाध्यायाः)

प्रतिपादितश्चैतेषां वादिपुङ्गवानां प्रपञ्चेन प्रवन्धो सैद्वितकुमुद-चन्द्रप्रकरण-प्रमावकचारित्र-प्रवन्धिचन्तामण्यादिग्रन्थेषु पूर्वकालिकेस्तै-स्तैविंद्वद्वेरैः, इति विशेषाधिभ्यस्तत्रैव विलोकनार्थं विज्ञप्यते ।

एमिर्वादिकुलेक्से प्रभातस्मरणकुलक-श्रीमुनिचन्द्रस्रिस्तुति-श्रावकधर्मकुलकादिव्यतिरिक्तोऽस्येव ग्रन्थस्य विस्तरेणार्थप्रतिपादनपरश्च-तुरशीतिसहस्रक्षोकप्रमितः स्याद्वादरलाकराख्यो यथार्थनामा प्रमाणग्र-न्थोऽपि निरमायि ; यस्य परिचयार्थ महत्त्वपूर्णत्वं सकलतर्कप्रन्थमौ-लिमुकटत्व च परिचाययितुं—

''इह हि लह्यमाणाऽक्षोदीयोऽर्यासुणाक्षरक्षीरनिरन्तरे, तत इतो दश्यमान-

- ९ श्रीयशोविजयश्रन्थमालायां मुद्रितमिदं प्रकरणम् ।
- २ यत् स्याद्वादरत्नाकरे प्रथमपरिच्छेदपर्यवसाने वादिवर्याः-
- " इति सकलतार्किक-वैयाकरण-सैद्धान्तिक-सहदय-कविचक्रचकवर्ति— चारित्र-चूडामणि-सुविहितसुग्रहीतनामधेयश्वेताम्बराधिपश्रीमन्सुनिचन्द्रसूरिचरणसरसीहहोप-जीविना श्रीदेवाचार्येण विरिचते स्याद्वादरत्नाक्रे प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे प्रमा-णस्तरूपनिर्णयो नाम प्रथम- परिच्छेद ।

तत्र टीका लघुश्रके रत्नाकरावनारिका "॥

प्रवन्धचिन्तामण्यां श्रीमेस्तुङ्गाचार्या अपि-

"अय देवस्रियमो रत्नप्रमामिधानः प्रथमित्रिष्यः क्षपामुग्वे गुप्तवे-पत्तया कुमुदचन्द्रम्य गुरूदेर गर्ते."।

एतेन य एव वादिवर्याणां समयः स एवैतेषां टीकाकृतामिष, इति निःसगयं प्रतीयते ।

अत्र प्रन्थे म्लस्त्राणां स्फुटतरमर्थप्रकाशनम्, तत्र तत्र विप्र-तिपन्नानामन्यदर्शनानां मतस्योपस्थापनम्, युक्तितिभिज्ञिनमताऽनुमतं तत्प्रतिविधानं च तादृश्या सहृद्यहृद्यहृद्यङ्गमया लालित्यपूर्णया भाषापद्धत्या निर्विणितं, यादृशी विरलमेव तर्कप्रन्थेप्यन्येपूपलभ्यते ।

श्रन्थस्याऽस्य दर्शनविषयकत्वेन स्वामाविकं काठिन्यं, तत्राऽपि भौढलेखसहकृतगभीराशयत्वेनाऽतिकृच्छ्गम्यत्वं च विज्ञाय तदर्थाव- , बोधसहाये पण्डितश्रीज्ञानचन्द्रमलधारिश्रीराजशेखरस्रिभ्यां टिप्पण-/ पक्षिके निरमायिपाताम् , ये अद्यापि विद्यमानतां विमृतः ।

एते चं टीकाकाराः शाव्दिकचेतश्चमत्कारचञ्चून् गव्यप्रयोगान् प्रयुद्धानाः समस्युचन् निजा व्याकरणपारदर्शिताम्, सुमनोमनोहरै-चै. पद्यैरेव संपूर्णमिष महीयांसं चक्षुःप्राप्यकारितावादं ससुपन्य-म । आवीविदल्लात्मीयां साहित्यशास्त्रपर्वाणताम्, पुनः पुन परा-रीक्षयोद िश्व वर्णेर्जगत्कर्तृत्विनिराकरणं निर्मिमाणाश्च पर्यचीचयन् अभेव स्वकीयमद्भुतास्पदं प्रतिभाष्ठकर्षम्, इति प्रन्थस्याऽस्य सम्-

9 एवं च 'वादिदेवसूरिणामेव शिष्याः श्रीरत्नप्रभसूरय ' इति प्रतिपादनपरे-बनेकेषु निर्देषिषु प्रमाणेषु सत्स्विष, यदेतद्भाषानुवादपुस्तकप्रस्तावनाया केनापि श्रीरत्नप्रभसूरीणा गुरुत्वेन श्रीभदेश्वरसूरय उपन्यस्ता-, तत्र विना तत्प्रस्तावकस्याऽ-ब्रता, किमन्यत्कारणमाभिषातुं शक्यते ? । लचूलं सुविचारं विलोकनेन विनिश्चेण्यन्ते विपश्चितः, स्वयं श्रद्धास्यन्ते च टीकाकृद्धिर्यन्थपर्यवसानप्रतिपादितमिदं अन्थमहत्त्वप्रदर्शकं पद्यमिष-

> " वृत्ति पञ्च सहस्राणि येनेयं परिपय्तते । भा-रती भारती चास्य प्रसर्पन्ति प्रजल्पतः "॥

श्रीमद्रत्नप्रभस्रिभिरन्येऽपि श्रीनेमिनाथचरित-उपदेशमालाटीका— मतपरीक्षापञ्चाशदादयो नानाविधा श्रन्था अश्रन्थिपतः यैरपि तेषां विविधशास्त्रविचक्षणताः प्रतिभाषान्मराधिकारिता च वाढं प्रतीतिपथ-मवतरित ।

किञ्च, स्वय वादिपुक्षवा अपि निजे स्याद्वादरत्नाकरे इलोकिमिमं
समुपन्यस्यन्तश्चिताकर्षके शब्दे श्रीरत्नश्रमस्रिस्य ब्लाघनते—
"किं दुष्कर भवत तब मम शबन्धे यत्रातिनिर्मरमितः सतताभियुक्तः।
भद्रेश्वर श्रवरस्तिसुधाशवाहो रन्नश्रमश्च भवते सहकारिभावम् ?"॥१॥

एतन्मुद्रणावसरे यान्याद्रज्ञीपुम्तकानि येषां महात्मना सान्निध्या-दुपलन्धानि. तानि. तेषां धन्यवादार्पणपूर्वकमुपकाराङ्गीकारसहकाराणि नामानि चात्रोक्षिख्यन्ते ।

- १ प्रन्यासश्रीवीरविजयाना पुरतकमेक. शुद्धः प्राचीनं, प्रान्ते एत-दृहेखसमन्त्रित च-
 - " सवत् १४९५ वर्षे व्येष्टतुक् ९ भृगुवासरे मह नारविश्वितम् "
- २ सुनिराजश्रीजयविजयाना पुम्तकमेकं गुद्धं. प्राचीनं च ।
- भादनगरशीसवनाण्डागारस्य पुन्तकनेकं शुद्ध नातिप्राचीनम् ।
 अन्तेऽक्षेरेरेते सहकृत च--
 - " संवत १७०० वर्षे प्रथमच्यामाने वृष्णाः है शही दिने "
- १ दागणनेययितदर्वधीनेभिनन्द्राणा पुम्तदमेय नदीन गुरु च । एव च पुस्तदचतुष्टयमाराच्येन गहना परिभगेण गौदिनस्थिने

च्छच्छटाऽऽच्छोटनोच्छछद्तुच्छशीकरऋषसंजायमानमार्तण्डमण्डलप्र
पानवस्थितप्रदीपायनानप्रवमानज्वलन्मणिफणोन्द्रभीपणे, सहृदयसैद्धान्तिकतार्किकवैयाकरणकविचकचकवर्तिसुविहितमुगृहीतनामधेयास्मद्गुक्ष्रीदेवसूरिभिर्विरचिते स्माद्वाद्यरनाकरे न खलु कतिपयनर्कभाषातिर्धमज्ञानन्तोऽपाठीना अधीवराश्च प्रवेष्टुं प्रभविष्णवः; इटातसेपामवतारदर्शनं कर्तुमनुह्पम्।तच संक्षेपतः शास्त्रशरीरपरामर्शमन्तरेण मिनापचते। सोऽपि समासत सूत्राभिधेयावधारणं विना न, इति प्रमाणनयत्वालेकाल्य-तन्सूत्रार्थमात्रप्रकाशनपरा रत्नाकरावतारिकानान्नी
स्रवीयसी टीका प्रकटीकियते ॥

तत्र चेह यत्र क्वचिद्पि प्रवर्तमानस्य पुरुपःवाभिमानिनोऽनेकप्रकारतत्तद्गुणदोपदर्शनाऽऽहितसंस्कारस्याऽह्य द्वये स्मृतिकोटिसुपढोकनीया भवन्त्युपकारिणः, अपकारिणश्च-विशेषतो ये यत्र तद्भिमनतत्त्रावधारणेनाऽऽरिराधियिपता, तदुपहितदोपापसारणेन पराचिकीर्षिताश्च। द्वयंऽपि चामी द्वेधा-परापरभेदात्, वाह्यान्तरङ्गभेदाच।
इत्यस्मिन् प्रमाणनयतत्त्रपरीक्षाप्रवीणे प्रक्रमे कृतज्ञास्तत्रभवन्तस्तंपां
प्रागेत स्मृतये श्लोकमेकमेनमचिकीर्तन-

रागद्वेपविजेतारं ज्ञातारं विश्ववस्तुनः । दाऋपूंज्यं गिरामीशं तीर्थेशं स्मृतिमानये ॥१॥

तीर्धस्य चतुर्रेणस्य श्रीश्रमणसद्धस्य, ईशं स्वामिनम्, आसन्नोपकारित्वे-भाज श्रीमहावीरम्; अहमिह प्रक्रमे; स्मृतिमानये, इति सटद्वः । राग-द्वेषप्रो: प्रतीतयाः, विशेषेण अपुनर्जेयतारूपेण जयनंशीलिमिति वाच्छी-रिकारत ; ततः "न कर्तृशृज्ञका स्थाम्" इति श्वा पष्टीममासप्रतियेवान् स्थानत्रापम् ?; दृदि नाऽदंकणीयम्। तथा विश्वास्तुनः कालत्रयर्थानसः सान्त्रविशेषात्मकपदार्थः द्वातारणः केवलालेकेन । शकाणामि-न्यूणाः

मगणनयतत्त्वालोकालद्वार:-

िरां वाचाम्, ईशमीशितारम्, अवितथवस्तुत्रातिवपयत्वेन तासां प्रयोक्तृत्वात् । अनेन च विशेषणचतुष्ट्येनाऽमी यथात्रमं भगवतो मूलातिशयाश्चत्वार प्ररूपिताः । तद्यथा-अपायापगमातिशय , ज्ञानाितशयः, पूजातिशयः, वागितशयश्चेति । एतेनैव च समस्तेन गणधन्यदे स्वगुरूपयन्तस्य स्मृतिः कृतैव द्रष्टव्याः तस्याप्येकदेशेन तीर्थेशत्वात्, निगिवताितशयचतुष्ट्याधारत्वाद्य । इति परापरप्रकारेण द्विविधस्याप्युपकारिणः सूत्रकाराः सस्मरुः ॥

अपकारिणस्तु तथाभृतस्यत्यमनेनैव ऋोकेन स्पृतिमद्वर्दन्-तीर्थस्य पागुक्तत्य, तदाधयस्वाऽऽगमस्य वाः ई लक्ष्मी, गहिमानं वाः इपित नत्तरसद्भूतदूपणोद्घोषणै. खाभिषायेण तन्करोति य. स तीर्थेश, नीर्धान्तरीयो बहिरङ्गापकारी, तम् । किरूपम् ?, शकः पूज्यो यागादौ र्विदीनादिना यस्य स तथा, तम्; एतावता वेदानुसारिणो भट्टप्रभादा-न्कणभक्षाक्षपादकापेलाः सूचयाश्विकरे । पुनः किभूतं तीर्थेशम् ?, गिरामीशं वाचस्पतिम्; इति नास्तिकमतप्रवर्तयितुर्वृहस्पतेः सूचा। तथा गिरां वाचाम्, ई छङ्मी शोभा, इयित यः, तम्; परमार्थतः पदार्थप्रतिपादनं हि वाचां शोभा, तां च तासा<u>मपोह</u>मात्रगोपरतामा-> चक्षाणस्त्रथागतस्त्रनृकरोत्रेवः; इति विशेषणाष्ट्रस्या सुगतोपक्षेपः । पुनः फीटश तम् ^१, ज्ञातारं विश्ववस्तु न.-नोऽस्माकं श्वेतभिक्षणां संपन्धि, विश्ववस्तु समस्तजीवादितत्त्व कर्मताऽऽपन्नम्, समानतन्त्रत्वात् ज्ञाता-रम् . इति दिगम्बरावमशेः। ज्ञातारमिति च तृत्रन्तम् , इति "तृन्तुद्न्त-" इत्यादिना कर्मणि पष्टीप्रतिपेधः । नन्वेकस्मिन्नेव वक्तरि स्वात्मानं निर्दि-प्रति कथं 'आनये' इलेकवचनम्, 'न.' इति वहुवचनं च समगंसा-नाम्?, इति चेत्। नैतद् वचनीयं वचनीयम्, 'नः' इत्यत्रापि वक्त्रा स्वस्यै-करवेनैव निर्देशात्: बहुवचनं त्वेकशेपवशात्। तथाहि-ते पान्ये सर्वे श्वे-तवासस , अहं च प्रचिकंसितशास्त्रसूत्रधारः, वयम् ; तेपां न',"ट्यदा-दि " इत्यतेनास्मच्छन्दे।ऽवशिष्यते, वहुत्रचनं च भवति । ततोऽ-स्माक श्वतवासीद्श्वाशिशताना सर्वेषां वस्त्वं यो जानाति, तं च तमरा-

मीत्युक्तं भवति । इत्थं चैकशेषशालिविशेषणं कुर्वाणैसाच्छव्दे।पदि-ष्टमार्गस्थाशेपश्वेताम्बरपारतन्त्र्यं स्वस्याविश्वके । पुनःकीदृक्षं तम् ?, रागद्वेपविजेर्ताऽऽरम्-इतं श्रीप्तसंयन्धम्, आरं सांसारिकानेकक्षेत्रस्य-रूपशत्रुसमूहो यस्मिस्तीर्थेशे स तथा, तं च; कथमेतादृशं तम् ?, इत्याह- रागद्वेपविजा- रागद्वेपाभ्यां कृत्वा याऽसौ विक् श्री-मद्हत्प्रतिपादिततत्त्वात् पृथग्भावः, तथा । भगवद्हत्प्रतिपा-दितं तत्त्वमनुभवन्तोऽपि हि रागद्वेपकालुप्यकलङ्काकान्तस्वान्त-तया परेऽपरथैव प्रलपन्तः सांसारिकङ्केणज्ञात्रवगोचरतां गच्छ-न्येव । अनेन चाशेपाणां शेपाणामपि संभवेतिहाप्रमाणवादि-चरकप्रमुखाणामाविष्करणम् । न खलु मोहमहाशैल्पस्यैको नर्त-नप्रकारो यदशेपतीर्थिकानां प्रत्येकं स्मृतिः कृतं शक्येत । नन्वेयमे-तान् प्रतिक्षेपार्थमुपक्षिपतोऽस्य रागद्वेपकालुष्यवृद्धिः स्यात्, इति श्रेयो-विशेषार्थमुपस्थितस्याऽश्रेयसि प्रवृत्तिरापन्नाः; इति शङ्कां निरसितुं 'राग-द्वेप-' इति विशेषणं शिष्टमजीघटन्-अरमत्यर्थम्, रागद्वेपयोर्विजयन-शीलः; तेषां स्मृतिमस्मि करोगि, न त्वन्यथा, इति तत्रभवद्भिप्रायः; प्रमाणनयतत्त्वं रास्त्रत्र शुचिविचारचातुरीपूर्वमालोकनीयम् । न च रागद्वेषकपायितान्तःकरणैर्विरच्यमानो विचारश्चाकतामश्चति। इत्यन्तर-द्वापकारिस्मरणम् ॥ नतु तथापि कथमेतैर्दिव्यह्रग्भिरर्वागृहद्दाोऽस्य तत्त्विवारः राधीयान् १, इत्यारेकामपाकर्तु ऋषेणव व्यज्ञीज्ञिपन-द्यानाऽरं तिश्वयन्तुनः। विमलकेवलालोकाऽऽलोकिनलोकालोकशीमदर्दः स्प्रतिपादिनागमवज्ञान् रान्बह्मपि काम विश्ववस्तृनां झातेबेनि । युरद्वृत्तो तु स्वकर्वकत्वाद् नामीषामपकारिणा निराचिकीर्षितत्वेन म्मरणं व्याप्यायि, न राषु महनामीदृशमधीमत्थं प्रकृत्यतामीचिनी गाविवर्तने फलानुभेयपारम्भत्वान् नेप.म। ग्रुचामात्र तु सुत्रे कनिषया-त्यन्तमहृदयहृद्यस्त्रेयम्बिरद्वमिति ॥

नन् यतिहः अयसमापमारिद्योपदिरोस्त्रोपदेदापदः अयस्यानुः

ष्ठानाभिषेयम् , जननीपाणिपीडनोपदेशवद् अनभिमतप्रयोजनम् , दश-दाडिमादिवाक्यवन् संबन्धवन्ध्यं च, न तत्र प्रेक्षाचक्षुषः क्षोदिष्ठामिष प्रवृत्ति प्रारभन्तेः तद्यदीदमिष तथा, न तिह तेषां प्रवृत्तौ निभित्तं स्यान् , इत्यारेकामधरीकर्तुमचीकृतन्

प्रमाणनयतत्त्वच्यवस्थापनार्थमिद्मुपऋम्यते ॥ १ ॥

प्रकर्पेण संगयाद्यभावस्वभावेन, मीयते परिच्छिद्यते वस्तु येन तन् प्रमाणम् : नीयते गन्यते. शुतप्रमाणपरिच्छित्राधैकदेशोऽनेनेति नयः ततो द्वयोरिप द्वन्द्वे, यद्वय्त्वेऽपि प्रमाणस्याभ्याद्वितत्वेन "टक्षणहेत्वोः" इत्याद्विद् अल्पाच्तराद्पि नयशब्शात्रागुपाशनम्। ततः प्रमाणनययो-त्तत्त्वनसाधारण स्वरूपम् . तस्य व्यवस्थापनं यथाऽवस्थिततत्त्वनिष्टङ्क-नम् , तद्वार्धः प्रयोजनं यत्रोपक्रमणे तत्त्वर्थिमिति क्रियाया विरोपणमे-तन् . न पुनरिद्मितिनिर्दृष्टल शाख्य. आचार्यो हि शाख्रेग हत्या प्रमा-णनयनस्वं व्यवस्थापयति. इत्याचार्यव्यापारस्येवोपक्रमस्य नद्विशेषय-सत्ताणम् . न त शास्त्रस्यः तस्य करणत्यैव तत्रोपयोगान् . कर्नृत्वस्य तर्त्रोपचारिकत्वात्। इदं स्वसंवदनप्रत्यक्षेण अन्तम्तत्वस्यतया प्रतिभा-समानं प्रकृतं शास्त्रम् । उपजन्मने । दहि शब्दरूपतया प्रारभ्यते । दद च दाक्य मुख्यतया प्रयोजनमेत्रप्रतिपाद्धितुमुबन्यनम् । तम्येत प्राधा-न्येन प्रवृत्त्यद्वातान् । अभिवयनन्यन्धां तु मामध्यां हु गरायति। नधारि-प्रमाणनयतस्यमभिधेयम् , 'प्रमाणनयतस्य' इत्यवयवेन रुद्धितम् , सुरगः-तुष्टेवं चैतन् . त्यावयातुष्टानाभिवयात्रा निराप्तार । प्रयोजन देधा-णतुं शीतुक्ष । तत्र पर्तु श्रयोजनं प्रमाणनयतन्य प्रस्तापन प्रमाण-इचादिन्त्रादयदेन प्यन्तेन साक्षादाचयके। भीत्रपोडमं य भावपता इन्युपनर्गद तुनसुपर्वेदैय तक्तर्गद गलाप्यंत, प्रशापनपारपारिकार मिनादी ति शोतासे Sतारप्रमित गाउन साम्ये प्रवक्तरम् । स्थिम वे सेन्स सम्बोधन हार्नेक्षि, हार्यक्षिकरामाने धन्त्याचेना विकास साम द्वारा विकास दे नहीं होते विकास में क्षेत्र कर में मार का का का का का का का मार का र्थात् सायोः, इति सदस्यर है। बाइउसत् इतुमा से प्राहिति ।

अत्र धर्मे त्तरानुसारी प्राह-प्रयोजनमादिवाक्येन साक्षादाख्या-यत इति न क्षमे। यतः संबद्धमसंबद्धं वा तत् तद्भिद्धीत। यद्यसं-वद्भमेव; तदाऽऽदिवाक्यादेव समस्तशास्त्रार्थसंदर्भगभीविभीवसंभवात् किं प्रकृतशास्त्रोपक्रमक्रेशेन ? । संवद्धं चेत् , तदसंवद्धम् , शब्दा-र्थयोः संवन्यासंभवात् । तथाहि- अयमनयोर्भवंस्तादात्म्यम्, तदु-त्पत्तिः, वाच्यवाचकभावो वा भवेत् । प्राचीनपक्षे स एवात्मा यस्पेति विप्रहे-कि तच्छव्दस्य शब्द एव, तद्थों वा वाच्यतया त्विधित्ते चकास्यात् ?। यदि शन्दः, तर्हि समस्ता अप्यर्थाः स्वस्ववाचकस्वभावा वभूवांसः; इति युगपदशेपाणां तेषां निःशेपकालं यावद् गुमगुमाय-मानताऽऽपत्तेः-अयत्नोपनतपणववेणुवीणामृदङ्गसङ्गिसङ्गीतकारम्भनि-भृतमिव त्रिभुवनं भवेत् । अथ तद्धः, तर्हि तुरगतरङ्गशङ्कारभृङ्गारा-दिशब्दोबारणे चूरणप्तावनसंभोगघट्टनादिशसक्तिः। किञ्च, अतीताना-गतवर्धमानपद्मनाभादिक हिपतकथादिवचसामुच्चारणमचतुरस्रं स्यात्। न हि वृक्षात्मा शिशपा तमन्तरेणापि कापि संपद्यते, तथात्वे हि सारवरूपमेवासौ जल्लात्, कुम्भस्तम्भामभोत्तहादिवत् । प्रत्यक्षमि चतयोत्तादात्म्यं न क्षमतः कर्णकोटरकुदुन्वी खल्वभिलापः प्रत्य-क्षेण लक्ष्यते, क्षितितलावलम्बी तु कलबकुलिशादिभीवराशि ; इति कथमनयोरैक्यं शक्येन वक्तुम् ?। तत्र तादात्म्यपक्षोपक्षेपः सूक्ष्मः ॥ नदुत्वित्तपक्षेऽपि किं शन्यादर्थ उन्मजेन् ^१,अर्थाद् वा शब्दः ^१।प्राचिक-विकल्पे कलगादिशन्दादेव तद्यांत्पत्तर्ने कोऽपि सूत्रखण्डदण्डचकचीव-गदिकारणकलापमीलनहेदामाश्रयेत , प्रयोजनवाक्यमात्रादेव च तत्प्र-सिंद्व प्रकृतद्यास्त्रारम्भाभियोगोऽपि निरुपयोगः स्थात् । द्वितीय पुन-रनुभववायनम् ; अवर्रदनरमनादिस्यः ज्ञाव्होत्पत्तिसंवद्नान् ॥ वान्य-वाचक्रमावपक्षांऽपि न क्षेमकारः । यतोऽमी वाच्यवाचक्रयोः स्वभा-दमृत., तद्तिरिक्तां वा भोरत् । आद्यभिदायां वाच्यवाचकावेव, न कश्चिद् वाच्यवाचकभावो नाम संबन्धः । द्वितीयभिदायां तु वास्त्रवास्त्रास्यांसकान्तेन भिन्नांऽमी स्यान, कथियद वा

धाराभेदे भेदत्रयं त्रीकते-किमयं नित्यः, अनित्यः, नित्यानित्यो षा ^१: इति। नित्यश्चेन्, संवन्धिनोरपि नित्यताऽऽपत्तिः, अन्यथा संव-ं न्धस्याप्यनित्यत्वानुपद्गान् तत्संवन्विसंवद्यसम्बन्धस्त्रभावप्रच्युतेः अथानित्यः, तदा सर्ववाच्यवाचकेप्वेकः, प्रतिवाच्यवाचकं भिन्नो वा । एकश्चेत्, तर्धेकस्मादेव शब्दादशेपपदार्थप्रतिपत्तिप्रसद्धः द्वितीयपश्च तु किमसौ तत्र संबद्धोऽसंबद्धो वा भवेन् १। असंबद्धश्चेत्, ताई घटशन्दादिप पटप्रतीतिः स्यात्, पटशन्दाच्च घटप्रतीतिः; ह्योरिप वाच्यवाचकभावयोरुभयत्राविशेषात् । अध संबद्धः, तादा-स्म्येन, तदुत्पत्त्या वा । न तावत् तादात्म्येन, भेदपक्षकृक्षीकारात्। नापि तद्दुत्पत्त्या । यतः किमयं वाच्योत्पंत्तिकाले जायेत, वाच-कोत्पत्तिकाले, युगपदुभयोक्त्पत्तिकाले, एकस्य प्रथमसुत्पादेऽपि यदेव च हितीय उत्पद्यते तदेव वा ?। नाद्यौ पक्षावश्र्णौ; ह्या-धारत्वेनाऽस्याऽन्यतरस्याप्यसत्तायामुत्पत्तिविरोधात्। तार्तीयोकविकल्पे तु क्रमेणोत्पदिष्णव. पदार्थाः शब्दाश्च अवाच्या अवाचकाश्च भवेयुः। तुरीयपक्षे तु किमसौ वाच्यवाचकाभ्यामेव सकाशादुहसेत्,अन्यत एव, अन्यतोऽपि वा १। आद्यकल्पनायाम्, अनाकछितसङ्केतस्यापि नालिके-रद्वीपवासिनः शब्दोच्चारणानन्तरमेव पदार्थप्रतीतिः स्यात्, तदानीमेव तस्योत्पादात्। अथोत्पन्नोऽप्यसौ सङ्केताभिन्यक्त एव वाच्यप्रतिपत्तिनि-मित्तम्, नतु कार्यकारणभावविशेष एवाभिव्यङ्ग्याभिव्यञ्जकभावः तत्र चान्यतोऽपीति विकल्पप्रतिविधानमेव समाधानम् । अधान्यतः सद्देतादेवायमुत्पद्यते, तद्प्यवद्यम्, तद्राधारस्य धर्मस्यान्यत एवो-स्पत्तिविरोधात्-न चवं वाच्यवाचकयोत्त्वदुत्पत्तिसम्बन्धोऽस्य कथितः स्यात् । अथ सङ्केतसङ्कताभ्यां वाच्यवाचकाभ्यामेष जायते इत्य-र्धवानन्यतोऽपीति तृतीयः पक्ष. कक्षीिकयते । नन्वसौ सङ्घेतः प्रतीते वस्तुनि विधीयेत, अप्रतीते वा । न तावद्प्रतीते, अतिप्रसङ्गसङ्गते.। नापि प्रतीते, यतस्तरक्षणिकत्वेन तदानीमेव खरस्मीरसमीरिवाम्भी-धरष्वंसमध्वंसिष्ट, इति क्रुत्र सद्भेवः क्रियेत ?। अथ तत्समानजाती रक्षण-

परम्पराया विद्यमानत्वात् कथं न सद्धेतगोचरता तस्य ?; तद्सन्, न खल्वप्रतीतं विद्यमानमपि अव्दगोचरीभूयमुपनेतुं शक्यम् ; अति-प्रसक्तेः; यच प्रथमं प्रतीतं, तत्तदानीमेव व्यतीतम् । एवं शब्दोऽपि गवादिः प्रतीतोऽप्रतीतो वा तत्र सङ्केत्येत, इति प्राग्वहोपाः; सङ्केता-भीवे च कथं वाच्यवाचकभावोत्पाद^{् १}।स्तां वा ते शब्दार्थव्यक्ती क्ष-णिकत्वपराद्मुखे, उत्पाद्यतां च सङ्केतसहकृते वाच्यवाचकभावम् ; किन्तु न ते एवं व्यवहारकालमनुगच्छतः; इत्यर्थान्तरे जञ्दान्तरे च ·वाच्यवाचकभावोत्पत्तये सङ्कोतान्तरं कर्तव्यम्, तथाच व्यवहाराभाव एव भवेत्, प्रतिवाच्यवाचकविशेपं सङ्केतकर्तुरवश्यंभावाभावात् । अथ सामान्यगोचर एव सङ्केतः क्रियते; तदेव च वाच्यवाचकभावाधि-करणं कालान्तरव्यक्त्यन्तरानुसरणनेषुण्यधरं चः; नित्यत्वाद्, व्यक्तिनि-छत्वाच्च, इति चेत्। तत्र मनीपिमान्यम्, सामान्यस्याभावात्। कथं प्रति-भासभाजनमीप तन्नास्तिं?, इति चेत्। न, तत्प्रतिभासासिद्धेः। तथाहि-दुर्जने पैरिस्फुटत्वेनासाधारणमेव रूपं प्रथते, न साधारणम् । अथ साधा-रणमि रूपमनुभूयते गौगौरिति, तद्साधीयः, शावलेयवाहुलेयादि-तीव्रतीव्रतरगोशव्दादिरूपविवेकेन तस्याप्रतिभासनात्, न च शावले-यादिरूपमेव साधारणम्, प्रतिव्यक्तिभित्ररूपोपलम्भात्। यदि च सामा-न्याधार एव वाच्यवाचकभावः, तदा न शब्दात्प्रवृत्तिः स्यात्।ज्ञानमा-त्रलक्षणत्वात् सामान्यार्थक्रियायाः, तस्याश्च तदैव निष्पन्नत्वात् [अथापि सामान्यविशेपोभयाधारोऽसौ स्यात् , तदाऽपि तदेव दूपणम् , "प्रत्येकं यो भवेदोपो द्वयोभीवे कथं न सः?" इति वचनात्। अथ कथमिद भवेत् ?; न हि स्वतन्त्रौ 'सामान्यविशेषौ तद्धिकरणमभिद्ध्महे, किन्तु तदु-भयात्मकत्वेन जात्यन्तररूपं प्रत्यक्षप्रतीतिसिद्धं कथिवद्नुगमन्यानृ-त्तिमद् वस्तु, इति चेत्। तदिद्मपूर्व किमपि कपटनाटकपाटवप्रकटनम्, 🖊 सामान्यविशेषोभयात्मकत्वस्य दुर्घरविरोधानुवन्धदुर्गन्धत्वात् । एते-, नैय च कथश्चिद्भेद्दिनत्यानित्यत्वपक्षाविष प्रतिक्षिप्तौ लक्षिप्रतन्यौ ।

१ परिस्फुटमसावारणमेवेति पाठान्तरम् ।

क्षद् नाऽऽदिवाक्यं साक्षात्प्रयोजनं जिल्पतुमलम्। न हि शब्दाः श्वपाका इव वराकाः स्वलक्षणवाद्यणं क्षणमपि स्प्रप्टुमई। नेत, विकल्पशिलिप-किल्पतार्थमात्रगोचरत्वात् तेपाम्, विकल्पानां चोत्प्रेक्षालक्षणव्यापार-पर्यवसितत्वात् । बदुक्तम्-

> "विकल्पयोनयः शब्दा विकल्पाः शब्दयोनयः। कार्यकारणता तेषां नार्थ शब्दाः स्पृशन्यपि "॥ १॥

तदेतद्खिलम्निलाऽऽन्दोलिताऽर्कतूलतरलम्, यत एवं वदतस्ते कि-मादिवाक्योपक्षेपप्रतिक्षेप काद्धित. १, किं वा कारणान्तरं किमपि तत्कर-णेऽस्तीति विवक्षितम्?। नाद्यः पक्षः; तत्र तत्र तावकैस्तस्य करणात् । नाष्युत्तर: तस्य कस्यचिद्सत्त्वात्। अधास्त्येव प्रयोजनाधिप्रवृत्ति-निमित्तार्थसंदेहोत्पादनं तन् , तथाहि- प्रेक्षितप्रयोजनवाक्यानां प्रयोजनाधिनां तदुपद्धितप्रयोजनभावाभावपरामर्शपरः संशयः समा-विर्भवति, ततोऽपि च संशयतः सस्यसंपत्त्यादिफले कृष्यादौ कृषी-वला इव ते तत्र प्रवर्तन्ते, इति चेत् । तद्प्राज्यम्, प्रयोजनवाक्योपन्या-सात् प्रागप्यस्य साधकवाधकप्रमाणाभावेन भावात् । अय तदाइसी प्रयोजनसामान्ये सत्त्वासत्त्वाभ्यां संशयः, प्रमातारस्य प्रायः प्रयोजन-विशेषार्थिन एव, इति तद्विपयसंशयोत्पादनाय युक्तमेवेदम्, इति चेत्। न, अस्यापि प्रागेव भावान् ; वथाहि- प्रमाता वाखमात्रमण्यालोक्या-उत्भ्तप्रयोजनविशेषेण शास्त्रेणाऽस्य वर्णपद्वास्यकृतं साधर्म्यम्बधार्य च किमिद्मपि सप्रयोजनम् . अप्रयोजनं वा ?; सप्रयोजनमपि किम-सादभिमतेन तेन तहत् , कि वान्येन ?, इत्यादि वाक्यालोकनं वि-नापि संदिग्धे। अपि च, त्वन्मते न ध्वनिरयाभिधानधुरां द्धाति, तत्कर्यं प्रयोजनिवशेषविषयसंदेहोत्पादनेऽपि प्रलखः स्वात् १॥

अर्चटश्चर्चचतुर. पुनराह-इह प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः प्रयोजनवत्तया च्याप्ता, ततो यद् निष्प्रयोजनम्, न तत्त् तैरारम्भणीयम्; यथा काकद्-न्तपरीक्षाः तथा चेतत्ः इति शासारम्भप्रतिपेधाय प्रयुष्यमानाया स्याप-कानुण्टस्थेरिसिद्धतोद्भायनार्धमादिवावयं दर्तस्यमिति । तद्ष्यनुपप- न्नम्, वाक्यस्य प्रमाणत्वेनाऽनवस्थिततया प्रयोजनविशेषसद्भाद-अकाशनसामर्थ्यश्रुन्यत्वात् तदसिद्धिमुद्भावयितुमपर्याप्तत्वात्।।

रामटस्तु प्रकटयति-यद्यपीदं वांक्यमप्रमाणत्वात् प्रयोजनोपस्था-पनाद्वारेण निष्प्रयोजनत्वसाधनमसिद्धं विधातुमधीरम् , तथापि वि-**// द**ग्धं संदिग्धं कर्तुं संदिग्धासिद्धमि च साधनमगमकमेव, यथा समुच्छलद्भवलघृलिपटलं धूमत्वेन संदिद्यमानं धनश्वयस्मेति । तद्प्य-्रास्तम् , अनुपन्यस्तेऽपि प्रयोजनवाक्येऽनुभूतपूर्वप्रयोजनविशेपगा-स्नान्तरसाधर्म्यदर्शनेन शास्त्रमात्रादि निष्प्रयोजनत्वगोचरसंदेहस्य सद्भावात् । ननु यद्येवमादिवाक्यं पराक्रियते, न तर्हीदं भवद्भिरिप कर्तव्यम्, इति चेत् । नैवम्, कर्तव्यं च तं प्रति, यो नान्यथा प्रयो-जनं विदाश्वकार, वाच्यवाचकोत्पत्तिसमयसम्भूष्णुशक्तिसभावस्था-**ऽ**वाधिततथाऽनुभवेन चित्रज्ञानरूपरपष्टदृष्टान्तावष्टमभेन च कृतवि-रोधपरिहारत्वादु नित्यानित्यस्य वाच्यवाचकाभ्यां कथिचिद्गिन्नस्य सामान्यविश्लेषोभवस्वभाववस्तुगोचरोपर्चितसङ्केताभिन्यक्तस्य वाच्य-चाचकभावसम्बन्धस्य चलेन शब्दानामर्थस्य शतिपादकत्वं प्रतिपद्य प्रामाण्यं चाङ्गीचकार । एतच यथास्थानं समर्थयिष्यते । यः पुनर-भ्यथाऽपि प्रयोजनमजानाद्, यश्च न शब्दिवशेपं प्रमाणत्वेनाऽमंस्तः चौ प्रति न कर्तव्यं च; इसनेकान्तो विजयते ॥१॥

अय प्रमाणसादी लक्षणं न्याचक्षते-

स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणम् ॥ र ॥

अत्र चाद्ग्धद्हनन्यायेन यावद्प्राप्तं तावद् विधेयम्; इति विप्रतिपन्त्रानाशित्य स्वप्रेट्यादिकम्, अव्युत्पन्नान् प्रति प्रमाणम्, प्रमाणप्रमेयाप-स्वप्रेट्यः स्वप्रेट्यः द्व्यमिषि विधेयम्; शेषं पुनरनुवार्यम्। तत्र प्रमाणिमिनित प्राग्वन् । स्वमात्मा ज्ञानस्य स्वरूपम्; परः स्वस्माद्न्यः, अर्थ इति यावत्; तो विशेषेण यथाऽविधितस्वरूपेण, अवस्यति निश्चिनोती-त्येवं शीलं यन् तत् स्वप्रव्यवसायि। ज्ञायते प्राधान्येन विशेषो गृह्यते- ऽनेन इति ज्ञानम् । एतच विशेषणम् अज्ञानरूपस्य व्यवहारधुराधौ-रेयतामनाद्धानस्य सन्मात्रगोचरस्य स्वसमयप्रसिद्धस्य द्शेनस्य, सन्नि-कपीदेश्वाऽचेतनस्य नैयायिकादिकत्पितस्य प्रामाण्यपराकरणार्धम् । तुः । प्रत्यक्षरूपस्य शाक्योंनीविकलपकतया प्रामाण्येन जिल्द-तस्य, संशयविपर्ययानय्यवसायानां च प्रमाणत्वव्यवच्छेदार्थे व्यव-सायीति । स्पष्टनिष्टद्भयमानपारमार्धिकपदार्थसार्थछुण्टाकज्ञानाहैता-दिवादिमतमत्यसितुं परेति । नित्यपरोक्षवुद्धिवादिनां मीमांसकानाम्, एकात्मसमवायिज्ञानान्तरप्रत्यक्ष्ज्ञानवादिनां यौगानाम् , अचेतनज्ञा-नवादिनां कापिलानां च कदामहमहं निमहीतुं स्वेति । सममलक्षण-वाक्यं तु परपरिकत्पितस्यार्थोपलुट्टिघहेतुत्वादेः प्रमाणलक्षणत्वप्रति-क्षेपार्थम्, तथाहि-अर्थोपलब्धेरनन्तरहेतुः, परम्पराहेतुर्वा विवक्षा-श्वके १। परम्पराहेतुश्चेन् । तर्हि, इन्ट्रियवद्श्वनादेरिप प्रामाण्यप्रसङ्गः। अधानन्तरहेतुरिन्द्रियमेव प्रमाणम्, तत् किं द्रव्येन्द्रियम्, भावेन्द्रियं वा १। द्रव्येन्द्रियमप्युपकरणरूपम्, निर्वृत्तिरूपं वा १। न प्रथमम् : तस्य निर्वृत्तीन्द्रियोपप्टम्भमात्रे चरितार्थत्वान् । नापि द्वितीयम् ; तस्य भाविन्द्रियेणार्थोपल्य्यौ व्यवधानादानन्तर्याऽनिद्धेः । भाविन्द्रयमपि टिधलक्षणम्, उपयोगलक्षणं वा?। न पारस्त्यम्: तन्यार्थप्रहणशास्ति-रूपसार्धप्रहणव्यापाररूपेण तेन व्यवधानान् । उदीचीनस्य तु प्रमा-णत्वेऽसाहक्षितमेव रुखणमक्ररान्तरेरारयातं स्यान् । न च नास्ये-ह्मामुद्दशीमिन्द्रियमिति भौतिकमेव तन् तत्रानन्तरी हेतुरिति वसच्यम् . च्यापारमन्तरेणात्मनः स्वार्थसवित्फलस्यानुपपत्तेः । न सन्यापृत व्यासार स्पर्शादिप्रकाशकः. सुपुत्रावस्थायामपि प्रवादाप्रसद्गान्।न प तदानी-मिन्डियं नास्ति. यतलद्भाव' स्यान् । अय नेन्डियं सत्तामात्रेण ततेतु , किन्तु मनसाऽर्येन प सिन्नष्टिशिति चेन्। नतु सुप्रावस्यायामिद षत्तादशमम्त्येव. मनतः शरीरव्यापिन स्पर्शनादीन्द्रियेश. स्पर्शना-देश तृतियादिना सन्तियर्पसन्नावात्। न पाणुपरिमाणत्वाद् शरीरवयापित्रमानिहारिति बाच्यम् । दव तस्य प्रसायेन

न्नम्, वाक्यस्य प्रमाणत्वेनाऽनवस्थिततया प्रयोजनविशेषसद्भाव-प्रकाशनसामर्थ्यशून्यत्वात् तदसिद्धिमुद्भावियतुमपर्याप्तत्वात्।।

रामटस्तु प्रकटयति-यद्यपीदं वांक्यमप्रमाणत्वात् प्रयोजनोपस्था-पनाद्वारेण निष्प्रयोजनत्वसाधनमसिद्धं विधातुमधीरम् , तथापि वि-इग्धं संदिग्धं कर्तु संदिग्धासिद्धमि च साधनमगमकमेव, यथा समुच्छलद्धवलधूलिपटलं धूमत्वेन संदिद्यमानं धनः अयस्येति । तद्प्य-्रास्तम् , अनुपन्यस्तेऽपि प्रयोजनवाक्येऽनुभूतपूर्वप्रयोजनविशेपशा-स्नान्तरसाधर्म्यदर्शनेन शास्त्रमात्रादिप निष्प्रयोजनत्वगोचरसंदेहस्य सद्भावात् । ननु यद्येवमादिवाक्यं पराक्रियते, न तर्हीदं भवद्भिरिप कर्तव्यम्, इति चेत्। नैवम्, कर्तव्यं च तं प्रति, यो नान्यथा प्रयो-जनं विदाध्वकार, वाच्यवाचकोत्पत्तिसमयसम्भूष्णुशक्तिस्वभावस्या-ऽवाधिततथाऽनुभवेन चित्रज्ञानरूपस्पष्टदृष्टान्तावष्टम्भेन च कृतवि-रोधपरिहारत्वादु नित्यानित्यस्य वाच्यवाचकाभ्यां कथिचद्भित्रस्य सामान्यविशेपोभयस्वभाववस्तुगोचर<u>ोपर</u>चितसङ्केताभिव्यक्तस्य वाच्य-वाचकभावसम्बन्धस्य चलेन शब्दानामर्थस्य प्रतिपादकरवं प्रतिपद्य प्रामाण्यं चाङ्गीचकार । एतच यथास्थानं समर्थयिष्यते । यः पुनर-÷यथाऽपि प्रयोजनमजानाद्, यश्च न शब्दिवशेपं प्रमाणत्वेनाऽमंस्तः सौ प्रति न कर्तव्यं च; इसनेकान्तो विजयते ॥१॥

अय प्रमाणस्यादौ रुक्षणं व्याचक्षते-

स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणम् ॥ २ ॥

अत्र चाद्ग्धद्हनन्यायेन यावद्प्राप्तं तावद् विधेयम्; इति विप्रतिप-भ्रानाश्रित्य स्वप्रेत्यादिकम्, अन्युत्पन्नान् प्रति प्रमाणुम्, प्रमाणप्रमेयाप-स्वापिनस्तृद्दिश्यं द्वयमिष विधेयम्, शेपं पुनरनुवाद्यम्। तत्र प्रमाणिम-ति प्राग्वत् । स्वमात्मा ज्ञानस्य स्वरूपम्; परः स्वस्माद्न्यः, अर्थ इति यावत्; तौ विशेषेण यथाऽविध्यतस्वरूपेण, अवस्यति निश्चिनोती-स्येवं शीछंयत् तत् स्वप्रव्यवसायि। ज्ञायते प्राधान्येन विशेषो गृद्यते-

अधात्रैव ज्ञानमिति विशेषणं समर्थयन्ते— अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारतिरस्कारक्षमं हि प्रमाणम्, अतो ज्ञानमेवेदम् ॥२॥

अभिमतमुपादेयम्, अनिभमतं हेयम्। तद् द्वयमि द्वेधा-मुख्यं गौणं च।तत्र मुख्यम्-सुखं दु खं च।गौणं पुनः-तयोः कारणं कुसुमकु-क्कुमकामिनीकटाक्षादिकम्, खलकलहकालकृटकण्टकादिकं च। एवंवि-धयोरभिमतानभिमतदस्तुनोयों स्वीकारितरस्कारौ प्राप्तिपरिहारौ, तयोः क्षमं समर्थम्; प्रापकं परिहारकं चेत्यर्थ । अनयोरुपलक्षणत्वादेतदु-भयाभावस्वभाव उपेक्षणीयोऽप्यत्रार्थों लक्ष्मियत्वयः । रागगोचरः ख-स्वभिमतः, द्वेपविषयोऽनभिमतः; रागद्वेपद्वितयानालम्बनं तु लुणादि-रुपेक्षणीयः। तस्य चोपेक्षकं प्रमाणं तदुपेक्षायां समर्थभित्यर्थः। हिर्यसमा-द्वे. यस्माद् अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारितरस्कारक्षमं प्रमाणम्,अत इदं ज्ञानमेव भवितुमर्हति; नाज्ञानरूपं सिन्नकपीदिकम्। प्रयोगश्च-प्रमाणं ज्ञानमेव, अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारितरस्कारक्षमत्वात्,यत्तु नैवं न तदेवम्, यथा स्तन्भः, तथा चेदम्, तस्मात् तथा।। ३।।

जपपत्त्यन्तरं प्रकटयन्ति-

न वै सन्निकर्षादेरज्ञानस्य प्रामाण्यमुपपन्नम्, तुर्यार्थान्तरस्येव स्वार्थव्यवसितौ सा-धकतमत्वानुपपत्तेः ॥श॥

अयमर्थं न्यथा संप्रतिपन्नस्य पटादेर्थान्तरस्याज्ञानरूपस्य स्वाः र्थव्यवसितौ साधकतमस्वाभावात् प्रामाण्यं नोपपत्तिश्रियमञ्जिश्यिम्, तथा सन्निकपाँदेरिप । प्रयोगः -सन्निकपाँदिन प्रमाणव्यवहारभाक्, स्वार्थव्यवसितावसाधकतमत्वाद्, यदेवं तदेवम्, यथा पटः, तथा चायम्, तस्मान् तथा ॥ ४॥

अधास्य साधनस्यासिद्धिसंवन्धवैधुवं व्यञ्चयन्तः स्त्रद्वयं द्ववते-न खल्वस्य खनिर्णीतौ करणत्वम्, स्तम्भादिरवाचे-

द्याति, सा हि संपूर्णपक्षाव्यापकत्वे सति संभविनी, सचेतनास्तरवः स्वापात् ; इत्यादिवत् , न चैतदत्रास्ति । नाप्यनित्यः शब्दोऽनित्यत्वादि-स्यादिवत् प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धताऽभिधानीया, तस्यास्तत्त्वतः स्वरूपान सिद्धिरूपत्वात्; अन्यथा धार्मणोऽपि हेतुत्वे तत्प्रसङ्गात्। स्वकृपासि-। द्विश्वात्र न् यथा स्थेमानमास्तिच्तुते, तथाऽनन्तरमेव न्यरूपि, इति न वादिनः साधनमसिद्धमेतत्। नापि प्रतिवादिनः, तत्राप्येवंप्रकार्धेकारक-ल्पनाप्रवन्धस्य प्रायः समानत्वात् । अत एव वादिप्रतिवागुभयस्यापि नासिद्धमिद्म् । एवं च कथमिदं साधनमसिद्धिसम्बन्धं द्वीत ?। नांपि विरुद्धतायन्थकीसंपर्ककलिङ्कतमेतत्; विपक्षाद् व्याष्ट्रतत्वात्। नापि व्यभिचारपिशाचसंचारदुस्संचरम्, यतो निर्णातविपक्षवृत्तित्वेन, सन्दिग्धविपक्षयृत्तित्वेन वाँऽत्र व्यभिचारः प्रोच्येत ?। न तावदायेन, अनित्यः शब्दः प्रमेयत्वादित्यादिवद् विपक्षे वृत्तिनिर्णयाभावात् ; स्व-पर्व्यवसायिज्ञानस्य हि विपक्षः संशयादिर्घटादिख, न च तक्र कदाचन प्रमाणता वरिवर्त्त । नापि द्वितीयेन, विवादापन्नः पुमान् सर्वहों न भवति, वक्तत्वात्, इत्यादिवद् विपक्षे वृत्तिसन्देहस्यासंभवात् ; संशयघटादिभ्यः प्रमाणत्वव्यावृत्तेर्निर्णातत्वात् । तन्नानैकान्तिकत्व-लक्षणमि दूषणमत्रोपढौकते। इति न हेतोरिप कलङ्ककलिकाऽपि प्रो-न्मीलित । निद्र्शनं पुनर्नोपद्शितमेवात्र, इति न तहोपोद्धारसंरम्भः । भवतु वा तद्पि व्यतिरेकरूपं संशयघटादिः; न चात्र कश्चिद् दूपणकणः। स खल्वसिद्धसाध्यन्यतिरेकः, असिद्धसाधनन्यतिरेकः, असिद्धोभ-यन्यतिरेकः, सन्दिग्धसाध्यन्यतिरेकः, सन्दिग्धसाधनन्यतिरेकः, स-न्दिग्धोभयन्यतिरेकः,अन्यतिरेकः,अप्रदर्शितन्यतिरेकः,विपरीतन्यति-रेको वा स्यात् १। तत्र न तावदाद्याः पट् ; घटादौ साध्यसाधनव्यतिरे-कस्य रपष्टिनिष्टङ्कनात् । नापि सप्तमः; व्याप्याऽत्र व्यतिरेकनिर्णयात् । नाप्यष्टमनवमी, यत्र न स्वपरव्यवसायिज्ञानत्वं न तत्र प्रमाणत्वमिति च्यंतिरेकोपदर्शनात्, इत्यतो निष्कलङ्काद्नुमानात् तस्रक्षणसिद्धेरन्वद्य-मिदं लक्षणम् ॥ २ ॥

१ प्रकारो विकल्प ।

अधात्रेव ज्ञानमिति विशेषणं समर्धयन्ते-अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारातिरस्कारक्षमं हि प्रमाणम्, अतो ज्ञानमेवेदम् ॥३॥

अभिमतमुपादेयम्, अनभिमतं हेयम्। तद् द्वयमिष द्वेधा-मुख्यं गौणं च।तत्र मुख्यम्-सुखं दु.खं च।गौणं पुनः-तयोः कारणं कुसुमकु-क्कुमकामिनीकटाक्षादिकम्, खलकलहकालकृटकण्टकादिकं च।एवंवि-धयोरभिमतानभिमतदस्तुनोयों स्वीकारितरस्कारौ प्राप्तिपरिहारौ, तयोः क्षमं समर्थम्; प्रापकं परिहारकं चेत्यर्थः। अनयोरुपल्क्षणत्वादेतदु-भयाभावस्वभाव उपेक्षणीयोऽप्यत्राधों लक्षयितन्यः। रागगोचरः ख-स्वभिमतः, द्वेषविषयोऽनभिमतः; रागद्वेपद्वितयानालम्बनं तु तृणादि-रुपेक्षणीयः। तस्य चोपेक्षकं प्रमाणं तदुपेक्षायां समर्थमित्यर्थः। हिर्यस्मा-द्वेरं यस्माद् अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारितरस्कारक्षमं प्रमाणम्, अत इदं ज्ञानमेव भवितुमर्हति; नाज्ञानरूपं सिन्नकपादिकम्। प्रयोगश्च-प्रमाणं ज्ञानमेव, अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारितरस्कारक्षमत्वान्, यन्तु नैवं न तदेवम्, यथा स्तम्भः तथा चेद्म्, तस्मात् तथा।। ३।।

उपपत्त्यन्तरं प्रकटयन्ति-

न वै सन्निकषीदेरज्ञानस्य प्रामाण्यमुपपन्नम्, तस्यार्थान्तरस्येव स्वार्थव्यवसितौ सा-धकतमत्वानुपपत्तेः ॥॥

अयमर्थः न्यया संप्रतिपन्नस्य पटादेरर्थान्तरस्याज्ञानस्त्रस्य ह्वा-र्घन्यवसितौ साधकतमत्वाभावान् प्रामाण्यं नोपपत्तिभियमशिष्ठयन्, तथा सिन्नकपादेरपि । प्रयोग -सिन्नकपादिनं प्रमाणव्यवहारभाक्, स्वार्थन्यवसितावसाधकतमत्वाद्, यदेवं तदेवम्, यथा पटः, तथा चायम्, तस्मान् तथा ॥ ४॥

अयास्य साधनस्यासिद्धिसंवन्धवैधुवं व्यञ्जयन्तः सूत्रद्वयं हुवते-न खल्वस्य खनिणीतौ करणत्वम्, स्तम्भादिरवाचे- व्यभिचारः ? । तत्र सित्रकर्पस्यार्थव्यवसितावसाधकतमत्वमसिद्धम् ॥ अनयेव दिशा कारकसाकल्यादेरप्यर्थव्यवसितावसाधकतमत्वं समर्थनीयम् । इति न हेत्वेकदेशासिद्धिः ॥ ५ ॥

, अथ व्यवसायीति विशेषणसमर्थनार्थमाहु:-

तद् व्यवसायखभावम् , समारोपपरिपन्थित्वात् प्रमाणत्वाद् वा ॥ ६ ॥

तत्-प्रमाणत्वेन संमतं ज्ञानम्, व्यवसायस्वभावं निश्चया-स्मकमित्यर्थः, समारोपः संशयविपर्ययानध्यवसायस्यरूपोऽनन्तरमेव निरूपिष्यमाणः, तत्परिपन्थित्वं तद्विरुद्धत्वम्, यथाविश्वतवस्तु-प्राहकत्वमिति यावतः; प्रमाणत्वाद् वा तत् तथाविधम्, वाशव्दो विकल्पार्थः, तेन प्रत्येकमेवाम् हेत् प्रमाणत्वाभिमतज्ञानस्य व्यवसा-यस्तभावत्वसिद्धौ समर्थावित्यर्थः । प्रयोगौ तु-प्रमाणत्वाभिमतं ज्ञानं व्यवसायस्वभावम्, समारोपपरिपन्थित्वात्, प्रमाणत्वाद् वा, यत् पुनर्नेवं न तदेवम्, यथा-घटः, प्रोक्तसाधनद्वयाऽधिकरणं चेदम्, त-/ स्माद् व्यवसायस्वभाविमिति ॥

अत्रैकदेशेन पक्षस्य प्रसक्षप्रतिक्षेपमाचक्षते भिक्षवः, तथाहि-संहतस्रकलिकल्पावस्थायां नीलादिद्र्शनस्य व्यवसायवन्ध्यस्येवानुभवात् पक्षिकृतप्रमाणैकदेशस्य प्रसक्षस्य व्यवसायस्वभावत्वसाधनमसाधीयः । तदसाधिष्ठम्, यतः-केन प्रत्यक्षेण तादक्षस्य तस्यानुभवोऽभिधीयते ? ऐन्द्रियेण, मानसेन, योगिसत्केन, स्वसंवेदनेन वा ? ।
नाद्येन, तत्रेन्द्रियकुदुम्बस्य व्यापारपराङ्गुखत्वात् । न च द्वितीयेन,
तस्येन्द्रियज्ञानपरिच्छित्रपदार्थानन्तरक्षणसाक्षात्कारदक्षत्वात् । न
तृतीयेन, अस्मादृशां योगिप्रसक्षरपर्श्यत्त्यत्वात्, योगी तु तथा जानातीति कोशपानप्रसायनीयम् । नापि तुर्वेण, यतः-तम् स्वरूपोपदर्शनातेव प्रमाणं स्यात्, अनुरूपविकल्पोत्पादकत्वाद् वा ? । आद्ये पक्षे,
प्रसन्धं क्षणश्रयस्वर्गप्रापणशक्त्यादाविष प्रमाणतामास्कन्देत् । द्विती-

चपक्षोऽ चक्षमः, संहतसकलाविकल्पावस्याभाविनीलादिदर्शनानन्तरम्-नीलादिरयमित्ययोहिखशेष्यरस्यैव विकल्पस्य प्रायेणानुभवात् । यत्रा-पि नीलादिहानं ममोत्पन्नमिति हानोहेची विकल्पः, तत्रापि हानमात्री हेरियत्वादस्य तत्रेव दर्शनसा प्रामाण्यं स्याद् न तु तिन्नविकलपकत्वे । अपि च, विकल्पस्यापि कथं सिद्धि. ? स्वसंवेदनप्रत्यक्षादिति चेत्। तस्यापि स्वरूपोपदर्शनमात्रात् प्रामाण्ये तदेव दूपणम् । विकल्पान्त-रोपजननान् पुनरनवस्था । तथा च कथं स्वसंवेदनस्य प्रामाण्य-सिद्धिः ?, यतस्तेन वाधा पक्षांशे स्यात् । पूजय यत्र निर्विकल्पकं तन्नेव विकल्पेन सहोत्पद्यते, यथां-विकल्पो विकल्पान्तरेण, विकल्पेनापि सहोत्पद्यते च प्रत्यक्षम् । न चेदं न सिपेध साधनम्, गन्धवीवकल्प- अ दशायामपि गोः साक्षात्करणात्, अन्यथा समयान्तरे तत्सारणानु-स्पत्तिप्रसङ्गान् , इत्यनुमानवाधितः पद्मैकदेश इति चेत्। तद्पि कवलितं फालेन, कालान्तरे सारणसद्भावाद् व्यवसायात्मकस्यैव प्रत्यक्षत्य प्रसिद्धेनिर्विकस्पकस्य संस्कारकारणत्विवरोधात् क्षणिकत्वादिवत् । अधाभ्यासप्रकरणबुद्धिपाटवाधित्वेभ्यो निर्विकल्पकाद्पि गैवादौ संस्कारः स्परणं च समगंत्त, न तु क्षणक्षयादौ, तद्भावा-दिति चेत् । तद्य्वस्पीयः, भूयोद्शेनलक्षणस्याभ्यासस्य क्षणक्षयाः दावश्लोदीयसः सद्भावात्; पुनः पुनविकल्पोत्पादक्तपस्य चाभ्यांसस्य परं प्रत्यसिद्धत्वात्, तत्रैव विवादात् । क्षणभिदेखिमभावाभिधानवे-सायां क्षणिकप्रकरणस्यापि भावात् । बुद्धिपाटवस्य क्षणिकत्वादौ नीलादी च समानत्वात्, तत्प्रत्यक्षस्य निरंशत्वेन कक्षीकारात्, अन्यया विरुद्धधर्माध्यासेन तस्य भेदापत्तेः । अधित्वस्यापि जिज्ञा-सितत्वलक्षणस्य क्षणिकवादिनः क्षणिकत्वे सुतरां सद्भावाद् नीलादि-वत्। अभिल्पितत्वरूपस्यतु तस्य व्यवसायजननं प्रत्यनिमित्तत्वात्, अन्भिलिपतेऽपि वस्तुनि कस्यापि व्यवसायसंभवान् । ततो नाऽ-नंशवस्तुवादिनः कचिदेव सारणं समगत । तथाच-यद् व्यवसाय-

१ नीलदाविति पाडान्तरम् । २ पुस्तकान्तरे नाय पाठ, । १ मान्यस्थ । तो से श्रेष्ट्री हो त्यसमाकान्तरे

शून्यं झानं न तत् स्मृतिहेतुः, यथा क्षणिकत्वादिदर्शनम्, तथा वाड-अविकल्पकाले गोर्ट्यनिमिति प्रमद्गः, तथा च तत् म्मृतिहेतुर्न म्याद् , भवति च पुर्नावकरुपयतस्तदनुस्मरणम्, तस्मात् नद् ब्यवमायात्म-कमिति प्रसद्गविपर्ययः । एवं च स्मरणात् तस्य व्यवमायात्मकस्यैव सिद्धेर्व्यवसायस्य च व्यवसायान्तरेण समानकाल्लाभावांद विक-स्पेनापि सहोत्पद्यमानत्वादिति हेतुरसिद्धिवन्धकीसम्बन्धवाधित उति सिद्धम् ।/अथ न व्यवसायस्वभावत्वेन समारोपपरिपन्यित्वप्रमाणत्व-ऐत्बोर्च्याप्तिनेपाऽपादि, तद्भावेऽपि व्यवसायजनकत्वमात्रेण तयोः कचिद्भावाविरोधान् । अनुमानं हि व्यवसायस्वभावं सन् समारोप-परिपन्थिः, प्रमाणं च, प्रत्यक्षं तु न्यवसायजनकमिति को विरोधः?, इति चेत् । इह तावत् प्रमाणत्वहेतोव्याप्तिरुपद्वर्यते-प्रमाणं खल्वन विसंवादकमवादिपुः सौगताः, अविसंवादकत्वं चार्यप्रापकत्वेन व्याप्त-ग्; अर्थाप्रापकस्याविसंवादित्वाभावाद् निर्विषयज्ञानवन् , तद्दिप प्रव-र्तकत्वेन न्यापि, अप्रवर्तकस्यार्थाप्रापकत्वान्; तद्वदेव । तदिप विषयो-पद्शेकत्वेन व्यानशे, स्वविषयमुपदर्शयतः प्रवर्तकत्वव्यवहारविषयत्व-सिद्धे:, न हि पुरुषं हस्ते गृहीत्वा ज्ञानं प्रवर्तयति, स्वविषयं तुपदर्शयत् प्रवर्तकमुच्यतेऽर्थप्रापकं चेति ॥

तत्रेदं चर्च्यते-कि दर्शनस्य व्यवसायोत्पत्तौ सत्यां विषयोपदर्श-कृत्वं संजायेत ? समुत्पत्रमात्रस्यैव वा संभवेत् ? । प्राचिकविकल्पे, विकल्पकाले दर्शनस्यैव विनाशात् क्व नाम विषयोपदर्शकर्त्वं व्यव-तिष्ठेत ? । द्वितीयकल्पनायां पुनः-किमनेन कृतक्षौरनक्षत्रपरीक्षा-भायेण पश्चात्प्रोहसंता नीलादिविकल्पेनाऽपेक्षितेन कर्तव्यम् ?, तम-

विषयोपदर्शकत्वस्य सिद्धत्वात् । तथा च "यत्रैव जनयेदेनां हं व त्रिवास्य प्रमाणता " इति राद्धान्तविरोधः, व्यवसायं विनेव विष-योपदर्शकत्वसद्भावे प्रामाण्यस्यापि तं विनेव भावात् , तन्मांत्रनि । देः मित्तत्वात् तस्य । कथं चैवं क्षणक्षयस्वर्गप्रापणशक्त्यादाविष दर्शनस्य विषयोषदर्शकत्वं न प्रसञ्चते ?। अधाध्यवसानपर्यवसानो व्यापारो -द्रश्नस्य, इसध्यवसायव्यापारवत एवास्य विषयोपर्दर्शकत्वमवतिष्ठते, न पुनन्तमन्तरेणेति चेत्। तैदप्यरुपम्, निर्विकरुपककार्यस्वेन न्यव-सायस्य ततो भिन्नकाल्रत्वात् तेन तस्य व्यापारवत्त्वानुपपत्तेः अस्तु वैतत्, तथापि तद् व्यापारभृतोऽसौ व्यवसायो दर्शनगोचरस्यो-पदर्शकः, अनुपदर्शको वा स्यात् ?। यद्युपदर्शकः: तदा स एव तत्र प्रवर्तकः प्रापकश्च स्यात्, ततोऽपि संवादकत्वात् प्रमाणम्, न पु-नस्तत्कारणीभूयसाभेजानं दर्शनम् । अथानुपदर्शकः, कथं दर्शनं तज्ञननात् स्वविषयोपदर्शकम्, अतिप्रसङ्गान्-संशयविषयंयकारण-स्यापि तस्य स्वविषयोपदर्शकत्वापत्तेः । दर्शनिषयसामान्यव्यवसा-यित्वाद् विकल्पस्य तज्जनकं दर्शनं स्वविषयोपदर्शकम्, नेतरदिति चेत्। तद्गस्यम् , दर्शनविषयसामान्यस्यान्याऽपोह्लक्षणस्यावस्तुत्वात् , त-द्विषयञ्यवसायजनकस्य वस्तूपदर्शकत्वविरोधान् । अथ दृश्यविक-ल्प्ययोरेकीकरणाद् वस्तूपदर्शक एव व्यवसाय इति चेन् । नन्बेकी-करणमेकरूपतापादनम् . एकत्वाध्यवसायो वा ?। प्राचि पक्षे, अ-न्यतरस्येव स तत्त्वं स्यान् । द्वितीये तु, चपचरितमेवानयोरैक्यम् , त-था च कथमेप व्यवसायो विषयोपदर्शक. स्यान् शः न हि पण्ड. कुण्डो-भ्रीत्वेनोपचरितोऽपि पचसा पात्रीं पूरचित । किञ्च, तदेकत्वाध्यव-सायो दर्शनेन. विकल्पेन, ज्ञानान्तरेण वा भवेत् ?। नाद्येन, दर्श-नश्रोत्रियस्याध्यवसायश्वपाकसंस्पर्शासंभवान् , न च तस्य विकल्यं विषयतामेवि । न द्वितीयेन, विकल्पकौणपस्य दृश्यदाशर्धि गोच-रियतुमपर्याप्तस्यान् । नापि तृतीयेन, निर्विकल्पकसविकल्पक्षिविकल्प-युगलानतिक्रमेण दृश्यविकरूपद्वयविषयत्वविरोधान्। न च तदुभया-गोचरं ज्ञानं तदुभर्यक्यमाक्लियतुं कौशलमालम्यते. तथाहि-यद् यद् न गोचरयति न तन् तद्दैक्यमाक्लियतुं सुशलम्, यथा-कल्हा-रानं वृक्षत्विधायात्वयोः. तथा च प्रकृतिमिति । तत्र व्यदमायजन-

१ तदललमिति च पाट ।

शून्यं ज्ञानं न तत् रमृतिहेतुः, यथा धणिकनादिक्यंनम्, दवा वाड-/ अविकल्पकाले मोप्रश्नेनिमिति प्रसङ्घा, तथा च तत् स्मनिहेत्ते स्याप् , भवति च पुनर्विकल्पयनस्ववनुस्मर्णम्, नरमात् सङ् त्यासायास-कमिति प्रसङ्गविषयेयः । एवं च स्मरणान नस्य न्यवसायात्मकस्येप सिदेव्यवसायम्य च व्यामायान्तरेण ममानकालनाभागार विक-स्पेनापि सहोत्पयमानत्वादिनि हेतुरिसी त्वन्धकीसन्यन्थवानि । इति सिद्धम् ।/अय न व्यवसायम्बभावत्त्रेन समारोपपरिपन्त्रित्वप्रमाणत्त-हेत्बोर्क्याप्तिरेपाऽपादि, तद्भावेऽपि व्यवसायजनकत्वमात्रेण तयोः कविद्धावाविरोधान् । अनुमानं हि व्यवसायस्यभावं सन् समारोप-परिपन्थिः प्रमाणं च, प्रत्यक्ष तु ज्यवमायजनकमिति को विरोधः?, इति चेन् । इत् तावन प्रमाणत्वहेतोञ्योप्तिमपद्रश्येन-प्रमाणं राह्न-विसंवादकमवादिषुः सौगताः, अतिसंवादकत्वं नार्यप्रापकत्वेन व्यापन मः अर्थाप्रापकस्याविसंवादिलाभावाद् निर्विपयञानवन् , तद्दि प्रव-र्तकत्वेन व्यापि, अप्रवर्तकस्यार्याप्रापकत्वान् ; तद्भवेव । तद्भि विषयो-पदर्शकत्वेत व्यानशे, स्वविषयगुपदर्शयतः प्रवर्गकत्वव्यवहारविषयन्व-सिद्धे:, न हि पुरुषं हम्ने गृहीत्वा छानं प्रवर्तयित, स्वविषयं तुपद्र्यम् प्रवर्तकमुच्यतेऽर्थप्रापकं चेति ॥

तत्रेदं पर्च्येते-कि दर्शनस्य व्यवसायोत्पत्ती सत्यां विषयोपदर्श-फत्तं संजायेत ? समुत्पन्नमात्रस्येव वा संभवेन् ?। प्राचिकविकरूपे, विकरपकाले दर्शनस्येव विनाशान् कव नाम विषयोपदर्शकत्यं व्यव-तिष्ठेत ?। द्वितीयकरूपनायां पुन:-किमनेन कृतक्षीरनक्षत्रपरीक्षा-प्रायेण पश्चात्प्रोहस्तां नीलादिविकरूपेनाऽपेक्षितेन कर्तव्यम् ?, तम-स्तरेणापि विषयोपदर्शकत्वस्य सिद्धत्वान् । तथा च "यत्रेव जनयेदेनां क्षं सत्रेवास्य प्रमाणता " इति राद्धान्तविरोधः, व्यवसायं विनेव विष-

[्]रित्व त्वे प्रामाण्यस्यापि तं विनैव भावात्, तन्मा<u>त्रनि</u> भित्तत्वात् तस्य । क्थं चैवं क्षणक्षयस्वर्गप्रापणशक्त्यादावपि दर्शनस्य

१ उदपादीलपि पाठ ।

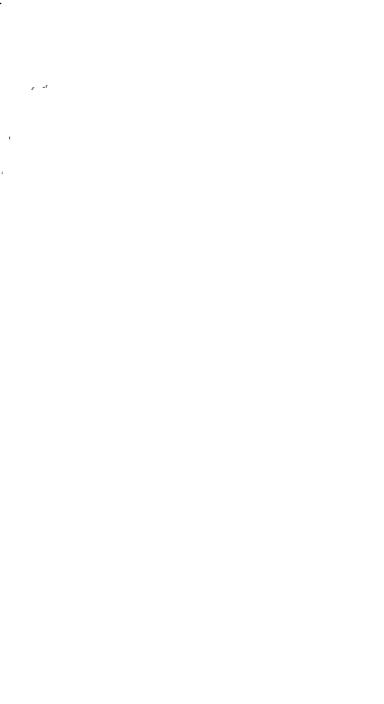
विपरीताचा अन्यधासिताचा एकस्या एव कोटेर्वस्त्वंशस्य निष्ट-इतं निश्चयनं विपर्यय इति ॥ ९॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथा शुक्तिकायामिदं रजतमिति ॥ १०॥

्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, अमेऽपि सर्वत्र । शुक्तिकायामरजता-कार्यः निद्दं रजतिमति रजताकारत्तया ज्ञानं विपर्ययो विपरीत्तस्याः तिरित्यकः ११ तित्राच्द उहेस्वार्थः, अमेऽपि । उदाहरणसूत्रं चेद्म्-अन्ये-पामपि प्रत्यक्षः विषयविषय्याणां पीतशह्वज्ञानाद्गीनाम्, तदितर-प्रमाणयोग्यविषयः भे गणां हेत्वामासादिससुत्यज्ञानानां चोपल्ल्य-णार्थम् ॥

अत्र विवेकाल्यातिवादं। ेे-विवादात्पद्मिदं रजतमिति श्रत्यो न वैपरीत्येन स्वीकर्तव्यः, तथः विश्वार नस्यानुपपद्य-भानत्वान्, यद् यथा विचार्यमाणं नोपपद्यते, न तन् च्यम् , यथा-सन्भः कुन्मरूपतयेति । न चेदं साधनमसिद्धिमयाः-चन्, तथाहि-किमिदं प्रत्यस्य वैपरीतं स्यान् १-अयीकयाकारिपदा-र्घाप्रसायकत्वम् , अन्यया प्रयते वा १। आद्ये भेदे, विवादास्पदप्र-स्ययप्रत्याचिते पदार्थे किमर्यक्रियामात्रमपि नास्ति, तद्विगेपसाध्या वा सा न विद्यते ? । नादाः पक्षः, द्यत्तिसाध्यायालस्या भावान् । द्विनीये त, हानकारे सा नाति. कारान्तरेऽपि वा १। हानकारे तावत् नध्यं-फलयौनदोधेऽपि कापि सा नास्त्येव । बालान्तरे तु प्रमुरतरमनीर-समीरणाद्यव्यपायिषयोद्वद्दुददोधेऽपि सा न वियत एव । तनार्थ-त्रियेद्यादिपञ्चः क्षेमकारः । तलुरस्परपञ्चे तुः तथावियवपरीत्वं गग्य स्वेनव. पृत्रहानेन. उत्तरहानेन दाऽवसीयेत र । न स्वेनव. तेन स्वर र्वपरीतावसाव प्रमातुः प्रवृत्त्वभावप्रसद्गात् । अप पूर्वेशानेन, वि स्वषाहम्येन, बत्तालम्येन वा ी। नायेन, बताहे दैपरीद्वान्परसेंद-रनस्यासस्यान् । नावि हिनीयेन, झानये ये। नपटासंभयान् । स्थी-एरहानेन, हिला विकार्तायम्, सकार्तायं वा स्वातृ ! । दिलार्ट य-

विपरीताया अन्यथास्थिताया एकस्या एव कोटेर्वस्त्वंशस्य निष्ट-इ:नं निश्चयनं विपर्यय इति ॥ ९ ॥ अत्रोदाहरन्ति—

यथा शुक्तिकायामिदं रजतमिति॥ १०॥

्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, अमेऽपि सर्वत्र । शुक्तिकायामरजता-कार्^{मी}मृदं रजतिमित रजताकारत्तया ज्ञानं विपर्ययो विपरीतख्या-विरित्य विश्वव्य उद्येखार्थः, अमेऽपि । उदाहरणसूत्रं चेदम्-अन्ये-पामिष प्रत्यश्चीविषयविपर्ययाणां पीतशद्धज्ञानादीनाम्, तादितर-प्रमाणयोग्यविषय

अत्र विवेकाख्यातिवादो े ेत्रिचिवादास्पद्मिदं रजतमिति अखयो न वैपरीत्येन स्वीकर्तव्यः, तथा विकित्यम्य तस्यानुपपद्य-सानत्वात्, यद् यथा विचार्यमाणं नोपपद्यते, न तत् व ता निर्मार्थकः च्यम्, यथा-स्तम्भः कुम्भरूपतयेति । न चेदं साधनमसिद्धिमधार-चत्, तथाहि-किमिदं प्रत्ययस्य वैपरीलं स्यात् ?-अर्थिक्रयाकारिपदा-र्थाप्रसायकत्वम्, अन्यथा प्रथनं वा ?। आद्ये भेदे, विवादास्पद्प्र-स्ययप्रत्यायिते पदार्थे किमर्थकियामात्रमपि नास्ति, तद्विशेषसाध्यां वा सा न विद्यते ? । नादाः पक्षः, शुक्तिसाध्यायास्तस्या भावात् । द्वितीये त्र, ज्ञानकाले सा नास्ति, कालान्तरेऽपि वा १। ज्ञानकाले तावत् तध्य-कलघौतवोधेऽपि कापि सा नास्त्येव । कालान्तरे तु प्रचुरतरसमीर-समीरणाशुन्यपायिपयोनुद्वुद्वोधेऽपि सा न विद्यत एव । तन्नार्थ-क्रियेत्यादिपक्षः क्षेमकारः । तत्पुरस्सरपक्षे तु, तथाविधवपरीत्यं तस्य स्वेनैव, पूर्वज्ञानेन, उत्तरज्ञानेन वाऽवुसीयेत ?। न स्वेनैव, तेन स्वस्य वैपरीत्यावसाये प्रमातुः प्रवृत्त्यभावप्रसङ्गात् । अय पूर्वज्ञानेनः किं स्वकालस्थेन, तत्कालस्थेन वा ?। नादोन, तत्काले वैपरीत्यारपदसंवे-द्नस्यासत्त्वात् । नापि द्वितीयेन, ज्ञानयार्थौगपद्यासंभवात् । अथो-त्तरहानेन, वर्तिक विजातीयम्, सजावीयं वा स्यात् ? । विजातीय-

नात् प्रत्यक्षस्य प्रामाण्यमुपपादकम् । कथं चैतत् क्षणक्षयम्वर्गप्रापण-शक्त्यादावप्यनुरूपं विकल्पं कदाचिद् नोत्पादयति । स्वविकल्पवास-नावलसमुज्जृम्भमाणाक्षणिकत्वादिसमारोपानुप्रवेद्यादिति चेन् । तद्-पेशलम् , नीलादावि विद्वपरीतसमारोपप्रसक्तः; कथमन्यथा विकद्ध-धर्माध्यासात् तदर्शनभेदो न भवेत् ?, न हानंशं दर्शनं क्यचित् समारोपाकान्तं, क्वचित्रेति वक्तुं युक्तम् । अथ तत्तद्व्यावृत्तिवजाद-नंशस्यापि दर्शनस्य तथा परिकल्पनाददोषः, समारोपाकान्तेभ्यो हिं व्यावृत्तमसमारोपाकान्तम्, असमारोपाकान्तेभ्यस्तु व्यावृत्तं समा-रोपाकान्तं तदुच्यत इति । तद्य्यसूपपादम्, यतो व्यावृत्तिरिक वस्त्वंशं कंचिदाश्रित्य कल्प्येत, अन्यथा वा ?। अन्यथा चेत्, चित्रभा-नुरप्यचन्द्रव्याष्ट्रिकल्पनया चन्द्रतामाद्रियेत । वस्त्वंशाश्रयणपक्षे तु, सिद्धो विरुद्धधर्माध्यास्ः, तथाहि-तहर्शनं येन स्वभावेन समारोपा-क्रान्तेभ्यो व्यावर्तिष्ट, न तेनैवाऽसमारोपाकान्त्रोभ्योऽपि; येन चाऽ-मीभ्यो व्यावर्तत न तेनैव तेभ्योऽपि; तयोईयोरिप व्याष्ट्रतयोरिक्या-पत्ते:। यदि पुनः स्वभावभेदोऽपि वस्तुनोऽतत्स्वभावव्यावृत्त्या कृत्पित-एवेति मतं, तदा कल्पितस्वभावान्तरकल्पनायामनवस्था स्थेमानमा-स्तिच्तुवीत । ततो न व्यवसायजननादस्य प्रामाण्यमनुगुणम् , किन्तु व्यवसायस्वभावत्वादेव । एवं प्रामाण्यसहचरं समारोपपरिपन्थित्वमि बाच्यम्॥ ६॥

समारोपपरिपन्थित्वादित्युक्तमिति समारोपं प्ररूपयन्ति— अतस्मिँस्तद्ध्यवसायः समारोपः ॥ ७ ॥ अतत्प्रकारे पदार्थे तत्प्रकारतानिर्णयः समारोप इत्यर्थः ॥ ७ ॥ रे प्रकारतः प्रकटयन्ति—

स विपर्ययसंशयानध्यवसायभेदात् त्रेधा ॥ ८ ॥ ७त्तानार्थमदः ॥ ८ ॥ अथोदेशानुसारेण विपर्ययस्वरूपं तावत् प्ररूपयन्ति-

विपरीतैककोटिनिष्टङ्कनं विपर्ययः ॥ ९ ॥

I was a come of many that he follows to be and وه المراجع والمستمر المستران المساورة الم

यण शक्तिकायांगिदं रजनीमीत ॥ १० ॥

من المسائدة المرابعة < किन्तु करणा स्थाप करणायाकायाः क्रासीः विषयियाः विवर्वेतास्यान المريب المفاقي شقفها فالمشراء المهاكرتيس والمفتوت شمشهرها कार्र के किन्द्रिक के स्वाप्त के स्वाप्त के स्वाप्त कार्य के स्वाप्त के स्वाप स तरा भाग भेषामां रेजाभासाजिससुधानामाने पौपलप्र-राजापनम्-वर्गाचे

न्यारियाम्बर्धात्रम् स्वेनस्यान्। न्य-विवासस्यानेत्रं रहतमिति والمرابع والمرابع والمرابع والمرابع सर भाग । अप प्राप्तानी सामग्रीस्य व निष्यस्य सुन्यानुपपद्य-सन् सर्प्यासारका सम्यानकाताहे हर सः हैं। जिल्हा प्रतिभानता । प्रस्तृति प्राति सुनिरेष सात सिक्रीणन्यादिविद्रीयमध्न 🔧 णामायान् संदुत्रयायानाः सायाधिक्याविमायारणध्रमेद्द्येनोपयनि-रमाप्रसरमाऽऽसीपितरजनाकास्याच्यः समुपात्तरजनामाराः; इसभि-धीयने । यन भाकु यत्र क्रमेनया चकान्ति नन् तत्राऽऽलम्यनम्, एतय मृत्याहितया निर्दियमानाणं गुन्ती समस्येव । संय हि दोषयशान् तथा प्रतिमानि । दृष्ट च द्रोपप्रशाद् विषरीतकार्योत्पाद्कत्वम् , चथा-श्विमसन्दासन्दर्भीकाया दुलप्रस्मलास्यास्तद् तद् विरुद्धवीक्षणभाषणा-हि। त्वयाऽपि चैनद्रशिक्तमेय, प्रकृतरजतसारणत्याऽनुभूतरजतदेशा-नुमारिप्रशृत्तिजनकत्वीत्सर्यिककार्यपरिहारेण पुरोदेश एव प्रशृत्तिजन॰ क्त्यस्वीजारान् । भेदाऽप्रहणं सट्कारिणमपेक्य प्रस्तरजतसारणस्य महिवर इमिति चेत् । दोषान् सहकारिणोऽपेक्य हृपीकस्यापि तत् तयास्त । किञ्च, प्रसाभिज्ञानेन रजतसंवित्तेः द्यक्तिगोचरत्वमवस्थाः च्यते-यदेव मम रजतत्वेन पूर्वमचकान्, तदेवेदं शुक्तिशकलम्; इसेवं

१ अय पूर्वाऽनुमृत्रज्ञतप्रतिमाने द्ति पाठान्तरम् ।

کی دو ده کا ها که همکت مراها در دی مده مراه دست کمی شد کا میکت میری شرقی کردو مید 발가 비대성^라, 항 다니다는 그것/https: 3(m .apt 가 hett 다 네 / Jas ... ex, forth स्रोते स्, केर्युर्भ्य, केर्यं का के द्वार का रहत है । जिलीनकर्तु, व्यन्त्र्योक व्यक्तिल्या व्यक्ति जनस्य प्रक्रिक्तार वा क्रिक्त कृति ज क्ष्में भी के प्रमुख्य , ब्ल्बकी देश नव के अब लक्ष्य के अविक अविक अविकास # simf & in stillensteiling in bittigte amenig in ile ile greek in the ile भगन्धात्, ततित्रभवात् चा ^१। स त्वारत् वतत्रभयत् । तारसस्य महानाष् । पाचकप्रकारण, सब संस्थानण प्रश्वत, रागानार # ी। न प्राथम, भण्यामती हर्दर हे अलाजीवनामास्थ महीं कि प्रतिवृक्षात्य आहे। अध्यक्ष साम वेज अभागान र्जिश का जर्ब सारणाम् ? । स. जर्दश वर्षेत्र, परमागाः , ध्यास-हार्य-गार्याते सम-पानपागप जनस्यातः स्थाप्तः स्थाप्तः सार्थसन्तरः भाग्योधेरितः । स्थानः न्यमः प्रतिस्थानः स्थः । प्रतिस्थानः **मर्थ्यंत्र वा प्रवर्तत ?**, इ.कन्याहुनावन रूपानी रुपायरगायनम् । अह् मानुषानाद्वि परमापुरतीतः । १६ च, तथा परमाणता । तथा ता **रपः, 'र्शन'या पा^र। नि पाञ्च १** । समया रुपा सारिणः, जां रुजित्सर सर भा 🖁 । पदीचीनम्याव पत्र कोदीयान , जन्तारक्ष रुक्त तपत्ममन्त्रान **वरी:)** प्रयोजियाकाम्बिन् तथा कमण, यूगपद ग[े]। हमण 🏜 । कि स्वभावाभेदेन, तहतेन वा 🤈 । स्वभावाभवीभवायाम् , ते केरीव राभावेन धारण कार्यमाचेयांत्र, तैरीयात्रमपि वदा पैनवार साम , तेत्रैव प्राच्यमपि ?। प्रयो, धवमकार्यकाळ एवाचरस्याप्य-रात्तिप्रमक्ति । नढद् डिनीयं दिनीयकार्यकाल एव प्रवमस्याऽापे प्रभवप्राप्ति । नद्वदेव स्वभावभेदपंत क्षणिकत्वापत्ति , नहक्षणत्वात् धूणभद्गरनाया । युगपन्यक्षे, सहदेव सहलखकार्यकार्यपु जन्याऽजि-त्रत्वादु द्वितीयादिक्षणे तेपाममत्त्व स्थान्। तद् नाऽमी निस्या । अनि-

न्यान् रोत्रा नामान्यस्य विस्तान् । स्वीतार्यान् । विस्त नकारन अनुसन् नाव पात्र पा नन्तरिक शिल्लाका बनोपुर समुक्ति केन् न प्रमार के असार सुर , सामार्थ एवं अस्तर सामा प्रमान अस्त , विरस्ता अस् मेनुरात पा दिनोलाम् ^१। ताति, सानस्मानप्रेलवेन स्पा सन्त-रपारक्षकत्र पर प्रश्नि, "नियं स्वयासन्तरं म ग्रेसंस्मानमेश्राणा" ยาว่า 1 ใกล้ว่า กลับร นะกรโม คระพ์ พ่อบุ 1 วันว่า ตวา स्टर्शनरेखाम् ^१, स्वयंस्यनां स्वेत्यन्ते स्वायास्ट्रपाठकः । तृरीये. प्रागिष सन्दर्भनेरोपां सनायनस्य स्थात् । कारणारः भवनपत्रे तु रपृष्ठं जिल्लिन नेपा जनस्याम् , परमाणात्र एत्र ता है। स स्कृतम् , परमान ष्टुरायाधेषक्षस्यैत कक्षाकाराच । परमाणवर्षेत् । चे कि. सरच , अस-न्त , भद्रमद्रूषाः, जनुभवस्वभावा वा स्वकार्याणि कृतुः श सन्तक्षेत्। किसु रिचिक्षण एक. दिवीयाध्यिणेऽपि वा ^१। नावः, तथानीसुख-निमाप्रज्यप्रतान नेपाम । अथ "भूनिर्येपा किया सैव कारणं सैव चोन्यतं " इति यचनाद् भयनमेव नेपामुन्तरात्पन्ती कारणनेति चेत्। एवं तर्हि रापाणवी रमाणृनाम , ने च नेपागुपादानं स्युः, उभयत्र भवनाविशेषात् । न द्वितीय , क्षणक्षयक्षयापत्तेः । प्रधाऽमन्तरने तहुत्पादकाः, तर्हि तत्मत्ताक्षणभेक्षमपद्याय सर्वदा तहुत्पाद्यसद्गः, तत्त्वनस्य सर्वदाऽविशेषान् । सदसदृषपक्षम्तु दुर्निरोधविरोधानु-वन्धटुर्धर:-यदि हि ते सन्तः कथमसन्तः ?,तथा चेन् कथं सन्तः?। अनुभयम्बभावभेदोऽप्यसाधुः, विधिप्रतिपेधयोरेकतरप्रतिपेधेऽन्यत-रम्यावद्यंभावात् । तत्राणवः क्षणिकाः सुक्ष्ममनीपामार्गमेयरः । नापि कियरकालम्थायिनः, क्षणिकपक्षोपिक्षप्तप्रतीकारस्याऽत्राऽप्यवताः रान् । किञ्च, कियत्कालस्थायिनोऽप्यमी किमर्थक्रियापराड्मुखाः, तत्कारिणो वा भवेयुः ?। प्रथमभिदायाम् , अम्बरोद्भवाम्भोरुहसौ-रभवदसत्त्वापत्ति. । उदग्विकस्पे, किमसद्रूपम्, सद्रूपम्, उभय-रूपम्, अनुभयरूपं वा ते कार्य कुर्वीरन् ?। असद्रूप चेत्। कथं करिकेसरकछापादेरिप न करणम् १ । सद्रूपं चेत् । कथं तस्य क-

ه و و و و از و ما ماده و الماده ماده ماده ما و ما ما ما ما ما ما و ما و mandian at a ter to de de en entre en els estatements en el en el संदेशकान्य ने, पन्धा वस को का है। यक्त हाता है। से स चन्त्रभद्रौ भागवाद, विव्यान्ति चा है। तात स्वत् कि व्यक्ति हार, च्यादेशिक गणा के क्षास्त्रके दिनो रन्तु, तरह्भुन्यराभूतः सर्वते रत्यव प्रत्यापनव प्राधापापीत **केबार सीर पाली स**्रान्तिसारण करिसी, असीर उन्हों के ना असी के अन्यास हराहर द्वारमण सन्ध्याण्यन हर्षे विचयत्रमण प्रसार् श्यमणात् , ताल्वरस्यात् वा "। ल वाव र ल विरस्तात् । संद्रासिद्धाः महामात्राता पार्विष्यका हा है। या अधारम प्रतेत, प्राप्ति क्षी स्था के भारता, जागा सामिती हा वर्ग ले. अना विकास समाप्तरप कार्रि विद्वे धनीन्यन सम्बद्धाः । न वृष्टान न दि तरे हे, वन्यानी न्तरेण वा तद्वारणार्थ । ज नावत् त्वेद, चरलगरः लाग द्वात् अस्ति भिन्न पात्रपारणे। तत्र स्था साथा साम्, साथा जास्प्राप्ततः धारताबंदि । जन्मा गान्तरवाचा ग्रन्थां हा प्रमुख्यानी गर्भार मञ्जोब का नर्वतेत १, ए काना बुनाव तक्षा तो रु जापायाय तम् । तर् मानुषानाद्वि पामाणुपति । । कि.न. । धं परमाण में वि.पा वा **३५ ,** क्षीन पा था है। निष्याध्यत । शिष्यवीक नाकारिण , जीकी जन्हरा मा 🖁 । पदीचीनम्याव पत्र शोदीयान , जन्तिशाक्षत्रवत् तपामसत्ता-पने । अधीकपाकारियं त नेवा कर्मण, यमपद वा । क्रमण चेत्। कि म्वनावानेदेन, तंइंदन वा १। मानानानदिनवायाम, ते थेनैव स्वभावन प्राच्य कार्यमनेय(न्त, तेनैवात्त्रमपि ; यदा येनेयो-त्ताम्, तेनीव प्राच्यमपि १ । प्रयमे, प्रथमकार्यकाल एवं।त्तरस्यायु-स्वतिप्रमक्तिः । तद्वद् द्वितीये द्वितीयकार्यकाल एत्र प्रथमस्याऽपि प्रभवप्राप्ति । तद्वदेव स्वभावभेदपशे क्षणिकत्वापत्तिः, तद्रश्रणत्वात् धुणभङ्गरतायाः । युगपत्पक्षे, सङ्घदेवः सङ्गठम्बङार्येङार्यपु जस्याऽजि-त्तत्वाद् द्वितीयादिक्षणे तेपामसत्त्व स्थान्। तद् नाडगी निसा. । अति-

المستدارة والمراجع المراجع المراجع المستدارة المستدارة المستدارة المناعدة المناسبة عند المناسبة

المنافع المناعب المناع

तम् १. न्यसम् नं पने न्यसम्बन्धः । उर्वेत्रः

क्ताप्रेतरेला क्लान्स्य क्ला । न्यान्य स्वस्त्रेत्रे स

िन् नेत्रा नारणायः परमानद्र स्त्राणाः । वर्गानद् क्षांत क्षांच्या । क्षांचांता । ने ि वया . यस

रामन्या. प्रमुखप्रस्यामा ना स्वसमील हो १। सन्तरंता। पश्चित्रण सप्त, निर्मापादिक्षणेऽपि वा १। नाप्, नगनीसुप-

त्र यमन्त्रात नेपाम । नयं "भूतिर्वेषां किया नेप कारणं सेय

न्यते " इति प्रयुनापू भपनभेष तेपासुनरोत्यनी कारणनिति चेन । दं तिं र पाणपं रमाण्नाम , ते च नेपासुपादानं स्युः, उभयत्र

विमाविद्यापार । न द्विनीय , क्षणाव्यवस्यापने । अधाऽमन्ताने तदुत्पार्का , तरि तत्मनाक्षणमेकमपराय सर्वता तदुत्पार्प्रस्त ,

त्रज्यनस्य सर्वहाऽविशेषान् । महसदृष्पक्षन्तु दुनिरोधविरोधानुः

यन्यदुर्थर -यहि हि ते सन्त. कथमसन्तः १,तथा चेन् कथं सन्तः १।

्र विधिप्रतिषेधयोरेकतरप्रतिषेधेऽन्यतः विधिप्रतिषेधयोरेकतरप्रतिषेधेऽन्यतः

रम्यावर्यभावात् । तन्नाणवः क्षणिकाः सृह्ममनीपामागमैयरु.। नापि क्यित्कालस्यायिन , क्षणिकपक्षोपिक्षप्तप्रतीकारस्याऽत्राऽत्यवताः

रात् । किञ्च, कियत्कालस्थायिनोऽज्यमी किमथेकियापराइमुखाः, तत्कारिणो वा भवेगु ? । प्रथमभिदायाम् , अन्त्ररोद्भवाम्भोरुहसौ-

स्वद्सत्त्वापति । टद्गिक्तरेष, किमसदूषम्, सदूषम्, डभय-

स्पम्, अनुमयह्मं वा ते कार्य कुर्वीरम् ?। असरूप चेत्। कथं

करिकेसरकलापादेरिय न करणम् १। सहूप चेत् । कयं तस्य क

माम ी, मनोदिषि वम्मे क्या कना हिन किमारिकार है। सरी नन् नीपमेरी सु पाक्षात्मस्मरणार्भेटकः भवनीयो । सन्तराक्षाः ड्याः सद्या सीमानमातिनात । नापि गालला, पालाल्याः डायमी निया, अनियो पा मात्री। न गापर निया, परमाज् नित्यनानिराक्तरणानुसारेणाऽस्यापि ज्ययासितु अत्य तात् । साप्य-नित्यः, यागस्य समापाने भारमेत किनित् वारणम्, लागते बा ?। पास्यः पञ्चः स्वभीयानः, स्ट्राहेनचाप्रस्यः चावत्कालां चित्रः तुमपुत्तन्यम् , स्थमापेदापेत स्पृतस्य त्यतस्यानाम् , कृतवापेशस्या कुन्छपरीय । अवागपनकारणम् , तर्दि तर्पेत्तनम्त्रभाष्ट वार्थपन्नः कशीकृतः स्थात् । अस्तर्यभेति चेत् । तर्वि ते नियनिज-साः, सानिक्रया वा स्थलमर्थ प्रथियुः ? । आगे भेदे, भूभीव स्वस्य-र्याकुत्रकोणकृद्विकैकपरमाण्यभिक्षिककिलेरण सदेव तहत्वादन-प्रसद्भः । दिलीये हा, करोपामनिजय -एक्टेब्बापियनिः, संयोगः, किया वा श प्रथमपथे, शंग्णीमण्डलाऽऽलम्बिपरिमण्डले. स्थुलेककार्य-कियात्रमक्तिः, तस्यैकदेशस्यत्यात् । अथ यात्रति प्रदेशे कतिपयेऽपि परमाणनः कार्यमेकमर्जयन्ति सातानेतीकः प्रदेशः, न सकलिलामण्ड-लम् ; इति नेन् । तर्हातमेतराश्रयपिशानप्रवेश -मिछे हि कार्ये देशे-क्यसिद्धिः, तिस्मद्धौ च तिःमद्धिरिति । संयोगश्चेत्रतिशयः, स कि नित्य:, अनित्यो वा ?। यदि नित्य:, तदा सटाऽपि ततुन्पाद्यकार्यो-त्पादप्रमञ्जः।अनित्यक्षेत्। किमन्यत एव, तेभ्योऽपि वा प्रादु 'प्यात् ^१। नातो भेदः, तदाधारधर्मस्याऽन्यत एवोत्पित्तिदिरोधान् । द्वितीये तु, सदुत्पत्तावि निरतिशयाः, सातिशया वा ते व्याप्रियरन् १। प्राचि, प्राचीन एव दोष. । द्वितीये तु, अतिशयोत्पत्तावष्यतिशयान्तरेण भाव्यम् , तत्रापि तेन, इत्यनवस्थाकदर्थनम्। किञ्च, अयं संयोगस्ततस्व-भावभूत:, तत्पृथग्भूतो वा शिप्राच्ये, परमाणव एव न कश्चिन् संयोगो नाम। द्वितीये तु, सर्वथा पृथग्भृतः, कथि चद् वा । कथि चत्पञ्सावद्

१ वदरापेक्षया कुनलयस्य स्थ्नुत्वम् ।

तिरोधवाधितः । सर्वधापक्षे तु. संवद्धः,असंवद्धो वा तत्रासौस्यान् ^१। असंबद्धविधायां तेपामेष इति संबन्धायोगः । संबद्धस्तु, संयोगन, समवायेन, तादात्म्येन, तहुत्पत्त्या, अविष्यग्भावेन वा १। न संयो- ' गेन, तस्य गुणरूपे संयोगे संभवाभावान्, "निर्गुणा गुणाः" इति वचनात्। न समनायेन, यतो यावदयमेकं संयोगमेकत्र संबन्धयति, तावद्न्यन्नाऽप्येनं किं न संवन्धयेत् ?, अस्य सर्वत्रेक्यात् । न तादा-त्म्येन, भेदपश्रकश्चीकारात्। नापि तद्वत्पत्त्या, परमाणुभ्यः संयोगी-त्पादस्य प्रागेव व्यपास्तत्वान् । नाष्याविष्वग्भावेन, तस्य कथिश्वत् तादात्म्यरूपत्वात्; तत्र च कथि्चदित्यन्धपदम्, विरोधावरोधदुर्धर-त्वान् । किञ्च, अयं संयोगः सर्वात्मना, एकदेशेन वाऽणूनां प्रणि-गद्येत ? । प्रथमे, पिण्डोऽणुमात्रः स्यात् । द्वितीये, पट्केन युगपद्यो-गात् परमाणोः पडंशता स्यात्; इति परमाणुकथाऽप्यस्तिमयात्। तन्न संयोगोऽतिशयः । एतेन क्रियारूपातिशयपक्षोऽपि प्रतिश्विप्तः । किञ्च, अयं स्थूलोऽनयनी निराधार., साधारो वा १। न तावदु निरा-धारः, साधारप्रतीतिविरोधात् । साधारश्चेत् । किमेकावयवाधारः, अनेकावयवाधारो वा ?। प्रथमे, प्रतीतिविरोधः, तथाहि-प्रतीतिरि-हाऽवयवेष्ववयवीति. नावयवेऽवयवीति । अथानेकावयवाधारः, तत्रा-प्यविरोध्यनेकावयवाधारः, विरोध्यनेकावयवाधारो वा श न प्राच्यः, चलाचलस्यूलास्यूलनीलानीलादिस्पाणामवयवानां विरोधप्रतीतेः अथ द्वितीय , तर्हि नैकः स्यूलोऽवयवी स्यात्, विरुद्धधर्मीध्यासात् । अपि च, असौ तेपु वर्तमानः सामस्त्रेन, एकदेशेन वा वर्तेत ?। सामत्येन वृत्तौ, एकत्मिन्नेवावयवे परिसमाप्तत्वादनेकावयववृत्तित्वं न स्यात् । एकदेशेन वृत्ती, निरंशत्वं तस्योपगतं विरुध्येत । सांशत्वे वा तेऽप्यज्ञालतो भिन्नाः, अभिन्ना वा भवेयुः ?। भिन्नत्वे, पुनरप्यनेः कांशवृत्तेरेकुस्य सामस्यैकदेशविकस्पानतिक्रमादनवस्या । अभिन्नत्वे, न केचिन्ंज्ञाः त्युः । इति न तदुभयस्वभावार्धपक्षोऽपि संगितिशृङ्ग-सद्गमगात् । अनुभयस्वभावभेदोऽज्युपेक्षाञ्चेत्रं त्रेक्षाणाम्, परमाणु-

वन्ध्या मे जननीत्यमुष्य सहशीमप्याश्रयन् शून्यतां शङ्के दु.शकसाहसँकरिसकः स्वामिन् ! बसौ सौगतः" ॥१॥ सघेत्थमेव विचारयतां यदा न किश्विन् संगति गाते, तदा स्नून्यमेव तत्त्वमविष्ठत इति चेत् । तदेतत् प्रवलशृह्मलस्त्वालितां-द्रेशस्त्रवनप्रागतभ्याभ्वसनम्, यतः-

"विचारो वस्तुरूपश्चेन् कि सिध्येन् सर्वशून्यता ?। विचारोऽवस्तुरूपश्चेन् कि सिध्येन् सर्वशून्यता ? "॥ १॥

न च तवाऽमृन्यर्थज्ञानदूषणान्यपि सूपपादानि, यसादुभयख-भाव एवार्थ इति नः पश्चा न चाणुभ्यः स्थूलोत्पादः सर्वत्र स्वीकि-यतेः यतस्तत्कार्यकारणभावमात्रवित्रासनेनाऽर्धकथा विश्राम्येन्, स्थू-हाइपि सृत्रपटलारे. स्यृलस्य पटारेः प्रादुर्भावविभावनान्, आत्मा-ऽऽकागादेरपुरुलकार्यत्वकश्चीकाराच । यत्र पुनरणुभ्यस्तद्वस्पत्तिः, तत्र तत्तत्कालादिसाममीसञ्यपेक्षिकयावशान् प्रादुर्भूतं कथित्ररृधग्भूतं संयोगातिद्ययमपेक्ष्ययमविरुद्धैव । केवलं कथि धोद्ति किश्वन स्वर्धे-सस्तर्ति, तत्रेयं प्रतिकिया-एकेनैव हि रूपेण भेदाभेदयारिभधाने विरोधितरोध. स्यान्.न चैविमह. पर्यायस्पतया भेदस्य द्रव्यस्पतया · चाऽभेदस्य भणनान्। त्वचाऽपि च "प्रमाणप्रमेयतत्त्वं नाम्सेव" इत्येक-भेद दचनं स्वपरपद्यावपेक्ष्य साधकं वाधकं वा क्छीकृतमेव । याऽपि परमाणोः पढंदाताऽऽपत्तिरुक्ताः साऽष्ययुक्ताः, यतोऽत्रांशशस्य संयन्यनियन्यनं शक्तिन्यरूपोऽधीं विवस्येत, अवयवलक्षणो वा ी। म प्राच्ये प्रमहः मगतः, तथाऽम्माभिलद्भ्युपगमान् । हितीये तु, नास्त्रविनाभावः, तत्तन्छः तिमात्रेणैव तत्त्रत्यरमाष्ट्रस्यमध्य प्रतिदे• दुधुमरास्यन्वान् । यद्गि निराधार इलावि न्यनावि, तत्रापि षध-श्चिद्विरोध्यविरोध्यनेकावयदाविष्यस्भूतरुनिरवयव्यभिधीयने, सञ्ज च चद् विरोधने रावपवाधारतायां विराहधर्माध्यालनमभ्यधायि, तालध-श्विद्वेयन एव तादन्, अपयदात्मवस्य नःयापि कथिक्यनेहरूप-रतान् । यद्योपन्यसम्-सामरसेनैदारेशेन वेसादि, तन्नापि दियान्यद्वया-

स्यृलयोः परस्परप्रतिपेघात्मकत्वेनाऽन्यतरप्रतिपेधे तदितरिवधेरवद्यं-भावात्। इति नार्थः कश्चिद् विचारचूलामालम्वते॥ तद्भावे तद्पाह-कतया संमतं ज्ञानमपि तथैव । किञ्च, एतर्र्यसमकालम्, तदिन्न-कालं वा तद्वाहकं करायेत ?। प्राकल्पनायाम्, त्रिलोकीतल्पोपगता-अपि पदार्थास्तत्र प्रथेरन्, समकालत्वाविशेपान् । तदग्यप्रकारे तु, निराकारम्, साकारं वा त्रंत् स्यात् ?। प्रथमे, प्रतिनियतपदार्थपरि-/ च्छेदानुपपत्तिः । द्वितीये तु, किमयमाकारो व्यतिरिक्तः, अन्यतिरिक्तो वा ज्ञानात् ?। अञ्यतिरेके, न कश्चिदाकारो नामः तथाच निराका-रप्रकारप्रकाशितः परीहारः । व्यतिरेके, चिद्रूपः, अचिद्रूपो वाऽयं भनेत् ? । चिद्रूपश्चेत् । तदानीमाकारोऽपि वेदकः स्यान्, तथा चायमि निराकारः, साकारो वा तहेदको भवेत् ? इत्यावर्तने-नाऽनवस्था । अथाचिद्ररूपः; किमझातः, हातो वा तज्ज्ञापकः स्यान्?। प्राचीने, चैत्रस्थेव भैत्रस्याऽप्यसी तज्ज्ञापकः स्यात् । तदुत्तरे तु, निराकारेण, माकारेण वा शानेन तम्यापि शानं स्यान् ^१ इत्याद्यारू-नावनवस्यव । इति न झानमपि किन्धिशतुरचेतोगीचरे संचरति । रतः सर्वेश्रून्यरीत परं तत्त्रमवास्थित । इति सर्वापलापिविकन्प-गंधियः ॥

तदैवरियतमन्यायलालपृष्ठकृदक्षणमप्रतिमोत्तरकृशानुकणमात्रसा-ध्यम् , तथाजिन्द्रव प्रमाणमृत्यमाल्येन, अन्यथा वा १ । अन्यथा धन् । उनिष्ठेतित्र तर्जिक्षणकृशाः प्रामाणिकपपैदीह् प्रवेशम् १ । प्रमाणकृतित्र तर्जिक्षणमर्थस्यम् , ज्ञानकपं वा भवेन १ इत्यावि-स्मार्गितेक ममीविद्धियदः क्रमुल्यमितुमपि शक्तीपि १ । कशं च प्रमाणकित्रपर्वे अन्यविद्धिः १ । अन्यमपर्वत प्रमाणिमित चेन । सर्वे अन्य

र इन्हें क्ष्यमुँदीन चेंद्र मनु नदा अस्थात्मना हु स्थिता हर चेत्र तति तथाति कि म मुनग्र अस्थामना हु स्थित १। वन्ध्या मे जननीत्यमुष्य सहशीमप्याश्रयन् शून्यतां शङ्के दुःशकसाहसैकरिसकः स्वामिन् ! असौ सौगतः" ॥१॥ अथेत्थमव विचारयतां यदा न किश्विन् संगतिं गाते, तदा स्टून्यमेव तत्त्वमविष्ठत इति चेत् । तदेतत् प्रवलश्क्ष्यस्वाहितां-स्ट्रेन्स्वनप्रागरभ्याभ्यसनम्, यतः-

"विचारो वस्तुरूपश्चेन् कि सिध्येत् सर्वशून्यता ?। विचारोऽवस्तुरूपश्चेन् कि सिध्येन् सर्वशून्यता ? "॥ १॥

न च तवाऽमून्यर्थज्ञानदूषणान्यपि सूपपादानि, यस्मादुभयस्व-भाव एवार्थ इति नः पशः। न चाणुभ्यः स्थूलोत्पादः सर्वत्र स्वीकि-यते. यतस्तत्कार<u>्यकारणभावमात्रवित्रासनेना</u>ऽर्थकथा विश्रान्येन्, स्थ्-हाद्षि सूत्रपटलादेः स्थूलस्य पटादेः प्राद्धर्भावविभावनान्, आत्मा-SSकाशाहेरपुरुकार्यत्वकश्रीकाराच । यत्र पुनरणुभ्यस्टुत्पत्तिः, तत्र तत्तत्कालादिसामग्रीसञ्यपेक्षिकयावशान् प्रादुर्भूतं कथिश्वत्य्थग्भृतं संयोगातिशयमपेक्ष्येयमविरुद्धैव । केव्छं कथि चोद्ति किञ्चन त्वसे-े सस्तद्ति. तत्रेयं प्रतिकिया-एकेनैव हि रूपेण भेदाभेद्योरभिधाने विरोधनिरोध. स्थान्,न चैवमिह, पर्यायस्पतया भेदस्य द्रव्यरूपतया • चाडभेदस्य भणनान्। त्वयाऽपि च "प्रमाणप्रमेयतत्त्वं नास्सेव" इसेन-मैव वचनं स्वपरपक्षावपेल्य साधकं वाधकं वा कक्षीकृतमेव । याऽपि परमाणो. पढंगताऽऽपत्तिरुक्ता, साऽप्ययुक्ता, यतोऽजांगराज्यस्य संवन्यतिवन्धनं शक्तिस्वरुपोऽर्थो विवस्येत, अवययलक्षणो वा १। म प्राच्ये प्रमहः संगतः, तथाऽस्माभिस्तवभ्युपगमान् । हितीये तु. नास्त्रविनाभाव.. तत्तर्ठाक्तमात्रेणैव तत्तत्वरमापुनवरपस्य प्रतिषे-र्षुमाक्यत्वान् । यापि निराधार इलावि नयगावि, नवापि सध-श्विद्विरोध्यविरोध्यनेकावययाविष्वस्भूतृत्तिरवयव्यभिक्षीयते. तत्र च चद विरोध्यने ग्रादचवाधारतायां विराह्मधर्माध्यासनमञ्चाधादे, तन्तय-श्विद्युपेयन एव तावन्. अययपातमनम्य तस्यापि कथाश्विद्यनेयम्प-त्यात् । यद्योपन्यसम्-सामन्द्रेवैदारेशेन वेद्यादिः तत्रावि दिणस्पद्रया-

स्यूलयोः परस्परप्रतिपेधात्मकत्वेनाऽन्यतरप्रतिपेधे तदितरविधेरवक्यं-भावात्। इति नार्थः कश्चिद् विचारचूलामालम्यते॥ तद्भावे तद्पाह-कतया संमतं ज्ञानमि तथैव । किश्व, एतद्रथसमकालम्, तद्भिन्न-कालं वा तद्माहकं कल्येत ?। प्राकल्पनायाम्, त्रिलोकीतल्पोपगता-अपि पदार्थास्तत्र प्रथेरन्, समकालखाविशेषात् । तद्गन्यप्रकारे तु, निराकारम्, साकारं वा त्रंत् स्यात् १। प्रथमे, प्रतिनियतपदार्थपरि-च्छेदानुपपत्तिः । द्वितीये तु, किमयमाकारो व्यतिरिक्तः, अव्यतिरिक्तो वा द्यानात् ? । अञ्यतिरेके, न कश्चिदाकारो नामः तथाच निराका-रपकारप्रकाशितः परीहारः । व्यतिरेके, चिदुरूपः, अचिदुरूपो चाऽयं भोन् ? । चिदुक्तपशेन् । तदानीमाकारोऽपि वेदकः स्यात्, ब्या चारमि निराकारः, साकारो वा तहेदको भवेत् ? इत्यावर्तने-नाइनपम्या । अधाचित्रकृषः; किमझातः, झाता वा राज्ज्ञापकः स्यात्री। ग्राचीने, चेत्रस्था भेपस्याऽप्यसी तज्ज्ञायकः स्यात् । तहुत्तरे तु, निराक्तरेण, साकारेण वा झानेन तस्यापि झानं स्यात् ? इत्यायार-कारान महोता। इति न झानमपि कि विष्णुरचेतोगोचरे संचरति। तरः सर्वतरपरीय परं सत्यमपास्थित । इति सर्वापळापिपिकरपः er im 11

रहेदरिवाधनस्पालस्पालस्यक्तकस्पमप्रतिभोत्तरह्यानुकणमात्रमा-रह्यः वर्ताः न्द्रश्चात्र वर्धिक वम् द्वाः प्रामाणिकपर्वतीह् प्रदेशम् १ । रह्यः हिन्द्रश्चात्र वर्धिक वम् द्वाः प्रामाणिकपर्वतीह् प्रदेशम् १ । रह्यः हिन्द्रश्चात्र वर्षाः प्रमाणमा स्थिम्, झानस्पं ना भवेन १ इत्यावि-रह्यः हिन्द्र महीदिद्धित क्ष्यम् द्वामनुमीप झानीप १ । क्षयं स्थ रह्यः हिन्द्र के अन्दिन्दि १ । अन्यस्यमेष प्रमाणिमित्र सेन् । स्वत्र द्वान हिन्द्रिक अन्दैन इति न अन्यमिद्धि स्थान् । अस्य-

े हा । स्टब्ट विदेश चहु चनु न हा हान्यानाना द्वारियना - १८१८ वर्षात्र विदेश विकास हान्यानाना हारिहास १४ वन्या मे जनमीत्यमुख सहगीमध्यात्रयन् ग्न्यतां गहे दुःशकसाहसैकरसिकः स्वामिन् ! लसौ सौगतः" ॥१॥ सथेत्यमेव विचारयनां यदा न किश्चिन् संगति गाते, तदा घ्न्यमेव तस्वमविष्ठत इति चेत् । तदेतत् प्रवटशहरुस्वितिनं-देरुद्धवनशगरुभ्याभ्वसनम्, यतः-

"विचारो वस्ट्रहपञ्चेन् कि सिध्येन् सर्वद्यन्यता ?। विचारोऽवस्तुहरुश्चेन् कि सिध्येन् सर्वद्यन्यता ? "॥ १॥ न च तवाऽनून्यर्यज्ञानदूषणान्यापे सुपपादानि, यसादुभयस्त-

भाव एवार्य इति नः पक्षः । न चायुभ्यः स्यूलोत्तादः सवेत्र स्वीति-यतेः यतत्तकार्य<u>कारणमावनान्नवित्रासनेना</u>ऽर्थक्या विश्रान्येन्, स्यू-क्षादाप सूत्रपटलादेः स्यूलस्य पटादेः प्रादुर्भाविवभावनान्, सात्मा-ऽऽनामादेखुद्रहर्नायेलन्सीकाराष । यत्र पुनरपुभ्यलदुलात्तिः. तत्र चत्त्कालादिसामशेसन्यपेक्षियावशान् प्राहुर्मूवं कथिश्वर्ययमूवं संयोगाति रायमपे स्येयना विरदेव । केवलं कयि चित्रति किश्वन त्वसे-े वस्तुद्दि. तत्रेयं प्रविक्रिया-एकेनैव हि रूपेण भेदाभेद्योरभियाने विरोधितरोधः स्वान् . न चैविनहः पर्यायरूपतया भेतस्य द्रव्यरूपतया • चाऽभेदृत्व भणनात्। त्वयाऽपि च "प्रमाणप्रमेयतत्त्वं नात्त्वेव" इत्येकः-भेद बचनं स्वरपद्यावपेट्य साधकं वाषकं वा कर्टीकृतमेव । याऽपि परमानोः पढंशवाऽऽपीचरचाः साऽप्ययुक्ताः यवोऽत्रांगशब्दस्य संदन्द्रनिवन्यनं शक्तित्वत्योऽयों विवत्येत. व्यवप्यवस्थाने वा १। न प्राच्ये प्रसद्गः संगतः. तथाऽस्ताभित्तद्वभ्युपगमान् । द्वितीये तु, नात्यविनाभावः. उचच्छाचिमात्रेगैव उचलरमापुचंवन्यस्य प्रविषे-द्युनगरूयत्वात् । यद्पि निराधार इत्वादि न्यगादि, तत्रापि कृय-श्विद्विरोध्यविरोध्यनेकावय्वाविध्वरमूतवृत्विस्वयञ्चाभिधीयते, सत्र च पद विरोधनेकावयवाबारतायां विरुद्धधर्माध्यासनसभ्यवायि, तत्त्रय-श्चिद्वपेयत एव तावन्, अवयवारनकस्य तत्यापि क्यश्चिद्नेकृह्य-स्तात् । पदोपन्यस्तम्-सामस्त्रेनैकदेशेन वेसादि, दत्रापि विकस्पद्धया-

नभ्युपगम एवोत्तरम्, अविष्युग्मावेनावयिवनोऽवयवेषु वृत्तेः स्वी-कारात् । यचार्थसमकालिमयायुक्तम्, तत्रापि विकल्पद्वयमपि स्वी-कियत एव, अस्मदादिश्रयक्षं हि योग्यसमकालार्थाऽऽकलनकुशलम्, सारणमतीतस्य, शाव्दानुमाने त्रैकालिकस्याऽप्यर्थस्य परिच्लेदके । नि-राकारं चैतद् द्वयमपि, न चातिप्रसङ्गः । तद्यहणपरिणामश्चेदाकारः, तद्भ्युपगच्छामः; स्वज्ञानावरणवीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषवशादेवा-ऽस्य नैयत्येन प्रवृत्ते । शेपविकल्पनिकुक्ष्यडम्बरेऽस्वीकार एव तिर-स्कारः ।

"निरस्ता शून्यता सेयमाशाः शाक्य । वसन्त्यमूः । उन्मीलय चिराद् नेत्रे कौतुकालोकनोत्सुके" ॥ १ ॥

अथ ब्रह्मवादिवाबदूका बद्दित-युक्तं यदेप सकलापलापी पापी-यानपासे; आत्मब्रह्मणस्तात्त्विकस्य सत्त्वात् । न च सरलसालरसाल-श्रियालहिन्तालतालतमालप्रवालप्रमुखपदार्थसार्थोऽप्यहमहिमकया प्रती-यमानः कथं न पारमार्थिकः स्यात् ? इति वक्तव्यम्, तस्य मिण्या-रूपत्वात् । तथाहि- प्रपञ्चो मिण्या, प्रतीयमानत्वात्, यदेवं तदेवं यथा शुक्तिशकले कलधौतम्, तथा चायम्, तस्मात्तथा ॥

तदेतदेतस्य न तर्कवितर्ककार्कदयं सूचयति, तथाहि-मिण्यात्वमत्र कीदृक्षमाकाद्वितं सूक्ष्मदृशा-किमसन्तासत्त्वम् , उताऽन्यस्यान्याकार-तया प्रतीतत्वम् , आहोसिद्निर्वाच्यत्वम् ?; इति भेदत्रयी त्रिनेत्रनेत्र-त्रयीव त्रीकते। प्राचि पक्षद्वये, त्वदनङ्गीकारः परीहारः । तार्तीयीकवि-कस्ये तु, किमिद्मनिर्वाच्यत्वं नाम ?; कि निकक्तिविरह एव, निकक्ति-निमित्तविरहः, निःस्वभावत्व वा ?। न प्रथमः कस्पः कस्पनार्हः, स-रस्तेऽत्रं मास्रोऽयमिति निश्चितोक्तरनुभवान् । नापि द्वितीय , नि-कक्तिंह निमित्तं ज्ञानं वा स्थान् , विषयो वा ?। न प्रथमस्य विरहः, मरस्यमास्रादिमंबदनस्य प्रतिप्राणि प्रतीतेः । नापि द्वितीयस्य, यतो विषयः कि भावक्ष्यो नाम्नि, अभावक्ष्यो वा ?। प्रथमकृत्पनायाम् , अमन्त्यास्य स्तुप्रगमप्रमन्नः । द्वितीयकन्पनाया तु, सत्स्यातिरेव । ानावि न रव की चेन्। नन् भाषामावजनप्रध्यां छोकप्रतीतिसिद्धी नापानपारोा, रिपरीनी वा १। प्रथमपक्षे नापपुर वथे। सवीरेकत्र विधिनी-रिप, गयाः प्रतिषे क्षेत्रीयः परस्परयिकास्यमंत्रीमेरपार्येकनस्यि<mark>विनिषेध</mark>-योगस्यतरांनंप प्रयोधनास्तरीयकत्यात् । क्रितीयपक्षे तुः च काचित् धान . नाम्योकिकविषयमा स्रानिय्ताविष स्राक्षिकस्मनविषयनिवृत्ति , निज्ञकंकिनिपृक्तियो । नि स्यभायस्यपक्षेऽपि, निसः प्रतिपेधार्यस्वे स्वभावणव्यन्याऽपि भाषाभावयोगन्यतरार्थत्वे पूर्ववनु प्रसहः । प्रतीत्य-गोचरन्व नि स्वभावत्वगिति चेट् । अत्र विरोध - प्रपश्यो न प्रती-यते चेत् , यथ धर्मतया, प्रतीयमानस्य च हेतुनयापाददे ^१; तथीपादाने वा कथं न प्रतीयने ? । यथा प्रतीयते न तथिति चेन् । तर्हि विपरीत-रयातेरभ्युपगम स्यान् । फिञ्च, इयमनिर्वान्यता प्रपश्चस प्रसक्षेण प्रसंक्षेपि-मरले। ऽयिमसायाकार हि प्रसक्षं प्रपश्यस ससतामेव व्य-वस्यति, सरलाविप्रतिनियतपदार्थपरिन्छेवात्मनस्तस्योत्पादात्, इतरे-तरविविक्तवस्तृनामेव च प्रपश्चवचोवान्यःवेन संगतत्वात् । अथ क-थमेतत्त्रसक्षं पक्षप्रतिक्षेपकम् १, तद्धि विधायक्रमेव, इति तथा तथा ह-होव विद्धाति, न पुन प्रपश्चसत्यता प्ररूपयति; सा हि तदा प्र-रुपिता स्याद्, यदीतरस्मित्रितरपां प्रतिपेधः कृतः स्यात् ; न चैवम् ; निषेधे कुण्ठत्वात् प्रसाक्षस्येति चेन् । तदयुक्तम् , यतो विधायकमिति कोऽर्ध. ?, इदिमति वस्तुस्वरूपं गृहाति, नान्यस्वरूपं प्रतिषेधति प्रस्यक्ष्-मिति चेदु । मैवम्, अन्यरूपनिपेधमन्तरेण तत्स्वरूपपरिच्छेदस्यान प्यसंपत्ते -पीतादिव्यवच्छित्र हि नीछं नीछिमिति गृहीतं भवति, नंतरथा । यदेद्भिति वस्तुस्वरूपमेव गृहाति प्रसक्षमित्युच्यते, त-दाऽवर्यमपरस्य श्रतिषेधमपि तन् श्रतिपद्यत इत्याभिहितमेव भवति, केवलवस्तुस्वरूपप्रतिपत्तेरेवान्यप्रतिपेधप्रतिपत्तिरूपत्वात् । अपि च, विधायकमेव प्रत्यश्चमिति नियमस्याऽङ्गीकारे विद्यावद्विद्याया अपि विधानं तवाऽनुपन्यते । सोऽयमविद्याविवेकेन सन्मात्रं प्रसक्षात

१ विषरीतस्यातिरियमभ्युपगता स्यादिलापि पाठान्तरम् । २ प्रातिक्षिप्ता ।

प्रीतियनेव न निपेधकं तांदिति जुवाणः कथं स्वस्थः ? । इति सिद्धं प्र-त्यक्षवाधितः पक्ष इति । अनुमानवाधितश्च-प्रपश्चो मिथ्या न भव-ति, असद्विलक्षणत्वादु, य एवं स एवं यथा आत्मा, तथा चाऽयम, तसात्तथेति । प्रतीयमानस्वं च हेतुर्वहात्मना व्यभिचारी, स हि प्रतीयते, न च मिथ्या । अप्रतीयमानत्वे तु, अस्य तद्वोचरवचनानाम-प्रवृत्तेम्रेकतेव तत्र वः श्रायसी स्यात् । दृष्टान्तश्च साध्यविकलः, शु-क्तिशकलक्ष्योतेऽपि प्रपञ्चाऽन्तर्गतत्वेनाऽनिर्वचनीयतायाः सा-ध्यमानत्वात्। किञ्च, इदमनुमानं प्रपृथ्वाद् भिन्नम् , अभिन्नं वा ?। यदि भिन्नम् , तर्हि सराम् , असत्यं वा ? । यदि सत्यम् , तर्हि तह्रदेव प्रप-अस्यापि सत्यत्वं स्यात् । अथाऽसत्यम् ; तत्रापि शून्यम् , अन्यथा-रूयातम्, अनिर्वचनीयं वा ?। आरापश्रद्वयेऽपि न साध्यसाधक-स्तम् , नृष्टद्वावन्छाक्तिकलधौतवग । एतीयपक्षोऽप्यक्षमः, अनिर्वचनी-यस्याऽसंभवित्वेनाभिहितत्वात्। व्यवहारसत्यभिद्मनुमानम्, अतोऽस-श्यत्त्राभावान् स्वसाध्यसाधकमिति चेत् । किमिदं व्यवहारसत्यं नाम ?; व्यवहतिवर्यवहारो झानं तेन चेत् सत्यम् , तर्हि पारमार्थिक-मेर तन , तत्र चौक्तां दोष । अथ व्यवहार जन्दस्तेन सत्यम् । नन इन्द्रोडिप मत्यम्बरूपः, तदित्रसे वा ?। यद्याद्यः, तर्हि तेन यत्सत्यं सत्यारमार्थिकमेवंति तदेव दूपणम् । अधाऽसत्यस्वस्यः शब्दः, कथं ततम्त्रस्य मत्यत्व नाम ^१, न हि स्वयमगत्यमन्यस्य सत्यत्तव्यवस्था-हेत्, अनिव्रमद्भात् । अथ कृटकार्पापणे सत्यकार्पापणोचितक्रयविक-मन्यप्रतार जन ४२चेन मत्यकार्पापणव्यवहारचंदसत्येऽप्यनुमाने सत्यव्य-बहार इति चेन् । वर्त्तमध्यमेन वदनुमानम् , तत्र चोक्ता दोपः । अने। न प्रवच्यादिस्त्रमन्मानम्पपत्तिपदयीमापदानम् । नाप्यभिन्नम् , प्रवचन र (बायतया तस्यापि विश्यात्यप्रमक्ते ,विश्यारूप च तत्कर्थं नाम स्व-महत्व माप्येत् १, इत्युक्तमेव । गव च प्रपत्नम्य मिध्यात्वासिक्षेः कर्ष वरमञ्जानसान्त्र हत्वं स्थान् ?, यत्ते वामाऽर्थामात्रां भवेतित ॥१५॥

[्]क हुन्हें । २ व्रयमे ह भीप पाठ ।

प्रमाणत्वाभिमतज्ञानस्य स्वच्यवसायीति विशेषगं व्यात्यान्ति-त्वस्य व्यवसायः स्वाभिमुख्येन प्रकाशनम्, वाह्यस्येव तदाभिमुख्येन. करिकलभकमहमात्मना जानामि ॥१६॥

यथा वाह्याभिमुत्येन वाह्यानुभवनेन प्रकाशनं वाह्यव्यवसायो हानस्य. तथा स्वाभिमुत्येन प्रकाशनं स्वव्यवसाय.। अत्रोहेखः-करि-क्लभकीनसादि । यथा करिकल्भकीमित प्रमेयस्य अहिमित प्रमातुः, जानामीति प्रमितेः प्रतिभासः, तथाऽऽत्मनेति प्रमाणस्वाभिमतज्ञान-स्वाऽप्यस्येवेति भावः ॥ १६॥

सञ्यवसायमेव सप्टच्छान्तप्रकटनेन निष्टङ्कयन्ति-कः खलु ज्ञानस्याऽऽलम्बनं वाह्यं प्रतिभातमभिम-न्यमानस्तद्पि तत्प्रकारं नाभिनन्येत १, मिहिरालोक्वत् ॥ ॥१७॥

तदपीति ज्ञानमपि. तस्रकारमिति स प्रतिभावत्वस्र्णः प्रकारः प्रविनियतं स्वरूपं यस्य तत् वस्रकारं प्रतिभावनित्यर्थः । यथैव हि निरिनगरगहनादिकं मिहिरालोकस्य विषयं प्रतिभावमभिमन्यमानैनिहिरालोकोऽपि प्रतिभावोऽभिमन्यते लोकिकपरीक्षके तदस्तानस्य विषयं कुम्मादिकं प्रतिभावमभिमन्यमानैस्तेत्रोनमिप प्रतिभावं स्वीकर्वन्यमिति ॥

क्षत्रेयं भट्टचट्टघट्टना-नतु न म्बनंबेदनं वेदनस्य सुन्द्रम्, । त् स्वात्मीन क्रियाविरोधान्, इत्यस्य पारोक्ष्यमेवाध्यां क्ष्मीकरणी-यम् । तदेतद्रमणीयम्, यतः-किसुत्तित्तः, द्वप्रियो स्वात्मीन विर-ध्येत ? । यह्नत्यितः, सा विरुध्यताम्, न हि ज्ञानमात्मानसुन्या-रयतीति वयमध्यनीत्मिहि । अय इतिः, नेयमात्मीन विरोधमदीध-रन्, तदात्मनेव ज्ञानस्य स्वकारणक्रलापादुत्यादान्, प्रकाशात्मनेव प्रदीपक्रीव्हारोक्ष्यम्य । अय प्रकाशात्मनेव प्रदीपालोकोऽयसुद्यमा-

प्रामाण्यान् प्रवर्तकात् प्रवृत्ति , प्रवृत्तेरर्थिकियाज्ञानम् , तस्माच्च प्रवर्तकज्ञानस्य प्रामाण्यनिश्चय इति । कथ चार्थिकियाज्ञानस्याऽपि प्रामाण्यनिश्चयः ?। अन्यस्माद्धिकियाज्ञानाच्चेत् । अनवस्था । प्रवर्तकज्ञानाच्चेत् । अन्यस्माद्धिकियाज्ञानाच्चेत् । अनवस्था । प्रवर्तकज्ञानस्यापि तथैन्वाऽस्तु । अन्यद्गि विज्ञानमेकसन्तानम् , भिन्नसन्तानं वा ?। द्वयमपि चैतद् व्यभिचार्याभिचारदुस्तंचरम् । तथाहि— एकसन्तानं भिन्नसन्तानं चैकजातीय-मपि तरस्वत्तुत्वज्ञत्तरङ्गतरङ्गित्रति एकसन्तानं भिन्नसन्तानं चैकजातीय-मपि तरस्वत्तुत्वज्ञत्तरङ्गतरङ्गितराज्ञिणीतोयज्ञानम् ,भिन्नजातीयं च कुन्भान्मोरुहादिज्ञानं मरुवसुन्धराचारिचतुरतरतरणिकिरणश्रीणसङ्गिस-रिस्तस्ति न ज्ञपाविष तत् परतः । अप्रामाण्यं तूत्वत्तौ वोषापेक्षत्वान् , ज्ञप्तां तु वाधकापेक्षत्वान् परत एवेति ।।

अत्राभिदध्महे— यचावद् गुणाः प्रत्यक्षेणाऽनुमानेन वा मीये-रिन्नत्यादि न्यगादि । तद्विछं न खलु न दोपप्रसरेऽपि प्रेरियतुं पायते । अधाध्यक्षेणैव चक्षुरादिस्थान् दोपान् निश्चिक्यरे लोकाः । कि न नैर्म-स्यादीन् गुणानिष ? । अध तिमिरादिद्योपाभावमात्रमेव नैर्मत्यादि, न तु गुणरूपिनिति कथमध्यक्षेण गुणिनिश्चयः स्यात् ?। एवं तिहं नैर्मत्यादिगुणाभावमात्रमेव तिमिरादि, न तु दोपरूपिनिति विपर्य-यकत्पना कि न स्यात् ? । अस्तु वा-दोषाभावमात्रमेव गुणः, तथापि नायं तुच्छः कश्चित् संगच्छते,

"भावान्तरविनिर्मुको भावोऽत्रानुपरस्भवन् । अभावः संगतत्तस्य हेतोः कि न समुद्भवः ?"॥ १॥

इति स्वयं भट्टेन प्रकटनात्। तद्पेक्षायामपि च कथं न परतः प्रामा-ण्योत्पित्तः ?। अथाऽऽसतां नैमेल्याद्यो गुणाः, तथाप्यधिष्ठानप्रतिष्ठा-नेव तान् प्रत्यक्षं साक्षात्करोतिः न करणस्थान्, तेषां परोक्षत्यान्। तिह तत एव दोपानपि तत्त्यानेव तत्साक्षान् क्यान् इति कथं दोपा अपि प्रत्यक्षत्रक्ष्याः स्युः ?। अथाप्रामाण्यं विज्ञानमात्रोत्पाद्कज्ञारणकल्ला-

१ " धारि ' राति पाटान्तसम् ।

सर्वधा प्रमाणानां प्रामाण्यं प्रनीतिकोटिमाटीकि । तथाहि- न्ह्रा-त्तिप्रगुणा गुणाः प्रटाक्षेण, अनुमानेन वा मीर्यस्त १ । यदि प्रटार्यण, तत्त किमैन्द्रियेण, अतीन्द्रियेण वा १। नैन्द्रियेण, अतीन्द्रियेन्द्रियाऽधि-करणत्वेन तेषां तद्महणाऽयोग्यत्वात् । नाप्यनीन्द्रियेण, तस्य चाक्र-विचारगोचरचरिष्णुत्वाभावात् । अनुमानेन तान निर्णेष्मद्यितं चत् । कुतस्तत्र नियमनिर्णयः स्यात् १ स्त्रित्यक्षाद् गुणेपु तत्वपृत्ते परान्त-त्वात् । तथा च—

> ''हिप्रसंबन्धमंबित्तिनैंकम्त्पप्रवेदनात् । ह्यस्वरूपप्रहणे सति संवन्धवेदनम्" ॥ १ ॥

नाप्यनुमानान्, तत एव तान्निशितावितरेतराश्रयम्य, तदन्तरान् पुनरनवस्थायाः प्रसक्तेः । ततो न गुणाः स्पन्ति केचिन्, इनि खह्पावस्थेभ्य एव कारणेभ्यो जायमानं तन कथमुन्पत्तो परतः स्यान् ?। निश्चयम्तु तम्य परत कारणगुणज्ञानान् , वाधकाभाव-ज्ञानात्, सर्वाटिवेटनाट् वा स्यान् ^१। तत्र प्राच्य प्रकार प्रागेव प्रास्थाम, गुणप्रहणप्रवीणप्रमाणपराकरणान् । द्वितीये तु, तात्का-लिकस्य, कालान्तरभाविनो वा वायकस्याऽभावज्ञानं तन्निश्चायकं स्यात् ^१। पौरम्त्य तावन् कृटहाटकानिष्टद्वनेऽपि स्पष्टमस्त्रेव । द्वितीयं तु न चर्मचक्षुपा सभवति । संवादिवेदन तु सहकारिरूपं सत् तन्निश्चयं विरचयेर्द्, बाहक वा ?। नाग्यभिद्, भिन्नकालस्त्रेन तस्य सहकारित्वासंभवान् । द्वितीयपक्षे तु, तस्यैव प्राहक सन् , तद्वि-पयस्य, विषयान्तरस्य वा ?। न प्रथमः पक्षः, प्रवर्तकज्ञानस्य सुदृ-रनष्टत्वेन प्राह्यत्वायोगात् । द्वितीये तु, एकसन्तानम् , भिन्नसतानं वा तत स्यात् ? । पश्चद्वयेऽपि, तैमिरिकाऽऽलोक्यमानमृगाङ्कमण्डलद्व-यद्शिद्र्यनेन व्यभिचार , तद्धि चैत्रस्य पुन पुनर्भेत्रस्य चोत्पद्यत-एव । तृतीये पुन , अर्थिक्रयाज्ञानम् , अन्यट् वा तट् भवेत् ^१। न पौर-स्यम् , प्रवर्तकस्य प्रामाण्यानिश्चये प्रवृत्त्यभावेनार्थक्रियाया एवाभा-द्मात् । निश्चितप्रामाण्यान् तु प्रवर्तकज्ञानान् प्रतृत्तौ चक्रकम्− निश्चित-

्पातिरिक्तकारकोत्पाद्यम् , विज्ञानमात्रानुवृत्तात्रपि व्यावर्तमानत्वात , । येद्नुषृत्ताविष यद् व्यावर्तते तत्तन्मात्रोत्पाद्ककारणकलापातिरिक्त-कारकोत्पाद्यम्, यथा पायःष्ट्रथिचीपवनातपानुवृत्तावपि व्यावर्तमानः कोद्रवाद्कुरस्तदातिरिक्तकोद्रवोत्पाद्यः, इत्यनुमानाद् दोपप्रसिद्धिरिति चेत्। चिरं नन्द्ताद् भवान्, इद्मेव हानुमानमप्रामाण्यपदं निरस्य प्रामाण्यपदं च प्रक्षिप्य गुणसिद्धाविप विद्ध्यात्, इति कथं न दोपवद् गुणा अपि सिद्धयेयुः ? यतो नोत्पत्तौ परतः प्रामाण्य स्थान् । प्रतिवन्धश्च यथा दोपानुमाने तथा गुणानुमानेऽपि निर्णेय । कथं ् वाऽऽदिसगसनुमाने तित्रर्णयः ? । दृष्टान्ते तु यथाऽत्र साध्यसाधन-संवन्धोद्वोधोऽस्ति, तथा गुणानुमानेऽपि॥ यचचाऽवाचि- निश्च-यस्तु तस्य परत इत्यादि । तत्र संवादिवेदनादिति त्रुम । कारणगुण-ज्ञानवाधकाभावज्ञानयोर्ए च संवादकज्ञानरूपत्वं प्रतिपद्यामहे-या-ह्हो।ऽर्थ: पूर्वज्ञाने प्रथापथमवर्तार्णस्ताहृज्ञ एवासौ येन विज्ञानेन व्य-वस्थाप्यते तत् संवादकिमत्येतावन्मात्रं हि तह्रक्षणमाचचिक्षरे धीराः। यस्त गुणब्रहणप्रवणप्रमाणपराकरणपरायणातिदेशप्रयासः, प्रयास एव केवलमयमजनि भवत , दोपसंदोहवद् गुणगणेऽपि प्रमाणप्रवृत्तेरनि-वारणात्। यतु वाधकाभावज्ञानपक्षे विकल्पितम्-तास्काछिकस्य काला-न्तरभाविनो वेद्याद्भिः तुत्रायविकस्पेपरिकल्पनाऽल्पीयसी, न खळु साधनुनिर्मासिसंबद्देनोंद्यकाले कापि कस्यापि वाधकस्योद्यः संभवी, र्देपयोगयोगपद्यासंभवात्, भविष्यत्कालस्य तु वाधकस्याभावज्ञा-नात प्रामाण्यनिर्णयो निरवद्य एव । न च चर्मचक्षुपां तद्-भावो भवितुमहीत, यदुदयसमयसामग्रीसंपाद्यसंवेदनं न तत्र भावि-वाधकावकाश इसेवं तन्निर्णयात् । यदि च भाविवस्तुसंवेदनम-साहशां न स्यादेव, तदा कथं कृत्तिकोदयात् जकटोदयानुमान नास्त-भियात् ?। यत्पुनरवादि- संवादिवेदनं त्वित्यादि । तत्र संवादि-वेदनात् साधननिर्मासिप्रतिभासिवपयस्य, विषयान्तरस्य वा प्राह-

१ यदित्थं तदित्य यथेलेव पुस्तकान्तरे पाट. ।

कात् प्रामाण्यनिर्णय इति त्रूम. । भवति हि तिमिरनिकुरम्वकर-म्वितालोकसहकारिकुम्भावभासस्य तत्रेवैकसन्तानं भिन्नसन्तान च निरन्तरालोकसहकारिसामर्थ्यसमुद्भूत संवेदन संवादकम् । न च तैमिरिकादिवेदनेऽपि तत्प्रसङ्गः, तत्र परतो वाधकात् । स्वत सिद्धः प्रामाण्यादुत्तरस्याऽप्रामाण्युनिर्णयाद् विषयान्तरप्राहकमीप संवाद-कमेव, यथाऽथिकियाज्ञानम् । न चात्र चक्रकावकाशः, प्रवर्तकप्रमा-णप्रामाण्यनिर्णयादिप्रयोजनायाः प्रथमप्रवृत्तेः संगयाद्पि भावात् । अर्थिकियाज्ञानस्य तु स्वत एव प्रामाण्यनिश्चयः, अभ्यासदशापन्न-त्वेन दृढतरस्यवास्योत्पादान्। न च साधनानर्भासिनोऽपि तथैवा-Sयमस्त्विति वाच्यम्, तस्य तद्विलक्षणत्वान् । अन्यद्ग्येकसन्तानं भिन्नसन्तानं चैकजातीय च यथैकदस्रदर्शनं दस्रान्तरदर्शनस्य, भिन्नजातीयं च यथा निशीथे तथाविधरसास्वाद्नं तथाभूतरू-पस्य संवादक भवत्येव । न च मिध्यापाथ प्रथाया पाथोऽन्तरे कुम्भादी वा संवेदनं संवादकं प्रसन्यते, यतो न खलु निविलं प्रागुक्त संवदनं सवादक सांगरामहे, कि तर्हि⁹, यत्र पूर्वोत्तरत्र ज्ञान• गोचरयोरव्यभिचारस्तत्रेव । किञ्च, स्वत एव प्रामाण्यनिर्णयवर्णनस-कर्णेनाऽनेन स्वज्ञव्द आत्मार्थ, आत्मीयार्थो वा कथ्येत ?। नादाः पक्ष . स्वावयोधविधानेऽप्यन्धया बुद्धया स्वधर्मस्य प्रामाण्यस्य निर्णे-तुमञक्ते । द्वितीये तु. प्रकटकपटनाटकघटनपाटव प्राचीकटन् . प्र-कारान्तरेणाऽस्मन्मताश्रयणान् अस्माभिरप्यात्मीयेनेव ब्राहकेण ब्रा-माण्यनिर्णयस्य स्वीकृतत्वात् । अथ येनैव ज्ञानमात्रं निर्णायते तेनैव तत्त्रामाण्यमपि, इति स्वतः प्रामाण्यनिर्णयो वर्ण्यते । नन्वर्धप्राकट्यो-त्थापितार्थापते सकागान् त्वया ज्ञाननिर्णीतिस्तावदभीष्सामासे।अर्थ-प्राकट्यं च यथार्थत्विविशेषणविशिष्टम् . निर्विशेषणं वाऽर्यापत्तिमृत्या-पयेन् ?। प्राचि पक्षे. तस्य तद्विशेषणप्रत्णं प्रथमप्रमाणान्, अन्य-स्मान् . स्वतो वा भवेन् १। प्रथमपद्धे. परस्पराध्यप्रसद्ग - निश्चितप्रा-माण्याद्धि प्रथमप्रमाणाद् यथार्थत्वविशिष्टार्थप्रावच्यप्रहणम्, तस्ता-

पातिरिक्तकारकोत्पाद्यम्, विज्ञानमात्रानुवृत्तावपि व्यावर्तमानत्वात्, , यैद्नुवृत्तावि यद् व्यावर्तते तत्तन्मात्रोत्पाद्ककारणकलापातिरिक्त-कारकोत्पाद्यम् , यथा पाय पृथिवीपत्रनातपानुवृत्ताविप व्यावर्तमानः कोद्रवाद्कुरस्तदातिरिक्तकोद्रवोत्पाद्यः, इत्यनुमानाद् दोपप्रसिद्धिरिति चेत्। चिरं नन्दताद् भवान्, इद्मेव ह्यनुमानमप्रामाण्यपदं निरस्य प्रामाण्यपदं च प्रक्षिप्य गुणसिद्धाविप विद्ध्यान्, इति कथं न दोपवद् गुणा अपि सिद्धयेयुः ? यतो नोत्पत्तौ परतः प्रामाण्य स्यान् । प्रतिवन्धश्च यथा दोपानुमाने तथा गुणानुमानेऽपि निर्णेयः । कथं ृ बार्ड्डित्यगत्यतुमाने तिम्नर्णयः ? । दृष्टान्ते तु यथाऽत्र साध्यसाधन-संवन्धोद्वोधोऽस्ति, तथा गुणानुमानेऽपि॥ यचचाऽवाचि- निश्च-यस्तु तस्य परत इत्यादि । तत्र संवादिवेदनादिति त्रूमः । कारणगुण-ज्ञानवाधकाभावज्ञानयोर्ण च संवादकज्ञानरूपत्वं प्रतिपद्यामहे-या-हरो।ऽर्थः पूर्वज्ञाने प्रथापथमवर्तार्णसाहरा एवासौ येन विज्ञानेन व्य-वस्थाप्यते तत् संवादकभिटातावन्मात्रं हि तहक्षणमाचचिक्षरे धीराः। यस्तु गुणत्रहणप्रवणप्रमाणपराकरणपरायणातिदेशश्यासः, प्रयास एव केवलमयमजनि भवतः, दोषसंदोहवद् गुणगणेऽपि प्रमाणप्रवृत्तेरनि-वार्णात्। यतु वाधकाभावज्ञानपक्षे विकल्पितम्-तात्कालिकस्य काला-न्तरभाविनो वेसादि । त्यागिविकस्पेपरिकल्पनाऽल्पीयसी, न खलु साधननिर्मासिसंबद्नोद्यकाले कापि कस्यापि वाधकस्योद्यः संभवी, ै इपयोगयोगपद्यासंभवात्, भविष्यत्कालस्य तु वाधकस्याभावजा-नात प्रामाण्यनिर्णयो निरवद्य एव । न च चर्मचक्षुपां तद-भावो भवितुमहीति, यदुद्यसमप्रसामग्रीसंपाद्यसंवेदनं न तत्र भावि-वाधकावकाश इत्येवं तित्रर्णयात् । यदि च भाविवस्तुसंवेदनम-सादृशां न स्यादेव, तदा कथं कृत्तिकोद्यात् अकटोद्यानुमान नास्त-मियात् ?। यत्पुनरवादि- संवादिवेदनं त्वित्यादि । तत्र संवादि-वेदनात् साधननिर्भासिप्रतिभासविषयस्य, विषयान्तरस्य वा

१ यदित्यं तदित्यं यथेत्येव पुस्तकान्तरे पाटः ।

अहंम्

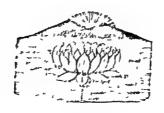
द्वितीयः परिच्छेदः।

एवं प्रमाणस्य स्वरूपं प्रतिपाद्य संस्थां समास्यान्ति-तद् हिभेदं प्रत्यक्षं च परोक्षं च ॥ १॥

अक्षमिन्द्रियं प्रतिगतम् इन्द्रियाधीनत्या यदुत्यद्यते तत्त्रह्यक्षः मिति तत्पुरुषे । नन्त्रक्षिणव्याद्यादिष प्रतिपृत्रीत् "प्रतिममनुभयोऽस्त्राः" इत्यव्ययीभावसमामान्ते द्वि प्रत्यक्षमिति मिध्यति, तत्
विं न वक्षीयिक्षयाम् १ । न चैतं स्पार्णनादिप्रत्यक्षं नैतन्द्यद्यवान्य स्याप्तिते वाण्यम् । तत्त्रपृतिनिमिनस्य स्यष्टव्यक्षः नद्याद्यभावेन तत्त्रप्रव्यवस्यते।पपते । त्युत्रितिमिनस्य स्वष्टव्यक्षः तत्त्रप्ति
भावेन तत्त्रप्रव्यवस्यते।पपते । त्युत्रितिमिनस्य स्वष्टव्यक्षः तत्त्रप्तः
प्रद्यान्यता चतुनस्य स्यात् १ । दाथ वर्शनेय प्रत्यक्षः हेद्याद्याः स्वर्यः स्वर्यक्षः प्रद्यान्यता चतुनस्य स्वात् १ । दाथ वर्शनेय प्रत्यक्षः हेद्याद्याः स्वर्यः स्वर्यक्षः प्रद्यान्यत् । स्वर्यः स्वर्यक्षः स्वर्यक्षः स्वर्यक्षः प्रद्यान्यत् । स्वर्यक्षः स्वर्यक्षः स्वर्यक्षः प्रद्यान्यक्षः प्रद्यान्यक्षः स्वर्यक्षः स्वरत्यक्षः स्वर्यक्षः स्वर्यक्य

च्च प्रथमप्रमाणे प्रामाण्यनिर्णय इति । द्वितीयविकल्पे तु, अनवस्था—अन्यस्मिन्नपि हि प्रमाणे प्रामाण्यनिर्णायकार्थापत्त्युत्थापकस्यार्थप्राक-ट्यस्य यथार्थत्विद्योपणप्रहणमन्यस्मात्प्रमाणादिति । अथ स्वतस्ति द्विशेपणप्रहणम्, तथाहि—स्वसंविदितमर्थप्राकट्यं तच्चात्मानं निर्णयमानं स्वधम्भूतं यथार्थत्वमपि निर्णयते, तथा च ततोऽनुमीयमानं ज्ञाने स्वतः प्रामाण्यज्ञप्तिरिति । तदेतदनवदातम्, एवं सत्य-प्रामाण्यस्यापि स्वतो ज्ञानिप्रसक्ते । स्वतो निश्चितवैतथ्यविशेपणादर्थप्राकट्याद् विज्ञानमनुमीयमानमास्कृन्दिताप्रामाण्यमेवानुमीयते । ततः कथं प्रामाण्यवद्प्रामाण्यस्यापि स्वतो निर्णातिर्न स्यात् ? । अथ तत्र वाधकादेवाऽप्रामाण्यस्यापि स्वतो निर्णातिर्न स्यात् ? । अथ तत्र वाधकादेवाऽप्रामाण्यस्यापि निर्णयोऽस्तु, इति तदिपि कथं स्वतो निर्णातं स्यात् ? । निर्विशेपणं चेत् तदर्थप्राकट्यमर्थापत्त्युत्थापकम्, तर्द्यप्रमाणेऽपि प्रामाण्यनिर्णायकार्थापत्त्युत्थापनाऽऽपित्तः, अर्थप्राकट्यमात्रस्य तत्रापि सद्भावात् । इति सूत्रोक्तंय व्यवस्था सिद्धिसौधमध्यम-ध्यरक्षत् ॥ २०॥

इति प्रमाणनयतस्त्रालोकालद्वारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचितायां रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकायां प्रमाणस्वरूपनिर्णयो नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

अहम्

द्वितीयः परिच्छेदः।

एवं प्रमाणस्य स्वरूपं प्रतिपाद्य संस्थां समास्यान्ति-तद् द्विभेदं प्रत्यक्षं च परोक्षं च ॥ १॥

अस्मिन्द्रियं प्रतिगतम्- इन्द्रियाधीनतया यदुत्पद्यते तत्त्रत्यस्-मिति तत्पुरुपे । चन्वक्षिशन्दाद्पि प्रतिपूर्वान् " प्रतिसमतुभ्यो-Sङ्ग." इस्रन्यचीभावसमासान्ते टिच प्रसक्षिमिति सिध्यति, तन् कि न कक्षीचिकिवास ? । न चैत्रं स्पार्शनादिप्रत्यक्षं नैतच्छव्द-वाच्यं स्यादिति वाच्यम् , तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्य स्पष्टत्वस्य तत्रापि भावेन तच्छव्दवाच्यतोपपत्ते । व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रतया हात्राऽक्षि-शन्द शन्यते, कथमन्यथाऽक्षशन्दोपादानेऽप्यनिन्द्रियप्रत्यक्षस्य तच्छ-टर्वाच्यता चतुरस्रा स्यान् ^१। अथ कथमेवं प्रतक्षः प्रेक्षाक्षणः, प्रसक्षा पक्ष्मलाक्षीति स्त्रीपुसभावः ^१, अस्यान्यवीभावस्य सदा नपुं-सकताद् । नैवम्, प्रस्थमस्यासीत्रश्यादिस्येनाद्मततान् तद्रा-वसिद्धे । अत्रोच्यते-एवमि प्रसाक्षो योध , प्रसाक्षा सुहिरित्यत्र पाँस स्त्रेण च न प्राप्नोति, न एत्र मत्वर्थीयाथीं घटते. प्रसक्षन्यरू-पस्यव वेदनस्य वोधवुद्धिशब्दाभ्यामभिधानान् । अक्षाणा परमक्ष-ब्यापारितरपेक्ष मने।ब्यापारेणाऽसाक्षावर्थपरिच्छेवर्ग परे।क्षीमिति परशब्दसमानार्थेन परव्याव्देन सिद्धम् । चशकौ ह्रोरिप तुन्य-पद्भता सम्यत . तेन चा प्रत्यक्षस्य वैश्विन्देयप्टनाऽमीष्टा. नामी श्रेष्टा. २ति मृचितम् . द्वयोरपि प्रामाण्य प्रति विशेषाभादान् । नतु पाथमेतद् हैतनुषपयते . यावता प्रत्यक्षमेदैके प्रमाणीमिति पार्वा-योऽपोचनः अपरे तु प्रव्यक्षातुमानागमे।पमानार्यः।परपमादसंभदे-तिहाप्रातिभग्दभावान् भूपसी भेदान् प्रभागन्य होत् . हत्वयमेतन् ?

इति चेन् । उच्यते-समर्थिष्यमाणप्रमाणभावेनानुमानेन तावनार्वाकिस्तिरम्करणीयः, अपरे तु संभवत्प्रमाणभावानामत्रैवाऽन्तर्भावेन
योधनीयाः-तत्राऽनुमानागमौ परोक्षप्रकारावेव व्यास्याग्येते, उपमानं तु नैयाथिकमते तावत्-कश्चित् प्रेष्यः प्रभुणा प्रेपयांचके गवयमानयेति, स गवयगव्दवाच्यमर्थमजानानः कञ्चन वनेचरं पुरुपमप्राक्षीत्-कीदृग् गवयः ? इति, स प्राह्-यादृग् गौस्तादृग् गवय इति ।
सतस्य प्रेष्यपुरुपस्याऽरण्याना प्राप्तस्याऽऽप्रातिदेशवाक्यार्थस्मरणसहकारि गोसदृशगवयपिण्डज्ञानम् 'अयं स गवयशव्दवाच्योऽथे.' इति
प्रतिपत्ति फलक्षपामुत्पाद्यत् प्रमाणमिति । मीमांसकमते तु येन प्रतिपत्त्रा गौरुपलव्यो न गवयः, नवाऽतिदेशवाक्यं 'गौरिव गवयः' इति
श्रुतम्, तस्य विकटाद्यीपर्यदनलम्पटस्य गवयद्र्शने प्रथमे समुत्पन्ने
सति यत्परोक्षे गवि सादृश्यज्ञानमुन्मज्ञति- 'अनेन सदृशः स गौ.'
इति, 'तस्य गोरनेन सादृश्यम्' इति वा, तदुपमानम्,

"तस्माद् यत् समर्थते तत् स्यान् साद्वय्येन विशेषितम् । प्रमेयमुपमानस्य साद्वय्यं या तद्निवतम् " ॥ १ ॥

इति वचनादिति । तदुच्यते—एतच्च परोक्षभेदरूपायां प्रत्यभि-ज्ञायामेवान्तर्भाविषण्यते । अर्थापत्तिरपि

> ''प्रमाणपट्कविज्ञातो यत्रार्थोऽनन्यथाभवन् । अदृष्टं कल्पयेदन्यं साऽर्थोपत्तिरुदाहृता'' ॥ १ ॥

इत्येवं छक्षणाऽनुमानान्तर्गतैव, तथाहि— अर्थापत्त्युत्थापकोऽथें-ऽन्यथानुपपद्यमानत्वेनाऽनवगतः, अवगतो वा दृष्टार्थपरिकल्पनानि-मित्तं स्थात् ?। न तावदनवगत , अतिप्रसङ्गात् । अथाऽवगत , तर्छा-न्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमोऽर्थापत्तेरेव, प्रमाणान्तराद् वा ?। प्राच्य-प्रकारे परस्पराश्रयः, तथाहि—अन्यथाऽनुपपद्यमानत्वेन प्रतिपन्नाद्र्था-द्र्थापत्तिप्रद्यात्तेः, तत्प्रदृत्तेश्चाऽस्थानुपपद्यमानत्वप्रतिपत्तिरिति । प्रमाणान्तरं तु सूयोदर्शनम् , विपक्षेऽनुपलम्भो वा ?। भूयोदर्शनमिप साध्यधामिण, दृष्टान्तधमिणि वा १ । यदि साध्यधामिण, तदा भूयोदर्शनेनेन साध्यस्यापि प्रतिपन्नत्वाद्धापत्तेवय्ध्यम् । अध दृष्टान्तधपिणि, तर्हि तत्र प्रवृत्तं भूयोदर्शनं साध्यधामिण्यप्यन्यधाऽनुपपद्यमानत्वं निश्चाययति, तत्रेव वा १ । तत्रोत्तरः पक्षोऽसन्, न खलु दृष्टानत्धामिणि निश्चितान्यधाऽनुपपद्यमानत्वोऽधः साध्यधामिणि तथात्वेनाऽनिश्चितः स्वसाध्यं गमयति. अतिप्रसङ्गात् । प्रधमपक्षे तु, शिङ्गाधापत्युत्थापकार्धयोभेदाभावः । विपक्षेऽनुपलम्भात् तद्वगम इति
चेत् । नन्वसावनुपलम्भमात्रह्पोऽनिश्चितः, निश्चितो वा तद्वगमयेत् १ । प्रथमपक्षे, तत्पुत्रत्वादेरि गमकत्वापत्तिः । निश्चितश्चेत्,
तर्धनुमानमेवार्थापत्तिरापन्ना, निश्चितान्यधाऽनुपपत्तेरनुमानह्पत्वान् ।
न च सपक्षसङ्गावासङ्गावकृतोऽनुमानार्थापत्त्योभेद् , पक्षधर्मतासहितादनुमानान् तद्रहितस्य प्रमाणान्तरत्वानुपङ्गात् । न च पक्षधर्मत्ववन्ध्यमनुमानमेव नास्तीति वाच्यम्,

"पित्रोश्च नाह्मणत्वेन पुत्रनाह्मणताऽनुमा । सर्वेलोकप्रसिद्धा, न पक्षधममपेश्चते " ॥ १ ॥ इति भट्टेन स्वयमभिधानान् ॥ यद्पि-

"प्रत्यक्षादेरनुत्वितः प्रमाणाभाव उच्यते ।
साऽऽत्मनोऽपरिणामो या विद्यानं वाऽन्यवस्तृति "॥१॥
सेति प्रत्यक्षाद्यनुत्वितः, आत्मनो घटादिमाहकतया परिणामाभाव प्रसच्यपक्षे, पर्युदासपक्षे पुनरन्यक्षिन् घटविविक्तनाऽऽर्ये वस्तुन्यभावे घटो नास्तिति विद्यानम्, इत्यभावप्रमाणमभिधीयने । तद्विष प्रधासंभव प्रत्यक्षाद्यन्तर्गतमेव, तथाहि—

"गृहीत्वा वस्तुमन्नावं स्मृत्वा च प्रतियोगिनम् ।

गानस नास्तितातान जायतेऽशानपेशया" ॥ १॥

रतीयमभावप्रमाणजनिका नामधी । तत्र च भूनस्यविशं वस्तु
प्रस्था घटाटिभिः प्रतियोगिभिः संसृष्टम्, असंसृष्ट् वा गूर्यन ।

इति चेत् । उच्यते-समर्थयिष्यमाणप्रमाणभावनानुमानेन तावचार्वाकिस्तिरस्करणीयः, अपरे तु संभवत्प्रमाणभावानामत्रैवाऽन्तर्भावेन
योधनीयाः-तत्राऽनुमानागमौ परोक्षप्रकारावेव व्याख्यास्येते, उपमानं तु नैयायिकमते तावत्-कश्चित् प्रेष्यः प्रभुणा प्रेपयांचके गवयमानयेति, स गवयशव्दवाच्यमर्थमजानानः कञ्चन वनेचरं पुरुपमप्राक्षीत्-कीहृग् गवयः ? इति, स प्राह्-याहृग् गौस्ताहृग् गवय इति ।
सतस्त्र प्रेष्यपुरुपस्थाऽरण्यानां प्राप्तस्थाऽऽप्रातिदेशवाक्यार्थस्मरणसहकारि गोसहशगवयपिण्डज्ञानम् 'अयं स गवयशव्दवाच्योऽर्थः' इति
प्रतिपत्ति फल्ररूपामुत्पाद्यत् प्रमाणमिति । मीमांसकमते तु येन प्रतिपत्त्रा गौरुपल्वधो न गवयः, नवाऽतिदेशवाक्यं 'गौरिव गवयः' इति
श्रुतम्, तस्य विकटाटवीपर्यटनलम्पटस्य गवयदर्शने प्रथमे समुत्पन्ने
सति यत्परोक्षे गवि साहश्यम्।नमुन्मज्ञति- 'अनेन सहशः स गौः'
इति, 'तस्य गोरनेन साहश्यम्' इति वा, तदुपमानम्,

"तस्माद् यत् स्मर्येते तत् स्यात् सादृश्येन विशेपितम् । प्रमेयमुपमानस्य सादृश्यं वा तद्गिवतम् " ॥ १ ॥

इति वचनादिति । तदुच्यते-एतच्च परोक्षभेदरूपायां प्रस्रभि• ज्ञायामेवान्तर्भावियण्यते । अर्थापत्तिरिप

''प्रमाणपट्कविज्ञातो यत्रार्थोऽनन्यथाभवन् । अदृष्टं करुपयेदन्यं साऽर्थोपत्तिरुदाहृता'' ॥ १ ॥

इस्रेवंस्र्याऽनुमानान्तर्गतैव, तथाहि— अर्थापत्त्युत्थापकोऽर्थो-ऽन्यथानुपपद्यमानत्वेनाऽनवगतः, अवगतो वाः दृष्टार्थपरिकल्पनानि-मित्तं स्यात् ?। न तावद्नवगतः, अतिप्रसङ्गात् । अथाऽवगतः, तर्ध-न्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमोऽर्थापत्तेरेव, प्रमाणान्तराद् वा ?। प्राच्य-प्रकारे परस्पराश्रयः, तथाहि—अन्यथाऽनुपपद्यमानत्वेन प्रतिपन्नाद्र्या-दर्थापत्तिप्रगृत्तिः, तत्यवृत्तेश्चाऽस्याऽन्यथानुपपद्यमानत्वप्रतिपत्तिरिति । प्रमाणान्तरं तु भूयोदर्शनम् , विपक्षेऽनुपत्रम्भो वा ?। भूयोदर्शनमिष अवलतरज्ञानावरणवीर्यान्तराययोः क्षयोपशमात् क्षयाद् वा स्पष्ट-ताविशिष्टं वेशचास्पदीभूतं यत् तत् प्रसक्षं प्रसेयम् ॥ २ ॥

स्पष्टत्वमेव स्पष्टयन्ति-

अनुमानाद्याधिक्येन विशेषप्रकाशनं स्पष्टलम् ॥३॥

अनुमानादिभ्यो वस्यमाणपरोक्षप्रकारेभ्योऽतिरिकेण यद्विशेषा-णां नियतवर्णसंस्थानाद्यर्थाकाराणां प्रतिभासनं ज्ञानस्य तत् स्पष्टत्व-मिति ॥ ३॥

प्रत्यक्षस्य प्रकारप्रकाशनायाहु:-

तद् द्विप्रकारम्-सांव्यवहारिकं पारमार्थिकं च ॥श॥

संव्यवहारो वाधारिहतप्रवृत्तिनिवृत्ती प्रयोजनमस्येति सांव्यवहा-रिकम्, वाह्येन्द्रियादिसामग्रीसापेक्षत्वाद्पारमार्थिकम्, अस्मदादिप्र-स्यक्षमित्यर्थः । परमार्थे भवं पारमार्थिकं मुख्यम्, आत्मसंनिधिमात्रा-पेक्षम्, अवध्यादिष्रसक्षमित्यर्थः ॥ ४॥

सांव्यवहारिकस्य प्रकारौ दर्शयान्त-

तत्राद्यं द्विविधमिन्द्रियनिवन्धनमनिन्द्रियनिवन्धनं च॥५॥

इन्द्रियाणि चक्तुरादीनि निवन्धनमस्येतीन्द्रियनिवन्धनम्। नन्वि-निद्रयज्ञाने मनोऽपि व्यापिपतीति कथं न तेन व्यपदेशः १। उच्यते— इन्द्रियस्याऽसाधारणकारणत्वाद्, मनः पुनरिनिन्द्रियवेदनेऽपि व्याप्रि-यत इति साधारणं तन्। असाधारणेन च व्यपदेशो दृश्यते, यथा—पयः-पवनाऽऽतपादिजन्यत्वेऽप्यद्कुरस्य वीजेनैव व्यपदेशः—शाल्यद्कुरः, कोद्रवाद्कुरोऽयमिति। अनिन्द्रियं मनो निवन्धनं यस्य तत्त्थेति॥

इद्मिदानी मनाग् मीमासामहे—प्राप्यकारीणीन्द्रियाणि, अप्राप्य-कारीणि वेति । तत्र प्राप्यकारीण्येविनि क<u>णभक्षाऽभपादमीमांस-</u> कसांख्याः समाख्यान्ति । चक्षु श्रोत्रेतराणि तानि तथेति वायागवाः । पक्षुर्वजानीति तु तथा स्याद्वादाऽवदातहृद्या । तत्र प्रथमे प्रमाणयन्ति—

पत्त. प्राप्य मति करोति विषये वाह्यन्द्रियत्वादितौ

संभवोऽपि समुद्रायेन समुदायिनोऽवगम द्येवंद्रक्षणः 'संभवित स्वार्या द्राणः' इत्यादि नानुमानान् पृथक्, तथारि—गारी द्राणवती, स्वारीत्वान्, पृवेषिद्यस्यारीवन् ॥

ऐतिहां त्विनिर्दिष्टप्रवक्तृकं प्रवादपारम्पर्यमितीहोत्तुर्रेद्धाः, यया-'इह् वटे यक्षः प्रतिवसित' इति । तदप्रमाणम्, अनिर्दिष्टप्रवक्तृकत्वेन सांशयिकत्वान्, आप्रप्रवक्तृकत्वनिश्चये त्वागम इति ॥

यद्रि प्रातिभमक्षित्र शब्द स्थापारानपेक्षमकस्मादेव 'अय मे सहीपितप्रसादो भिवता' इत्याचाकारं स्पष्टतया वेदनसुद्येन्, तद्य्य-निन्द्रियनिवन्धनतया मानसीमिति प्रत्यक्कुक्षिनिक्षिप्रमेव। यत्पुनः प्रियाप्रियप्राप्तिप्रभृतिफलेन सार्ध गृहीतान्यथाऽनुपपितकात्मनः प्रसा-दोद्वेगादेखिंक्षादुदेति, तन् पिपीलिकापटलोत्सपेणोत्यतानवद्सप्टमनु-मानमेव। इति न प्रत्यक्षपरोक्षलक्षणद्वैविष्यातिक्रमः शक्रेणाऽपि कर्त्त शक्यः॥ १॥

प्रत्यक्षं स्थ्यन्त-

रपष्टं प्रत्यक्षम् ॥ ३ ॥

प्रवलतरज्ञानावरणवीर्यान्तराययोः क्षयोपशमात् क्षयाद् वा स्पष्ट-ताविशिष्टं वेशयास्पदीभूतं यत् तत् प्रतक्षं प्रत्येयम् ॥ २ ॥

स्पष्टत्वमेव स्पष्टयन्ति-

अनुमानाद्याधिक्येन विशेषप्रकाशनं रपप्टलम् ॥३॥

अनुमानादिभ्यो वस्यमाणपरोक्षप्रकारेभ्योऽतिरिकेण यद्विशेषा-णां नियतवर्णसंस्थानाद्यर्थाकाराणां प्रतिभासनं ज्ञानस्य तत् स्पष्टत्व-मिति ॥ ३॥

प्रत्यक्षस्य प्रकारप्रकाशनायाहु:-

तद् द्विप्रकारम्-सांव्यवहारिकं पारमार्थिकं च ॥श।

संव्यवहारो वाधारिहतप्रवृत्तिनिवृत्ती प्रयोजनमस्येति सांव्यवहानिक्म, वाह्योन्द्रयादिसामप्रीसापेक्षत्वादपारमार्थिकम्, अस्मदादिप्र-त्यक्षमित्यर्थ । परमार्थे भवं पारमार्थिकं मुख्यम्, आत्मसंनिधिमात्रा-पेक्षम्, अवध्यादिप्रत्यक्षमित्यर्थः ॥ ४॥

सांव्यवहारिकस्य प्रकारौ दर्शयान्त-

तत्राचं द्विविधमिन्द्रियनिवन्धनमनिन्द्रियनिवन्धनं च॥५॥

इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि निवन्धनमस्वेतीन्द्रियनिवन्धनम् । निवन्दिन्द्रयज्ञाने मनोऽपि व्यापिपतीति कथं न तेन व्यपदेशः १। उच्यते—इन्द्रियसाऽसाधारणकारणत्वाद्, मनः पुनरिनिन्द्रयवेदनेऽपि व्याप्तिन्यत इति साधारणं तत्।असाधारणेन च व्यपदेशो दृश्यते, यथा—पयः-पवनाऽऽतपादिजन्यत्वेऽप्यङ्कुरस्य वीजेनैव व्यपदेशः—शास्यङ्कुरः, कोद्रवाङ्कुरोऽयमिति । अनिन्द्रियं मनो निवन्धनं यस्य तत्त्येति ॥

इद्रिसदानी सनाग् मीमांसामहे—प्राप्यकारीणीन्द्रियाणि, अप्राप्य-कारीणि वेति । तत्र प्राप्यकारीण्येवेति क<u>णभक्षाऽश्चपादमीमांस-</u> कसांख्याः समाख्यान्ति । चश्च श्रोत्रेतराणि तानि तथेति ताथागताः । चश्चर्वर्जानीति तु तथा स्याद्वादाऽवदातहृद्या । तत्र प्रथमे प्रमाणयन्ति—

चनु. प्राप्य मतिं करोति विषये वाह्येन्द्रियत्वादितो

यद् बारोन्द्रियताऽऽदिना परिगतं तन् प्राप्यकारीक्षितम् । जिहावन् प्रकृनं तथा च विदितं तस्मात् तथा स्थीयतां नाऽत्राऽसिद्धिमुखश्च दूपणकणस्तद्वश्चणाऽनीक्ष्णात् ॥ १ ॥ अद्रिचन्द्रकलनेषु या पुनर्योगपराधिषणा मनीपिणाम् । पद्मपत्रपटलीविलोपवत् सत्वरीटयनिवन्धनैव सा ॥ २ ॥ प्रथमतः परिसृत्य शिलोच्यं निकटतः क्षणमीक्षणमीक्षते । तद्नु दूरतराम्बरमण्डलीतिलककान्तमुपेत्य सितत्विपम् ॥ ३ ॥ कुर्महेऽत्र वयमुत्तरकेली कीटभी हिगह धर्मितयोक्ता ?। कि नु मांसमयगोलकरूपा, सूक्ष्मताभृदेषरा किमु काऽपि ? ॥४॥ आदिमा यदि तदाऽपि किमर्थो छोचनाऽनुसरणव्यसनी स्यात् ?। `छोचनं किमुत वस्तुनि गत्वा संसूजेत् प्रिय इव प्रणयिन्याम् शापा। प्रसक्षवाधः प्रथमप्रकारे प्राकारपृथ्वीधरसिन्धुरादिः । संलक्ष्यते पक्ष्मपुटोपटङ्की प्रत्यक्षकाले कल्याऽपि नो यत् ॥६॥ पक्षे परत्रापि स एव दोप. सर्पद् न वस्तु प्रतिवीक्ष्यतेऽक्षि । संसर्पणे वाऽस्य सकोटरत्वप्राप्या पुमान् किं न जरद्दुमः स्यात्^१॥॥॥ चक्षुपः सृक्ष्मतापक्षे सूक्ष्मता स्यादमूर्तता ।

यद्वाऽल्पपरिमाणत्त्रमित्येषा कल्पनाभयी ॥ ८ ॥ स्याद् व्योमवद् व्यापकताशसक्त्या सर्वोपलम्भः प्रथमप्रकारे । प्राकारकान्तारिवहारहारमुख्योपलम्भो न भवेद् द्वितीये ॥ ९॥

न खलु नखलु शस्त्रं स्वप्रमाणात् प्रथिष्ठे पटकटशकटादौ भेदकारि प्रसिद्धम् । अथ निगदसि तस्मिन् रिमचकं क्रमेण प्रसरति तत एतत् स्यादनल्पप्रकाशम् ॥ १० ॥

तथाहि--

भोद्दाममाणिक्यकणानुकारी दीपाङ्क्ररस्विद्पटलीप्रभावात् । किं नैव कश्मीरजकज्जलादीन् प्रथीयसोऽपि प्रथयत्यशेषान् ? ॥११॥ मन्वेवमध्यक्षनिराक्रिया स्थात् पक्षे पुरस्ताद्वपलक्षितेऽस्मिन् । प्रोडप्रभामण्डलमण्डितोऽधों नाऽऽभासते यत्प्रतिभासमानः ॥ १२॥ अधाऽप्यनुद्भृतत्या प्रभायाः पदार्थसंपर्वज्ञुपोऽप्यनीक्षा । सिद्धिस्तदानी कथमस्तु तस्या प्रवीप चेन् तैजसताल्यहेतोः ॥१३॥ रूपादिमध्ये नियमेन रूपप्रकाशकत्वेन च तेजसत्वम् । प्रभापसे चक्षापि सप्रसिद्धं यथा प्रदीपाङ्कुरिवज्ञदाद्दौ ॥ १४ ॥ तिददं घुन्यणिविमिध्रणमन्ध्रपुरन्ध्रीकपोलपालीनाम् । अजुहरते व्यभिचाराद् रूपक्षणसञ्जिकपेण ॥ १५ ॥ द्रव्यत्वरूपेऽपि विशेषणे स्ताद् हेतोरनेकान्तिकताऽज्जनेन । तस्यापि चेन् तैजसतां तनोपि तन्वादिना किं जु तदाऽपराद्धम् १ ॥१६॥ सौवीरसौवचलसन्धवादि निश्चिन्वते पार्धिवमेव धीराः । कृशानुभावोपगमोऽस्य तस्मादयुक्त एव प्रतिभात्यमीपाम् ॥१७॥ तथा च—

सौर्वारसौर्वचं हमेन्धवादिकं स्यादाकरो ह्यितवशेन पार्थितम् ।
मृदादिवद्, न न्यभिचारचेतनं चामीकरेणाऽनुगुणं निर्दान्ध्यते ॥१८॥
चामीकरादेरिप पार्थिवत्वं लिक्षेन तेनव निर्वदंनीयम् ।
मान्द्रप्रमाणेन न चात्र याथा पक्षस्य यद् नान्ति तदत्र निर्द्धम् ॥१८॥
अञ्चनं मरिचरोचनादिकं पार्थिव ननु तवाऽपि समतम् ।
अञ्चनेऽि तद्मी प्रतृत्तिनानप्रयोजकिष्टम्बद्धस्य ॥ २०॥
एन्स्लोल्लास्त्र्लल्यात् ते साधनादनः ।
न सिद्धिनंत्रनस्त्रम्य दृष्ट्स्पष्टगूष्णात् ॥ २६॥

चक्षुनं तैज्ञासभास्यशिक्षभावाः
दरभोददिसन्तिनित्रितिषेधनादः ।
स्टिह्नं द्वारित नजन्य न तैज्ञस्य
तम्मादनुष्य पटने वित्तु र्यादन्ति ॥ २२॥
स्पि प्र

प्रयक्षवापः समग्रीः पक्षे स रक्षमयी यण् होता त्रुपूर्वः । राम प माक्षेत्र तर्वेष पाण रीतायनेषोदापुरुक्ति हेते । १३ / अनुद्भवद्भपजुपो भवेयुश्चेद् रश्मयस्तत्र ततो न दोपः । नन्वेवमेतस्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वं न सुवर्णवत् स्यात् ॥ २४ ॥ आलोकसाचिव्यवशादथाऽस्य प्रकाशकत्वं घटनामियाति । नन्वेवमेतत्सिचिवस्य कि स्थान् प्रकाशकत्वं न कुटीकुटादेः ?॥२५॥ अथाऽस्तु कामं, ननु तैजसत्वमुत्तेजितं कि न भवेत् त्वयाऽस्य ?। तथा च नव्यस्त्वदुपञ्च एपोऽद्वेतप्रवादोऽजनि तैजसत्वे ॥ २६ ॥

> उत्पद्यन्ते तरिणिकिरणश्रेणिसंपर्कतश्चेत् तत्रोद्भूताः सपिद रुचयो लोचने रोचमानाः । यद् गृह्यन्ते न खलु तपनालोकसंपत्प्रतान-स्तिसम् हेतुर्भवित हि दिवा दीपभासामभासः ॥ २७॥

अत्रेयं प्रतिक्रिया-

मुष्टिप्राह्ये कुवलयदलस्यामलिम्नाऽवलिप्ते रफीते ध्वान्ते रफुरित चरतो घूककाकोदराद.। कि लक्ष्यन्ते श्रणमि कचो लोचनेनैव यस्मा-

दालोकस्य प्रसरणकथा काचिद्प्यत्र नास्ति ? ॥ २८ ॥ उन्पत्तिकद्भृततयाऽथ तासा तत्रैय यत्राऽस्ति रविष्रकाशः । काकोदरादेगपि तर्हि नैताः कीटष्रकाशे कुशला भवेगुः ॥ २९ ॥ अगवरितिमस्यातिकरपरिकरिताऽपयसकोदरे कचन ।

वृपद्रशहिश न दृष्टा मरीचयः किसु कदाचिद्थ ? ॥ ३० ॥ अत एव विलोकयन्ति सम्यक तिमिराइक्रुरकरिम्वतंऽपि कोणे । मृपकपिपन्थिनः पदार्थाक्ष्यलनालोकविज्ञम्भण विनव ॥३१ ॥ अत्रोत्तरम—

चाक्रियप्रतीभासमात्रमत्रास्ति वस्रवतः । नांशरः प्रसरन्तस्तु प्रेश्यस्ते सृक्षमका अपि ॥ ३२ ॥ मार्जारस्य यदीक्षणप्रणयिनः केचिद् सयूर्याः सर्वे ! िरोरन न तदा कथं निश्चि सृष्य तमक्षुषा प्रेक्षिते । केस्मीजन्करपुष्त्रियिकस्तनी सजातवस्युन्दुरे

रत्नाकरावतारिकायुक्तः । प्रोड्जूमभेन तवाऽपि हन्त ! धिपणा देशप्रपदीपाद् यथा ?॥३३॥ कृशतरतया तेषां नो चेदुरेति मतिस्तव प्रभवति कथं तस्याऽप्यस्मिलसौ निरुपप्रवा ?। घटनितपुणा साक्षात् प्रेक्षाविधौ हि तति स्विपां त खलु न समा धीमन् ! सा चोभयत्र विसाव्यते ॥ ३४ ॥ अमूहन्मूपिकारीणां तस्मादृत्ति ख्योग्यता । यया तमस्यपीक्षन्ते न चक्ष् रिमवत् पुनः॥ ३५॥ इत्य न चक्षुषि कथि चहिष प्रयाति स्तिद्विपद्वितिमयं खर्छ रिमवत्ता। तसान् कयं कथ्य ताकिक । बहुषः स्वान् प्राप्येव वर्ति मितिमितिबोधकत्वम् १॥ ३६॥ स्यायित वा वहिंदेशे कि वासेन्द्रियता भवेन १॥ ३०॥ वहिर्थमहोन्मुख्य वहिष्कारणजन्यता । तत्राहिमायां भिहि चेतसा खाहेतल हेतोर्व्यमिचारिचहम्। अप्राचकारि प्रकरोति चत्माद् मन्द्राकिनीमन्द्रवृद्धिमेतत् ॥३८॥ होष स एवोत्तरकल्पनायां चदात्मनः पुरुष एप वाह्य.। क्तिश्च तत्मादुपजायमानमेतद् होहिप्कारणजन्यताभृत्॥ ३९॥ चेतः रुनावनतया कलितस्यहपं सर्वापक्रपृष्रिमाणपविज्ञितं च । प्राच प्रियः प्रणिवनीप्रणयातिरेका॰ हेतन् करोति हृद्ये न तु तर्कतच्यः॥ ४०॥ एतर्त्र वितवीकियमाणं प्रस्तुतेतरिहन प्रतिभाति । विल्याय च भवेदिति चिन्हां तद् विद्योक्य गुरुगुन्सित्वम् ॥४१॥ पक्षे हतीये विषयप्रदेश शरीग्देशो यदि वा यहि. स्थान् श स्यायित्नाचे विषयाष्ट्रितत्वं यद्वा प्रवृत्तिविषयोन्स्यो स्वान्?॥१२॥ प्राचीनपक्षे प्रतिवाद्यसिद्धिन्छक्ष्पक्षः ससुपेति हेतोः। 1

तथाहि-कनकनिकपिक्तग्धां मुग्धां मुहुर्मधुरस्मितां चदुचकुदिलभूविभ्रान्ति कटाक्षपदुच्छटाम् । त्रिजगति गता कश्चिद् मन्त्री समानयति क्षणात् तरुणरमणीमाराद् मन्त्रान् मनोभुवि सस्मरन् ॥ ५७ ॥ कश्चिदत्र गद्ति स्म यत् पुनर्भन्त्रमन्त्रणगुनी समानयत् । युक्तमेव मिद्रेक्षणादिक तेन नाडिभिहितदूपणे।दयः ॥ ५८ ॥ मन्त्रस्य साक्षाद् घटना प्रियादिना परम्परातो यदि वा निगद्यते ?। साक्षार् न तावर् यद्यं विहायसो ध्वनिस्वरूपस्तव संमतो गुणः॥५९॥ ततोऽस्य तेनैव समं समित्त संसक्तिवार्ता न तु पक्ष्महाद्या । अथाऽक्षरालम्बनवेदन स्याद् मन्त्रस्तथाऽप्यस्त्वयमातमनेव ॥ ६० ॥ अयापि मन्त्रस्य निवद्यते त्वया ससक्तिरेतत्पतिदेवताऽऽत्मना । संतोपपोषप्रगुणा च सा प्रियां प्रियं प्रति प्रेरयति खयोगिनीम् ॥६१॥ नूमहेSत्र ननु देवताSSत्मना मन्त्रवर्णविसरस्य का घटा ?। अम्बरस्य गुण एप तत् कथं देवताऽऽत्मिन भजेत सङ्गतिम् १॥६२॥ आश्रयद्वारते।ऽप्यस्य संसर्गी नास्ति सर्वथा। च्यापकद्रव्ययोर्यस्मात् ससर्गो नाऽमुना मत ॥ ६३॥ व्यापकेषु वदाते व्यातपङ्ग यस्तु तेन मनसा ध्वनिना च । बीतवस्तुविपयेण विमृत्य स्पष्ट एव विलसन् व्यभिचार ॥६४॥ अयस्कान्तादनेकान्तन्तथाऽत्र परिभाव्यताम् । आक्षेपश्च समाधिश्च रोपौ रत्नाकरावित् ॥ ६५ ॥ कारकत्वमपि तद् न शोभेत प्राप्यकारिणि यदीक्षणे मतम् । प्राप्य पस्तु वितनेशन तद् मति नैव चुन्सित तत्त्वनिर्णय. ॥६६॥ अद्रिचन्द्रकलनेषु येत्यर प्राक् प्ररूपितमुपित नो घटाम् ।

र्श्यमसच्यात्रिपाञ्चत हि तत् ते च तत्र निर्नरा व्यपासना ॥६॥॥

पिल्य.

श्वासम्बद्धाः प्रशासिक्षः

चक्षुरप्राप्यथीकृद् व्यवधिमतोऽपि प्रकाशकं यस्मान् । अन्तःकरणं यद्वद् व्यतिरेके स्थान् पुनारसना ॥ ६८ ॥ अथ द्वमादिव्यवधानभाजः प्रकाशकत्वं दृदशे न दृष्टौ । तत्तोऽप्ययं हेतुरसिद्धतायां धौरेयभावं विभराम्वभूव ॥ ६९ ॥ एतद् न युक्तं शतकोटिकाचस्वच्छोदकस्फाटिकभित्तिमुख्यैः। पदार्थपुञ्जे व्यवधानभाजि संजायते कि नयनाद् न संवित्?॥७०॥ दम्भोलिप्रभृतिप्रभिद्यभिद्धराश्चद् रोचिपश्चक्षुपः

संसर्गोपगताः पदार्थपटली पश्यन्ति तत्र स्थिताम् । एवं तर्हि समुच्छलन्मलभरं भित्तवा जलं तत्क्षणात्

तेनाऽप्यन्तरितस्थितीननिमिपानालोकयेयुर्न किम् ? ॥७१॥ विध्यातास्तेन ते चेद् विमलजलभरात् कि भजन्ते न शान्ति ?

किथ्याऽम्भः काचकूपोदरिववरगतं निष्पतेत् तत् तदानीम् । दोपश्चेद् नेप तूर्ण यदयमुदयते नूतनव्यृहरूपः

गर्भयुमाहि नैता कथमपि कचयो छोचनस्यापि तिसम्।।७२॥
भवित परिगमश्चेद् वेगवत्त्वादमीपां
कतिपयक्तव्याऽम्तु क्षीरपातस्तदानीम् ।
ग च भवित कयाचिद् बुद्वुवस्यापि तम्मात्
प्रपन्तामिति युक्तम्यस्य नाद्यः किमाशु ? ॥ ७३ ॥

हिन्द.

कलशकुलिशिवाकागद्यविविष्ठपकनगरागुरुकितं विश्व वस्तु प्रतिक्षणभद्धगम् ।
गुरुकितं विश्व वस्तु प्रतिक्षणभद्धगम् ।
गुरुकितं विश्व वस्तु प्रतिक्षणभद्धगम् ।
प्रभवति, वदिल्यं शाक्य क्रयं प्रतिहन्यते १ ॥ ७४ ॥
तम् ग्रिकेशमा नदस्मिन व्यवविषयम् मा प्रेक्ष्यते येन सर्व
ना सिद्धा ने प्रवृद्धिवयं प्रतिसम्मापि भावस्य सम्यक ।
कृष्णपष्टि प्रवृद्धिकं ग्रीत क्रियु च चेद् ने द्वशि योग्यतादस्य
प्रत्नप्रद्वित प्रकाश प्रस्वति च क्रयं लेगनाद् सन्यपुद्धिः १॥ ४५॥

कि वा न प्रतिभासते जयबरे कमोपि तद्य्यद् ?

दूराधेद् विस्तत् तद्स्य हृदये स्थित कि साञ्च्यतम् ?।

तस्मायध्यपि योग्यतेव जरणं साक्षी च नः प्रस्यस्तत् तर्कप्रगुण! प्रतीहि नयनेप्वप्राप्यधीकवृताम् ॥ ७६॥

योद्धाः पुनरिद्माहु शोत्रं न प्राप्यसुद्धिमाधत्ते।

दिग्देशस्यपदेशान् करोति शहदे यतो हण्यत्॥ ७०॥

तथाहि-

प्राच्यामत्र विज्नम्भते जलमुचामत्यूर्जितं गर्जितं
प्रोन्मीलस्यलमेप चातकरवोऽस्रामः क्षणं दक्षिणः ।
केकाः केकिन्दुन्यकस्य विलसन्स्रेताः कलाः काननाद्
दिग्देशव्यपदेशवानिति न कि शब्देऽस्ति सप्रस्यः ? ॥७८॥
प्राप्यकारि यदि तु अवणं स्थान् तर्हि तत्र न कथञ्चन सैपः ।
प्रस्तुतः समुद्यित् व्यपदेशः शर्करास्पृशि यथा रसनायाम्॥७९॥
वेश्याऽनुरागप्रतिमं तदेतन् सुत्पष्टदृष्टव्यभिचारदोपान् ।
प्राणं यदेतद् व्यपदेशभाजं प्राप्तप्रकाशं कुरुते मनीपाम् ॥८०॥
तथा च-

मन्दं मन्दमुदेखयं परिमलः प्राग् माधवीमण्डपाद् भूयः सौरभमुद्धमन्त्युपवने फुटाः स्कृदं मिहकाः । गन्धो वन्धुर एष दक्षिणदिशः श्रीचन्दनान् प्राप्तचा-नित्येवं नतु विद्यते चतुमृतां ब्राणान् तथा प्रत्ययः ॥८१॥ स्रात्ति त्विगिन्द्रियेणापि न्यभिचारविनिश्चयः । शेमुपीमाद्धानेन दिग्देशन्यपदेशिनीम् ॥ ८२॥ तथाहि—

सेयं समीरहहरी हरिचन्दनेन्दुसंवादिनी वनभुनः प्रसमं प्रवृत्ता । स्फीतस्फुरत्पुहकपहविवाद्गयाष्ट्रं मामातनोति वैरुणीकरपहवश्च ॥८३॥

अयानुमानाद्धिगम्य तेषां हेत्ं्लनसदृश्यपदेशिनी घी: ।

१ गगनाइ नवकित्रका चेति च पाठ ।

न ब्रागतः स्यश्नेनतन्त्र ताहरू प्रस्क्षण प्रथते मनीपा ॥४४॥
भोनेऽपि सर्व तिद्द समानमालोकमानोऽि न मन्यसे किम् १ ।
हष्टच्चलीकामिष कामिनी यत् संमन्यते कामुक एग साधीमा॥४५॥
स्मृता यथैव प्रतिबन्धमागु शङ्गादिगदर्गेऽगमिति प्रतीतिः ।
प्राच्यादिरूगिरेगतेऽपि शब्दे तथैन युक्ता प्रतिपत्तिरेपा ॥ ४६॥
दिग्रेशानां श्रुतिविषयता किथा नो सुक्तिमुक्ता
युक्तते वा भवति न कथ ध्यानक्ष्यरामेपाम् १।

शुक्त वा भवात न कथ ध्वानरूपत्वमपाप् () । सम्मार्भित्रपनिति। स्पास्त विशिषन्ति शव्हं

िन्ते चेनं भागु सुनगं साधने साडप्यसिद्धिः ॥ ८७ ॥ चनि च

मधं र यदि विवेष राज्ञवि कि तदाऽनुमणमारुते (तनो १ । जरते।जीव विवेषा सम्हिमपेर्ट्यामा तु निकटेडिप वेष सामादेटा। भारतेच्यात मन्यर स्मृति सान् अमायमे

्र स्थानसम्बद्धाः क्षेत्रणक्षात्रस्य ।

राज्यान १४ विचा १ विचा १ विचा १४ विच

्न कि किता (बत्तस्थन संभाद दूरका त्राक्तिकी है ॥ ८९ ॥ च्यारस्थार स्थल के कार्यन क्ष्य सङ्कद्रव श्राहर्त्व है ॥ च्यारस्थार स्थल के कार्यन क्ष्य सहक्ष्य सन्धार्तिक है॥५७॥ अथाऽस्य द्विविधस्यापि प्रकारान् प्रकटयन्ति
एतद्वितयमवग्रहेहावायधारणाभेदादेकशश्च
तुर्विकल्पम् ॥ ६ ॥ ,

अवमहश्चेहा चाऽवायश्च धारणा च ताभिभेंदो विशेपस्तस्मान्, प्रस्मेकभिन्द्रियानिन्द्रियनियन्धनप्रस्मधं चतुभेंदभिति॥ ६॥ अवमहादीनां खरूपं सूत्रचतुष्टयेन स्पष्टयन्ति—

विषयविषयिसंनिपातानन्तरसमुद्धतसत्तामात्र-गोचरदर्शनाज्ञातमाद्यमवान्तरसामान्याका-रविशिष्टवस्तुत्रहणमवस्रहः ॥ ७ ॥

विषयः सामान्यविशेषात्मकोऽर्थः विषयी चक्षुरादिः, तयोः समीचीनो आन्याद्यजनकत्वेनाऽनुकूलो निपातो योग्यदेशाद्यवस्थानं तस्मादनन्तरं समुद्भूतमुत्पत्रं यन् सत्तामात्रगोचरं नि शेषविशेषवेमु- स्थेन सन्मात्रविषय दर्शनं निराकारो वोधस्तस्माद् जातमाद्यं सन्द-सामान्याव्यान्तरे सामान्याकारेभेनुष्यत्वादिभिर्जानिविशेषांविशिष्टस्य वस्तुनो यद् प्रहणं ज्ञान तद्वत्रह इति नाम्ना गीयते ॥ ७॥

अवगृहीतार्थविशेषाऽऽकाह्मणमीहा ॥८॥

अवगृहीतोऽत्रत्रहेण विषयीकृतो योऽथोऽवान्तरमनुष्यत्यिन् जातिविशेषरुभणसस्य विशेषः कर्णाटराटाविभेवस्तसामाहूण भवि-तन्यताप्रस्ययरूपतया प्रहणाभिमुद्यमीहेत्यभिधीयते ॥ ८॥

ईहितविशेषिनर्णयोऽवायः ॥ ९ ॥

ईतिस्येह्या विषयी हतस्य विदेषस्य कर्णाटलाटादे निर्णयो या-थात्म्येनाऽवधारणसवाय इति कीर्स्यते ॥ ९॥

स एव दृहतमावस्थापन्नो धारणा ॥१०॥ स त्यवायो दृहतमावस्थापन्नो विविद्यत्तिपयावसाय एव सा-

दरसा प्रमातुरत्यन्तोषिनाः क्वानित कालं निष्ठन धारणेनामिर्धापने । दृढनमावर्गापत्रो हानायः स्योपडोक्तिनान्मञक्तिनेजपरूपमस्कारद्वा-रेण कालान्तरे स्मरण कर्नु पर्याप्नोनीनि ॥ १०॥

नन्वनिश्चयमपरवादीहायाः संशयस्वभावनेत्र, झ्यारेकामपाठ्वेन्ति-संशयपूर्वेकत्वादीहायाः संशयाद भेदः ॥११॥ -

पुरुपावप्रहानन्तरं हि किमयं दाक्षिणात्य उत्तोदीच्य इत्यानेक-कोटिपरामार्शिसंशयः, तत्तोऽपि प्रमानुर्विशेषालिष्मायां दाक्षिणात्ये-नाऽनेन भवित्तव्यमित्येवमीहा जायते. इति हेतुहेतुमङ्गावात् तन्तुपट-वद् व्यक्तमनयोः पृथक्तवम् ॥ ११ ॥

दर्शनादीनां कथिवद्यद्यतिरेकेऽपि मताभेदं मनर्थयन्ते-कथिवद्मदेऽपि परिणामिविशेषादेषां व्यपदेशभेदः॥१२॥

चरप्येकजीवद्रव्यतादारम्येन द्रव्याधीदेशादमीपामस्यम्, तथापि प-चायाधीदेशाद् भेदीऽपीति नदपेक्ष्या व्यपदेशभदीऽपि मूपपाद् इति ॥१२॥ अथाऽमीपां भेदं भावयन्ति—

असामस्त्येनाऽप्युत्पद्यमानत्वेनाऽसंकीर्णस्वभावतया ऽनुभूयमानत्वात, अपूर्वापूर्ववस्तुपर्यायप्रकाशक-त्वात, ऋमभावित्वाचेते व्यतिरिच्यन्ते ॥ १३ ॥

असंकीर्णस्वभावतया परस्परस्वरूपवैविक्त्येनाऽनुभूयमानत्वाद् दर्शनाद्यो भिद्यन्ते, तथाऽनुभवनमप्यमीपामसामस्त्येनाऽप्येकद्वि-च्यादिमंख्यतयोत्पद्यमानस्वाद्वसयम्, तथाहि-प्रमानुर्विचित्रक्ष्योपश-मत्रशात् कदाचिद् दर्शनमेव, कदाचिद् दर्शनावप्रहो, कदाचिद् दर्शनावप्रहसंशयादय क्रमेण समुन्मज्ञन्तीति, सिद्धमतोऽसंकीर्णस्वेनै-तेपामनुभवनम् । अपूर्वापूर्ववस्तुपर्यायप्रकाशकत्वक्रमभावित्वे अपि प्रत्यात्मवेद्ये एव । अत्र प्रयोगाः पुनरेवम्-येऽसंकीर्णस्वमावतयाऽनुभू-यन्ते, अपूर्वापूर्ववस्तुपर्यायप्रकाशकाः, क्रमभाविनो वा, ते परस्परं च्यतिरिच्यन्ते, यथा स्तम्भादयः, अनुमानादयः, अङ्कुरकन्द्छका-ण्डादयो वा, तथा चैत इति ॥ १३ ॥

अथाऽमीपां क्रमानियमार्धमाहु -

कमोऽप्यमीषामयमेव तथैव संवेदनात्, एवं-कमाविर्भृतनिजकर्मक्षयोपशमजन्यत्वाच ॥ १४॥

अयमेव दर्शनावप्रहादिरमीपा कम , तेनैव क्रमेणानुभवान्-यदेव हि सन्मात्रमैक्षि, तदेव वर्णाद्याकारेण केनिवववात्राहि. तदनन्तर-मनिर्धारितरूपतया सदेहास्पदीचके. ततोऽपि नियताकारेणेहामासे, ततोऽपीहिताकारेण निरणायि, पुन कालान्तरे स्पृतिहेतुन्वेन धार-याश्वके इति सवैंरनुभूयते । दर्शनज्ञानावरणक्षयोपशमलक्षणकारणे-नाऽप्येवमेव भूष्णुनाऽमीपासुत्याद्यत्वाद्याऽयमेव कम , क्रमोत्यदि-एणुना हि कारणेन क्रमेणेव स्वकार्य जनायनव्यम् , यथा स्थासकें।-शकुशलक्छत्रादिनेति ॥ १४ ॥

व्यतिरेके दापम'ह -

अन्यथा प्रमेयानवगतिप्रसङ्गः ॥ १५॥

अन्यधेति यथोत्तकमानभ्युपगमेः प्रतीयमानकमा<u>ण्ये हि हर्न</u>न्यः दीना प्रमेयापहव एव छुना भवतीत्॥ १५॥

उक्तमेव क्रम व्यतिरेक्द्वारा समर्थयन्ते-

न खल्बदृष्टमवगृह्यते, न चाऽनवगृहीतं संदिहाते, न चाऽमंदिग्धमीह्यते, न चानीहितसके के नाप्यनवेतं धार्यते ॥ १६ ।

स्पष्टम् ॥ १३ ॥ राचदेषा तथासमानुषहञ्जूणे *वारमञ्*

कचित् क्रमस्याऽनुपलक्षणम्य म्युट्ट ह्राट . उत्पलपत्रशतस्यतिमेन्द्रम्य किचिदिसभ्यमे करतलादौ गोचरे, शेषं व्यक्तम् ॥ १७ ॥ पारमार्थिकप्रसक्षं लक्षयन्ति—

पारमार्थिकं पुनरुत्पत्तात्रात्ममात्रापेक्षम् ॥ १८ ॥

क्षयक्षयोपद्ममिवजेपविजिष्टमात्मद्रव्यमेवाऽव्यविहतं समाश्रिस पारगार्थिकमेतद्वध्यादिप्रस्थक्षमुन्मज्ञित, न पुनः सांव्यवहारिकमिवे-न्द्रियादिव्यविह्नमात्मद्रव्यमाश्रिसेति भावः ॥ १८॥

अस्य भेदावुपदिशन्ति-

तद् विकलं सकलं च ॥ १९ ॥

असंपूर्णपदार्थपरिच्छेदकत्वाद् विकलम् , तद्विपरीतं तु सकलम्॥१९॥ विकलं भेदतो दर्शयन्ति—

तत्र विकलमविषमनःपर्यायज्ञानरूपतया देघा ॥२०॥

सुगमम् ॥ २० ॥ अवविं स्थ्रयन्ति-

अवधिज्ञानावरणविलयविशेषसमुद्धवं भवगुणप्रत्ययं रूपिद्रव्यगोचरमवधिज्ञानम् ॥ २१ ॥

अवधिज्ञानावरणस्य विलयविजेषः क्षयोपग्रमभेद्सास्मान् समुद्रव-ति यत्, भवः सुरनारकजन्मलक्षणः, गुणः सम्यग्दर्भनादिः, तो प्रत्ययो हेत् यस्य तत्त्रथा । तत्र भवप्रत्यय सुरनारकाणाम्, गुणप्रत्ययं पुनर्नर-तिरश्चाम् । रूपिद्रव्यगोचरं रूपिद्रव्याणि पृथिवीपाथः पावकपवनान्धका-रच्लायाप्रभृतीनि तदालम्बनमवधिज्ञानं ज्ञेयम् ॥

अत्र न्यायमार्गानुयायिनः संगिरन्ते—ननु पृथिव्यादीनां चतुर्णो सकर्णा वर्णयन्तु द्रव्यताम्, तिमिरच्छाययोस्तु द्रव्यतात्राचोयुक्तियु-क्तिरिक्तेव, भासामभाव एव हि तमइद्याये गदतां सच्छाये, तथाहि— शशधरिदनकरकरिनकरिनरन्तरप्रसरासम्भवे सर्वतोऽपि सति तम— इति प्रतीयते, यदा तु प्रतिनियतप्रदेशेनाऽऽतपत्रादिना प्रतिबद्धस्ते- जःपुक्षो यत्र यत्र न संयुज्यते तदा तत्र सत्रं च्छायेति प्रतीयते, प्रातिवन्धकाभावे तु स्वरूपेणाऽऽलोकः समालोक्यत इत्यालोकाभाव- एव तमरछाये । यदि च तमो द्रव्यं भवेत्, तदा रूपिद्रव्यसंस्पर्शा- व्यभिचारात् स्पर्शवद्द्रव्यस्य च महतः प्रतिघातहेतुत्वात् तरलतर- तुङ्गतङ्गत्तद्वपरन्परोपेतपारावारावतार इव, प्रथमजलधरधाराधोरणी- धौताक्षनिगिरिगरीयःशृङ्गप्रतिचादिनीव, निर्यत्रिईरहात्कारिवारिद्व- वारशीकरासारसिच्यमानाभिरामाऽऽराममहीरुहसमूहप्रतिच्छन्द इव च प्रवृत्ते तिमिरभरे संचरतः पुंसः प्रतिवन्धः स्यात् । भूगोलकस्येव चाऽ- स्याऽवयवभूतानि खण्डावयविद्रव्याणि प्रतीयेरन्, एवं छायायामिष, इति कथं ते द्रव्ये भवेताम् ? ॥

अत्राभिद्ध्महे - तमसस्तावद्भावस्त्रभावतास्त्रीकृतिरानुभविकी, भानुमानिकी वा १। न तावदानुभविकी, वतोऽभावानुभवो भावा-न्तरोपलम्भे सत्येव संभवी, कुम्भाभावोपलम्भवन् । न च प्रचुरतर-तिमिरनिकरपरिकरितापवरकोद्रे स्वकरतलादिमात्रस्याऽप्युपलम्भः संभवति. तत्कयं तदनुभूतिभवेन् ? । कयं वा प्रदीपादिप्रभाष्राग्भार-प्रोब्जूम्भणमन्तेरणाऽस्योपलम्भः ^१, कुम्भाद्यभावो हि तङ्गावे एवातुभू-यमानी हटः. तन् कथमेप न्यायसुद्रातिक्रमी न फृतः स्यान् १। अध यो भावो यावता सामग्य्येण गृह्यते तद्भावोऽपि तावतव तेन, तदिहा-छोकस्य स्वातन्त्रयेणालोकान्तरमन्तरेणैव प्रहणमालोकितम्, इति तद्-भावस्यापि तन् किं नस्यान् ?, इति चेन्। अहो ! पीतविपस्याऽप्यमृतो-हारः, एव वदता त्वचैव तमसि द्रव्यताव्याहारान् । किमिद्मीदशानि-न्द्रजालम् १ इति चेन् । इदमीदशमेवेन्द्रजालमालोक्यताम्-आलोकः क्लि चक्षुपा सयोगाद् गृहाते. यदि च तद्भावस्वापि तत्मामान्येपैव प्रहणं स्वान्, तदा तस्यापि प्रहणे चशु.संयोगसद्भावादायाता उन्य-तापत्तिः, संयोगस्य गुणत्वेन तद्दृतित्वान् । अथाऽसंयुचोऽप्ययं प्रेहरते. तदा कथं यो भादो यावतेत्यायं मृषोयं न स्यान् ": इ.यं दा पशुपः प्राप्यवारिनाप्रवादः सूपपादः स्वात् १। विरोपणविरोध्यः

नान्ना स्वनाम्नानीः ?। यत्र कार्य समवेतसुत्रयने तदिति हेत् । तदनन्यक्. समदायस्य निरन्तरमुद्धेष्टियु गौरवाहेन्यन् : तत्रमा-धकत्वाभिमनम्ब 'इह नन्तुपु पटः' इत्वादिप्रययन्यात्रसिद्धे . ' पटं त-न्तवः' इत्यादिक्यम्याऽम्याऽऽदालगोपालं प्रतीतन्त्रातः ।सिह्नां बा इत् भूत-रे घटाभाव इत्यभावश्त्येन व्यभिदारात् । स्वन्यमावपृष्टेनाष्ट्रसादने निद्यमाथनान्, अधिकाभावसात्रीनीमत्तनया नद्शीतासन् । एका-न्तैयस्यरपर्वेन चाउन्येश्वरनुसम्बायसंभवे समस्वरत्नस्य बस्ट, प्रि**नक्यरे** स्वस्तुनस्यायामांवे समस्यक्तुसम्यायासायस्य वा *प्र*स् द्भार । सन्तरवन्द्रोदयभेदान् नष्टुषयनीः तस्यति बधिकोदारके, 😇 नेषापुरपाविक्राप्रपर्पराधेरपि तायस्यभावभावेन वर्णा धरोबाः 😁 शाजनातुः बहार्रियम प्रस्याः । जाउसर इटमासस्य स्वान्य । जनस्य स्मातिस्त्रोप्त अवेदः, न पुषार्थसम्प्रमातिकामः । साकात्वरः । षारणप्रतापेषित्पारपभावागः सार्धसरकारणा === १५ ५ ५०० -रतम् बाद्रप्रभावप्रतिवरम् । नेपासिः राज्य राष्ट्र पराः पराः प न्ताराधिता संस्पाधिकारण्डि । उस्ती स्थापन कि सार्व के उनका व क्रमान्त्रीयन क्रमापना क्रमान्त्री है। क्रमान्त्रीय क्रमान्त्री है। क्रमान्त्रीय क्रमान्त्रीय क्रमान्त्रीय क्रमा माना का मरापद्रशस्त्र दिविकार एकाए है। के के उन्हें

भावसंवन्यवन्युरस्यान्यकारस्य महणाद्यमदोष इति चेन् । कतमस्येष विशेषणम् १ । न शरीरस्य, तदन्यत्रापि प्रतिभासनान् । नापि भूत-छक्छश्कुड्यादेः, तत एव । तर्हि भवतु नभस इति चेन् । तद्गतद्यम्, एतस्य तद्विशेषणविशेष्यीमावेन कदाचिद्प्रतिभासनान् । तन्नतद्-भावतास्वीकृतिरानुभविकी भव्या ॥

नाऽप्यानुमाँनिकी, यतः कतमोऽत्र हेतुराख्यायते सङ्ख्यावता?— किं भाववैद्यस्प्येन द्यमाणत्वम्, भावविद्यस्णसामग्रीसमुत्पाद्य-स्वम्, असत्येवाऽऽद्योके तत्प्रतिभासनम्, आद्योकप्रहणसामग्च्या गृह्यमाणत्वम्, तिमिरद्रच्योत्पाद्ककारणाभावः, व्रच्यगुणकर्मातिरि-क्तकार्यत्वम्, आद्योकविरोधित्वम्, भावस्पताप्रसायकप्रमाणाभावो वा ?, इत्यष्टपक्षी राश्चसीव त्वत्पस्भक्ष्यभक्षणविच्यस्णोपनिष्टते ॥

तत्र न तावदाऽऽद्यः पक्षः क्षेमद्भरः, 'कुम्मोऽयं स्तम्मोऽयम्' इति हि यथा कुम्भाद्यो भावा विधिमुखेन प्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यन्ते, तथेदं तम इति तमोऽपि, अभावरूपतायां तस्य प्रतिपेषमुखेन प्रत्ययः प्राद्युः न्यात्, यथा कुम्मोऽत्र नास्तीति। ननु नाग्नप्रध्वंसादिप्रत्यया विधिमुखेनाऽपि प्रवर्तमाना दृश्यन्ते। नैवम्, नाग्नादिग्रद्यानामेव भावप्रतिपेधाभिषायकत्वान्, अत एव हि कुम्भस्य प्रध्वंस इति सोपपदानामेषां प्रयोगोपपत्तिः, यदि तु तमः प्रभृतिग्रद्या अपि तत्समानार्थनामोषां प्रयोगोपपत्तिः, यदि तु तमः प्रभृतिग्रद्या अपि तत्समानार्थनामाविभ्रीतन्, तदानीं कुम्भस्याऽभाव इतिवदालोकस्य तम इत्यपि प्रोच्येत, न चैवं किश्वद् विपिश्वदिष प्रविक्त। अधालोकामावे संकेनितम्तमः शद्यः, नाभावमात्रे, ततो न तथा व्यपदेश इति चेन् । नैवम्, यदि हान्यकारक्ष्पोऽभावोऽपि विधिमुखेन बीक्ष्येत, तदानीं किमन्यदेतस्य माववलक्षण्येन लक्ष्यमाणत्वं स्यान् १ यतो हेतुसि-दिभ्येतः।।

अथ भावविलक्षणमामग्रीममुत्णद्यत्वं हेतुः, तथाहि-समवान्त्र्यसमवायिनिमित्तकारणकलापन्यापाररूपा भावोत्पादिका मामग्री, त्रेव तमम्रीयं समगंस्त । तदशस्तम्, यतः किमिदं समवायिकारण- नान्ना त्वमान्नासीः ?। यत्र कार्य समवेतमुत्यचते तदिति चेत् । तदसम्यक्, समवायस्य निरन्तरसुदृद्दोष्टीपु गौरवाईत्वान्; तत्प्रसा-धकत्वाभिमतस्य 'इह तन्तुपु पटः' इत्यादिप्रत्ययस्याप्रसिद्धेः, 'पटे त-न्तवः' इत्यादिरूपस्याऽस्याऽऽवालगोपालं प्रतीतत्वात् , सिद्धौ वा इह भूत-हे घटाभाव इत्यभावप्रत्ययेन न्यभिचारात् । संवन्धमात्रपूर्वताप्रसायने सिद्धसाधनान्, अविष्वग्भावमात्रानिमित्ततया तद्क्षीकारान् । एका-न्तैकलक्षपत्वेन चाऽत्यंकवन्तुसमवायसंभवे समलवन्तुसमवायस्य, निनश्यदेकवन्तुसमवायाभावे समलवन्तुसमवायाभावस्य वा प्रस-ङ्गात्। तत्तद्वच्छेदकभेदान् तदुपपत्तौ तस्यापि कथिश्चद्रेदापत्तेः, अ-नेकपुरुपावच्छित्रपर्पदादेरपि तावत्स्वभावभावेन कयि बहेदान् । अ-प्रन्यतानुत्पन्नस्थिरकरूपतया चाऽस्वाऽऽकाशसामान्याचेताहम्बन्तु-समाधिनत्वमेव भवेद्, न तु कार्यवस्तुसमाधितत्वम् । तत्तत्सहकारि-कारणकलापोपनिपातप्रभावान् कार्येनमवायस्वीकारोऽपि मनिकारः, तत्त्वभावप्रभावप्रतिवद्धानां तेपामपि सदा सन्निधानप्रधानत्वान् , तथा नास्तीमता समवायिकारणकिवदन्ती। तदसस्वे किमनमवायिकारणम्? समवायिकारणप्रत्यासम्रत्व हि तहक्षणम् . तद्सत्त्वं कथमेनन् न्यान् ?। तया च तच्छेपभूतस्य निभित्तकारणस्यापि का व्यवस्या १। सन्त वा बारणान्यम्नि. तथापि यथा कथियहालोकन लापन्यतपार .नथा तहः सोऽपि भविष्यति, विमराचिविरचनाभिव्यपानितुं शक्यते । शिसन्त्रो-त्रादयमिति चेत्। आलोबन्य फिर्मिति बार्यम् । नेरोडण्य हति चैन्। अन्यापि तमोऽणव एव सन्तु। सिलासादन् नैजनामेटीययोहन दादिप्रतिवादिनोशिते चेत् । तामसा अपि तहदेव दि द सन्दान्त (इति खप्यतामाप्रतः ॥

खनतेवाऽऽलेके तत्प्रतिभागनमध्यसम्बद् , न ियसिन्तराहेत्र यत् प्रतिभागते तत् तदभावमात्रमेव भवति, रामदेव त्यवधाने प्रति-भागमानेषेटाविभिर्विभयासात् । वयः च नैवं प्रतिवस्यहेत् समुत्रकात्रात् स्तिन्तराहेत् दाहकात्मकतया स्पार्शनप्रसक्षेणाऽनुभूयते, अभावमात्रतायां हि तस्य नेयमोपपत्तिकी स्यात्, ताई तमोऽपि शेखेन तेनैव प्रसक्षेण प्रेक्ष्यमाणं कथमभावस्वभावं भवेत् ? ॥

अथालोकप्रहणसामग्न्या गृद्यमाणत्वं हेतुः, तथा च शङ्करन्या-यभूषणौ-''यो हि भावो यावत्या सामाग्न्या गृहाते तदभावोऽपि तावत्येव, इत्यालोकप्रहणसामग्न्या गृह्यमाणं तमस्तदभाव एवेति"। तद्पि न किञ्चित्, तमोप्रहणसामग्न्या गृह्यमाणस्यालोकस्येव तदभा-वताप्रसङ्गेनाऽनैकान्तिकत्वात्, घटपटयोवी समानप्रहणसामप्रीकतया परस्पराभावत्वप्रसङ्गात्।।

अथ तिमिरद्रव्योत्पादककारणाभावो हेतुः, तथा च श्रीधरः-तमःपरमाणवः स्पर्शवन्तः, तद्रहिता वा ?। न तावत् स्पर्शवन्तः, स्प-श्रीवतस्तरहार्यद्रव्यस्य कचिव्ष्यनुपलम्भात् । अदृष्टव्यापाराभावात् स्प-र्शनत्कार्यद्रव्याऽनारम्भका इति चेत् । रूपवन्तो वायुपरमाणवोऽदृष्ट-ट्यापारवैगुण्यादु रूपवत् कार्यं नारभन्ते इति किं न कल्येत?, किं वा न कव्चितमेकजातीयादेव परमाणोरदृष्टोपप्रहाशतुर्धा कार्याणि जायन्त-इति ?। कार्येकममधिगम्याः परमाणवो यथाकार्यमुत्रीयन्ते, न त-द्विलक्षणाः, ग्रमाणाभावादिति चेत् । एवं तर्वि तामसाः परमाणवी-इत्यम्पर्शयन्तः कल्पनीयाः, तादृशाश्च कथं तमोद्रव्यमारभेरन् ? । अम्पर्शवस्त्रम्य कार्यद्रव्यानारम्भकत्वेनाऽव्यभिचारोपलम्भात् । कार्य-दर्शनान तदनुगुणं कारणं कल्प्यते, न तु कारणवैकल्यंन दृष्टकार्यति-पर्यामी युज्यत इति चेत् । न वयमन्धकारस्य प्रत्यितः, किस्त्वारः म्मान्तराते , नीळिममात्रप्रतीतेश्च द्रव्यमिदं न भवनीति हाम इति ॥ नेत्रद्ववीतपट्यी प्रतिषयाने, यतः स्पर्शवन्त एव तामसाः परमा-णाः, ग्रीत्यस्ते । यस्पुनस्तत्रोपादेशि—स्पर्शयनस्तर्भद्रप्रयस्य कति-क्ष्यमुळम्बादिति । तदसन्यम् , जीतम्पञ्चतस्यमेषुद्रव्यस्पद्रः सकार्यस्य दर्शनात् । तत्र स्पर्शयदावे हि प्रमाणम् १, इति चेत्। तद्मोर हि प्रमा-कृष् ? इति बाच्यम , न दि तन्त्रतिवे तक्षत्रमाणमन्तरेणाऽस्पर्शेष स्थात का-

र्यद्रज्यानारम्भस्त्वया प्रसाधयितुं शक्यते, अस्माकं तु तत्सद्गावे प्रमा-णाभावेऽपि तावद् न काचित् क्षतिः । न च नास्त्येव तत्, प्रसक्ष-स्पैव सद्गावात् , तथाहि–दिवा दिवाकरकरालातपप्रपातोपतप्तवपुष प-धिकास्तमिस्रासंतमसशैत्यसंपर्कात् प्रमोदन्ते, न च तापाभावमात्रस्-त्रित एव तेषां प्रमोदः, प्रतीतिवाधात्, तन्मात्रनिमित्तो हि घटोऽत्र नास्तीतिवत् तापः संप्रति नास्तीति प्रतिपेधमुख एव प्रस्ययः प्रादुः-प्यात्; न तु संप्रति शीतलीभूतं मे शरीरिमिति विधिमुखः; तथात्रे हि तमोऽभावमात्रसूत्रित एवायमालोकप्रत्यय इत्यपि वावदूकस्य वदतो वदनं न वक्रीभवेत्। अथान्धकारिनवन्धनत्वे शैलस्पर्शप्रतथस्य नि-विडतरघटितकपादसंपुटे गवलकुवलयकलकण्ठीकण्ठकाण्डकृष्णान्ध-कारैकार्णवीभूते कारागारे क्षिप्तस्य पुंतः सुतरां तत्प्रत्ययो भवेत्, इति चेन्। तापाभावनिभित्ततायामि सुतरां स कि तत्र न स्यान्?, त-त्रात्यन्तं तापाभावसंभवात् । तस्माट् मन्दमन्दसमीरलहरिपरिचय एव जलस्पर्शस्येव तत्त्पर्शस्याऽप्यभिन्यक्तौ हेतुः, न चासौ तत्रास्तीति न तत्र तत्प्रतीतिः प्रादुर्भवति । अनुमानतोऽपि तत्र स्पर्शप्रतीतिः, तथा-हि- तमः स्पर्शवद्, रूपवस्वात्, पृथ्वीवत् । न च रूपवस्वमसिद्धम्, अन्धकारः कृष्णोऽयमिति कृष्णाकारप्रतिभासात् । ननु यदि तिमिरं इयामरूपपरिकरितकेटवरं स्यात् तदावदयं स्वप्रतिभासे आहोकमपे-क्षेत, कुवल्यकोकिल्तमालादिगृष्णवस्तूनामालोकापेक्षवीक्षणत्वादिति चेत्। तद् नाऽकलद्भम् , ज्ल्कादीनामालोकमन्तरेणापि तत्प्रतिभासान्। अयास्मदाद्गितिभासमपेक्ष्यैतदुच्यते । तद्पि न पेशलम् , यतो यद्यपि कुवल्यादिकमालोकमन्तरेणालोकयितु न शक्यतेऽस्मदादिभिः, तथापि तिमिरमाङोकविप्यते, विचित्रत्वाद् भावानाम् . इतरया पीतावदाता-द्योऽपि तपनीयमुक्ताफलप्रमुखा नालोकनिरपेक्षवीक्षणा इति प्रदीप-चन्द्रादयोऽपि प्रकाशान्तरमपेक्षेरन् । इति सिद्धं तमो रूपवन् । तथा तमो रूपवन्, कार्ण्यवस्वेन प्रतीयमानत्वान्, मुबल्यवन्, इसतोऽपितन रूपवर्त्वसिद्धि , न सन्बरूपं गुम्भाभावादि छुट्याद्यादारेण बदादित्

एखन्तर्वित वेश्मनः श्रिप्रसिद्धः ! ह्यारखलीतोरण-स्तम्भालिक्वतवाहुवितः ! सदनी कि त्वं पथः पश्यिस ? ॥२॥ तिभिरलत्रीगुर्वीमुर्वा करोतु विकस्तरां हरतु नितरा नित्रामुत्रां क्षणाद् गुणिनां गणान् । तद्पि तरणे ! तेज.पुक्त श्रियो न ममेप ते

किमपि तिरचन् ज्योतिश्चकं स्वजातिविराजितम् " ॥३॥ औपचारिक एवायं तत्र तह्वपदेश इति चेत्। नैवम्, एतदभा-वरूपताप्रसिद्धि विना धनतरादिन्यपदेशस्य भावरूपमुख्यार्थवाधावि-रहेण तस्त्रीपचारिकत्वाऽयोगात्; तथात्वेऽपि वा तस्य तमसो भाव-रूपतैव प्रसिध्यति, न रालु कुम्भाद्यभावस्तथाप्रकारोपचारगोच्रचा-रितामास्तिष्तुते, तत्र सादृश्याद्युपचारकारणाभावात् । तथा नाभाव-रूपं तमः, प्रागमावाद्यस्वभावत्वाद्, व्योमवत्। न चायमपि हेतुर-सिद्धः, तथाहि-आलोकस्य प्रागभावः, प्रध्वंसाभावः, इतरेतराभावः, असन्ताभानो वा तमो भवेन् १। आद्ये, एकस्य, अनेकस्य वाऽयं तत् स्या-त् ?। न तावदेकस्यालोकस्य प्रागभावस्तमः, प्रदीपालोकेनेव प्रभाक-रालोकेनापि तस्य निवर्त्यमानत्वान् , यस्य हि यः प्रागभावः स तेनैव निवर्द्यते, यथा पटप्रागभावः पटेनैव । नाप्यनेकस्य, एकेन निवर्द्यमा-नत्वात् , पटप्रागभाववदेव । न च वाच्यं प्रत्यालोकं खखीनवर्तनीयस्य तमसो भेदान् प्रदीपादिना निवर्तितेऽपि तमोविशेषे पूषादिनिवर्तनीयं वमोऽन्तरं तदा तद्भावाद् न निवर्तते, इस्रेकेन निवर्समानत्वादिति हेतुर सिद्ध इति, प्रदीपादिनिवार्वेततमसि प्रदेशे दिनकरादिनिवर्वनीयस्य तमो-Sन्तरस्रोपलव्यिलञ्चणप्राप्तस्याऽनुपलव्धे , संप्रतिपन्नवत्।यदि चेदं प्रात्र-भावलभावं सान् .तदा प्रदीपप्रभाषवन्यप्रघंसेऽस्रोत्पत्तिनं सान् ,अना-दित्वान् प्रागभावस्य। नाष्यालोकस्य प्रघ्वंसाभावस्तमः,निवर्त्यमान्त्वात्, <u>त</u>ुस्येव-प्रागभाववन् । नापीतरेतराभावः, तस्य प्रसृतेऽपि प्रचण्डे मार्त-ण्डीये वेजसि सङ्गवेन विमस्रायामिव वासरेऽपि वम प्रवीविप्रसङ्गात्। नाप्याहोकस्याऽसन्ताभावस्तमः, तस्य स्वकारणक्रहापोपानिपातकाले स- गुत्पयमानतात् । इति पश्याउप्रकेनाऽत्यत्तरमानतार् नानुमानित्यपि समसोऽभावरूपवास्योकृतिः ॥ एतत् सक्त्रमपि प्रापेण नद्यायामापि स्न्मान्मिति यथासंभवं योऽतम् । विशेषत्रात्तर्द्वत्यताप्रसितिः परि-पाटिप्राप्रस्थाद्वरस्याक्रमद्वयाश्यीया । यत्पुनर्यात्ति—नमिस सप्त्रतः पुंसः प्रतिवन्धः स्यादित्यात्रि, वयस्त्रत्यात्रोकेऽपि समानमिति स एव प्रतिविधास्यति, इति किमतिष्रयन्नेन तत्रास्याकम् १ । इति सिद्धे तमञ्ज्ञाये द्ववे ॥ २१ ॥

मनःपर्यायं प्ररूपयन्ति-

संयमविशुद्धिनिवन्धनाद् विशिष्टावरणविञ्छेदाज्ञातं मनोद्रव्यपर्यायालम्बनं मनःपर्यायज्ञानम् ॥२२॥

विशिष्टचारित्रवदेन योऽमी मन.पर्यायज्ञानावरणक्षयोपञमस्त-स्मादुद्भृतं मानुपश्चेत्रवर्तिसंज्ञिजीवगृहीतमनोद्रव्यपयीयसाक्षारकारि यर्जानं तन्मन.पर्यायज्ञानमित्यर्थः ॥ २२ ॥

सकलप्रसक्षं लक्ष्यन्ति-

र्मसकलं तु सामग्रीविशेषतः समुङ्गतसमस्तावरणक्षयापेक्षं निखिलद्रव्यपर्यायसाक्षात्कारिस्वरूपं केवलज्ञानम्॥२३॥

सामग्री सम्यग्दर्शनादिलक्षणाऽन्तरङ्गा, बहिरङ्गा तु जिनकालि-कमनुष्यभवादिलक्षणा, ततः सामग्रीविशेषान् प्रकर्पप्राप्तसामग्रीतः स-सुङ्कृतो यः समस्तावरणक्षयः सकल्यातिसंघातविघातस्तद्रपेक्षं सकल-वस्तुप्रकाशस्त्रभावं केवल्झानं झातन्यम्॥

यस्तु नैतदमस्त मीमांसकः, मीमांसनीया तन्मनीपा, तथाहि-वाघकभावान्, साधकाभावाद् वा सकलप्रलक्षप्रतिक्षेपः स्थाप्येत?। आद्यपक्षे प्रत्यक्षम्, अप्रत्यक्षं वा वाधकमिनद्ध्याः ?। प्रत्यक्षं चेत्।पार-मार्थिकम्, सांव्यवहारिकं वा ?। पारमार्थिकमि विकलम्, सकलं वा ?। विकलमप्यविष्ठक्षणम्, मनःपर्यायक्षपं वा?। नैतत्पक्षद्वयमिप क्षे-माय, द्वयसाऽस्य क्रमेण रूपिद्रव्यमनोवर्गणागोचरत्वेन तद्वाधनविधा- वधीरत्वात्। सकलं चेन् . अहो ! शुचिविचारचातुरी, यत्केवलमेव केव-लप्रत्यक्षस्वाऽस्वाऽभावं विभावयतीति विध्. वन्ध्याऽपिप्रसूयतामिदानी स्तनन्धयान् , वान्ध्येयोऽाप च विधत्तामुत्तंसान् । सांव्यवहारिकमप्यानि-न्ट्रियोद्भवम्, इन्ट्रियोद्भवं वा ^१। न तावन् प्रधमम्, अस्य प्रातिभाति-रिक्तस्य स्वात्माविष्वग्भूतसुखादिमात्रगोचरत्वान् । प्रातिभं तु तद्वाधकं नानुभूयत एव । ऐन्द्रिय तु स्वकीयम्, परकीय वा ^१। स्वकीयमपीदा-नीमत्र तद् वाधेत, सर्वत्र सर्वदा वा ?। प्राचि पक्षे, पिष्टं पिनष्टि भवान्, तथा तद्भावस्थाऽस्माभिरप्यभीष्टे. । द्वितीये तु, सर्वदे-गकालानाकल्प्येदं तद्भावमुद्भावयेन् , इतरथा वा १। आकल्प्य चेन्. साकाल नन्दताद् भवान्. भवत्येव सकलकालकलापाशे-पदेशविशेपवेदिनि वेदनस्य ताहशः प्रसिद्धेः। अनाकलय्य चेत्. कथं सकलदेशकालाऽनाकलने सर्वत्र सर्वदा वेदनं ताहग् नास्तीति प्रती-तिरुहसेत् १। परकीयमपीदानीमत्र तद्भावं वाधेत, सर्वत्र सर्वदा वेद्या-दिविकल्पजालजर्जरीभूतं न तद्वाधनधुरां धारियतुं धीरतां द्धा-ति। कथं वा परगृहरह्स्याभिक्षो भवानेवमभूत् ? । ताहक्षप्रसञ्ज् प्रतिक्षेपदक्षं प्रत्यक्षं प्रावर्तिष्ट ममेति तेन कथनाचेन् । यदि कथिते प्रत्यः, तर्हि ताह्काष्यस्प्रतिक्षेपि प्रत्यक्षं नास्त्येव. इत्युत्तन्भितहस्ता <mark>वयं</mark> च्याकुर्मेह इति किं न तयाऽतुमन्यसे ?। अय न यौक्माकीण: प्रमा-पप्रवीणः समुहापः। परकीयः कथिमति वाच्यम् १, न सत्वयं स्वप्र-लक्षं त्वत्रवक्षं कर्तु बक्रोति, वचसा तु यथाऽसौ कथयति. तथा वय-मिष।अय तहुपद्धितेऽर्थे संवादान् तहुचः प्रमाणम्। नन्वेवं प्रस्यक्षम्, राप्रसम्भं वा संवादकं स्यान् ? इसादिपूर्वोक्तावर्तनेनाऽनवसाविहरू-इसन्ती कथ कर्तनीया ?। किथा, संविद्यामिन्द्रियागीचरत्वादिन्द्र-यमध्यक्षं सकलप्रसक्षस्य विधौ प्रतिषेये वा मृजनेव वराकम्। न च त्यन्मतेनाभावः प्रतक्षेण प्रेक्यतेः तपात्वे हि किनिदानीमपहतुमर्व-स्वेन तपस्तिनाऽभावप्रमाणेन कर्नव्यम् ? । तल प्रसन्नं नद्राधिद्यान-

a lauf Egiter for bir more, and begreben betrate, ober 1987 रा र वर्ष । क्रिन्त रें । चर्न्ित्र , र र विव्यालनस्य । प्रायल धर man bedominnte beifeift wart fintigem frieterer fe find b. bit सीय चन्, अत्य वधांबद्, पशांबत्यशहर वह ? । शहरणश्रःवर्ण ह हामाने, जानम, ववापीर , प्रमान के हैं। पत्माने चे हे, कालक भरं । ी- पकल्पासरण, प्रको चा कवित मासर राजा । जन् , वर्षे मारीपमान अभागो हेर्डा व्यक्तित्यामा वेत्र, भवनाव्याव्यक्ति है। पुरक्तिकी सर्वेज , सदन्यों का प्रभी कार्येत है। सर्वेजने हुन कि सर्वेजन रोन निर्मीत , पराध्याम से बारी । निर्मीत नेत्र , कथे तत तातापन ना महिरा वे स्कारिक कर्नुत्रिक १, नांच्यारेपक्षप्राणेने र तहा-प्रमात । ता रावेत वेम परेर भवतमत त्याम र देशामाधिरीमी, सर्दि कि तन मा पप्नामिका, एवंकिन गी व सार्व वानि गा, स्यात्र गर्भवमावस्यायाम्भवागी गद्दात्, तथा वक्ताग्यम्मार्वि-लापाम्मानिक व एव विपालिते । सावीवित्व चेव, अलाव हेतु --ल्पनीन , जनुपातीनको १ । ज्यानिकोष्, अभिक्रतीपातीन, रिम्होपारियनी १। अनिमनोपारा अम्यास्त व्यक्तियारिणी, निपान स्वीनवेपानिवीयमानपोषवात्रकः । विष्ठद्वेपानिपमः कि साधार् रिमहोप्यन्ति । विमहत्वावापशंच्या । विमहमापीपरान्ति । विमन इकारणोपरिन्यः, विषडमहचगानुपरिवर्तां स्थान् १। नामा, सी-हार्वेन माधाद विष्ठद्वस्य किं बादालस्य तत्र प्रमाधकप्रमाणाभा-वात् । नामेननिवक्यवन्ययम् पटामटाट्यने, प्रतिपे यस्य हि सर्ववित्त्वस्य क्रिकृद्ध कि बिञ्ज्ञातम्, तस्य च व्याप्यं कतिपयार्थसाक्षा-स्कारित्वम् , कार्य कतिपयार्थेप्रज्ञापकत्वम् , कारणमावरणक्षयोपरामः, सहचरादि रागद्वपादिकम्, न च विजादापेदाने पुसि तेपामन्यतम-स्यापि प्रसाधक किचिन् प्रमाण तनाऽन्ति, यतन्तदुपलब्धीनां सिद्धिः ्रं स्थान् । वक्तृत्वरूपाविरुद्धकार्योपलिध्यरस्येव तित्रपेषे साधनं साथिष्ट-बिति चेत्। नतु कीद्यम् वक्तृत्वमत्र विवश्चाश्वके, यत्सर्ववित्ववि-

रुद्धस्य कार्य स्यान्?-प्रमाणविरुद्धार्यवनतृत्वम्, तद्विरुद्धार्थवनतृत्वम्, वक्तृत्वमात्रं वा । आद्यभिदायाम्, असिद्धं साधनम्, वर्धमानादौ भगवति तथाभूतार्धवक्तृत्वाभावान् । द्वितीयभिदि तु, नेयं विरुद्ध-कार्योपलन्धिः, किन्तु कार्योपलन्धिरेव तद्विधिसाधनी, धूमध्वजसिद्धि-निवन्धनोपन्यस्तधूमोपल्रव्धिवत्, तथा च विरुद्धो हेतुः । हतीयभेदे त्वनेकान्तः, वक्तृत्वमात्रे सर्ववित्त्वकार्यत्वस्याविरोधान् । अनुपछिध-रपि विरुद्धानुपलव्धिः, अविरुद्धानुपलव्धिर्वा १। विरुद्धानुपलव्धिस्ता-वद् विधितिद्धावेव साधीयस्तां द्धाति, अनेकान्तात्मकं वस्तु, एकान्त्-स्तरपानुपलव्धे . इत्यादिवत्। अविरुद्धानुपलव्धिरापे स्वभावानुपलव्धिः, व्यापकानुपलव्धिः, कार्यानुपलव्धिः, कारणानुपलव्धिः, सहचराद्यनु-पल्रव्धिवोऽभिषीयेत ?। स्वभावानुपलव्धिरिप सामान्येन, उपलव्धि-लक्षणप्राप्तत्वविशेषणा वा ज्याक्रियेतः ? । पौरस्ता तावत्, निशाचरा-दिना व्यभिचारिणी । द्वितीया पुनरसिद्धा, सर्ववित्त्वस्य स्त्रभाव-विप्रकृष्टत्वान् । व्यापकानुपलव्धिप्रभृतयोऽपि विकल्पा अल्पीयांसः, यतः सर्वविन्वस्य व्यापकं सकलार्थसाक्षात्कारित्वम्, कार्यमतीन्द्रि-यवस्तुपदेशः, कारणमित्रलावरणविलयः, सहचरादि क्षायिकचारि-त्रादिकम्: न च तत्र तदनुषस्ट्योनां सिद्धौ साधनं कि चिन् तेऽसि, इलसिद्धा एवाऽमृः। अथ सर्वज्ञादन्यः कश्चिद् धर्मी, तर्हि तस्याऽसर्व-वित्त्वे साध्ये सिद्धसाध्यता । तद् नानुमानं तद्वाधकम् ॥ नापि शा-व्दम्, यतस्तद्पीरपेयम्, पौरुपेयं वा स्यान् १। न तावद्पीरपेयम्, अपौरुपेयत्वस्य वचस्तु संभवाभावान् । पौरुपेयमापे केवलालोकाक-हितपुरुपप्रणीतम् , तदितरपुरुपप्रणीतं वा ?। आर्यं कथे वाधकम् ?, विरोधान् । द्वितीये स्वसौ पुरुषः क्वलालोकविकलाः सक्लाः पुरुषप-र्षद्, प्रेक्षते, नवा १। प्राच्यपक्षे, कथं तत्प्रतिपेध. १. तस्तव तदाक्ति-तत्वान् । द्वितीयेऽपि कथन्तरां. तन्प्रणीतशब्दस्य पांशुलपादकोपादिष्ट-शब्द्स्येव प्रमाणत्वासंभवान् ॥ नाष्यर्पापत्तिलद्वाधिका, तद्भावमन्त-रेणानुपपयमानस्य प्रमाणपद्कनिष्टद्विनस्यार्थस्य कस्याचिद्सस्वान् ।

प्रमाणेनाऽईतोऽभिमतमनेकान्तादितत्त्वम् . तस्मात् तत्राऽसौ प्रमाणा-विरोधिवाक् , इति सिद्धमईन्नेव सर्वज्ञ इति ॥

निन्वयं त्रिभुवनभवनान्तर्वर्तमानाऽन्तरितानन्तरितपदार्थप्रथा त्वत्तीर्थनाथवृत्तिर्न भवति, यतो भूभूषरप्रभृतिपदार्थप्रवन्धविधान-द्वारा प्रमथपतेरेनेयमुपपद्यते. यदेतदनुमानमत्र प्ररूप्यते न्यायतात्प-योववोधप्रधानमनोष्ट्रतिविद्वद्वन्देन-विवादपद्रभृतं भूभूधरादि, वुद्धि-मद्विधेयम्, यतो निभित्ताधीनात्मलाभन् . यद् निभित्ताधीनात्मलाभं तद् बुद्धिमद्विधेयम्, यथा मन्दिरम्, तथा पुनरेतन्, तेन तथा । न तावद् निमित्ताधीनात्मलाभत्व वादिनः, प्रतिवादिनो वाऽप्रतीतम्, यतो भूभूधरादेरात्मीयात्मीयनिमित्तत्रातनिर्वर्तनीयता सुवनभाविभव-भृत्प्रतीतेव । नाऽपि दोलायमानवेदननिमित्तम्, मतिमन्निर्वर्तनीये-तराम्बरादिपदार्थतोऽत्यन्तव्यावृत्तत्वेन । नापि विरुद्धतावरोधदुर्धरम्, अन्वरादितोऽत्र्यन्तव्यावृत्तत्वेनैव । नाऽपि तुरीयव्याप्याभताप्रति-बद्धम् . इन्द्रियवेदनेन, अनुमाननाम्ना, राद्धान्ताऽभिधानेन वा माने-नाऽवाधिताऽभिन्नेतधर्मधर्म्यनन्तरप्रतिपादितत्वेन । नापि प्रत्यनुमा-नापमानतानिवन्धनम् . एतत्परिपन्धिधर्मोपपादनप्रत्रहानुमानाभावेन। नतु भवतीदं तावदनुमानं परिपन्थियमोपपादनप्रसहम्, यथा-भूताऽधिभूः. भूभूषरादिविधाता न भवति, वपुर्वन्ध्यत्वेन, निर्नृता-स्मवन् । तद्नवदातम्, यतोऽत्र त्रिनेत्ररूपो धर्मी धीधनेन प्रति-पन्न , अप्रतिपन्नी वा प्ररूपित ? । न नावद्प्रतिपन्न .. यहेनमा-धारद्वाराऽप्रतीतत्वोपद्ववो वपुर्वन्ध्यताव्याप्योपिनपातीभवन् न नि-रोद्ध तीर्यते । चदि पुन प्रतिपन्नोऽयं धर्मी, तदा येन मानेन प्रतिपत्तिर्मन्स्यप्रत्यार्थनोऽभिधीयते. तेन तर्दादिविधानन्यन्यस्यने-रेवेयीमीत तत्रोपादीयमाना वपुर्वन्ध्यता याधितवस्त्रेवः हित न नाम प्रवर्तितुं पर्याप्नोति । तदेव निभित्ताधीनात्महाभताबुगुष्यसन्यन्त्रवृतः रूप पर्वनारे भीमारेतुनामिषाटनाऽवदानमेदेति ॥

त्रज्ञाभियीयते-परिद् तायद् निनिचाधीनातनराभन्तं द्याप्यमान

लिपतं तद् द्रव्यद्वारा, पर्यायद्वारा वा ? इति भेदोभयी । यद्यां-द्यः पन्थाः प्रथ्यते, तदानीमप्रतीतिर्नामन्याप्योपतापः, यतो द्रव्यक्त-पतया पृथ्वीपर्वतादेनित्यत्वमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेयते । ननु भूभूय-राद्यमुत्पादवत्, अवयवित्वेन, यदेवं तदेवं यथेन्दीवरम्, अवयविरूपं पुनारिदम्, तदुत्पाद्वदेव, इसनुमानेन तन्निस्तता निर्मूलोनमूलितैवेति। नैतद्धीमद्वृत्तिविधानप्रधानम्, यतो भूभूधरादेरवयवित्वमवयवार-भ्यत्वेन, यद्वाऽवयवब्रातवर्तमानतया मन्यते ?। न प्रथमविधा विद्य-धाऽवधानधाम, यतो न नामैतत्पृथ्वीपृथ्वीधरप्रभृतिद्रव्यमभूतपूर्वम-वयववृन्देन निर्वर्तितमिति प्रतिवादिनः प्रतीतिर्विद्यते । यदि पुनरव-यवप्रत्तिभेदोऽभिधीयते, तदानीमवयवत्वेन दोलायमानताऽत्र, यतो 'अवयवोऽयमवयवोऽयम्' इतीर्थं बुद्धिवेद्यमवयवत्वमवयववितानवृत्ति भवति, न पुनरुत्पाद्पराधीनम्, निस्तत्वेन। नंतु नार्थोऽनेन दुर्भेद्पव-न्धप्रतिपादनेन, प्रितीतोऽयमवयवी तावद्वादिविततेरविवादेन पद्मप-त्रपात्रदात्रादिरिति।न नाम न प्रतीतः, अपि त्वात्माऽपि तथा नियमेन अ प्रतीतो वर्तते, न पुनरुत्पादवानित्यनुमेयतत्तुल्यतद्विरुद्धयृत्तितोपद्रवः । यदि तु पर्यायद्वारा निभित्ताधीनात्मलाभत्तं भूभूधरादेरभिधीयते, तदा नरामरादिपर्यायद्वारोत्पद्यमानात्मनोऽपि बुद्धिमदुत्पाद्यत्वमा-पद्यते । ननु नरामराग्रुत्पादनप्रत्यलघर्माधर्मोत्पाद्यानुभवायतनभूता तयाविधा तनुरेवोत्पद्यते, न पुनरात्मा लवमात्रतोऽपि, अनादिनिधन-स्त्रेन । यदि पुनरात्माऽप्युत्पत्तिविपत्तिधर्मा भवति, तदानीं भूतमात्र-तत्त्ववादिमतापत्तिः, आत्मनः पूर्वोत्तरभवानुयायिनोऽभेदिनोऽनभ्युपेत-त्वेनेति। तद् न वन्धुरम्, यतो यद्यात्मने। ऽभिन्नरूपतैव। ऽऽवेद्यते, तदा-ऽन्यतरनरामरादिभववर्येवाऽयमपरिमेयात्मीयानुभवनीयतत्तद्भवपर्या-यप्रवन्यानुभवनेन द्वितीयादिभवानुभववान् न भवितुमुपपद्यते, वेद्यते त्वनेनेयं भवपर्यायपरम्परा; इति तद्र्पतयाऽयमुत्पत्तिमानिति नियम्य-ते । नाप्येवं भूतमात्रतत्त्ववादितापात्तः, आत्मनो द्रव्यरूपतया निस-वाम्युपायेन पूर्वोत्तरभवप्रतीविवः । तन्मतेन तु न नाम द्रव्यनया

नित्यं वेदनं वर्तते, यतो भूतधर्मतयाऽनेन प्रतिपादितमेतत्, तथैत-दनुमानधर्मीन्द्रियोद्धृतवोधेनाऽर्धतो वाध्यते, रूपं ध्वनिरिप नयनो-त्यप्रधाप्रत्येयमित्यादिवत्, यतोऽत्र दोलायमानविधानतत्परनरन्या-पार. पृथ्वीपृथ्वीधराभ्रतरुपुरन्द्रंधनुरादिभीवत्रातो धर्मी प्ररूपितः, तत्र त्वभ्रतरुवियुदादेरिदानीमप्युत्पद्यमानतया वेद्यमानवनीर्विधाता नोपलभ्यते । नतु भवत्येव वाधेयं यद्येतिद्वधानावधानप्रधानः पुमा-निन्द्रियप्रभवप्रभावालम्बनीभूतोऽभ्युपेतो भवति, यावताऽतीन्द्रियोऽय-म्, इति नायमुपद्रवः प्रभवति 🗘 तद्नभिधानीयम्, यतो 🛭 व्याप्तिप्र-तिपाद्नप्रलं मानमत्रेन्द्रियद्वारोद्ध्तं वेदनं तवाभिमतम्, धूमानुमा-नवन्, धूमानुमीनेनापि न पारावारोद्भवौद्येतनूनपात्तदितरतनूनपातु-ह्यत्वेन व्याप्तिः प्रतीता, इतीन्द्रियोद्भववेद्नवेद्यभावालम्बनेनैवाऽने-नाऽनुमानेन भवितव्यम्, अन्यथा तु तेन व्याप्तिप्रतीतिर्दुरुपपादैव, ततोऽपि तत्र व्याप्यनालम्बनीभूतेन तेन युद्धिमित्रिमित्तेनाऽनुमेयता-Sपि नाद्रियते । तथात्वेन प्रतिपादितं त्वेतद्त्रेन्द्रियवोधाववोध्यतया नियमेनाभ्युपेतन्यम् । यदि तु तथाभ्युपेयते, तदा नैतद् निमित्तं तरुविद्युद्दिरुपलभ्यते, ततोऽनेन वेदनेनाऽत्र वाधो भवत्येव । ननु धूमानुमानप्रसाच्यतनूनपातोऽप्येवमनेन वेदनेन याधो भवति, यतो न तत्राऽपि विधीयमानानुमानेन प्रमात्रा तन्नपादिन्द्रियवेदनेन वेद्यते । तद्मनोरमम्, चतोऽत्रानुमातुर्व्यविधिविद्यते, न्यविध-मान् पुनः पदार्थो नेन्द्रियालम्बनीभवति, इति तद्नालम्बनीभूतः पर्व-ततनूनपाद् न तेन याधितुं पार्यते । यदा पुनः प्रमाता तत्र प्रकृतो भवति, तदानीमञ्यवधानवानयं वन्तपात् वेनोपलभ्यते । तरविशु-हताभ्रादिवुद्धिमन्निमित्तं तु तत्र प्रवर्तमानेनाऽपि नितरामवधानवता-Sपि नोपलभ्यते । ततो भवति तत्रेन्द्रियोद्धवदोधदाधेति । ततोऽपि तयाविधधर्म्यनन्तरनिमित्ताधीनात्मलाभत्वरूपव्याप्पप्रतिपाइनेन त्व-न्मतेन तुरीयव्याप्याभत्वोपनिपातः, भन्मतेन त्वन्नव्यामिरभावेनानि-

[्]रां दे धूनाउमितरपि इलिप पाछ ।

यतप्रतिपत्तिनिभित्तताऽत्र व्याप्यपराभूतिः । तथेदं निभित्ताधीनात्म-् लाभत्वं यदि तन्मात्रमेव व्याप्यत्वेन प्रतिपाद्यते, तदा नाभिष्रेतपदार्थ-प्रतीतिनिर्वर्तनपर्याप्तमनुपलन्यपूर्वोत्पत्तिन्यापारेन्द्रमूर्व्वो मर्लपूर्वत्वप्रती-त्यर्थोपात्तमृत्मयत्ववन्। न नाम निपेन्द्रमूर्ज्ञो मृत्मयत्वमपि भिद्यते। ननु यद्यपि मृनमयत्वं तुल्यभेत्रोभयत्रापि, तथापि नेन्द्रमूर्घाऽन्यो मानवपूर्व-त्वेन प्रतीतो विद्यते, ततो विवादपदापन्नोऽच्ययं तत्तुल्यत्वेन न मर्त्यनि-र्वर्ट्यो भवति । तद् नावदातम्, यतोऽत्रापि न भूभूधरभुवनादिप्रायः पदार्थोऽन्यो वुद्धिमित्रिमित्तोपेतः परिभावितो वर्तते। ततो विवादपद्धति-प्रतिबद्धोऽप्ययं न तथा भिवतुं लभते । ननु निपादिर्विचते बुद्धिम-त्रिमित्तोपेतः परिभावितः, अतो विवादापत्रोऽपि तथाऽनुमातुमनु-रूपः । तद्वद्यम्, यतोऽन्यत्रापि निपादिरेव मानवनिर्वर्तो विभा-वितो विद्यते, ततः पुरन्द्रमूर्झाऽपि तन्निर्वर्धेन नितरां भवितव्यम् । ननु नरनिर्मितनिपादितः पुरन्टरमूर्झो वैरूप्यमुपलभ्यते, ततो न तत्र मर्त्यनिर्वर्द्यतानुसानसुपपत्रम्। यद्येवम्, तदानीमेतद् वैरूप्यं निपा-दितो भूभूधरभुवनादेरिप परिभाव्यते, यतो निपादिनाऽनुपलव्ध-नुद्धिमद्यापारात्मनाऽप्युपलच्धेन नियमतो निर्विततोऽयं मतिमतेति बुद्धिरूत्पाद्यते, न पुनर्भुवनादिना । ततो न निमित्ताधीनात्पलाभत्व-मात्रं बुद्धिमद्धेतुत्वप्रतीतिविधानवन्धुरम् । यदा तु धरित्रीधरित्रीधर-त्रिभुवनादिविधानं न प्रतीतम्, तदानी त्रिनयनी भुवनभवनान्त-र्भाविभावबातप्रद्योतनप्रवलवेदनप्रदीपवान्, इति निर्धनदानमनोरय-प्रथेवेयमिति ॥

सादिवचनद्वयेन सादिकवचनत्रयेण वर्णेस्तु । त्रिभिरधिकैर्द्शभिरयं व्यधायि शिवसिद्धिविध्वंसः ॥ १॥ २६॥ (ति, ते। सि, टा, ङस्। तथद्धन। पवभम। यरलत्र।) केवितः कवलाहारवत्त्वे सर्ववित्त्व विरुध्यत इतीष्टवतो नम्नाटान् विघटायेतुमाहः—

न च कवलाहारवच्चेन तस्याऽसर्वज्ञत्वम्, कवलाहा-

रसर्वज्ञलयोरविरोधात् ॥ २७ ॥

तथाहि-अनयोः साक्षात्, परम्परया वा विरोधमभिदधीरत्रही-काः ?। तत्र यदि साक्षात्पक्षोपक्षेपदीक्षा दक्षा विवक्षेयुः क्षपणकाः, तत् धूणम्, न हि सति सार्वह्ये केवली कवलान् न प्राप्नोति, प्राप्ता-निप नाऽऽहर्तु शकोति, शक्तोऽपिवा विमलक्वेवलाऽऽलोकपलायनश-द्भया नाहरतीत्यस्ति संभवः, अन्तरायकेवलावरणकर्मणोः समूलका-पद्मपणात् । अय परम्पराकस्पकस्पनास्तरपतस्पगा जरपेयुः, तद-प्यत्पीयः, यतः किमेवं सति कवलाहारस्य व्यापकम्, कारणम्, कार्यम्, सहचरादि वा सार्वज्येन विरोधमिधवसेत् ?, अशेपमि चैतत् परस्परपरिहारेण, सहानवस्थानेन वा विरुध्येत ?। प्राची-नेन चेन्, तदानी तावकज्ञानेनाऽपि सार्क कवलाहारच्यापकादै: परस्परपरिहारस्वरूपविरोधसङ्गावाद् भवतोऽपि कवलाहाराभावः स्यात्, इसहो ! पुरुषकार , यत् स्वस्वेव प्रभवितासि । द्वितीयेन तु न तावद् व्यापकं व्याहन्यते, कवलाहारस्य हि व्यापकं शक्तिविशेष-वशादुद्रकन्द्राकोणे क्षेपः, स च सति सार्वज्ये सुतरां संभान्यते, वीर्यान्तरायकर्मनिर्मूलोन्सृलनात् , तत्र तत्सेपहेतोः शक्तिविशेषस्य संभवात् । कारणमपि वाह्यम्, आभ्यन्तरं वा विरोधमधिरोहेत् ?। बाह्यमि कवलनीयं वन्तु, तदुपहारहेतुपात्रादिकम्, औदारिकशरीरं वा ?। न प्रथमम्, यतो यदि सर्ववेदिसंवेदनं कवलनीयपुद्रलेधिरोध-धुरां धारवेत्, तदानीमस्मदादिसंवेदनमपि तथा स्यातः; न खलु तरुणतरतरिणिकरणनिकरेणाऽन्यकारिनकुरुम्यं विरुद्धं प्रदीपालोके-नाऽपि न तथा भवति, तथा च करतल्तुल्तिताहारगोचरज्ञानोत्पादे-Sसादादीनामिप तदभावी भवेत्, इसहो! किमिप नूतनतत्त्वालोककौ-शलम्, यदात्मन्यपि नाहारापेक्षा, अस्तदादौ तयोर्विरोघाववोध एव हि तत्र तत्प्रतिपत्तावुपायः, वस्याऽस्मदादीनामगोचरत्वान्, यथाऽस्मदादौ ज्ञानतारतम्याववोधस्तस्य नि.शेपविषयत्वस्य प्रतिपत्ताविति । पात्रादि-पक्षोऽपि नाऽञ्जूणः, भगवतामह्तां पाणिपात्रत्वात्। इतरेपामपि केवलिनां

मानाहारमाहारपति; एवं च समुद्रितं पुनरेतद् भवति तत्कारणम्, किन्तु न सार्वज्येन विरुध्यते, सर्वज्ञे त्वयाऽपि तदुपगमान् । अय मोहसहकृतं वन् वत्कारणम्। वदसङ्गवम् गत्यादिकर्मणामिवाऽस्यापि मोहसाहायकरहितस्येव तत्र तत्कारित्वाविरोधान्। सयाद्यभप्रकृतयः एकैतस्य साहायक्मपेक्षन्ते, नान्या गलाद्यः बहुभप्रकृतिश्चेयमः सातवेदनीयरूपेति चेन् । तिकिमियं परिभाषा १। अत्मदादौ तयादर्शनादेवं करूयत इति चेन्। ननु शुभप्रकृतवोऽप्यस्मदादौ मोहसहकृता एव स्वकायकारणकाज्ञानस्यवस्यमाना विस्रोक्यान्य-क्रिरे. ततला अपि तथा स्युः. ततो नैतद्द्वयस्य मोहापेक्षस्य तत्कार-णत्वम्. किन्तु स्वतन्त्रस्य. तच नेविलन्यविकलमस्येव । तल नारणं क्विल्लिन विरुध्यते। कार्य तु यदि विरुद्धम् . तदा तन्तत्र मोत्नादि । स्विक्रकारणसु तत्रोत्यमानः कवलाहारोऽनिवायं एव । किन्य. कि नामार्रारकार्य मौर्वह्येन व्याह्म्यते-रम्नेन्द्रियोइवं मितहानम्, ध्यान-विन्न . परोपत्र्रकरणान्तराय .. विमृचिकादिव्यावि . देर्गापय . पुरी-पादिहुतुष्मितं ्वमे. धानूपचयादिना रिगेमाः निहा बा ी। महः पक्ष र तावन्मात्रेण रमनेन्द्रियद्यानास्मभवात् । अन्यथाऽस्मित्रकातिः रन्तरितृष्तुं राष्ट्रमपरिमलाविसयन्थाय् बालानिवयाः नस्ति भेवत् । न हितीय . वेवलिन होलेझीप्रारम्भात् प्रान् ध्यानान भुक्तमात्. तय प बबलाहासम्बीतासार् । नद्भानस्य च द्याग्रतस्यार् । पराण राजाः तोऽपि बाद नैतरित्र स्तान् । न तृतीय , दर्शा प्रकार ना भगवता भूने . दोषमदेषयातमुख्यागवसमा । र राजे दोहान हिन्मिनाहासाभ्यमहासाम्। स पत्थम , रसन जिन्हार्य प्रेयप्रकार हार । स पर , रतराहिसर कियाने हरें र जनका कालें न न न्येषा दा ि। म राष्ट्र गरोद भारत हिंदी ते त ताता रासम्भवतः । रायारु देशमः, सम् वि महाराष्ट्र नामेरेनाम्, रोजनः والمتعلم المعارية الأراسي فالمدور المعادية المعارية المسابعة المعارية المعا

अथ भगंवतः सातिशयत्वाद् न तन्नाग्न्यं तेपां तद्धेतुः, तार्हे तत एव तन्नीहारस्य मांसचक्षुपामदृश्यत्वाद् न दोपः। सामान्यकेविभिन्छु विविक्तदेशे तत्करणाद् दोपाभावः। नापि सप्तमाप्टमौ, रिरंसानिद्र-योमोहनीयकार्यत्वात्, भगवति तु तदभावात्। तन्न कार्यमपि तस्य तेन विरुध्यते। नापि सहचरादि, यतस्तत्सहचरं छदास्थत्वम्, अन्यद् वा निगदेत् १। न तावदाद्यम्, उभयवाद्यविवादास्पद्त्वेनासिद्धेः, अस्मदादौ तथादर्शनात्, तत्साहचर्यनियमोपगमे गमनादेरिप तत् सह-चरं स्थात्। अन्यत्तु करवक्त्रचालनादि भवति तत्सहचरम्, न तु केव-लित्वेन विरुद्धम्। एवमुत्तरचरादिकमि न केविल्त्वेन विरुध्यते। इति स्थितं कवलाहारसर्वज्ञत्वयोरविरोधादिति हेतुः सिद्धिवधूसंबन्धव-न्धुर इति॥ २७॥

इति भनाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचि-तायां रत्नाकरावतारिकारूयलघुटीकायां प्रत्यक्षस्व-रूपनिर्णयो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

अहम्

अथ तृतीयः परिच्छेदः।

प्रत्यक्षानन्तरं परोक्षं लक्ष्यन्ति-

अस्पष्टं परोक्षम् ॥१॥

प्राक्स्त्रितस्पष्टत्वाभावश्चाजिष्णु चत् प्रमाणं तत् परोक्षं स्क्षिपित-न्यम् ॥ १ ॥

अधेतत् प्रकारतः प्रकटयन्ति-

स्मरणप्रत्यभिज्ञानतकी नुमानागमभेदतस्तत् पञ्च-

प्रकारम् ॥ २ ॥

स्पष्टम् ॥ २ ॥

अधेतेषु तावत् स्मरणं कारणगोचरस्वरूपैः प्ररूपयन्ति-तत्र संस्कारप्रवोधसंभूतमनुभूतार्थविषयं तिद्साकारं वेदनं

स्मरणम्॥ ३॥

तत्रेति प्राक्तनेभ्यः संस्कारप्रवोधसंभूतत्वादिना गुणेन स्नरणं नि-द्वीरयन्ति । संस्कारत्यात्मशक्तिविशेषस्य प्रवोधात् फल्दानाभिमुल्य-लक्षणात् संभूतमुत्पन्नमिति कारणनिरूपणम् । अनुभूतः प्रमाणमात्रेण परिच्छिन्नोऽर्थन्नेतनाऽचेतनरूपो विषयो यस्येति विषयव्यावर्णनम् । तदि-त्याकारं तदित्युहेस्वन् । तदित्युहेस्यवन्ता चास्य योग्यतापेक्षयाऽऽस्या-यि । यावता 'स्मरिस चैत्र । कश्मीरेषु वस्त्यामस्त्रत्र द्वाक्षा भोह्यामदे' इत्यादिस्मरणे तच्छव्दोहेस्यो नोपल्य्यत एव, किन्त्विदं स्मरणं तेषु फश्मीरेषु इति ता द्वाक्षा इति तच्छव्दोहस्यमहत्येत्र । नचवं प्रस्मितानेऽपि तत्यसद्भ । तस्य स एवायिमलुक्षेस्त्रोस्यरतान्। इति स्वरूप-प्रतिपारनम् ॥ ३॥

अत्रोदाहरन्ति-तत्तीर्थकरविम्बमिति यथा ॥ ४ ॥

तदिति यत् प्राक् प्रसक्षीकृतम्, स्मृतम्, प्रसिमज्ञातम्, विताकन्तम्, अनुमितम्, श्रुतं वा भगवतस्तिर्थकृतो विम्वं प्रतिकृतिः तस्य परामर्शः; इस्रेवंप्रकारं तच्छव्दपरामृष्टं यद्विज्ञानं तत्सर्वं समरणिमस्यर्थः । ये तु यौगाः स्मृतेरप्रामाण्यमध्यगीपत न ते साधु व्यधिपत । यतो यत्तावत् केचिद्नर्थज्ञत्वादस्याः तदाम्नासिषुः । तत्र हेतुः, 'अभूत् वृष्टि-रुदेव्यति शकटम् ' इत्याद्यतीतानागतगोचरानुमानेन सव्यभिचार इत्यनुचित एवोचारियतुम् । परे तु मेनिरे-न स्मृतिः प्रमाणम्; पूर्वानुभविषयोपदर्शनेनार्थं निश्चिन्वत्या अर्थपरिच्छदे पूर्वानुभवपारतन्त्रयात् । अनुमानज्ञानं तृत्पत्तौ परापेक्षं, स्विषये तु स्वतन्त्रमेव।स्मृते-रिव तस्मात्पूर्वानुभवानुसन्धानेनार्थप्रतीत्यभावात् ।

तदुक्तम्-

"पूर्वविज्ञानविषयं विज्ञानं स्मृतिरिष्यते । पूर्वज्ञानाद्विना तस्याः प्रामाण्यं नावगम्यते ॥ १ ॥ तत्र यस्पूर्वविज्ञानं तस्य प्रामाण्यामिष्यते । तदुपस्थानमात्रेण स्मृतेः स्याचरितार्थता"॥ २ ॥ इति।

तदिष न पेशलम् । स्पृतेरप्युत्पत्तिमात्रेऽनुभवसन्यपेक्षत्वात् । तदा-हितसंस्कारात्तदुत्पत्तेः । स्वविपयपिरच्छेदे त्वस्याः स्वातन्त्र्यमेव । ननु नात्र स्वातन्त्र्यम्; अस्याः पृर्वानुभवभावितभावभासनायामेवाभ्युद्यत्त्वात् । एवं तार्हे न्याप्तिप्रतिपादिप्रमाणप्रतिपन्नपदार्थोपस्थापनमात्रे प्रषृत्ते-रनुमानस्यापि कुतस्त्या स्वातन्त्र्यसङ्गतिः । अथ न्याप्तिपाहकेणानैयत्येन प्रतिपन्नात्तन्त्रपातो नैयत्यविशेषेणानुमाने परिस्फुरणसंभवात् कृतो न स्वातन्त्र्यमिति चेत्, तर्हि अनुभवे भूयो विशेषशालिन. स्मरणे नु कतिपये-रेव विशेषीर्विशिष्टस्य वस्तुनो भानात् कृतो नास्यापि तत् स्यात्। ननु तेऽपि विशेपास्तावदनुभृतौ प्रत्यभुरेव। अन्यथा स्मरणमेव तत्र स्यात् इति चेत्, नियतदेशोऽपि पावको न्याप्तिप्राहिणि प्रत्यभादेव। अन्यथाऽनुमानमेव तन्न स्यात् इति किन्नु चेतयसे। अथ तत्र सर्वे सार्वदिकाः सार्विप्रकाश्च पावका. पुरफुरः. अनुमाने तु स एवैकश्चकास्तीत्युक्तिमित चेत्, ननूत्तरमि तत्रोक्रमेव मा विस्मार्पीः । ननु न सर्वत्रेव कतिपयविशेषावसायव्याकुरुं स्मरणम्; कृचिद्यावदनुभूतरूपादिविशेषमि तस्योत्मत्तेस्ततस्तत्र का गतिरिति
चेत्। नेवम्। निहं रूपाद्य एव विशेषावस्तुनः, किन्तु अनुभूयमानताऽपि। न चासो स्मरणे कापि चकास्ति। तस्यापि प्राचीनानुभवस्वभावतापत्ते. । किन्त्वनुभूततेव भावस्य तत्र भाति। इति सिद्धमनुमानस्येव स्मरणस्यापि प्रामाण्यम्। नच तस्याप्रामाण्येऽनुमानस्यापि प्रामाण्यमुपापादि ।
संवन्धस्याप्रमाणस्मरणसंदिशितस्यानुमानानङ्गलान्; संशायिताछङ्गवन् ।
नच प्राक्षत्रवृत्तसंवन्धप्राहिप्रमाणव्यापारोपस्थापनमात्रचरितार्थलान्नास्य
तत्र प्रामाण्येन प्रयोजनिमिति वाच्यम् । अत्रमाणस्य तदुपस्थापवेऽपि सामर्थ्यासंभवान्। किच। अर्थोपलव्यिद्येत्वलं प्रमाणलञ्चणं लक्षयांचक्ठद्वे। तच धारावाहिप्रस्यक्षस्येवास्याप्यभूणमीक्यत एवेति किमन्येरसत्प्रलापैरिति ॥ ४॥

अय कारणादिभिः प्रत्यभिज्ञानं ज्ञापयन्ति-

अनुभवस्मृतिहेतुकं तिर्वगूर्ध्वतासामान्यादिगोचरं संकलनात्मकं ज्ञानं प्रलभिज्ञानम् ॥ ५ ॥

अनुभवश्च प्रमाणार्षिता प्रताितः, स्मृतिश्चानन्तरोक्तेवः; ते हेतुर्यस्रोति कारणोपदेश । तिर्यम्सामान्यं च गवादिषु गोत्वादिस्तरपसद्दशपिर-णामात्मकम्। ऊर्ध्वतासामान्यं च परापरिववर्त्तव्यािप मृत्त्नादिद्वव्यम्; एतदुभयमादिर्यस्य विमद्दशपिरणामादेर्धमस्तोमस्य सिर्वर्यम्वतासामा-न्यादिर्गोचरो यस्येति विपयाऽऽख्यानम्। संकलनं विविधत्वर्यम्युक्ततेन बस्तुनः प्रत्यवमर्शनमात्मा स्वभावो यस्येति स्वरूपिनस्पणम्।॥ ५॥ अत्रोदाहरन्त-

यथा तजातीय एवायं गोपिण्डः, गोसहशो गवयः, स एवायं जिनदत्त इत्यादि ॥ ६॥

अत्र तज्ञातीय एवाय गोपिण्ड इत्यस्मिन् तिर्यक्सामान्योदाहरणे द्शितेऽपि गोसहरो गवय इति यस्त्रेबोदाहरणान्तरं तन्नयायिकदत्ता- प्रह्निप्रहार्थम् । तस्य खलु गोसदृशो गवय इति उपमानमित्यभिमानः। स चायुक्तिविधानः। गोविसदृशो महिए इत्यस्य प्रमाणान्तरत्वापत्तेः। अथ गवये गोसदृशो गवय इति विज्ञानं प्रत्यक्षफलमि संज्ञासंज्ञिसंवन्धप्रतिपत्तिरूपे फले प्रमाणान्तराप्रसाध्ये साधकतमत्वात् उपमानतां प्रतिपद्यते, तार्हं महिषे गोविसदृशमिह्पेगपलक्षणं प्रत्यक्षफलमि तत्रेव तथाविधे फले साधकतमत्वात् प्रमाणान्तरमस्तु। न चेतदुपमानेऽन्तर्भाधितुं शक्यम्। उपमानस्य सादृश्यविपयतया व्यवस्थानात्। प्रस्तुतस्य तु वेसदृश्यव्यवसायकत्वात्। नच वेसदृश्यवसायस्य संज्ञा-साज्ञिसंवन्धप्रतिपत्तिसाधकतमत्वमसिद्धम्। यतः समिह्पमाह्यीमण्डले कापि विपिन्तप्रदेशेऽनच्छायां छायायां रोमन्थायमाने नालिकेरद्वीपवासी कश्चित् केनचित्प्रेपितस्तद्विपिनप्रतिष्ठगोष्ठात् महिपमानयेतिः सच तज्जं तमेव पृष्टवान्, कीदृग् महिप इतिः तेन च गोविसदृशो महिप इत्युक्ते तद्विपिनगोष्ठं प्राप्त आप्तातिदेशवाक्यसमरणसह्कारी यमेव गोभ्यो विसदृशं पशुं पश्यति, तमेव महिपश्चद्वाच्यतया प्रतिपद्यत इति कः प्रतिविशेषो द्वयोरिष सङ्केतप्रतिपत्तौ।

तदुक्तम्-

"उपमानं प्रसिद्धार्थ-साधर्म्यात्साध्यसाधनम् । तद्वैधर्म्यात्प्रमाणं किं स्यान् संज्ञिप्रतिपादनम् ^१"॥१॥ इति ।

यदा वा याद्यगौस्ताद्यगवय इति वाक्याहितसंस्कार. प्रतिपत्ता
तुरद्गं गोविलक्षणमीक्षमाणो गवयसंज्ञामंचन्धप्रतिपेधं विधत्ते, नाय
गवयवाग्वाच्यः पिण्ड इति; तदा गवयसंज्ञासंवन्धप्रतिपेधफल िकमेतत्यमाणं स्यान्? तत एवंविधमंचेदनानां सङ्कलात्मकतया प्रत्यभिज्ञानतेवोपपद्यते, अन्यथा तु प्रमाणयत्ता प्रलीयेत । यदेव हि याद्यग् गौस्ताद्यगवय इति तेन शुश्रुवे, तदेव सामान्यतश्चेतिस स्फुरित पिण्डे सवन्धप्रतिपत्तिरभृत्; यथा पृथुवुद्वोदराकारं वृत्तकण्ठं भावं कुम्भं विभावयेरित्याकर्णनात् कुम्भे, ततः कान्तारिवद्दारिणोऽस्य गवयसाक्षात्कारे प्राक्तनसामान्याकारसंवन्धसमरणे च स एष गवयशव्दवाच्य इति मञ्चलनाज्ञानरूपं प्रत्यभिज्ञानमुन्मज्ञति, एवं गोविसदृशो महिष दृत्याद्यपि तथारूप-

लान् प्रत्यभिज्ञानमेवेति । मीमांसकोऽप्यनेन सदृशः स गौरित्यनिधगतं गवि साद्यमवस्यदुपमानं प्रमाणमाचक्षाणोऽनेन महिषेण विसदृशः स गारित्यनिधगतमहिपवैसदृश्यव्यवसायकस्य प्रमाणान्तरताप्रसङ्गेन पराकरणीयः । सादृश्याभावो वैसदृश्यामित्यभावप्रमाणपारिच्छेद्य-मेवैतदिति चेत्, वैसदृश्याभावः सादृश्यमितीद्मिप तत्परिच्छेद्यमेव कि न स्यात्। यदि वैसदृश्याभावः सादृश्यं स्यात्, स गौः सदृशो गवयेनेति विधिमुखेन नोल्लिखेदिति चेत्, तादैतरत्रापि तुल्यम् । स एवायं जिनदत्त इति तूर्ध्वतासामान्योदाहरणम्। आदिशब्दात् स एवायं वहिरनु-मीयते मया, स एवानेनाप्यर्थः कथ्यते इत्यादि स्मरणसचिवानुमानागमा-दिजन्यम्: तस्मादीर्घे हस्वमणु महन्नेदीयो दवीयो वेदं दूरादयं तिग्मस्तनू-नपात्सुरभीदं चन्दनिमलादि च सङ्गलनमात्रोदाहरणं मन्तव्यम् । अध क्यं प्रत्मिज्ञाप्रामाण्यमगक्यन्त शाक्याः शक्याः शमयितुम्। ते हि प्राहु^{्]}दल्ठितकररुहिंगरोरुहिंगखरादिवत् सर्वत्र श्रान्तेवेयमिति । अहो ! तर्ककृष्णकार्कश्यममीपाम्, एवं हि विहायस्तलावलम्यमानमृगाङ्कमण्डल-युगर्रावलोकिशस्थ्वन् सकलमपि प्रस्थं भ्रान्तिमत् कि न भवेत्। अथ लक्षणयुक्ते वाधासम्भवे तहक्षणमेव दूपितं भवति, संकलनं हि प्रलिम-ज्ञानिवहं तयुक्तमपि च कररुहादौ प्रत्यभिज्ञानमवाध्यतिति तद्वक्षणमेव वाधितम्। प्रत्यक्षे तु यत्र वाधा, न तत्र तह्रक्षणमञ्जूणम् ; क्षणदाप्रियद्वया-वलोकनायामभ्रान्तत्वाभावान्, यत्र तुतद्धूणं न तत्र वाधा, स्तम्भादि-प्रत्यक्षवदिति चेत्, नैवम्। न खलु संकलनमात्रमेव प्रत्यभिज्ञाप्रमाणलक्षण-माचद्महे. किन्तु स्वपरव्यवसायिज्ञानत्वरूपप्रमाणसामान्यलक्षणसङ्कावे सति यत्सकलनम् , न च कररहादिवेदने तदिला। विशिष्टस्य विपर्ययग्रस्य-स्यावसायस्याभावादिति कथं छक्षणयुक्तेऽस्मित्रपि वाधरोधः स्यान्। क्षण-भड्गुरत्नाद्भावानामैक्यगृहीतिर्श्नान्तिरेवेति चेन् । अत्र तावन् धण्भद्भ-भद्ग एवाभङ्गुरमुत्तरम्। अस्तु वा क्षणभद्गस्तयापि नेयतव निःशेषप्रत्य-भिज्ञानप्रामाण्यमुत्युंसयितुं शक्यम् । तथाहि-"पदार्थेषु किमेक्यगृहीति-भ्रान्तिनिमित्तिमित्त्वते ? अपरापरोत्पादुद क्षणानां सादृश्यमिति चेन् . कि साद्यमस्ति किञ्चिन् १ तथेति चेन् . कचिने सद्योऽयमिनि प्रसिम्हा

भगवती भजतामभीछुका, तर्हि प्रामाण्यम्। नास्येव साद्ययं, विल्रसण-त्वात् खलक्षणानामिति चेदिदानीमिप कपलायसे। एवं तर्हि तस्माद् विल-क्षणोऽयमिति प्रत्यभिज्ञा प्रामाण्यमास्तिव्तुवीत । वैलक्षण्यमपि नास्ति, परमाणुप्रचयमात्रलात् समस्तवस्तूनामिति चेत्, नन्वेत्रमपि तस्माद्यं महान्, अल्पो वा प्रचय इत्यादिप्रत्यभिज्ञा भत्रतु प्रामाण्यज्ञोभाभारभा-गिनी। प्रचयोऽपि न कश्चित्, नील्पीतादिपरमाणूनामेव तात्त्विकत्वादिति चेत्, अहो ! उत्तमणीकीर्णदुर्गताधमणी इवायं स्वयं तत्तदुक्तमपलप्यापलप्य । निनड्क्षुर्भिक्षः । यदि हि सादृश्यादिकं न किञ्चिद्सि, कथं ताई लयैव उत्तरीचके । विकल्पोत्प्रेक्षा छक्ष्यमस्ति नतु वाद्यं प्राद्यमिति चेत्; नीलपीतादिविशेपोऽपि तथैवास्तु। वहिस्तद्भावे कथं नैयत्येन विकल्पो-हेख इति चेत्; साहदयादौ कथम्?। वासनातश्चेन्; अन्यत्रापि तत एवास्त । वासनाया अपि नैयत्येन उद्घोयकं किञ्चित् यहिरेष्टव्यमिति चेत्; को नामात्र परिपन्थी । किन्तु साटज्यादिकमपि स्थीकुरु, ततो नीलपीतादिविशेषो वा वाहिस्यज्यताम्, सादृश्यादिकमपि वा मन्यताम्; नान्यथा प्रमाणसुद्राः सृष्यते । सिद्धे चैवं सादृज्यादौ यत्र पूर्वाकारेण संकलनम् , तत्र प्रत्याभिज्ञा प्रमाणम् । अन्यत्र तुप्रत्यक्षमेव । मा भृट् वा वहिः सादृश्यादि तथाप्यनुमानवन् प्रमाणमेवेयम् । नह्यनुमानपरिच्छे-द्यमपि अग्नित्वादिसामान्यं वहिरस्ति तथापि यथा प्रणालिकया तद्विक-ल्पस्याग्न्यादिस्बलक्षणे प्रतिबन्धान् तत्त्रमाणम्, एवं सादृज्यादेर-सत्त्वेऽपि सहगादिखलक्षणे तद्विकल्पस्य प्रतिवन्धात् किं नेयमपि तप-स्विनी तथा स्वात्। अथ अयमनेन सदृश इति प्रत्यभिज्ञा, प्रत्यक्षं वा। कचित् किञ्चिटिति त्रूमः । अनुभूततया परोक्षमायेकं साक्षादिवाध्ये-वस्यतः पत्र्यत्रद्यापरं प्रत्यभिज्ञवेयम् । भवति च परोक्षम्यापि साक्षाद्रि-वाध्यवसाये प्रत्यक्षसर्वनाम्ना परामर्ज्ञः । एपोऽग्निरनुमीयने; अयमस्य बाक्यम्यार्थ इति । उभयं तु प्रत्यक्षेण लक्षयतः प्रत्यक्षमेवतदिति ॥६॥

तर्कमिष कारणगोचरस्वरूपै. प्रकृपयन्नि— उपलम्मानुपलम्भसम्भवं त्रिकालीकलितमाध्यसाधृन-संवन्घाद्यालम्बनं इदमस्मिन् सत्येव भवतीत्याद्या-

कारं संवेदनमूहापरनामा तर्कः ॥ ७॥

उपलम्भानुपलम्भाभ्यां प्रमाणमात्रेण प्रहणाप्रहणाभ्यां सम्भव उत्प-त्तिर्यस्येति कारणकीर्तनम् । त्रिकालीकिलतयोः कालत्रयीवित्तनोः साध्य-साधनयोर्गम्यगमकयोः सम्बन्धोऽविनाभावो व्याप्तिरित्यर्थः । स आदि-र्यस्याशेषदेशकालवर्तिवाच्यवाचकसंवन्धस्यालम्बनं गोचर. यस्य तत्त-धेति विषयाविष्करणम् । इदमस्मिन् सत्येव भवतीत्यादिशब्दादिदमस्मि-न्नसाति न भवत्येवेत्याकारम्; साध्यसाधनसंवन्धालम्बनम्, एवंजातीयः शन्द एवंजातीयस्यार्थस्य वाचकः; सोऽपि तथाभूतस्तथाभूतस्य वाच्य इत्याकारं वाच्यवाचकभावालम्बनं च सबेदनमिहोपादीयतेति स्वरूपप्र-तिपादनम्। एवंरूपं यहेदनं स तर्क कीर्त्यते. ऊह इति च सज्ञान्तरं लभते। चेतु ताथानताः प्रामाण्यमूहस्य नोहाञ्चिक्तरे। तेपामशेपगून्यत्वपातका-पत्तिः। आः ! किमिद्मकाण्डक्षमाण्डाडस्वरोड्डामरमभिधीयते।कथं हि तर्कप्रामाण्यानुपनममात्रेणेदृशमसमञ्जसमापनीपद्येत ?। जृणु ! श्राव-यामि किल । तकीप्रामाण्ये तावलानुमानस्य प्राणाः, प्रतिवन्धप्रतिपत्त्युपाः यापायान् । तद्भावे न प्रत्यक्षस्यापि । प्रत्यक्षेण हि पदार्थान् प्रतिपद्य प्रमाता प्रवर्त्तमानः क्वचन संवादादिदं प्रमाणिमति, अन्यत्र तु विसंवा-दादिद्मप्रमाणीमिति च्यवस्थायन्थिमावध्नीयात् । न खल्ल्पत्तिमात्रेणेव प्रमाणाप्रमाणविवेकः कर्त्तुं शक्यः। तद्दशायां उभयो. सौसट्र्यात्। संवा-ह्विसंवादापेक्षायां च तक्षिश्चये निश्चित एवानुमानोपनिपातः। नचेदं प्रतिबन्धप्रतिपत्ती तर्कस्वरूपोपायापाये। अनुमानाध्यक्षप्रमाणाभावे च प्रामाणिकमानिनस्ते कोतस्कृती प्रमेयव्यवस्थापीत्यायाता त्वदीयहृद्यस्येव सर्वस्य शून्यता।सापि वा न प्राप्नोति । प्रमाणमन्तरेण तस्या अपि प्रति-पनुमशक्यत्वादिति, अहो ! महति प्रकटकप्टसद्भदे प्रविष्टोऽयं तपस्वी किं नाम कुर्यान् । अध~

"धूमाधीर्वहिविद्यानं धूमद्यानमधीस्तयोः । प्रत्यक्षानुपृष्टम्भाभ्यामिति पञ्चभिरन्वयः"॥१॥निर्णेष्यते । अनुपष्टम्भोऽपि प्रत्यक्षविद्योप एवेति प्रत्यक्षमेव व्याप्रितात्वर्यपर्याद्यो-चनचार्तुपवर्ये,कि तर्वोपक्षमेणोति चेन्. नतु प्रत्यक्षं ताविद्यतधूमाप्निगो-

चरतया पाक् प्रपुत्तन्। नयति त्यादिसी नापन्माती स्थान शहन्मान मपि तोत्र प्राचीतित कुतस्यं भूमान्मही । रक्त रगडभिक्तरणाज्य अणितः भगम् । सहलारभ्यान् विकल्पः सार्वितिकीं स्यापि पर्याप्रीति निर्णत्मिति चेन्; को नामेनं नामेस्न तर्किरिकलस्योपत्रस्थानुपत्रस्थसस्यातीन म्बीकारान, निन्तु न्यापिप्रतिपत्तानयमेन प्रमाणं कशीकरणीय.। अथ सथाप्रवर्त्तमानोऽयं प्रारुप्रगुत्तप्रत्यक्षच्यापारमेवाभिमुरायनीति तदेव सत्र प्रमाणम् इति नेन्, तार्ह् अनुमानमपि लिज्ञमाहिप्रत्यक्षमीत ज्यापार-गागुरायसीति तदेव वैयानस्तेदने प्रमाणम्, नानुमानम् इति किन्न म्यान् । अथ फथमेवं वक्तुं शक्यम् । लिङ्गप्रलाक्षं कि लिङ्गगोचरमेव, शनुमानं तु साध्यगोचरम् इति कशं तत्तद्व्यापारमामुखयेत्, तार्हे प्रत्यक्षं परोवक्तिस्वलक्षणेक्षणक्षण्णमेन । तर्किनिकल्पस्तु साध्यसाधनसामान्या-वमर्पमनीपीति कथं मोऽपि तद्व्यापारगुदीपयेन् । अथ मामान्यममा-न्यमेव, असत्त्वादिति कथं तत्र प्रवर्तमानस्तर्भः प्रमाणं स्यात् इति चेतुः अनुमानगपि कथं स्यान्। तस्यापि सामान्यगोचरलाञ्यभिचारान् 'अन्यन् सामान्यलक्षणं सोऽनुमानम्य विषयः'इति धर्म हीर्त्तिना कीर्त्तनान्।तस्व-तोऽप्रमाणमेवैतद्, न्यवहारेणैवास्य प्रामाण्यान्, सर्व ण्वायमनुमानानुमे-गन्यवहारी बुद्धारुटेन धर्मधर्मिन्यायेनेति वचनाविति चेत्, तर्कोऽपि तथाऽस्त । अथ नायं व्यवहारेणापि प्रमाणं, सर्वथा वस्तुसंस्पर्शपरा रुमुख-त्वात् इति चेत्, अनुमानमपि तथाऽस्तु । अवस्तुनिर्भाममपि परम्परया पदार्थे प्रतिवन्धान् प्रमाणमनुमानामिति चेत्, किं न तर्कोऽपि । अवस्तुलं च सामान्यस्यादापि केसरिकिशोरवक्रकोटदृष्ट्राङ्कराकर्पायमाणमस्ति । सदृशपरिणामरूपस्यास्य प्रदाक्षादिपरिच्छेचलात् इति तत्त्वत एवानु-मानम्; तर्कश्च प्रमाणं प्रत्यक्षवदिति पापाणरेखा ॥ ७॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथा यावान् कश्चिद् धूमः स सर्वो वह्नौ सत्येव भव-तीति तस्मिन्नसत्यसौ न भवत्येव ॥८॥

अत्राद्यमुदाहरणमन्वयन्याप्ती, द्वितीयं तु न्यतिरेकन्याप्ती ॥ ८ ॥

रत्नाफरावतारिकायुक्तः ।

अथानुमानस्य लक्षणार्थ तावत् प्रकारौ प्रकाशयन्ति-अनुमानं द्विप्रकारं स्वार्थ परार्थे च ॥ ९ ॥

नन्वनुमानस्याध्यक्षस्येव सामान्यलक्षणमनाख्यायेव कथमादित एव प्रकारकीर्त्तनिमिति चेत् । उच्यते । परमार्थतः स्वार्थस्येवानुमानस्य भावात्, स्वार्थमेव हानुमानं कारणे कार्योपचारात् परार्थ कथ्यते। यह्रस्य-न्ति तत्रभवन्तः "पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थमनुमानमुपचारात्" इति । निह् गोरुपचरितगोत्वस्य च वाहीकस्येकं लक्षणमस्ति । यत्पुनः स्वार्थेन तुल्य-कक्षत्वयाऽस्योपादानम्, तद्वादे शास्त्रे चानेनैव व्यवहाराञ्चोकेऽपि च प्राये-णास्योपयोगात् तद्वत् प्राधान्यख्यापनार्थम्। तत्र अनु हेतुप्रहणसंवन्धस्मर-णयो. पश्चान्मीयते परिच्छिचतेऽथोंऽनेनेत्यनुमानम् । स्वस्मै प्रमानुरात्मने इद, स्वस्य वार्थोऽनेनेति स्वार्थम् । स्वाववाधनिवन्धनमित्यर्थः । एव परा-र्थमपि । अत्र चार्वाकश्चचयित—नानुमानं प्रमाणम् ; गौणत्वात् । गौणं हानुमानम्, उपचरितपक्षादिलक्षणत्वात् ।

तथाहि-

"ज्ञातच्ये पक्षधर्मत्वे पक्षो धर्म्यभिधीयते ।

व्याप्तिकाले भवेद्धर्मः साध्यसिद्धौ पुनर्हयम्"॥१॥ इति । अगौण हि प्रमाणं प्रसिद्धम् , प्रत्यक्षविति। तत्रायं वराकश्चार्वाकः स्वा-रुद्धा जात्वां खण्डयन्नियतं भौतमनुकरोति । गौणत्वादिति हि साधनमभिदधानो ध्रुव स्वीकृतवानेवायमनुमानं प्रमाणिमिति कथमेतदेव दल्लेयन् १। नच पक्षधर्मत्वं हेनुलक्षणमाचदमहे, येन तित्सद्धये साध्यधमेविकिष्टे धर्मिणि प्रसिद्धमपि पक्षत्वं धर्मिण्युपचरेम । अन्यथाऽनुपपच्येकलक्षण्वाद्धेतो । नापि व्याप्तिं पक्षेणैव त्रूमहे, येन तित्सद्धये धर्मे तद्दारोप्यमहि। साध्यधर्मेणैव तद्भिधानात । नन्वानुमानिकप्रतीतौ धर्माविशिष्टो धर्मा, व्याप्तौ तु धर्मः साध्यमित्यभिधास्यत इत्यकत्र गौणमेव साध्यत्व-मिति चेन्। मैवम्। उभयत्र मुख्यत्वस्थणभावेन साध्यत्वस्य मुख्यत्वात्। तत्किमिह द्वयं साधनीयम्?। सत्यम्। नहि व्याप्तिरिपपरस्य प्रतीता, ततस्त-त्प्रतिपादनेन धर्मविशिष्टं धर्मिणमयं प्रत्यायनीय इत्यसिद्धं गौणत्वम्। अथ नोपादीयत एव तत्सिद्धौ कोऽपि हेतुस्तार्हे कथं अप्रमाणिका प्रामाणिक-स्यष्टसिद्धः स्यादिति नानुमानप्रामाण्यप्रतिपेधः साधीयस्तां दधाति।

चरतया प्राक् प्रावृतन् । तद्यदि न्याप्तिरिप तावन्मात्रेव स्यात्तदाऽनुमान-मिप तत्रेव प्रवर्तेतेति कुतस्त्यं धूमान्महीधरकन्धराऽधिकरणानुगुंशणिल-क्षणम् । तद्वछाद्दभूवान् विकल्पः सार्वत्रिका व्याप्ति पर्याप्नोति निर्णेतुमिति चेत्; को नामैवं नामंस्त तर्कविकल्पस्योपलम्भानुपलम्भसम्भवत्वेन स्वीकारात्, किन्तु व्याप्तिप्रतिपत्तावयमेव प्रमाणं कक्षीकरणीय:। अथ तथाप्रवर्त्तमानोऽयं प्राक्षवृत्तप्रत्यक्षच्यापारमेवाभिमुखयतीति तदेव तत्र प्रमाणम् इति चेत्, ताई अनुमानमपि लिङ्गमाहिपत्यक्षस्येव न्यापार-मामुखयतीति तदेव वैश्वानरवेदने प्रमाणम्, नानुमानम् इति किन्न म्यात्। अथ कथमेवं वक्तुं शक्यम्। लिङ्गप्रत्यक्षं हि लिङ्गगोचरमेव, अनुमानं तु साध्यगोचरम् इति कथं तृत्तद्व्यापारमामुखयेत्, ताई प्रत्यक्षं पुरोवात्तिस्वलक्षणेक्षणक्षुण्णमेव । तर्कविकल्पस्तु साध्यसाधनसामान्या-वमर्पमनीपीति कथं सोऽपि तद्व्यापारमुद्दीपयेत्। अथ सामान्यममा-न्यमेव, असत्त्वादिति कथं तत्र प्रवर्तमानस्तर्कः प्रमाणं स्यान् इति चेत्; अनुमानमपि कथं स्यात्। तस्यापि सामान्यगोचरत्वाव्यभिचारात् 'अन्यत् सामान्यलक्षणं सोऽनुमानस्य विषयः' इति धर्मकीर्त्तिना कीर्त्तनान्। तत्त्व-तोऽप्रमाणमेवैतद्, न्यवहारेणैवास्य प्रामाण्यात्, सर्व एवायमनुमानानुमे-यव्यवहारो बुद्धारूढेन धर्मधींमन्यायेनेति वचनादिति चेन्; तर्कोऽपि तथाऽस्तु। अथ नायं न्यवहारेणापि प्रमाणं, सर्वथा वस्तुसंस्पर्शपराङ्गुख-त्वात् इति चेत्, अनुमानमि तथाऽन्तु । अवन्तुनिर्भासमि परन्परया पदार्धे प्रतिवन्धात् प्रमाणमनुमानामिति चेत्, किं न तर्कोऽपि । अवस्तुत्वं च सामान्यत्याद्यापि केसरिकिशोरवक्रकोडदृष्ट्राङ्कराकर्पायमाणमस्ति । सदृशपरिणामरूपस्यास्य प्रत्यक्षादिपरिच्छेचलान् इति तस्त्रत एवानु-मानम्; तर्कश्च प्रमाणं प्रत्यक्षवदिति पापाणरेखा ॥ ७॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथा यावान् कश्चिद् धूमः स सर्वो वह्नौ सत्येव भव-

अत्राद्यसुद्राह्रणमन्वयन्याप्त्री, हितीयं तु न्यतिरेकन्याप्ती ॥ ८॥

रवाकरावतारिकायुक्तः ।

अयानुमानस्य लक्षणार्थं तावत् प्रकारौ प्रकागयन्ति-अनुमानं द्विप्रकारं स्वार्थं परार्थं च ॥ ९ ॥

नन्वनुमानस्याध्यक्षस्येव सामान्यलक्षणमनाख्यायेव कथमादित एव प्रकारकीत्तनिमिति चेन् । उच्यते । परमार्थतः स्वार्थस्येवानुमानस्य भावात्, स्वार्थमेव छनुमानं कारणे कार्योपचारान् परार्थ कथ्यते। यद्वस्य-न्ति तत्रभवन्तः "पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थमनुमानमुपचारात्" इति । निह गोरूपचरितगोत्वस्य च वाहीकस्येक लक्षणमित्त । यत्पुनः स्वार्थेन तुल्य-कक्षतयाऽस्योपादानम्, तद्वादे शास्त्रे चानेनेव व्यवहाराहोकेऽपि च प्राये-णास्योपयोगात् तद्वत् प्राधान्यख्यापनार्थम्। तत्र अनु हेतुप्रह्णसंवन्धस्मर-णयोः पश्चान्मीयते परिच्छियतेऽर्थोऽनेनेत्यनुमानम् । स्वस्म प्रमानुरात्मने इदं, स्वस्य वार्थोऽनेनेति स्वार्थम् । स्वाववोधनिवन्धनमित्यर्थः । एवं परा-र्थमपि । अत्र चार्वोकश्चर्वयति—नानुमान प्रमाणम् ; गौजत्वात् । गौणं छनुमानम्; जपचरितपक्षादिलक्षणत्वात् ।

तथाहि-

"ज्ञातन्ये पक्षधर्मत्वे पक्षो धर्न्यभिधीयते।

व्याप्तिकाले भवेद्धर्मः साध्यसिद्धौ पुनर्ह्धयम्"॥१॥ इति । अनौणं हि प्रमाणं प्रसिद्धम् , प्रदाक्षविदित । तत्रायं वराकञ्चार्वाकः स्वा-रूढां आखां खण्डयित्रयतं भौतमनुकरोति । गौणत्वादिति हि साधनम-भिद्धानो धुवं स्वीकृतवानेवायमनुमानं प्रमाणमिति कथमेतदेव दल-येन् १। नच पक्षधर्मत्वं हेनुल्झणमाचद्धमहे, येन तत्सिद्धये साध्यधर्मिति शिष्टे धर्मिणि प्रसिद्धमि पक्षतं धर्मिण्युपचरेम । अन्ययाऽनुपपत्त्येकलक्ष-णत्वाद्देतोः । नापि व्याप्ति पक्षतं धर्मिण्युपचरेम । अन्ययाऽनुपपत्त्येकलक्ष-णत्वाद्देतोः । नापि व्याप्ति पक्षतं धर्मिण्युपचरेम । अन्ययाऽनुपपत्त्येकलक्ष-णत्वाद्देतोः । नापि व्याप्ति पक्षतं वृद्धमिष्टानात् । नन्वानुमानिकप्रतीतौ धर्मितिशिष्टो धर्मा, व्याप्तौ तु धर्मः साध्यमित्यभिधात्यत इत्यकत्र गौणमेव साध्यत्व-मिति चेत् । मैवम् । उभयत्र मुख्यतह्धणभावेन साध्यत्वत्य मुख्यत्वात् । तत्विति चेत् । मैवम् । उभयत्र मुख्यतह्धणभावेन साध्यत्वत्य प्रतिता, ततस्त-स्प्रतिपादनेन धर्मितिशिष्टं धर्मिणमयं प्रत्यावनीय इत्यसिद्धं गौणत्वम् । अय नोपादीयत एव तत्सिद्धां कोऽपि हेतुस्ताई कथं अप्रमाणिका प्रामाणिक-त्येष्टिसिद्धः त्यादिति नानुमानप्रामाण्यप्रतिषेधः साधीयस्तां द्धाति ।

"नान्मानं पमे पत्र हेन्, स चेत् यान्यामाननाताननं स्थात तरा । नानुमानं पमेत्यत्र हेनुनं चेत्र

षानुसामानतात्राधनं स्थानदा''॥१॥ इति संपर्कलेकः । कथं वा प्रत्यक्षस्य पामाण्यनिर्णयः १। सदि पुनरशेकियासपादानज निर्काणस्मिद्धिकथं नानुसानक्षामाण्यम् १। प्रत्योगपदास च-

प्रतानि परोञ्जलभणमनेर्येन प्रमारूपना । प्रतानेऽपि कर्ग भविष्यति मते तस्य प्रमारूपना ॥९॥ इति । तत्र र्वार्थ ज्यवस्थापयन्ति—

तत्र हेतुग्रहः स्मरणकारणकं साध्यविज्ञानं सार्थयिकानं

हिनोत्यन्तभीतिनणिजर्यत्नाद् गमयति परोक्षमर्यमिति हेतु , अनन्त-रमेत निर्देश्यमाणव्याणन्तस्य प्रहणं च प्रमाणेन निर्णयः, संबन्धस्मरणं च यथेन संबन्धो व्यादिनामा प्राक्त तर्कणाडतिक, तथेन परामजन्ते का-रणं यस्य तत्तथा । साध्यस्याद्यास्यमानस्य निशिष्टं सशयादिश्च्यत्तेन द्यानं स्वार्थमनुमानं मन्तव्यम् ॥१०॥

हेतुम्बरूप निरूपयन्ति-

निश्चितान्यथानुपपत्येकलक्षणो हेतुः ॥११॥

अन्यथा साध्यं विना, अनुपपत्तिरेव, न मनागष्युपपत्तिः । प्रयन्नान-न्तरीयकत्वे साध्ये विपक्षेकदेशपृत्तेरिनत्यत्वस्वापि गमकत्वापत्ते. । ततो निश्चिता निर्णीताऽन्यथानुपपत्तिरेवका छक्षण यस्य स तादृशो हेतुर्जेयः। अन्यथाऽनुपपत्तिश्चात्र हेतुप्रक्रमान् साध्यधर्मेणव सार्धं प्राह्मा । तेन तदितरार्थाऽन्यथाऽनुपपन्ने. प्रत्यक्षादिज्ञानेर्नातित्र्याप्ति ॥११॥

एतद्वयवच्छेद्यं दर्शयन्ति-

न तु त्रिलक्षणकादिः॥१२॥

त्रीणि पक्षधम् ल-सपक्षसत्त्व-विपक्षासत्त्वानि लक्षणानि यस्य सौ-गतसम्मतस्य हेतो.।आदिशब्दाद्यागसङ्गीतपश्चलक्षणकहेत्ववरोधः। ते-

रवाकरावतारिकायुक्तः ।

नाऽवाधितविषयत्वाऽसत्प्रतिपश्चत्वारिष तद्वश्चणत्वकथनान्। तथाहि । विद्वसम्त्वे साध्ये धूमवन्त्वं पक्षस्य पर्वतस्य धर्म ,न शब्दे चाश्चपत्ववदतद्वर्मः। सपश्चे पाकस्थाने सन्, नतु प्राभाकरेण शब्दानिस्यत्वे साध्ये ध्रावणत्ववत्ततो व्यावृत्तम्। विपश्चे पयस्वति प्रदेशेऽसन् ,नतु तत्रव साध्ये प्रमेयत्ववत् तत्र वर्तमानम्। अवाधितविषयम् ,प्रसक्षागमाभ्यां अवाध्यमानसाध्यत्वाद् , न तु अनुश्यस्ते जोऽवयवी द्रव्यत्वाद्यत्ववन्, विप्रेण सुरा पेया द्रवत्वात्तद्वदेवेति वन् ताभ्यां वाधितविषयम्। असत्प्रतिपश्चम् ,साध्यविपरीतार्थोपस्थापकान्तुमानरिहतम् ,न पुनानिस्यः शब्दोऽनिस्यधमानुपत्वव्येरिस्यनुमानसमित्वतमानेस्यः शब्दो निस्यधमानुपत्रव्येरिस्यनुमानि सत्प्रतिपश्चम् , इति
लक्षणत्रयपश्चकसद्भावाद् गमकम् । तत् । लक्ष्मणलक्षितमेवाश्चणं लिङ्गम्, इति सौगतयौगयोरिभप्रायः । निरपायः ॥ १२ ॥

एतदुपपादयन्ति-

तस्य हेत्वाभासस्यापि संभवात् ॥१३॥

अनेन अतिन्याप्तिं प्रागुक्तलक्षणस्याऽऽचस्युः। स द्रयामः तत्पुत्रत्वात् प्रेक्ष्यमाणेतरतत्पुत्रविद्यत्र समप्रतह्भणविभ्रणेऽपि हेतुत्वाभावात् । अत्र विपन्ने असत्त्वं निश्चितं नास्ति, निह द्रयामत्वासत्त्वे तत्पुत्रत्वेन अवद्यंनिवर्तनीयमित्यत्र प्रमाणमस्तीति सौगतः। स एवं निश्चितान्य-धानुपपित्तमेव शन्द्यान्तरोपदेशेन शठः शरणीकरोतीति सेव भगवती लक्षणत्वेनास्तु। योगस्तु गर्जति—अनौपाधिकस्सम्बन्धो व्याप्तिः। न चायं तत्पुत्रत्वेऽस्ति । शाकाद्याहारपरिणामानुपाधिनिवन्धनत्वात्। साधनाऽन्यापकः साध्येन समन्याप्तिकः किलोपाधिरभिधीयते। तथाचात्र शाकाद्याहारपरिणाम इति उपाधिसद्भावात् न तत्पुत्रत्वे विपन्नासत्त्वसम्भव इति । सोऽपि न निश्चितान्यधानुपपत्तरतिरिक्तमुक्तविति सवकाऽन्तु। निह्यितान्यधानुपपत्तरतिरिक्तमुक्तविति सवकाऽन्तु। निह्यितान्यधानुपपत्तरतिरिक्तमुक्तविति सवकाऽन्तु। निह्यनीपाधिकसम्बन्धे सति किंचिद्वशिष्यते, यद्पोहाय शेषलक्षण-प्रणयनमञ्चणं स्थान्। पश्चधमत्वाभावे रसवतीध्मोऽपि पर्वते सप्तार्चिपं गमयेन् इत्यभिद्धानो वौद्धो न बुद्धिमान्। यतः पश्चधमत्वभावेऽपि किं नेप तत्र त गमयेन् १। ननु कांतुकमेतन्, कथं हि नाम पश्चधमत्वापामे रसवतीधर्म सन् धूमो महीध्रकन्थराधिकरणं धनःश्चयं ज्ञापयतु इति चन्;

"नानुमानं प्रमेत्यत्र हेतुः स नेत् कानुमामाननावाधनं स्यात् नदा । नानुमानं प्रमेत्यत्र हेतुनं नेत

कानुमामानतानाधनं स्यात्तदा''॥१॥ इति संपर्करेके । कथं वा प्रत्यक्षस्य प्रामाण्यनिर्णयः १। यदि पुनर्ककियासंत्रादात्तत्र

तित्रिर्णयस्तिर्हं कथं नानुमानप्रामाण्यम् १। प्रत्यभीपराम न-

प्रताक्षेपि परोक्षलक्षणमतेर्येन प्रमारूपता । प्रताक्षेऽपि कथं भविष्यति मते तस्य प्रमारूपता ॥९॥ इति । तत्र सार्थे ज्यवस्थापयन्ति—

तत्र हेतुग्रहः स्मरणकारणकं साध्यविज्ञानं स्वार्थम् ॥ १० ॥

हिनोत्यन्तर्भावितणिजर्थत्वाद् गमयित परोक्षमर्थमिति हेतु', अनन्त-रमेव निर्देक्ष्यमाणलक्षणक्तस्य महणं च प्रमाणेन निर्णयः, संवन्धसारणं च यथेव संवन्धो व्याप्तिनामा प्राक् तर्फणाऽतिकि, तथव परामश्रेलो का-रणं यस्य तत्तथा । साध्यस्याख्यास्यमानस्य विशिष्टं संशयादिशून्यत्वेन झानं स्वाधमनुमानं मन्तव्यम् ॥१०॥

हेत्सरूपं निरूपयन्ति-

निश्चितान्यथानुपपत्त्येकलक्षणो हेतुः ॥११॥

अन्यथा साध्यं विना, अनुपपत्तिरेव, न मनागण्युपपत्तिः । प्रयत्नान-न्तरीयकले साध्ये विपक्षेकदेशवृत्तेरिनत्यलस्यापि गमकलापत्तेः । ततो निश्चिता निर्णीताऽन्यथानुपपत्तिरेवका लक्षणं यस्य स तादृशो हेतुर्तेयः । अन्यथाऽनुपपत्तिश्चात्र हेतुप्रकमात् साध्यधर्मेणव सार्ध प्राह्या । तेन तदितरार्थाऽन्यथाऽनुपपत्रे प्रसक्षादिज्ञानैनीतिव्याप्तिः ॥११॥

एतद्वयवच्छेद्यं दर्शयन्ति-

न तु त्रिलक्षणकादिः॥१२॥

त्रीणि पक्षधमेल-सपक्षसत्त्व-विपक्षासत्त्वानि लक्षणानि यस्य सौ-गतसम्मतस्य हेतोः।आदिशब्दाद्यागसङ्गीतपश्चलक्षणकहेत्ववरोधः। ते- नाऽवाधितविषयत्वाऽसत्प्रतिपश्चत्वयोरिष तद्धश्णत्वकथनान्। तथाहि । विह्नमत्त्वे साध्ये धूमवत्त्वं पश्चस्य पर्वतस्य धर्मः ,न शब्दे चाश्चपत्ववद्तद्धर्मः । सपश्चे पाकस्थाने सन् , नतु प्राभाकरेण शब्दानिस्यत्वे साध्ये प्रावणत्ववत्ततो व्यावृत्तम् । विपश्चे पयस्वति प्रदेशेऽसन् , नतु तत्रव साध्ये प्रमेयत्ववन् तत्र वर्तमानम्। अवाधितविषयम् , प्रसक्षागमाभ्यां अवाध्यमानसाध्यत्वाद् , न तु अनु ज्यस्ते जोऽवयवी द्रव्यत्वाज्ञलवन् , विप्रेण सुरा पेया द्रवत्वात्तद्वदेवेति वन् ताभ्यां वाधितविषयम्। असत्प्रतिपश्चम् ,साध्यविपरीतार्थोपस्यापकानुमानरिहतम् ,न पुनानेत्यः शब्दोऽनिस्यर्थमानुपल्ब्धेरित्यनुमानसमित्व- तमानेत्यः शब्दो निस्धर्मानुपल्ब्धेरित्यनुमानि सत्प्रतिपश्चम् , इति लक्षणत्रयपश्चकसद्भावाद् गमकम् । तत् । लक्षणलिश्चतमेवाश्चणं लिङ्गम् , इति सौगतयागयोरिभप्रायः । निरपायः ॥ १२ ॥

एतदुपपादचन्ति-

तस्य हेत्वाभासस्यापि संभवात् ॥१३॥

अनेन अतिव्याप्रिशागुक्तव्याण्याऽऽचल्युः। स श्यामः तत्युत्रत्वान् वेष्ठस्यमाणेतरतत्युत्रविद्यत्र सम्मतहक्षणविक्षणेऽपि हेतृत्वाभावान् । अत्र विषक्षे असत्त्वं निश्चितं नास्तिः नाहि श्यामत्वासत्त्वं तत्युत्रत्वेन अवश्येनिवर्तनीयमित्यत्र प्रमाणमस्तीति सौनतः। स एवं निश्चितान्यः थानुपपित्तमेव शव्यान्तरोपदेशेन शठः शरणीकरोतीति नव भगवती लक्षणत्वेतास्त् । योगस्तु गर्जति—अनीपाधिकसम्बन्धो व्यापि । न पाय तत्युत्रत्वेऽस्ति । शाश्चाद्याहारपरिणामासुपाधिनिवन्धनत्वान् । साधनाऽः व्यापक साध्येन समव्याप्तिकः किलोपाधिरिभर्धायते । तद्यापात्र शाशाः साहारपरिणाम इति उपाधिमद्भावान् न तत्युत्रत्वे विषक्षात्मन्यसभः इति । सोऽपि न निश्चितान्यधानुपपत्तरित्यनुस्यानिति सेवेशाऽन्यु । निश्चितान्यधानुपपत्तरित्यनुस्यानिति सेवेशाऽन्यु । निश्चितान्यधानुपपत्तरित्यनुस्यानिति सेवेशाऽन्यु । मिष्ठवमान्यते स्वत्वीप्रमोऽपि पर्वते समार्थिय गर्माने इत्यभिवधानो वौद्यो न द्यतिमान्। यत पक्षप्रमेवभावेऽपि निष्यान्यते स्वत्र त गर्मायेन् १ । नतु वौद्यमेनन् । वय पक्षप्रमेवभावेऽपि निष्य त्र त गर्मायेन् १ । नतु वौद्यमेनन् । वय पिष्ठपर्मावभावेऽपि निष्य त्र त गर्मायेन् १ । नतु वौद्यमेनन् । वय पिष्ठपर्मावभावेऽपि निष्य त्र त गर्मायेन् । नतु वौद्यमेनन् । वय पक्षप्रमेवभावेऽपि निष्य त्र त गर्मायेन् । नतु वौद्यसेनन्ति । वय । हिर्मा पर्यसेने पत्ती स्वर्यसेनियन्ति सन्ति । सन्ति सन्ति सन्ति । सन्ति पक्षप्रमेवभावेऽपि निष्य त्र प्रमेवः सन्ति । सन्ति सन्ति सन्ति । सन्ति पक्षप्रमेवभावेऽपि निष्य स्वर्यस्ति सन्ति । सन्ति सन्ति सन्ति सन्ति सन्

एवं तर्हि जलचन्द्रोऽपि नभश्चन्द्रं मा जिज्ञपन्। जलचन्द्रसः जलधमेलान्। अय जलनभर्श्वन्द्रान्तरालवित्तनस्तावतो देशस्पेकस्य धर्मित्वेन जलचन्द्रस्य तद्धमेलिनिश्चयान् कुतो न तद् ज्ञापकलामिति चेद्; एवं तर्हि रसवती-पर्वतान्तरालवर्तिवसुन्धराप्रदेशस्य धर्मित्वमस्तु । तथा च महानसभूम-स्वापि पर्वतधर्मतानिर्णयात् जलचन्द्रवत् कथं न तत्र तद्रमहतं स्यान् ?। पस्धमेता राख्भयत्राऽपि निमित्तम्;ततो यथाऽसौ स्वसमीपदेशे धूमस धूमध्वजं गमयतोऽस्लानतनुरास्ते, तथा व्यवहितदेशेऽपि पर्वतादी तदव-स्पेत्र। अन्यथा जलचन्द्रेऽपि नासौ स्याद् । देशव्यवधानान् । अथ नेयमेपात्र गमकलाज्ञम् , किन्तु कार्यकारणभावोऽपि । कार्य च किमपि कीर्राम । तारित् कुपीटजन्मा खसमीपप्रदेशमेव धूमकार्यमजीयतुमधीशानः; नभ-अन्द्रस्तु त्याहितवेशमपीति न महानसधूमो महीधरकन्धराकोणचारिण-मासुराक्षणि गमयतीति चेत् , नन्त्रेवं धूमस्तद्देशेनैव पावकेनान्यथानुप-पतः, नीर्चन्द्रमाः पुनरतदेशेनाऽपि नभश्रन्द्रेण, इत्यन्यथाऽनुपपत्तिनि-णेपमा स्मद्रानादेव साध्यसिद्धे. संभवात् कि नाम जलाकाशसृगाङ्कमण्ड-त्पन्तराठावेधीरित्वकल्पनाकवर्थनमात्रनिमित्तेन पक्षधर्मतावर्णनेन ? । यौगरपारंपत्रमेत्र च पक्षधमेलानुपयोगो दर्शनीयः । सपक्षसस्त्रमायनी-पित्रम् । सन्त्रादेरसम्कलापत्तेः । यस्तु पक्षाद् विहन्क्रत्य किमपि कुटा-िक स्पृत्ताति । तस्यापुर्वः पाण्डित्यप्रकारः । कुटस्यापि पटादिवद् निवाः दात्पक्तन्त्व पक्षाद्विष्करणाऽनुपपत्तेः । तथा च कथमपै निवर्शनतयो-पप्टें (न ? । प्रमाणान्तरात्तर्यत्र क्षणिकृत्वं प्राक्त प्रसाध्यः निदर्शनतर्यापा-वानीमी । नेद्र, तनु नेप्रापि कः संपक्षी करित्यते । यदि क्षणिक वप्रसाधन-पुरि पटार्थान्तरमेन, नटा दुर्नारमनास्थाकदर्शनम्। अन्यथा तु न सपक्ष किता। यत एवं च प्रमाणान् क्षणिकलीनष्टकृतं नुदे प्रकट्यंत। तत एव पुर्टा, करहार्था क्लेस्ट्रापि व स्ट्रानाम् ,किसपरवसाणीपन्यासार्खा क्रियागः भी-प्रचालनेत भी यस्तु सा यत्रवेचान सपक्ष इति सपक्ष लक्षीयना पक्षेपत स्टरस्टर वर्धाननमः यवर्षे । तयाहि सपक्षानं मा चलेतेष्ट्रतया त् पक्षत्रपः अव रिकेट १ , बाल एक समझनके काल्याच्या पर्याचन पर्याचन निगम है। स्टब्स्ट र्यंत्रीत संसरम्यानिजनित्तितिलेणा । सन्त्रांत श्रीणान्यायन्

माने सपक्षसत्त्वावसायवेलायामेव साध्यधर्मस्याववोधेनानुमानानर्धक्यान् । पक्षो हि साध्यधमेवत्तया सपक्षश्चेत् निश्चिक्ये,हेतोश्च तत्र सत्त्वम्, तदा किं नाम पश्चाद्धेतुना साधनीयम्?। किञ्च। एवमनेन पक्षं लक्षयता "साध्यधमसामान्येन समानोऽर्थः सपक्षः" इति दिग्नागस्य,

"अनुमेयेऽघ तत्तुल्ये सद्भावो नास्तिताऽसती"

इति धर्मकीर्त्तेश्च वचो निश्चितं विच्वतमेव स्यात् । योगश्च केवलान्वयव्यतिरेकमनुमानमनुमन्यमानः कथं पश्चलक्षणतां लिङ्गस्य संवाहयेत् ? इति निश्चितान्यथानुपपत्तिरेवैकं लिङ्गलक्षणमक्षणम् । तत्त्वमेतदेव, प्रपश्चः पुनरयमिति चेन्, तार्हं सोगतेनावाधितिवि-पयत्वमसत्प्रतिपक्षत्वं, ज्ञातत्वं च, योगेन च ज्ञातत्वं लक्षणमाल्या-नीयम् । अथ विपक्षान्निश्चित्तव्यावृत्तिमात्रेणावाधितविषयत्वमसत्प्रति-पक्षत्वं च, ज्ञापकहेत्वधिकारान् ज्ञातत्वं चलव्धमेवेति चेन्, तार्हं गमक-हेत्वधिकारादशेषमपि लव्धमेवेति किं शेषेणापि प्रपश्चेनेति ॥१३॥

साध्यविज्ञानीमत्युक्तमिति साध्यमभिद्धति-

अप्रतीतमनिराकृतमभीप्सितं साध्यम् ॥१४॥ --- अप्रतीतमनिश्चितम्, अनिराकृतं प्रत्यक्षाचवाधितम्, अभीष्मितं साध्यत्वेनेष्टम् ॥१४॥

अप्रतीतलं समर्थयन्ते-

शङ्कितविपरीतानध्यवसितवस्तूनां साध्यताप्रति-पत्त्यर्थमप्रतीतवचनम् ॥१५॥

एवंविधमेव हि साध्यम् ; अन्यया साधनवैफल्यात् ॥१५॥ अनिराकृतत्वं सफल्यन्ति—

प्रत्यक्षादिविरुद्धस्य साध्यलं मा प्रसञ्यता-मित्यनिराकृतग्रहणम् ॥१६॥

प्रतक्षादिविरुद्धस्य धनस्ययादौ शैलादेः ॥१६॥

६वं तर्हि जलवन्द्रोऽपि नभञ्चन्द्रं मा जिज्ञपन्। जलगन्द्रस्य जलभंग्लान्। अय जलनभन्निन्द्रान्तराखनित्तनमानतो देशसै इस धर्मितोन जलगन्द्रस तद्धमेलिनिरचनान् कुनो न तरु आपकलामिति चेदुः एतं तर्हि रमजी-पर्वतान्तराहवर्तिवसुन्वरापरेशस्य धर्मित्यमस्तु । तथा च महानमपुम-सापि पर्वतधर्मतानिर्णयान् जलनन्द्रान् कथं नत्तत्र तद्वमकतां स्यान्?। पश्चमंना राह्यभयजाऽपि निमित्तम् : ततो यथाऽसौ सममीपदेशे प्रामा भूमातजं गमातोऽस्लानतनुरास्ते, तथा स्याहितदेशेऽपि पीताहे। तरप-होत्। सन्यथा जलनन्द्रेऽपि नासौ स्याद्। देशन्यत्रधानात्। अय नेयमेतात गमकतातम् , किन्तु कार्यकारणभागोऽषि । कार्यं च किमपि कीदश्य । लीर क्रीडजन्मा रासमीपप्रदेशमे । ध्मकार्यमजीवितुमधीवानः, नभ-अन्द्रमतु व्यविविवेशमपीति न महानसभ्मो महीधरकन्धराकोणचारिण-माञ्चाभणि गमापतीति चेत् , ननीतं धूमम्तदेशेनी पायकेनात्यथानुप-पत्र , भीरचन्त्रमा पुनरतदेशेनाऽपि नभधन्त्रेण, इत्रन्यथाऽनुपपत्तिनि-णेपमापम हापारेच साध्यसिन्दैः संभवात् हि नाम जलाकाशम्याङ्गणङ टान्तराटारेपीमित्रकरानाकद्विनमात्रनिमित्तेन पक्षप्रमेनावर्णनेन ? । र्यः त्यारेयकेव च पञ्चमित्वानुपयामा दर्शनीयः । सपश्चमन्यमायनी-र्ष (राम्) सरवाँदरगमकतापनेः । सस्तु पक्षात् नहरक्तय क्रिमपि पृद्धाः िरु जन्म-त्रयति । नम्पापुर्वे पाणिकसम्बद्धारः । कुटस्यापि पराधि । इ. विजा-लगर का पत्राद्वीत करणाज्यापने । तथा च कथापे निक्शानयो-पड्या १ । प्रमाणान्तराचीत श्रीणका ब्रामक प्रसाप्य विद्यानित्यापान कानोजी रक्त, नन् कालिक समाधीकिक्यनी। यकिकाणिकव्यामाधन-पूर्व पर्यापेन्तरम् व तत्र र्वारयनप्रशास्त्रपंतप् । अस्पता तु न सपक्ष क (१) यत एताच पमाणान् क्रिकित्यनिष्टक्ने कुटे प्रतरात। ना गा कर्र ना भर्न न्तर दिए पर हानाम् हि सपरममाणीपस्यामा शक्तामर मी-कर नार है। यह रूपा या विज्ञान संपन्न इति संपन्न एकविना पक्षमा कर है। इं रस कारत एटिसप्र हैमा ये उनप्तवान्पर गा र राज्य र प्राच्याच्या वाच्या राज्यात्रा नार्य राज्यात्रा प्राचीत्रा र १९८८ सम्बद्धाः स्थिति देवितिका सम्बद्धाः स्थापना १९

माने सपक्षसत्त्वावसायवेलायामेव साध्यधर्मस्याववोधेनानुमानानर्थक्यान् । पक्षो हि साध्यधर्मवत्तया सपक्षश्चेत् निश्चिक्ये, हेतोश्च तत्र सत्त्वम्, तदा कि नाम पश्चाद्धेतुना साधनीयम् । किश्व। एवमनेन पक्षं लक्षयता ''साध्यधर्मसामान्येन समानोऽर्थ. सपक्षः'' इति दिगृनागस्य,

"अनुमेयेऽय तत्तुत्ये सद्भावो नास्तिताऽसती"

इति धर्मकीत्तेंश्च वची निश्चितं विश्वतमेव स्यात् । यौगश्च केवलान्वयव्यतिरेकमनुमानमनुमन्यमानः कथं पश्चलक्षणतां लिङ्गस्य संवाहयेत् ? इति निश्चितान्यथानुपपित्तरेवैकं लिङ्गलक्षणमक्षूणम् । तत्त्वमेतदेव, प्रपश्च. पुनरयमिति चेत्, तार्हि सौगतेनावाधितविष्यत्वमसत्प्रतिपक्षत्वं, ज्ञातत्वं च; यौगेन च ज्ञातत्वं लक्षणमाख्यानीयम् । अथ विपक्षान्निश्चितव्यावृत्तिमात्रेणावाधितविषयत्वमसत्प्रतिपक्षत्वं च, ज्ञापकहेत्वधिकारात् ज्ञातत्वं च लव्धमेवेति चेत्, तार्हि गमकहेत्वधिकारात् इत्विधकारात्रेणपापि प्रपश्चेनेति ॥१३॥

साध्यविज्ञानिमत्युक्तमिति साध्यमभिद्धति-

अप्रतीतमनिराकृतमभीप्सितं साध्यम् ॥१४॥ भन अप्रतीतमनिश्चितम्, अनिराकृतं प्रत्यक्षाद्यवाधितम्, अभीष्मितं सा-ध्यत्वेनष्टम् ॥१४॥

अप्रतीतत्वं समर्थयन्ते-

राङ्कितविपरीतानध्यवासितवस्तूनां साध्यताप्रति-पत्त्यर्थमप्रतीतवचनम् ॥१५॥

एवविधमेव हि साध्यम्: अन्यथा साधनवैफल्यात् ॥१५॥ अनिराकृतत्वं सफल्यन्ति-

प्रत्यक्षादिविरुद्धस्य साध्यलं मा प्रसञ्यता-मित्यनिराकृतग्रहणम् ॥१६॥

प्रत्यसादिविरुद्धस्य धनश्चयादौ शैलादेः ॥१६॥

विकर्पं विहाय विश्वविन् कृतोऽपि प्रासिध्यन्। द्वितीये प्रमाणेन प्रत्यक्षादिना, श्लितिधरकन्धरायास्तदानी सवेदनान्। तृतीये तृमाभ्याम्। निह श्रृयमाणादन्येषां देशकालस्वभावन्यविहतध्वनीनां प्राहक किश्विन् तदानी प्रमाणं प्रवर्तत इति विकर्पादेव तेषां सिद्धिः। ननु नास्ति विकर्पसिद्धो धर्मी, तन्मात्रेण सिद्धेः कस्याप्यसंभवान्। अन्यथाऽहं प्रधामिक्या प्रमाणपर्थेषण-प्रयासः परीक्षकाणामकक्षीकरणीय एव भवेन्। प्रमाणमूलतायां पुनरेतस्य प्रमाणसिद्धप्रकारेणव गतार्थत्वादिति। सोऽयं स्वयं विकर्पसिद्धं धर्मिण-माचक्षाणः परोक्तं प्रत्याचक्षाणश्च नियतमुत्त्वप्रायते। यदि हि विकर्पसिद्धो धर्मी नास्येवः तदा 'नास्ति विकर्पसिद्धो धर्मी, तन्मात्रेण सिद्धेः कस्याप्यसंभवान्' इत्यत्र कथं तमेवावोचधाः ?। परीपनमाद्यमस्येवेति चेन्।

"यदि परोपनम प्रमितिस्तदा कथमयं प्रतिपेथविधिर्भवेन् । अथ तथा न तदापि वतोच्यतां कंथमयं प्रतिपेथविधिर्भवेन्"॥ १ ॥ तस्मान् प्रमाणान् पृथग्भूताद्दपि विकल्पादानि काचिन्याविधा सिद्धि । यामनाश्रयता तार्किकेण न क्षेमणासितु शक्यन इति ॥२२॥

जधुना परार्थानुमानं प्ररूपयन्ति-

पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थमनुमानमुपचारात् ॥ २३॥

पक्षते नुवचनात्मकलं च परार्था नुमानस्य न्युत्यल्यानिक्री तथा प्रोपेक्षणा इनो नम् । अ ति पुत्यल्यानिक्रितिषाद्या इपे प्रमा तु भूमो एक तथा द द्यादि हेनुवचनमात्रास्त्यम् भि तल्लाति । यहार्योन नत्त्रये ग भ काल तथा राज्यल्या समूले मृत्रितम् । इपलक्षित् तु प्रणायम् । मन्त्रमितः तथा प्रदेशया त्राण्या-स्तादिवचनात्मवस्यि तल्लाति । यहार्यानि " सन्त्रमत् मृत्रु प्राप्या त्राप्या एण्यां प्रम्यतः प्रामाण्याऽयोगे स्ति एपचार्यात् प्रम्या । स्त्रोप्यान्यः । चार्ये पार्यात्मवस्या । प्रतिपार्याना हि चार्याण्याना । स्वर्णान्यस्य । नहस्यामिति ॥ ६३ ॥ संप्रति व्याप्तिपुरस्सरं पक्षधर्मतोपसंहारं तत्पूर्विकां वा व्याप्तिमा-चक्षाणान् भिक्षन् पक्षप्रयोगमङ्गीकारयितुमाहु:--

साध्यस्य प्रतिनियतधर्मिसंबन्धिताप्रासिद्धये हेतोरुप-संहारवचनवत् पक्षप्रयोगोऽप्यवश्यमाश्रयितव्यः ॥२४॥

यथा यत्र धूमस्तत्र धूमध्वज इति हेतोः सामान्येनाधारप्रतिपत्ता-विष पर्वतादिविशिष्टधर्मिधर्मताधिगतये धूमश्चात्रेत्येवंरूपमुपसंहारवच-नमवद्यमाश्रीयते सोगतैः 1-तथा साध्यधर्मस्य नियतधर्मिधर्मतासिद्धये पक्षप्रयोगोऽप्यवद्यमाश्रयितव्य इति ॥२४॥

असुमेवार्थं सोपालम्मं समर्थयन्ते-

त्रिविधं साधनमभिधायैव तत्समर्थनं विद्धानः कः

'खलु न पक्षप्रयोगमङ्गीकुरुते ॥२५॥

त्रिविधं कार्यस्वभावानुपलम्भभेदात्। तस्य साधनस्य समर्थनमासि-द्धतादिन्युदासेन स्वसाध्यसाधनसामर्थ्योपदर्शनम् । नहि असमार्थितो हेतुः साध्यसिद्धयङ्गम् । अतिप्रसङ्गात् । ततः पक्षप्रयोगमनङ्गीकुर्वता तत्समर्थनरूपं हेतुमनभिधायैव तृत्समर्थनं विधेयम् ।

"हन्त हेतुरिह जरूपते न चेत्, अस्तु कुत्रं स समर्थनाविधिः। तर्हि पक्ष इह जरूपते न चेत्, अस्तु कुत्र स समर्थनाविधिः॥१॥ प्राप्यते ननु विवादतः स्फुटं पक्ष एप किमतस्तदाख्यया। तर्हि हेतुरिप रुभ्यते ततोऽनुक्त एव तद्सौ समर्थ्यताम्॥२॥ मन्दमतिप्रतिपात्तिनिमित्तं सौगत! हेतुमथाभिद्धीयाः। मन्दमतिप्रतिपत्तिनिमित्तं तर्हिन किं परिजल्पिस पक्षम्"॥३॥२५॥

अथ प्रत्यक्षस्यापि पारार्थ्यं समर्थयन्ते-

प्रसक्षपरिन्छिन्नार्थामिघायि वचनं परार्थे प्रसक्षं,

परप्रसक्षेहेतुलात् ॥ २६॥

यथाऽनुमानप्रतीतोऽर्थः परस्मै प्रतिपाद्यमानो वचनरूपापन्नः परार्थ-

मनुमानमुच्यते, तथा प्रसक्षप्रतीतोऽपि तथैव परार्थे प्रसक्षमित्युच्यनाम् । परप्रसायनस्योभयत्राप्यविशिष्टत्वादिति ॥ २६ ॥

एतदुहिखन्ति-

यथा पश्य पुरः रफुरिकरणमणिखण्डमण्डिताभरणभा-

रिणीं जिनपातिप्रातिमाम् ॥ २७ ॥

च्यक्तमदः । एवं सारणादेरिप यथासम्भवं पारार्थ्यं प्रतिपत्तव्यम् । तथा च वदन्ति-

"स्ररत्यदो दागरियभेवन् भवानमुं वनान्ताद्विनताऽपहारिणम्। पर्योधिमावद्धचलज्ञलाविल विलड्ष्य लड्कां निकषा हानिष्यति"॥१॥ ("परिभावय स एवाऽयं मुनिः पूर्वे नमस्कृतः " इत्यादि ॥२७॥ प्रासङ्गिकमाभिधाय पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थमनुनानिमिति प्रागुक्तं

समर्थयन्ते— सेटिया-जैन-प्रंपालय, नीकानर पक्षहेतुवचनलक्षणमवयवद्धयमेव परप्रतिपत्तरङ्गं न दृष्टान्तादिवचनम् ॥ २८ ॥

आदिशब्देनोपनयनिगमनादिशहः। एवं च यद् व्याप्युपेतं पक्षधमेतो-पसंहारस्यं साँगतं , पश्चहेतुदृष्टान्तस्वरूपं भादृशाभाकरकापिळं . पश्चहेतु-दृष्टान्तोपनयनिगमनलक्षणं नैयायिकवैशेषिकाभ्यामनुमानमाम्नायि; तद्पालम् । व्युष्पन्नमतीन् प्रति पश्चहेतुवचमोरेवोपयोगान् ॥२८॥

पक्षप्रयोगं प्रतिष्टाप्य हेतुप्रयोगप्रकारं दर्शयन्ति—

हेतुप्रयोगस्तथोपपत्त्यन्यथानुपपत्तिभ्यां द्विप्रकारः ॥२९॥ तथेव साध्यसंभवप्रकारेणवोपपत्तिस्योपपत्ति । अन्यया साध्या-भावप्रकारेणानुपपत्तिरेवान्ययानुपपत्ति ॥२९॥

अम् एव स्वरूपतो निरूपयान्त-

ससेव साध्ये हेतोरुपपचिस्तथोपपचिः असति साध्ये

हेतोरनुपपत्तिरेवान्यथानुपपत्तिः ॥३ ०॥

निगद्ब्यार्यानम् ॥६०॥

प्रयोगतोऽपि प्रकटयन्ति-

यथा कृशानुमानयं पाकप्रदेशः सत्येव कृशानुमत्त्वे धूमवत्त्वस्योपपत्तेः, असत्यनुपपत्तेर्वा ॥३१॥

एतद्पि तथैव ॥३१॥

अमुयोः प्रयोगी नियमयन्ति-

अनयोरन्यतरप्रयोगेणैव साध्यप्रतिपत्तौ द्वितीय-

प्रयोगस्यैकत्रानुपयोगः ॥३२॥

अयमर्थः-प्रयोगयुग्मेऽपि वाक्यविन्यास एव विशिष्यते नार्थः । स चान्यतरप्रयोगेणैव प्रकटीवभूवेति किमपरप्रयोगेण ? इति ॥३२॥

अथ यदुक्तं "न दृष्टान्तादिवचनं परप्रतिपत्तेरद्गम्" इति। तत्र दृष्टा-न्तवचनं तावन्निराचिकीर्पवस्तद्धि किं परप्रतिपत्त्यर्थे परेरद्गीकियते ?, किवा हेतोरन्यथानुपपत्तिनिर्णातये?, यद्वाऽविनाभावस्मृतये ?, इति विक-ल्पेषु प्रथमं विकल्पं तावदूपयान्ति—

न दृष्टान्तवचनं परप्रतिपत्तये प्रभवति, तस्यां पक्षहेतु-वचनयोरेव व्यापारोपलन्धेः ॥३३॥

प्रतिपन्नाऽविस्मृतसंवन्धस्य हि प्रमातुरिग्नमानयं देशो धूमवत्त्वा-न्यथानुपपत्तेरित्येतावतेव भवत्येव साध्यप्रतीतिरिति ॥३३॥ द्वितीयं विकल्पं परास्यन्ति–

नच हेतोरन्यथानुपपत्तिनिणीतये, यथोक्ततर्कप्रमा-णादेव तदुपपत्तेः ॥३४॥

दृष्टान्तवचनं प्रभवतीति योगः ॥३४॥ अत्रैवोपपत्त्यन्तरमुपवर्णयन्ति–

नियतैकाविशेपस्वभावे च दृष्टान्ते साकल्येन व्याप्तेर-योगतो विप्रतिपत्तौ तदन्तरापेक्षायामनवारिथतेर्द्ध-

निवारः समवतारः ॥ ३५ ॥

प्रतिनियतव्यक्तो हि व्याप्तिनिश्चयः कर्तुमशक्यः। ततो व्यक्सन्तरेषु च्याप्सर्थे पुनर्देष्टान्तान्तरं मृग्यम् । तस्यापि व्यक्तिरूपत्वेनापरदृष्टा-न्तापेक्षायामनवस्था स्यात् ॥ ३५ ॥

वृतीयविकल्पं पराकुर्वन्ति-

नाप्यविनाभावस्मृतये, प्रतिपन्नप्रतिबन्धस्य व्युत्पन्न-मतेः पक्षहेतुप्रदर्शनेनैव तत्प्रसिद्धेः ॥३६॥

दृष्टान्तवचनं प्रभवतीति योगः ॥३६॥

अमुमेवार्थ समर्थयन्ते-

अन्तर्वाप्या हेतोः साध्यप्रयायने शक्तावशक्तौ च बहिन्यांतेरुद्धावनं व्यर्थम् ॥३७॥

अयमर्थ.-"अन्तर्व्याप्ते साध्यसंसिद्धिशक्तौ वाह्यव्याप्तेर्वर्णनं वन्ध्यमेव। अन्तर्ज्याप्ते साध्यसंसिद्धशक्तौ वाह्यन्याप्तेर्वर्णनं वन्ध्यमेव" ॥१॥ 🍴 मत्पुत्रोऽय वहिर्वक्ति, एवंस्पस्तरान्यथानुपपत्ते , इसत्र वहिर्व्याप्स-भावेऽपि गमकत्वस्य, स श्यामः तत्युत्रत्वात्, इतरतत्युत्रवत्; इसन तु तद्भावेऽप्यगमकत्वस्योपलब्धेरिति ॥ ३७ ॥

अर्थतयोः खरूपमाहु:-

पक्षीकृत एव विषये साधनस्य साध्येन व्याप्तिरन्तर्ज्या-तिरन्यत्र तु वहिर्व्याप्तिः ॥३८॥ यथाऽनेकान्तात्मकं वस्तु सत्त्वस्य तथैवोपपत्तिरिति, अग्निमानयं देशो धूनवत्त्वात् य एवं स एवं यथा पाकस्थानमिति च ॥३९॥

्रपनयनिगमनयोरिप परप्रतिपत्तौ सामध्ये कर्द्धयन्ते-नोपनः चिगमनयोरिप परप्रतिपत्तौ सामर्थ्य पक्षहे-तुप्रयोगादेव तस्याः सङ्गावात् ॥४०॥

न केवलं दृष्टान्तम्येत्यपेर्थः ॥ ४० ॥

एतदेवाहु:-

समर्थनमेव परं परप्रतिपत्त्यङ्गमास्तां तद्नतरेण दृष्टान्तादिप्रयोगेऽपि तद्संभवात् ॥४१॥

प्रयुज्यापि हि दृष्टान्तादिकम्, समर्थनं हेतोरवद्यं वक्तव्यम्। इत-रथा साध्यसिद्ध्यसंभवादिति तदेवाभिधीयताम्, कि दृष्टान्तादिवचने-न ? इति ॥४१॥

<u>न्युत्पन्नानाश्रित्र परार्थानुमानमभिधाय मन्दमतीनुहिर्यूय तत् प्रपश्चयन्ति-</u>

मन्दमतींस्तु व्युत्पाद्यितुं दृष्टान्तोपनयनिगम-नान्यपि प्रयोज्यानि ॥ ४२ ॥

अपिशन्दात्पक्षहेत्, पक्षादिशुद्धयश्च पश्च माह्याः । तत उत्कृष्टं दशा-ऽवयवं परार्थानुमानमित्युक्तं भवति । मध्यमं तु नवावयवादारभ्य यावत् स्यवयवम् । जघन्यं पुनः साधनमात्रोपन्यासस्वरूपम् । प्रतिपाद्यानां मन्दन्युत्पन्नातिन्युत्पन्नत्वात् ।

तदुक्तम्-

"अन्यथाऽनुपपत्त्येकलक्षणं लिज्ञमिष्यते । प्रयोगपरिपाटी तु प्रतिपाद्यानुसारतः"॥१॥ इति ॥४२॥ अय दृष्टान्तं प्रकटयन्ति-

प्रतिबन्धप्रतिपत्तेरास्पदं दृष्टान्तः ॥ ४३ ॥

प्रतिवन्धा व्याप्तिरविनाभावः । तत्मारणशानं महानसादि दृष्टा-

भद्ताऽमृत दर्शयन्ति-

म द्रधा, साधर्म्यतो वैधर्म्यत्य ॥ ४४ ॥ समाने। घर्मी यम्याऽमी सघर्मी । विसहतो धर्मी यम्याऽमी विध-मी, नयोमीव. साधर्मी वैधर्मी च, नत. ॥ ४४ ॥ आद्यं प्रकारमाहु:-

यत्र साधनधर्मसत्तायामवर्यं साध्यधर्मसत्ता

प्रकारयते, स साधर्म्यदृष्टान्तः ॥४५॥

यथा यत्र यत्र घूमस्तत्र तत्र विह्नयेथा महानसः ॥१६॥

द्वितीयभेदं दर्शयन्ति-

यत्र तु साध्याभावे साधनस्यावस्यमभावः

प्रदर्श्यते, स वैधर्म्यदृष्टान्तः ॥४७॥ यथाऽग्न्यभावे न भवलेव धूमो, यथा जलाराये ॥४८॥

उपनयं वर्णयन्ति-

हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणसुपनयः ॥१९॥ यथा धूमश्रात्र प्रदेशे ॥५०॥

निगमनं लक्षयन्ति-

साध्यधर्मस्य पुनिनगमनम् ॥५१॥ साध्यधर्मिण्युपसंहरणमिति योगः ॥५१॥

यथा तसादिमस्त्र ॥५२॥

पक्षवचनादीनां पूर्वाचार्यप्रवर्तितां संज्ञां कथयन्ति-

एते पक्षप्रयोगादयः पञ्चाप्यवयवसंज्ञ्या कीर्त्यन्ते ॥५३॥

अपिशव्दान् तच्छुद्धीनामप्यवयवसंज्ञा विद्येया ॥५३॥ प्रामुक्तमेव हेतुं प्रकारतो दर्शयन्ति-

उक्तलक्षणो हेतुर्दिप्रकारः, उपलब्ध्यनुपलब्धिभ्यां

भिद्यमानलात् ॥५४॥

अथैतयोः साध्यमाहु.-

उपलिधिविधिनिषेधयोः सिद्धिनिवन्धन्मनुपलिधिश्च ॥५५॥ यथा चैतदेवं तथा वस्यते ॥५५॥ विधिमाभिदधति-

विधिः सदंशः ॥५६॥

सद्सदंशात्मनो वस्तुनो योऽयं सदंशो भावरूपः, स विधिरित्र-भिधीयते ॥५६॥

प्रतिपेधं प्रकटयन्ति-

प्रतिपेघोऽसद्शः ॥५७॥

ताद्द्रशस्त्रेव वस्तुनो योऽयमसद्शोऽभावस्त्रभावः, स प्रतिपेछ इति गीयते ॥५७॥

अस्वैव प्रकारानाहु:-

स चतुर्द्धा प्रागभावः प्रध्वंसाभाव इतरेतराभावो-

ऽत्यन्ताभावश्च ॥५८॥

प्राक् पूर्व वस्तृत्पत्तेरभावः, प्रध्वंसख्वासावभावख्व, इतरस्रेतरस्मिन्न-भावः, अत्यन्तं सर्वदाऽभावः । विधिप्रकारास्तु प्राक्तनेनेविरे । अतः सूत्रक्रद्भिरिप नाभिद्धिरे ॥ ५८ ॥

तत्र प्रागभावमाविभीवयन्ति—

यनिवृत्तावेव कार्यस्य समुत्पत्तिः सोऽस्य प्रागभावः ॥५९॥

यस्य पदार्थस्य निष्टत्तावेत्र सत्याम्, न पुनर्रानेष्टत्ताविषः, आतित्र्यानिष्ठप्रसक्तेः । अन्धकारस्यापि निष्टत्तौ किच्छानोत्पत्तिदर्शनाद्न्यकारस्यापि ज्ञानप्रागभावत्वप्रसङ्गान् । नचवमपि रूपज्ञानं तित्रिष्टत्तावेवोत्पचत इति तत्प्रति तस्य तत्त्वप्रसक्तिरिति वाच्यम् । अतीन्द्रियदार्शिनि नक्तंन्चरादेशे च तद्भावेऽपि तद्भावात् । स इति पदार्थः, अस्थेति कार्यस्य ॥५९॥

अत्रोदाहरान्त-

यथा मृत्पिण्डनिवृत्तावेव समुत्पद्यमानस्य घटस्य

मृत्पिण्डः ॥ ६० ॥

प्रध्वंसाभावं प्राहु:-

चदुत्पत्तौ कार्यस्यावस्यं विपत्तिः सोऽस्य प्रध्वंसाभावः॥६१॥

यस्य पदार्थस्योत्पत्तौ सत्यां प्रागुत्पन्नकार्यस्यावद्य नियमेन, अन्यथा-तिप्रसङ्गाद् विपत्तिविघटनम्, सोऽस्य कार्यस्य प्रध्वंसाभावोऽभिधी-यते ॥ ६१ ॥

उदाहरान्त-

यथा कपालकदम्बकोत्पत्तौ नियमतो विपद्यमानस्य कलशस्य कपालकदम्बकम् ॥ ६२ ॥ इतरेतराभावं वर्णयन्ति—

स्वरूपान्तरात् स्वरूपव्यावृत्तिरितरेतराभावः ॥ ६३ ॥

स्वभावान्तरात्र पुनः स्वस्वरूपादेव तस्याभावप्रसक्ते , स्वरूपव्या-वृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरेतराभावोऽन्यापोहनामा निगद्यते ॥६३॥ उदाहरणमाहु.—

यथा स्तम्भस्वभावात् कुम्भस्वभावव्यावृत्तिः ॥ ६४ ॥ अयन्ताभावमुपीद्गन्ति-

कालत्रयाऽपेक्षिणी हि तादात्म्यपरिणामनिवृत्तिरत्यन्ता-भावः ॥ ६५ ॥

अतीताऽनागतवर्त्तमानरूपकालत्रयेऽपि याऽसौ तादात्स्यपरिणाम-निवृत्तिरेकत्वपरिणतिव्यावृत्तिः, सोऽत्यन्ताभावोऽभिधीयते ॥ ६५ ॥ निवृश्चियन्ति-

यथा चेतनाऽचेतनयोः ॥ ६६ ॥

न खलु चेतनमात्मतत्त्वमचेतनपुरलात्मकतामचवरून् कर्याति, करुविष्यति वा । तचेतन्यविरोधान् । नाष्यचेतनं पुरलतत्त्वं चेतनस्व-रूपताम् । अचेतनत्वविरोधान् ॥ ६६ ॥

अयोपलव्धि प्रकारतो दर्शयन्ति-

उपलन्धेरपि हैविध्यमीवरुद्धोपलन्धिविरुद्धोपलन्धिक्षाहिणा

न केवलमुपलञ्च्यनुपलन्धिभ्यां भिश्रमानतेन हेतेर्द्वेतिष्यिभ्याः । अविरुद्धो विरुद्धश्चात्र साध्येन साद्धे द्रष्टन्यः । ततसासीप विधिति ॥ ६७॥

आणासा भेदानाहु:-

तत्राविरुद्धोपलन्धिविधिसिद्धौ पोढा ॥ ६८॥

साध्येनाविरुद्धानां व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचर-

सहचराणामुपलन्धिः ॥ ६९ ॥

नती ज्याप्पाडिकित्रोपलिन , कार्याडिकित्रोपलिम , कारणाडी करोपणिम , प्रीत्राविकत्रोपलिम , उत्तरचरात्रिक्दोपलिम , मह् चरात्रिक रोपणि पिनित पत् प्रकारा भानित । अन हि साध्यं अवस्य परिणानि नाहि तस्याङिकत्रं व्याप्यादि प्रयत्नानस्तरेपकताहि पर्याप्यान नहुन्छ परिति । अन निभुभाषते—विधिराद्रो स्वभावकार्ये पर्याप्य स्थापि । अस्य निभुभाषते—विधिराद्रो स्वभावकार्ये स्थापि । स्थाप्य स्थापि । स्थाप्य स्थापि । प्राप्य सर्थनात्रे पर्याप्य प्राप्य स्थापि । स्थाप्य स्थापित । स्थापित । स्थाप्य स्थापित । स्

Arte & Right

त्यति । याषात्या यमानावाद्यादिक्रळम्मा देवमामम् यनुः १०४६ म् याष्ट्रप्रधितिमानाम-यमानेमीनमतमेव निर्माण - १०८९ तथा यत्र अवेतम्बीतस्य ळन्यपम्कारणमा-

कर्य व ॥ क्वा

्रात्ति । स्वायक्षां क्षांचा । श्राद्यां क्षांचारक सामाण्य प्रत्ये स्थायक या त्राक्षित्र स्थायक । स्थायक स्थापन स्थायक स्थायक स्थायक ।

the state of the fight of the notes with

कुर्वक्षेत्र विज्ञातीयं रसलक्षणं कार्यं करोतीति प्राक्तनरूपक्षणात्सजातीयोरपाद्यरूपक्षणान्तरानुमानं मन्यमानेः सौगतैरनुमतमेव किश्चित्कारणं
हेतुः,यस्मिन् सामध्यीप्रतिवन्घ ,कारणान्तरसाकस्यं च निश्चेतुं शक्यते।
सथ नैतत् कारणात् कार्यानुमानम् ,किन्तु स्वभावानुमानम्दः । ईदृशरूपान्तरोत्पादसम्येमिदं रूपमीदृशरसजनकत्वादित्येवं तत्स्वभावभूतस्यैव
त्व्वनतसामध्येस्यानुमानादिति चेत् । नन्वेतद्पि प्रतिवन्धाभावकारणान्तरसाकस्यनिर्णयमन्तरेण नोपपद्यत एव । तिन्नश्चये तु यदि कारणादेव
तस्मात् कार्यमनुमास्यते, तदा किं नाम दुश्चरित चेतस्वी विचारयेत्? ।
एवमस्यत्रच्छाया छत्रादित्यादीन्यव्यभिचारनिश्चयादनुमानान्येवेत्युक्तं
भवि ॥७०॥

अथ पूर्वचरोत्तरचरयोः स्वभावकार्यकारणहेलनन्तर्भावाद्गेदान्तर-तं समर्थयन्ते-

पूर्वचरोत्तरचरयोर्ने स्वभावकार्यकारणभावा तयोः कालन्यवहितावनुपलम्भात् ॥७१॥

साध्यसाधनयोस्तादात्म्ये सित स्वभावहेती, तदुत्पत्तौ तु कार्ये कारणे वाऽन्तर्भावो विभाव्येत। न चैते स्तः। तादात्म्यं हि समसमयस्य प्रयहान्तर्नायकत्वपरिणामित्वादेरुपपन्नम्। तदुत्पत्तिख्चान्योऽन्यमव्यवहितस्यैव धूमधूमध्वजादे समधिगता। न तु व्यवहितकालस्य। अतिप्रसक्तेः॥७१॥ नतु कालव्यवधानेऽपि कार्यकारणभावो भवत्येव, जाप्रद्वोधप्रवोधयोभै-रणारिष्ट्योख्च तथा द्रीनादिति प्रतिजानानं प्रज्ञाकरंप्रतिक्षिपन्ति-

न चातिकान्तानागतयोजीयदशासंवेदनमरणयोः प्रवोधो-रपातौ प्रति कारणलं, व्यवहितत्वेन निर्व्यापारलात्॥७२॥

अयमर्थः । जायद्शासंवेदनमतीतम्, सुप्तावस्योत्तरकालभाविज्ञानं वर्तमानं प्रतिः; मरणं चानागतं ध्रुवावीक्षणादिकमरिष्टं साम्प्रतिकं प्रति व्यवहितत्वेन व्यापारपराङ्मुखम्, इति कथं तत्तत्र कारणत्वमवत्रम्वेत? । निर्व्यापारस्यापि तत्कल्पने सर्व सर्वस्य कारणं स्यान्॥७२॥ हरमेर भारतिन-

स्वव्यापारापेक्षिणी हि कार्षे प्रति पदार्थस्य कारणत्वयः

वस्था, कुलालस्थेव कलसं प्रति ॥७३॥

अन्वप्रणानिकाननेयो हि सर्वन कार्यकारणभावः।तौ न कार्यस्य कारणप्रापारसप्रपेतावेव मुक्ति । कुम्मस्येव कुम्मकारणापारसप्य पेक्षाविति ॥७३॥

नतु नातिकान्ताऽनामनपोर्च्यवित्ततेऽपि य्यापारः कथं न स्या विद्यारेकामधरमन्ति—

न च व्यवहितयोस्तयोर्व्यापारपरिकल्पनं न्याय्यमति॰

प्रसक्तेः ॥७॥

तयोरतिकान्तानागतयोजीमहशासंत्रेवनमरणयोः ॥७४॥ श्रतिप्रसक्तितेव भागयन्ति-

परम्पराव्यवहितानां परेपामपि तत्कल्पनस्य निवारियतु-

मशक्यत्वात्॥ ७५॥

परेपामिप रावणशद्ध चक्रवस्यादीनाम्। तत्कल्पनस्य व्यापारकल्पनस्य। स्थान्वयव्यतिरेकसमिथगम्यः कार्यकारणभावः। ततो व्यवधानाविशेपेऽपि यस्यैव कार्यमन्वयव्यतिरेकावनुकरोति, तदेव तत्कारणम्। अन्यथाऽव्यवधानाविशेपेऽपि किं न काष्ठकृञानुवत्तत्र स्थित एव शर्कराकणिनकरोऽपि धूमकारणं स्यात् १ ततो नातिप्रसङ्ग इति चेत्। नन्वन्वयस्तद्भावे भावः,
स चात्र तावन् नास्थेव। जाप्रदृशासंवेदनमरणयोरभाव एव सर्वदा तत्कायोत्पादात्। अथ स्वकाले सतोरेव तयोस्तत्कार्योत्पत्तेरन्वयः कथं न स्यादिति चेत्, तर्हीदशोऽयं रावणादिभिरप्यस्यास्थेव। सत्यम्, अस्थेव व्यतिरेकस्तु रिक्त इति चेत्। ननु कोऽयं व्यतिरेको नाम १ तद्भावेऽभाव इति
चेत्, स वर्हि जाप्यद्शासंवेदनादेः कथं स्यात्। तद्भाव एव सर्वदा प्रवोधादेभीवात्। स्वकाले त्भावस्तस्य नास्थेवेति कथं व्यतिरेकः सिद्धिमधिवसेत् १ इति न व्यवहितयोः कार्यकारणभावः संभवति ॥ ७५ ॥

सहचरहेतोरिप समावकार्यकारणेषु नान्तर्भाव इति दर्शयन्ति-सहचारिणोः परस्परस्वरूपपरित्यागेन तादात्स्यानुपपत्तेः, सहोत्पादेन तदुत्पत्तिविपत्तेश्च, सहचरहेतोरिप प्रोक्तेषु नानुप्रवेशः॥ ७६॥

यदि हि सहसंचरणशील्योर्वस्तुनोस्तादात्म्यं स्यात्, तदा परस्पर-परिहारेण स्वरूपोपलम्भो न भवेत् । अद्य तदुत्पित्तः, तदा पौर्वापर्य-णोत्पादप्रसङ्गात् सहोत्पादो न स्यात् । न चैवम् । ततो नास्य प्रोक्तेषु स्वभावकार्यकारणेष्वन्तर्भावः ॥ ७६ ॥

इदानीं मन्द्रमतिन्युत्पत्तिनिमित्तं साधर्म्यवैधर्म्योभ्यां पश्चावयवां न्याप्याविरुद्धोपलन्धिमुदाहरन्ति-

ध्वनिः परिणतिमान् प्रयहानन्तरीयकत्वात्, यः प्रयहान्नत्तरीयकः स परिणतिमान्, यथा स्तम्मो, यो वान परि. णतिमान् सन प्रयहानन्तरीयको, यथा वान्ध्येयः; प्रयन्हानन्तरीयको, यथा वान्ध्येयः; प्रयन्हानन्तरीयकश्च ध्वनिः, तस्मात्परिणतिमानिति व्याप्यस्य साध्येनाऽविरुद्धस्योपल्लिधः साधम्येण वैधम्येणच ॥७७॥

अत्र ध्वनिः परिणितमानिति साध्यधमीविशिष्टघर्म्योभिधानरूपा श्रतिहा । श्रयत्नानन्तरीयकत्वादिति हेतुः । यः श्रयत्नानन्तरीयक इत्यादी तु न्याप्तिप्रदर्शनपूर्वी साधर्म्यवधर्म्याभ्यां स्तर्मवान्ध्येयरूपौ दृष्टान्तौ । श्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिरित्युपनयः। तस्मात्परिणितमानिति निगमनम् । यद्यपि न्याप्यत्वं कार्यादिहेन्नामप्यस्ति, साध्येन न्याप्यत्वान् । तथापि तशेद्द विवक्षितम् । किन्तु साध्येन तदास्मीभृतस्याकार्यादिरूपस्य प्रयत्ना-नन्तरीयकत्वादेः स्वरूपनित्यदोषः ॥ ७७॥

अय कार्योऽविरुद्धोपरुब्ध्यादीनुदाह्रनित-

अस्त्रत्र गिरिनिकुझे धनझयो धूमसमुपलम्भादिति कार्यस्य ॥ ७८ ॥ साध्येनाऽविरुद्धस्थोपलव्धिरिति पूर्वसूत्रादिहोत्तरत्र चानुवर्तनी-यम् ॥ ७८ ॥

भविष्यति वर्षे तथाविधवारिवाहविलोकनादिति

कारणस्य ॥ ७९ ॥

राथाविधेति सातिश्योत्रतत्वाद्धिमोपितत्वं गृहाते ॥७९॥

उदेष्यति मुह्त्तीन्ते तिष्यतारकार् पुनर्वसृद्यदर्श-बादिति पूर्वचरस्य ॥ ८० ॥

विष्यतारकेति पुष्यनक्षत्रम् ॥८०॥

उद्गुर्मेह्र्त्तीत्पूर्वं पूर्वफल्गुन्य उत्तरफल्गुनीनामुद्ग-मोपलन्धेरित्युत्तरचरस्य ॥ ८१ ॥

अस्तीह सहकारफले रूपविशेषः समास्त्राद्यमानर-सविशेषादिति सहचरस्य ॥ ८२ ॥

इयं च साक्षात् पोढाऽविरुद्धोपलिधरुक्ता । परम्परया पुनः संभव-न्तीयमञ्जेवान्तर्भावनीया । तद्यथा, कार्यकार्याऽविरुद्धोपलिधः कार्यावि-रुद्धोपलच्धौ । अभूद्ज कोशः कलशोपलम्भात् इति । कोशस्य हि कार्य कुश्रूल्रसस्य चाविरुद्धं कार्यं कुम्भ इत्येवमन्या अप्येज्ञवान्तर्भोव-नीयाः ॥८२॥

अधुना विरुद्धोपलव्धिभेदानाहु:-

विरुद्धोपलिब्धरतु प्रतिषेधप्रतिपत्तौ सप्तप्रकारा ॥८३॥

प्रथमप्रकारं प्राक् प्रकाशयन्ति-

तत्राद्या स्वभावविरुद्धोपलन्धः ॥८४॥

प्रतिपेध्यस्यार्थस्य यः स्वभावः स्वरूपम् , तेन सह यत् साक्षाद्र विरुद्धम् , तस्योपलव्धिः स्वभावविरुद्धोपलव्धः ॥ ८४ ॥ एतामुदाहरन्ति-यथा नारत्येव सर्वथैकान्तोऽनेकान्तस्योपलम्भात् ॥८५॥

स्पष्टों हि सर्वयेकान्तानेकान्तयोः साक्षाद्विरोधो मावाऽभावयोरिव।
नन्वयमनुपलिधहेतुरेव युक्तः "यावान् कश्चित् प्रतिषेधः स सर्वोऽनुपरुद्धः" इति वचनादिति चेत्। तन्मलीमसम्। उपलम्भाभावत्यात्र हेतुलेनानुपन्यासात्। अय विरुद्धयोः सर्वयेकान्तानेकान्तयोविहिशीतस्पर्शयोरिव प्रथमं विरोधः खभावानुपल्य्या प्रतिपत्र इत्यनुपलिधमूलसात्त्वभावविरुद्धोपल्य्येरनुपलिधस्पत्वं युक्तमेविति चेत्, तार्हं साध्यधमिणि भूषरादौ, साधने च धूमादावध्यक्षीकृते सतीदमध्यनुमानं प्रववैत इति प्रत्यक्षमूल्लादिव्सपि प्रत्यक्षं किं न स्वात् १ इति ॥८५॥

विरुद्धोपल्ब्येराद्यप्रकारं प्रदृश्ये शेपानाल्यान्ति-

प्रतिषेष्यविरुद्धन्याप्तादीनामुपलन्धयः षट् ॥८६॥

प्रतिपेष्येनार्थेन सह ये साक्षाद्विरुद्धाः ये व्याप्ताद्यो व्याप्य-कार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचराः त्यासुपलग्धयः पड् भवन्ति । विरुद्ध-व्याप्तापलिष्यः. विरुद्धकार्योपलिष्यः, विरुद्धकारणोपलिष्यः. विरु-द्वपूर्वचरोपलिष्यः, विरुद्धोत्तरचरोपलिष्यः, विरुद्धसहचरोपलिष्य-श्चेति ॥८६॥

क्रमेणासामुदाहरणान्याहु:-

विरुद्धन्याप्तोपलिन्धर्यथा नास्त्यस्य पुंसस्तत्त्वेषु निश्रयस्तत्र सन्देहात् ॥८७॥

अत्र जीवादितस्वगोचरो निश्चयः प्रतिपेध्यः, तद्दिरद्वश्चानिश्चयः, तेन व्याप्तस्य सन्देहस्योपलव्धिः ॥८७॥

विरुद्धकायोंपलन्धर्यथा न विद्यतेऽस्य क्रोधाद्यप-शान्तिर्वदनविकारादेः॥८८॥

बदनविकारस्तामतादिः, आदिशब्दाव्धरस्य रणाविपरिष्रहः । अत्र

च प्रतिषेध्यः क्रोधाञ्जपशमः, तद्विरुद्धस्तद्तुपशमः, तत्कार्यसः वद्नवि-कारादेरुपलिधः ॥८८॥

विरुद्धकारणोपलन्धिर्यथा नास्य महर्षेरसत्यं वचः समस्ति

रागद्देषकालुष्याऽकलङ्कितज्ञानसंपन्नत्वात् ॥८९॥

प्रतिपेध्येन हासत्येन सह विरुद्धं सत्यम्, तस्य कारणं रागद्वेपका-छुप्याकलद्भितज्ञानम्। तत् कुतिश्चत्सूकाभिधानादेः सिद्धात् सत्यं साध-थति। तच सिद्धादसत्यं प्रतिपेधति ॥८९॥

विरुद्धपूर्वचरोपलिधर्यथा नोद्गमिष्यति मुहूर्चान्ते पुष्यतारा रोहिण्युद्गमात् ॥९०॥

प्रतिपेध्योऽत्र गुण्यतारोद्गमः, तद्विरुद्धोः मृगशीर्पोदयः, तदनन्तरं पुनर्वसूद्रयस्येव भावात् । तस्पूर्वचरो रोहिण्युद्यस्तस्योपलन्धः ॥९०॥

विरुद्धोत्तरचरोपलिधर्यथा नोदगान्मुहूर्तात्पूर्व मृगशिरः पूर्वफल्गुन्युद्यात् ॥९१॥

प्रतिषेध्योऽत्र मृगशीर्पोदयः, तद्विरुद्धो मघोदयः, अनन्तरमाद्रौं-द्यादेरेव भावात् । तदुत्तरचरः पूर्वफल्गुन्युद्यस्तस्योपलव्धिः ॥९१॥

विरुद्धसहचरोपलिब्धर्यथा नास्यस्य मिथ्याज्ञानं सम्यग्दर्शनात् ॥९२॥

प्रतिपेध्येन हि मिथ्याज्ञानेन सह विरुद्धं सम्यग्ज्ञानम्, तत्सहचरं सम्यग्द्र्शनम् । तच प्राण्यनुकम्पादेः कुतिश्चत् लिङ्गात्प्रसिद्धात्सहचरं सम्यग्द्यानं साधयति । इयं च सप्तप्रकाराऽपि विरुद्धोपलिधः प्रतिपेध्येनार्थेन साक्षाद्विरोधमाश्रित्योक्ता, परम्परया विरोधाश्रयणेन लनेक-प्रकारा विरुद्धोपलिधः संभवन्त्यऽत्रैवाभियुक्तैरन्तभावनीया । उत्त्रथा कार्यविरुद्धोपलिधव्योपकिरुद्धोपलिधव्योपकिरुद्धोपलिधव्योपकिरुद्धोपलिधव्योपकिरुद्धोपलिधव्योपन नात्र देहिनि

दुःखकःश्णमित्तं सुखोपलम्भादिति । साक्षादत्र सुखदुःखयोर्विरोधः । मतिपेध्यस्वभावेन तु दुःखकारणेन परम्परया। ज्यापकिवरुद्धोपलिध्ययं न सिल्लक्षपेदिः प्रमाणमहानत्वादिति । साक्षादत्र हानत्वाहानत्वयोन् विरोधः। प्रतिपेध्यस्वभावेन तु झानत्वज्याप्येन प्रामाण्येन ज्यविहतः । कारणिवरुद्धोपलिध्ययं नासौ रोमह्षादिविशेषवान् संमीपवर्तिन् पावकिशोपादिति । अत्र पावकः साक्षाद्विरुद्धः शितेन । प्रतिपेध्यस्वभावेन तु रोमह्षादिना शीवकार्येण पारम्पर्येण । ये तु नास्त्रस्य हिमजन्तितरोमह्पादिविशेषो धूमात्, प्रतिपेध्यस्य हि रोमह्पादिविशेषस्य कारणं हिनं तद्विरुद्धोऽप्रिस्तत्कार्ये धूम इस्ताद्यः कारणं विरुद्धेभव्यभेर्दाः । ते यथासंभवं विरुद्धकार्व्योपल्य्ध्यादिष्वन्तर्भावन्त्रीयः ॥९२॥

सम्प्रतन्पलिधं प्रकारतः प्राहु:-

अनुपलन्धेरपि डैरूप्यम्, अविरुद्धानुपलन्धिर्विरुद्धा— नुपलन्धिश्च ॥९३॥

अविरुद्धस्य प्रतिपेध्येनार्थेन सह विरोधमप्राप्तस्यानुपद्धव्यिराविद्य-द्धाऽनुपद्धव्यः । एवं विरुद्धानुपद्धव्यिरापे ॥९३॥ सन्प्रत्यविरुद्धानुपद्धधेनिपेधसिद्धौ प्रकारसङ्ख्यामाल्यान्ति-

तत्राविरुद्धानुपलन्धिः प्रतिपेधाववोधे सप्तप्रकारा ॥९१॥

अमृतेव प्रकारान् प्रकटयन्ति-

प्रतिषेध्येनाविरुद्धानां स्वभावन्यापककार्वकारणपूर्वच— रोचरचरसहचराणामनुपल्छिः ॥९५॥

एवं च स्वभावानुपरुच्धिः, व्यापकानुपरुच्धिः, फार्यानुपरुच्धिः, अकारणानुपरुच्धिः, पूर्वचरानुपरुच्धिः, उत्तरपरानुपरुच्धिः, सहचरानु-परुच्धिक्षेति ॥९५॥

व मेणामूरदाहरन्ति-

स्वभावानुपलिधर्थया नास्त्वत्र भृतले कुम्भ उपलिध-

लक्षणप्राप्तस्य तत्स्वभावस्यानुपलम्भात् ॥९६॥

चपलिधलञ्चणप्राप्तस्येति उपलिधर्ज्ञानम् , तस्य लक्षणानि कारणानि चञ्चरादीनि, तैर्शुपलिधर्लक्यते जन्यत इति यावत् तानि प्राप्तः; जनकः लेनोपलिधकारणान्तर्भावात् स तथा दृश्य इलर्थस्तस्यानुपलम्भात्॥९६॥

व्यापकानुपलिबर्धथा नास्यत्र प्रदेशे पनसः पादपानु-पलब्धेः ॥९७॥

कार्यानुपलिधर्थथा नास्यत्राप्रतिहतशक्तिकं बीजमङ्गु-रानवलोकनात् ॥९८॥

अपनिष्ठतशक्तिकलं हि कार्य प्रलापिताद्धसामध्येलं कथ्यते । तेन

कारणाऽनुपलिधर्यथा न सन्लस्य प्रशमप्रभृतयो भावा-स्तत्त्वार्थश्रद्धानाभावात् ॥९९॥

परामपभ्रायो भागा इति अञ्चसस्येगिनिवात्ताक्रमणस्वित्रपटभणन्तिः क्षित्रपरिणामि (११४)। वस्ता १९ अवं सरयम्बर्कानं तरपाऽभागः कृते। भि देव ११ अवं अणादः पाप क्रमेण सक्ताज्ञात्सिक्षांस्वत्तार्भेण अनकार्यम् वातः परामा (। तामना र समयति ॥९९॥

प्रवित्रानुष्टिकार्यथा नोतर्गामध्यति सुहुनीन्ते सानि-नक्षत्रं वित्रोदगाद्शीनात ॥१००॥

८ रम्बमनुष्ठिथियेथा नादममत पूर्वसद्वपदा गृहः चीलविषु समद्वपदाद्वमालस्मात ॥१०१॥

રા ૧ મા જુલ્લી પર્યમાં સારુપશ્ચ મામ્યમાં તાને મામ્યમું-હાર્યનાસુમહત્વા: ॥१००॥ इयं च सप्तधाऽप्यनुपलिधः साक्षादनुपलम्भद्वारेण, परम्परया पुन-रेषा सम्भवन्त्यत्रैवाऽन्तर्भावनीया । तथाहि । नास्ति एकान्तिन्त्वयं तत्त्वम्, तत्र क्रमाकमानुपलच्धेरिति या कार्यव्यापकानुपलिधः, निरन्व-यतत्त्वकार्यस्यार्थिकियारूपस्य यद्यापकं क्रमाक्रमरूपं तस्यानुपलम्भस-द्वावान्, सा व्यापकानुपलच्धावेव प्रवेशनीया । एवमन्या अपि यथा-सम्भवमास्वेव विशन्ति ॥१०२॥

विरुद्धानुपलव्ध विधिसिद्धौ भेदतो भापन्ते-

विरुद्धानुपलिधस्तु विधिप्रतीतौ पञ्चधा॥१०३॥ तानेव भेदानाहः-

विरुद्धकार्यकारणस्वभावन्यापकसहचरानुपलम्भ-

भेदात्॥ १०४॥

विधेयेनार्थेन विरुद्धानां कार्यकारणस्वभावव्यापकसहचराणामनुप-लम्भा अनुपलव्धयस्तैर्भेदो विशेषस्तस्मात् । ततश्च विरुद्धकार्यानु-पलव्धिः, विरुद्धकारणानुपलव्धिः, विरुद्धस्वभावानुपलव्धिः, विरुद्ध-व्यापकानुपलव्धः, विरुद्धसहचरानुपलव्धिश्चेति॥१०४॥

क्रमेणैतासामुदाहरणान्याहु:-

विरुद्धकायीनुपलन्धियेथाऽत्र शरीरिणि रागातिशयः .

समस्ति, नीरोगन्यापारानुपलन्धेः ॥१०५॥

विधेयस्य हि रोगातिशयस्य विरुद्धमारोग्यम्, तस्य कार्य विशिष्टो न्यापारः.तस्यानुपलन्धिरियम् ॥१०५॥

विरुद्धकारणानुपलन्धिर्यथा विद्यतेऽत्र प्राणिनि कप्टामिष्ट-संयोगाभावात् ॥१०६॥

अत्र विधेयं पष्टम् . तिष्ठकाः सुर्यम् . तस्य बारणं इष्टसयोग . तस्यातुषत्राध्यरेषा ॥ १०६॥

विरुद्धस्वभावानुपलिधर्यथा वस्तुजातमनेकान्तात्म• कमेकान्तस्वभावानुपलम्भात् ॥१०७॥

वस्तुजातमन्तरङ्गो वहिरङ्गश्च विश्ववर्ती पदार्थसार्थः। अन्यते गन्यते निश्चीयत इत्यन्तो धर्मः, न एकोऽनेकः, अनेकश्चासावन्तश्चानेकान्तः। स्थातमा स्वभावो यस्य वस्तुजातस्य तदनेकान्तात्मकं सदसदायनेकवर्नात्सकिमित्यर्थः। अत्र हेतुः एकान्तस्वभावस्य सदसदायन्यतर्थमाववारन् स्वरूपस्यानुपंछन्भादिति । अत्र विषेयेनानेकान्तात्मकत्नेन सह विरुद्धः सदायोकान्तस्वभावः, तस्यानुपछिवरसौ ॥१०॥।

विरुद्धव्यापकानुपलिव्धर्यया अस्त्यत्र च्छाया, औष्ण्या-नुपलव्धेः ॥१०८॥

विधेयया छायया विरुद्धस्तापः, तद्व्यापकर्मौण्ण्यम्, तत्यानुपष्ट विघरियम् ॥१०८॥

विरुद्धसहचरानुपलन्घिर्यया अस्यस्य मिथ्याज्ञानं, सम्यग्दर्शनानुपलन्धेः ॥१०९॥

विषेषेन मिथ्याज्ञानेन विरुद्धं सम्यग्ज्ञानम्, तन्सहचरं सन्यग्-दर्शनम्, तस्यानुपछव्यिरेषा ॥१०९॥

इति प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविराचिनायां रत्नाकरावतारिकारूयलघटीकायां स्मरणपत्यभिज्ञान-तर्कान्नुमानस्वरूपनिर्णयस्त्रतीयः परिच्लेदः ॥

_{व्यर्धम्} ऋथ चतुर्थः परिच्छेदः।

संप्रति परोक्षस्य पञ्चमप्रकारमागमाल्यं वहु वक्तव्यत्वात् परिच्छेदा-न्तरेणोपदिशन्ति-

आप्तवचनादाविभूतमर्थसंवेदनमागमः ॥ १ ॥

आप्तः प्रतिपाद्यिप्यमाणस्वरूपः, तद्वचनाज्ञातमर्थज्ञानमागमः। स्नागम्यन्ते मर्याद्याऽवबुष्यन्तेऽर्था अनेनेसागमः ॥१॥

नतु यद्यर्थसंवेदनमागमः, तर्हि कथमाप्तवचनात्मकोऽसौ सिद्धा-न्तविदां प्रसिद्ध इत्याशङ्कथाऽऽहु.-

उपचारादाप्तवचनं च ॥ २ ॥

प्रतिपाद्यज्ञानस्य द्याप्तवचनं कारणिमिति कारणे कार्योपचारात् तद्-प्यागम इत्युच्यते, अनन्योपायताच्यापनार्थम्। अत्रवं वद्नित काणादाः— श्रव्होऽनुमानम्, ज्याप्तिप्रहणवलेनार्थप्रतिपादकलाद्, धूमवन्, इति । तत्र हेतोरानुत्रे कृटाकृटकार्पापणिनिरूपणप्रवणप्रत्यक्षेण ज्यभिचारः, तथाभूतस्यापि वत्प्रत्यक्षस्यानुमानरूपताऽपायान्। आः! कथं प्रत्यक्षं नाम भूला ज्याप्तिप्रहणपुरस्सरं पदार्थं परिच्छिन्यान् ? उन्मीतितं हि चेहो-चनम्, आतमेव परीक्षकाणां कृटाकृटिववेकेन प्रत्यक्षमिति क ज्याप्ति-प्रहणावसर इति चेन्, एतदेवान्यत्रापि प्रतीहि । तथाहि । समुधारितश्चेद् ध्विः आतमेव जनस्य शब्दार्थसंवेदनमिति क ज्याप्तिप्रहणावकाश इति । एवं तर्हि नालिकेरद्वीपवासिनोऽपि पनसशब्दान् वद्र्यसंवित्तः स्यादिति चेन्, कि नापरीक्षकस्यापि कार्यापणे कृटाकृटिववेकेन प्रत्यक्षोत्यत्तिः ? । अथ यावानेताहशाविशेषसमावालितकलेवरः कार्यापणः तावानशेषः कृटो-ऽकृटो वा निष्टद्वनीयस्वयाः इत्युपदेशसाहायकापेक्षं चक्षरादि तद्विके कौशलंकल्यति, नचापरीक्षकस्यायं प्राव् प्रावित्तेष्ठित चेन्, तर्हि शब्होऽपि पावान् पनसशब्दलावन् पनसार्यवाचक्ष इति संवित्तिसहायः वद्यितः

विरुद्धस्वभावानुपलन्धिर्यथा वस्तुजातमनेकान्तात्म-कमेकान्तस्वभावानुपलम्भात् ॥१०७॥

वस्तुजातमन्तरङ्गो वहिरङ्गश्च विश्ववर्ती पदार्थसार्थः। अम्यते गम्यते निश्चीयत इत्यन्तो धर्मः, न एकोऽनेकः, अनेकश्चासावन्तश्चानेकान्तः। स आत्मा स्वभावो यस्य वस्तुजातस्य तदनेकान्तात्मकं सदसदाद्यनेकधर्मान्त्सक्तिस्यर्थः। अत्र हेतुः एकान्तस्वभावस्य सदसदाद्यन्यतरधर्मावधारणः स्वरूपस्यानुपलम्भादिति । अत्र विधेयेनानेकान्तात्मकलेन सह विरुद्धः सदाद्येकान्तस्वभावः, तस्यानुपलव्धिरस्तो ॥१००॥

विरुद्धव्यापकानुपलिधर्यथा अस्त्यत्र च्छाया, औष्ण्या-नुपलच्धेः ॥१०८॥

विधेयया छायया विरुद्धस्तापः, तद्व्यापकमौष्ण्यम्, तस्यानुपस्र विधरियम् ॥१०८॥

विरुद्धसहचरानुपलिधर्यथा अस्यस्य मिथ्याज्ञानं, सम्यग्दर्शनानुपलन्धेः ॥१०९॥

विधेयेन मिथ्याज्ञानेन विरुद्धं सम्यग्ज्ञानम्, तत्सहचर सम्यग्-दर्शनम्, तस्यानुपलिधरेपा ॥१०९॥

इति प्रमाणनयतत्त्वालोकाळङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचितायां रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकायां स्मरणपत्यभिज्ञान-तर्कानुमानस्वरूपीनर्णयस्तृतीयः परिच्छेदः ॥

अथ चतुर्थः परिच्छेदः। संप्रति परोक्षस पश्चामप्रकारमागमाएयं वहु वक्तज्यत्वात् परिन्हेवा आस्यचनादाविभूतमधेसंवेदनमागमः॥१॥ आप्त. प्रतिपादियण्यमाणस्यरूपः, तहचनाज्ञातमर्थशानमागमः। न्तरेणोपदिशन्ति-आगम्यन्ते मर्यादयाऽवयुध्यन्तेऽर्घो अनेनेत्यागम ॥१॥ नतु यहार्थसवेदनमागम , तर्हि कथमाप्तवचनात्मकोऽसौ सिद्धा-उपचारादासवचनं च ॥ २ ॥ न्तविदां प्रसिद्ध इत्याशङ्ख्याऽऽहु -प्रतिपाद्यज्ञानस्य ह्याप्तवचनं कारणिमिति कारणे कार्योपचारात् तदः त्यागम इत्युच्यते, अन्त्योपायताल्यापनाथम्। अत्रैवं वद्नितं काणादाः प्यागम इत्युर्वयाः ज्यातिम्रहणवलेनाथेम्रतिपादकलादः, धूमवतः, इति । शब्दोऽतुमानम्, ज्यातिमहणवलेनाथेम्रतिपादकलादः, तथामृतस्यापि तत्प्रत्यक्षस्यातुमानरूपताऽपायात्।आः !कथं प्रत्यक्षं नाम भूता व्याप्तिमहणपुरस्तरं पदार्थ परिविद्यन्यात् ? उत्मीवितं हि चेह्नो चनम्, जातमेव परीक्षकाणां कूटाकूटिविवेकेन प्रत्यक्षमिति क ज्यापि प्रहणावसर इति चेत्, एतदेवान्यत्रापि प्रतीहि । तथाहि । समुचारितस्रेद् ध्वित ; जातमेव जनस्य शब्दार्थसंवेदनामिति क न्यापित्रहणावकाश इति। ज्यात कु जाराम्य काराज्य वार्ज्याय वार्ज्य वार्य वार्ज्य वार्य वार्ज्य वार्ज्य वार्य वार्य वार्ज्य वार्ज्य वार्य वार् चत्, कि नापरीक्षकस्वापि कार्पापणे क्टाक्टिविवेकेन प्रसक्षोत्पत्तिः ?। स्थ यावानेताहशाविशेषसमाकाछितक्षेवर. कार्पापण', तावानशेषः कूटो-ज्कूटो वा निष्टद्वनीयस्वयाः इत्युपदेशसाहायकापेशं चक्षुराहि तिहिवेके ्ररूपा रूप पार्टक पार्ट्य प्रमुख्य क्षेत्र होते होते चेत् ,ति शब्दोऽपि कोश्लंकल्यति, नचापरीक्षकस्यायं प्राक् प्रावर्तिष्टेति चेत् ,ति शब्दोऽपि यावान् पनसशब्दस्तावान् पनसार्थवाचक इति सवित्तिसहायः तत्प्रति->

विरुद्धस्वभावानुपलन्धर्यथा वस्तुजातमनेकान्तात्म-कमेकान्तस्वभावानुपलम्भात् ॥१०७॥

वस्तुजातमन्तरङ्गो वहिरङ्गश्च विश्ववर्ती पदार्थसार्थः। अम्यते गम्यते निश्चीयत इत्यन्तो धर्मः, न एकोऽनेकः, अनेकश्चासावन्तश्चानेकान्तः। स आत्मा स्वभावो यस्य वस्तुजातस्य तदनेकान्तात्मकं सद्सदाद्यनेकधर्मान्त्सक्तिस्यर्थः। अत्र हेतुः एकान्तस्वभावस्य सद्सदाद्यन्यतरधर्मावधारण-स्वरूपस्यानुपलम्भादिति । अत्र विधेयेनानेकान्तात्मकलेन सह विरद्धः सदाद्येकान्तस्वभावः, तस्यानुपलच्धिरसी ॥१००॥

विरुद्धव्यापकानुपलिव्धर्यथा अस्त्यत्र च्छाया, औण्या-नुपलच्धेः ॥१०८॥

विधेयया छायया विरुद्धस्तापः, तद्व्यापकमौष्ण्यम्, तस्यातुपरः विधरियम् ॥१०८॥

विरुद्धसहचरानुपलिधर्यथा अस्यस्य मिथ्याज्ञानं, सम्यग्दर्शनानुपलब्धेः ॥१०९॥

विधेयेन मिथ्याज्ञानेन विरुद्धं सम्यग्ज्ञानम्, तत्सहचरं सम्यग्-दर्शनम्, तस्यानुपलव्धिरेपा ॥१०९॥

इति प्रमाणनयतत्त्रालोकाळङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचितायां रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकायां स्परणपत्यभिज्ञान-तर्कान्रुमानस्वरूपनिर्णयस्तृतीयः परिच्छेदः ॥

_{व्यर्हम्} अथ चतुर्थः परिच्छेदः।

संप्रति परोक्षस्य पश्चमप्रकारमागमाख्यं वहु वक्तव्यलात् परिच्छेदा-न्तरेणोपदिशन्ति-

आप्तवचनादाविभीतमधेसंवेदनमागमः॥ १॥

आप्तः प्रतिपाद्यिष्यमाणस्तरूपः, तद्वचनाज्ञातमर्यज्ञानमागमः। सागम्यन्ते मर्याद्याऽबबुध्यन्तेऽर्था अनेनेत्यागमः ॥१॥

नतु यद्यर्थसंवेदनमागमः, तर्हि कयमाप्रवचनात्मकोऽसौ सिद्धा-न्तविदां प्रसिद्ध इत्याशङ्कथाऽऽहु:-

उपचारादाप्तवचनं च ॥ २ ॥ 🏳

प्रतिपाद्यज्ञानस्य ह्याप्रवचनं कारणिमिति कारणे कार्योपचारात् तद्-प्यागम इत्युच्यते, अनन्योपायतास्यापनार्थम्। अत्रवं वदन्ति काणादाः— हाद्दोऽनुमानम्, स्याप्रिप्रहणद्रस्तेनार्थप्रतिपादकत्वाद्, धूमवन्, इति । तत्र हेतोरामुखे कृटाकृटकार्पापणिनस्पणप्रवणप्रदाक्षेण स्याभेचारः, तथाभूतस्यापि वस्रदास्त्रस्त्रानुमानस्पताऽपायान्। आः! कथं प्रदासं नाम भूता स्याप्रतस्त्रापुरस्तरं पदार्थं परिच्छिन्द्यान् ? स्मास्ति के स्याप्रेन पनम्, आतमेव परीक्षकाणां कृटाकृटिववेकेन प्रदास्तिति के स्याप्रि-प्रहणावसर इति चेन् , पतदेवान्यत्रापि प्रतीहि । तथाहि । समुचारितश्चेद् प्वतिः आतमेव जनस्य दाद्यार्थसंवेदनामिति के स्याप्तिप्रहणावकागः इति । एवं तार्हे नालिकेरद्वीपवासिनोऽपि पनसद्यादान् वद्यसंवित्तः स्यादिति चेन्, कि नापरीक्षकस्यापि कार्पापणे स्टाप्ट्टिववेकेन प्रदासोत्पत्तिः ? । स्य पावानेताद्याविद्येपसमाकान्डिवकरेवरः कार्पापणः, तावानदोषः स्टान्टिवके स्वारतं सन्द्रपति, न्यापरीक्षकस्याप प्राक्षाद्यक्षेत्रस्ति चेन्, ताहि सद्दोऽपि पादान् पनसद्यव्यन्तान्त्र पनसर्थवाचक इति संदित्तिस्तानः तद्यति-

यन्यद्वारेण अर्थप्रत्यायकत्वोपपत्तेः । एतच "खाभाविकसामध्र्यसम-याभ्यां-'' इत्यादि सूत्रे निर्णेष्यते ॥ २ ॥

उदाहरन्ति-

समस्त्वत्र प्रदेशे रत्निभानं सन्ति रत्नसानुप्रभृतयः ॥३॥

वक्यमाणलोकिकजनकादिलोकोत्तरतीर्थकराद्यपेक्षया क्रमेणोदाहर-णोभवी ॥ ३॥

आप्रस्वरूपं प्ररूपयन्ति-

अभिधेयं वस्तु यथावस्थितं यो जानीते यथाज्ञानं चाभिधत्ते स आप्तः ॥ १ ॥

क्षाप्यते प्रोक्तोऽर्थोऽस्मादिलाप्तः। यहाः आप्ती रानादिदोपक्षयः सा विद्युते यस्येल्यज्ञानित्वाद्युति आप्तः । जानन्नपि हि रागादिमान् पुमानन्यथाऽपि पदार्थान् कथयेन् . तस्यवन्छित्तये यथाहानिमति । तदुत्तम्-''ञ्जानमो ग्राप्तवचनमाप्ति दोपश्चयं विदुः।

क्षीणदोषोऽनृतं वास्यं न मृयादेन्त्रमस्भवानः ॥ १ ॥ इति । -अभिधानं च ध्वनेः परम्परयाऽभ्यत्र इष्टव्यम्। नेनाधनविलेपन्नानेन्, अद्गोपर्कानसुर्वेनः परपत्रव्याविचेष्टाविनेप्यनेन वा शहरम्मर्याः परोधाणिदेषयं विद्यानं परस्योत्पाद्यति, सोऽण्यान इतुल भजी । स च मार्रमाण घटा आनम हित ॥ ४॥

णन्मावसूद्रवार्वेत्वाप्रत्विभवातु -

तस्य हि यचनमविमंत्रादि भवति ॥ ५॥

यो ति वीरावरिक्तासिक्यवेदी परिलागनकोता स्वारीकार का भवति गरोव नस्मात्यन विशंतासम्ब सन्ताने । स्टब्स्टन्स्के विसवायसम्बंतात्। तसे वे वस्यवस्य , स्टास्ट्रां हे स्टूर्न्हें हे **रासासार्थः । अस्ति स्ट्रिप् ६ १**

सामभे हैं। सर्वयन्ति-

न प तेया हाँ कि हो। हो हो हसा ॥ ६ ।

पत् पूत्कुर्वत्सु कोलाहलममी कुर्वन्तीति प्रत्यक्षं प्रादुरस्ति, तेन चापीस्पेयलपक्षो वाध्यते । अभिन्यक्तिसद्भावादेवयं प्रतीतिरिति चेत्,
तर्हि इसपक्षादिइस्तकेष्विप कि नेयं तथा १ इति तेऽिप नित्याः स्यु. ।
वर्णीयष्यमाणवर्णन्यक्तिन्यपाकरणं चेहाप्यनुसन्धानीयम्। श्रुतिः पौरुपेयी, वर्णाद्यात्मकत्वात्, कुमारसंभवादिवत्, इत्यनुमानवाधः। पुरुपो
हिपरिभान्याभिषेयभावस्त्रभावं तदनुगुणां प्रन्थवीथी प्रथ्नाति, तदभावे
कौतस्कृतीयं संभवेत् १।यदि हि शद्वसमुद्रमेषादिभ्योऽपूरुपेभ्योऽपि कदाचित् तदात्मकं वाक्यमुपलभ्येत, तदाऽत्रापि संभान्येत, नचैवम्। अथ
वर्णाद्यात्मकत्वमात्रं हेत्विकीपितं चेत्, तदानीमप्रयोजकम्, वल्मीकस्य कुलालपूर्वकत्वे साध्ये मृद्विकारत्ववत् । अथ लौकिकस्रोकादिविलक्षणं तत् तर्वि विरुद्धम्; साधनशून्यं चकुमारसंभवादिनिदर्शनम्, तत्रैव
साध्ये विशिष्टमृद्धिकारत्ववत्, कृटदप्टान्तवचेति चेत् । नैतचतुरसम् ।
यतस्तन्मात्रमेव हेतुः; न चाप्रयोजकम्, विशिष्टवर्णाद्यात्मकत्वस्यैव काप्यसंभवाद् । दुःश्रवदुर्भणत्वादेस्तु श्रुतिविशेषस्य-

"नांप्ट्रास्वाष्ट्रारिराष्ट्रे न, आष्ट्रे नादंष्ट्रिणो जनाः। धार्त्तराष्ट्राः सुराष्ट्रे न, महाराष्ट्रे तु नोष्ट्रिणः" ॥१॥ इसादौ सौकिकऋोके सिवशेषस्य सद्भावात्। अभ्यधिष्मिह च-"यत् कामारकुमारसंभवभवाद् वाक्यात्र किश्चित् कविन्।

वैशिष्ट्यं श्रुतिषु स्थितं तत इमा. स्युः कर्तृशून्या. कथम्" इति । "प्रजापतिर्वेदमेकमासीन्, नाह्रासीन्, नरात्रिरासीन्; स तपोऽतप्यत्, तस्मात्तपनः: तपनाधत्वारो वेदा अजायन्त " इति स्वकर्षप्रतिपादकागम् वाधः। नतु नायमागमः प्रमाणम्, भृताधीभिधायकत्वान्, कार्य एव दार्थे वाचां प्रामाण्यम्, अन्वयन्यतिरेकाभ्यां ट्येके कार्यान्वितेषु पदार्थेषु पदानां शक्यवगमादिति चेन्। तद्रशीटम्। कुश्लोद्कंसम्पर्ककर्वशः साधूपास्या-प्रसङ्ग इत्यादेर्भृतार्थस्यापि शब्दस्य टोके प्रयोगोपटम्भान् । अधात्रापि कार्यार्थतेव, तस्याद्त्र प्रवर्तितव्यभिद्यवगमादिति चेन्, स तर्द्यवगम औः पदिशिक आपदेशिकार्यग्रनो वा भवेन्। न तावदाय . तथाविष्रोपदेशाः-

चणात्। द्वितीयस्तु स्यात्; न पुनस्तत्रोपदेशस्य प्रामाण्यम्, अस्य स्वार्थ-प्रथामात्रचरितार्थत्वात्। प्रतिपाद्कत्वेनैव प्रभःणानां प्रामाण्यात्। अन्यया प्रवृत्ताविव तत्साध्यार्थेऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गात्। प्रसक्षस्य द्विवक्षितार्थवत् तत्साध्यार्थिकियाऽपि प्रमेया भवेत्, तस्मात् पुरुपेच्छाप्रतिवद्वेष्ट्तिः प्रवृ-त्तिरस्तु द्मा वा भूत्, प्रमाणेन पदार्थपरिच्छेदश्चेत् चक्राणः, तावतेव प्रेक्षा-वतोऽपेक्षाबुद्धेः पर्यवसानात्, पुण्यं प्रामाण्यमस्यावसेयम्। यद्वा, अस्तु तस्माद्त्र प्रवर्त्तितव्यामिखवगमात् कुशलोद्केंद्यादिवाक्यानां प्रामाण्यम् , किंतु तद्वदेव वेदे कर्रिप्रतिपादकागंमस्यापि प्रामाण्यं प्रासाह्वीदेवेति सिद्ध आगमवाधोऽपि । यत्तु कर्त्रस्मरणं साधनम् , तद्विद्रोपणं सविशेषण वा वर्ण्येत । प्राक्तनं, तावत् पुराणकूपप्रासादारामविहारादिभिर्व्यभिचारि, तेपां कर्त्रस्मरणेऽपि पौरूपेयत्वात् । द्वितीयं तु सम्प्रदायाव्यवच्छेदे सित कर्त्रस्मरणादिति व्यधिकरणासिद्धम्, कर्त्रस्मरणस्य श्रुतेः अन्यत्राश्रये पुंसि नर्त्तनात्। अथापोरुपेयी श्रुतिः; संप्रदायाञ्यव्चछेदे स्यस्मर्यमाणक-र्नृकलात्, आकाशवत्, इत्यनुमानरचनायामनवकाशा व्यधिकरणासि-द्धिः। मेत्रम्। एवमपि विशेषणे सन्दिग्धासिद्धतापत्तेः।तथाहि ।आदिम-तामपि प्रासादादीनां सम्प्रदायो व्यवैच्छिद्यमानो विलोक्यते, अनादेख श्रुतेरच्यवच्छेदी सम्प्रदायोऽद्यापि विद्यत इति मृतकमुष्टिवन्यमन्यका-पींत्; तथा च कथं न सन्दिग्धासिद्धं विशेषणम् ?। विशेष्यमायुभयासि-द्धम्,वादिप्रतिवादिभ्यां तत्र कर्तुः स्मरणात्। ननु श्रोत्रिया. श्रुतो कर्त्तारं सारन्तीति मृपोद्यम्, श्रोत्रियापदादाः खल्वमी इति चेत्, नतु यूयमा-शायमाम्रासिष्ट तावत्, ततो "यो वै वेदांश्च प्रहिणोति" इति, प्रजापित. सोगं राजानमन्त्रसृजन् ततस्त्रयो वेदा अन्वसृजन्त" इति च स्वयमेत्र स्वस्य कर्त्तारं स्मरयन्तीं श्रातं विश्वतामश्रुतामिव गणयन्तो यूयमेन श्रो-त्रियापद्यदाः किं न स्यात ?। किंच। कण्वमाध्यंदिनतित्तिरिप्रभृतिमुनि-नामाद्धिताः काश्चन शासा , तत्कृतत्वादेव, मन्वादिरमृत्यादिवरा । उत्म-न्नाना नामां कन्पादा विदेष्टलान, प्रकाशितलाहा देवन्नामचितेऽनादी काळ ऽनन्तमुनिनामाद्भितलं तामां स्यान् । जैनाश्च कालागुमोनकर्नारं •मरन्ति । कर्रोविजेपे विश्वनिष्तेरश्रमाणभैयनत्मारणसिनि चेन् । नेन्य।

यतो यत्रैव वित्रतिपत्तिः, तदेवाऽप्रमाणमन्तुः न पुनः कर्नृमात्रस्मरणमपि।

"वेदस्याध्ययनं सर्व गुर्वध्ययनपूर्वकम् । वेदाध्ययनवान्यलाद्धुनाऽध्ययनं यथा ॥ १ ॥ अतीतानागती काटौ वेदकारविवर्जितौ । काटलान्, तद्यथा काटो वर्त्तमान, समीक्यने" ॥२॥

इति कारिकोक्ते वेदाध्ययनवाच्यत्नकालने अपि हेत्. 'कुरङ्गरूङ-भन्नर कुरङ्गाक्षीणां चेतः' इति वाच्याध्ययनं गुर्वध्ययनपूर्वकम्. एत-प्राप्तयाध्ययनवान्यत्वान्. अधुनातनाध्ययनवन्, अतीतानागता जाली प्रकाननवाच्यक्तर्व्वाक्षतो, कालन्वान्, वर्चमानकालवन्, इतिवद्ययोन जयन्वान्, अनाकर्णनीया स्वर्णानाम्। अध्यर्धाक्तरपीर्वेग्यलनियेशे वेदस्य। नथापि- संवाद्यविसंवाददर्शनादर्शनाभ्यां त्यवेद्य नियेष्ट्रपूर्वे प्रामाण्येन निरणायि। निर्णायक्षास्य पीरोप्यके दुराष ।

यत -

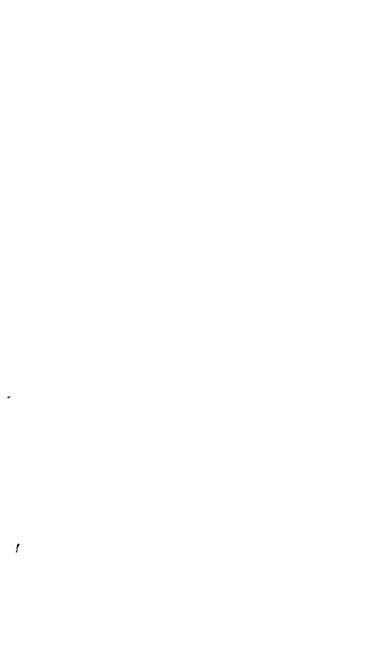
"हार्ड दोषंद्रवरावद् वयत्र तीन हरि दिन्ते । सदभाद पाचित्रावद् सुणवत्रप्रवाणाः ।। सद्गुणेरपगृष्टानां हार्या संवयनारभवात्। चेदे तु गुणपार वक्ता निर्णेतु सेव हार्यातः । सत्तर्य देश्याभावाऽपि निर्णेतु हार्यातः स्टब्स् । यन्यभारे स्थानीत सेपान्यकः । स्टब्स् । सम्बग्धाद्वस्थान स्थानीत् । स्टब्स्

सास सामाणा विशेषाता पात्र प्रपट्ट १००० ००० सम्बद्ध हो त्राच्छ वेष्ट्र १००० ००० ००० विशेषाता वेष्ट्र वेष्ट्र १००० ००० वेष्ट्र वेष्ट्र १००० ००० ००० वेष्ट्र वेष्ट्र १००० ००० ००० १००० ००० ००० ००० ००० ००० तत्र वर्ण वर्णयन्ति-

अकारादिः पौद्गलिको वर्णः ॥ ९ ॥ 🎺 🖯

पुद्गलैर्भाषावर्गणापरमाणुभिरारच्य पौद्गलिकः । अत्र याक्षिकाः प्रज्ञापयान्ति-वर्णस्याऽनित्यत्वमेव तावद् दु रूपपादम् , कुतस्तरां पुद्गलारन्ध-त्वमस्य स्यात् १। तथाहि-स एवायं गकार इति प्रत्यभिज्ञा, शब्दो नित्यः श्रावणत्वाच्छन्दत्ववादित्यनुमानम् , शन्दो नित्यः; परार्थे तिदुचार-णांन्यथानुपपत्तेरित्यर्थापात्तिश्चेति प्रमाणानि दिनकरकरानिकरनिरन्तरप्र-सरपरामर्शोपजातज्ञम्भाऽऽर्म्भाम्भोजानीव मनःप्रसादमस्य निटात्वमेव द्योतयन्ति । तदवचम् । यतः प्रत्यभिज्ञानं तावत् कथि वदिनत्यत्वेनै-वाऽविनाभावमाभेजानम्, एकान्तैकरूपतायां ध्वने. स एवायमित्याका-रोभयगोचरत्विवरोधात्। कथमात्माने तद्रूपेऽपि स एवाहमिति प्रत्य- 🕤 भिज्ञेति चेत्। तदशस्यम्। तस्यापि कथि चदनिसस्येव स्वीकारात्। प्रत्यभिज्ञाभासश्चायम् , प्रत्यक्षातुमानाभ्यां वाध्यमानत्वात् , प्रदीपप्रत्य-भिज्ञावत् । प्रत्यक्षं हि तावदुत्पेदे विपेदे च वागियमिति प्रवर्त्तते। नच प्रत्यभिज्ञानेनेवेदं प्रत्यक्षं वाधिष्यत इत्यभिधानीयम्, अस्यानन्यधासि-द्धत्वात् । अभिन्यक्तिभावाऽभावाभ्यामेवेयं प्रतीविरिति चेत्, कुटकट-कटाहकटाक्षादाविप किं नेयं तथा ?। कुम्भकारसुद्गरादिकारणकलाप-च्यापारोपलम्भात् तदुत्पत्तिविपत्तिस्वीकृतौ, तालुवातादिहेतुच्यापारप्रे-क्षणादक्षरेष्वपि तत्स्वीकारोऽस्तु । तालुवातादेराभेन्यक्त्यनभिन्यक्ति-मात्रहेतुत्वे, कुलालादेरपि तदस्तु । नचाभिन्यक्तिभावाऽभावाभ्यां तया प्रतीतिरुपापादि । दिनकरमरीचिराजीव्यय्यमाने, घनतरितमिरनिकरा-कीर्यमाणे च क्रम्भादाबुदपादि व्यपादि चायमिति प्रतीत्यनुत्यत्तेः। तिमिरावरणवेलायामपि स्पार्शनप्रत्यक्षेणास्योपलम्भात्र तथेयमिति चेन्, यदा ताई नोपलम्भ. तदा कि वस्यसि १। अय कापि तिमिरादेः तत्->-/ सत्त्वाविरोधित्वावधारणान् सर्वत्रानभिन्यत्तित्शायां तत्सत्त्वं निर्खीयत इति चेन्, तात्किमावृतावस्थायां शब्दस्य सत्त्वनिर्णायकं न विश्विन् प्रमाणमस्ति १ । ओमिति चेन् . ताँह साधकप्रमाणाभावाटसन्वमस्तु । अस्त्येव प्रत्यभिक्षादिकं तदिति चेन्। न। अस्य प्रत्यक्षराधितत्वेनोत्मर्नु-

मंगके । उन्मजनेऽपि व्यक्तिभावाभावयो कुम्भावति गात्रायुक्तव्यक्तः भ्यवसायो न सान्। असि चायम् , तस्मादनस्यशासि रप्रस्यक्षप्रतिवय ए-वेनि निजीयते। अनिताः शन्तमीव्रमन्यतादित्तमीपतन्तान् , गुरादु पादि-वदित्यनुमानवाध । ज्य ज काशितान्तीव्रतादयः नवाभान्तीति चेत्, किं तत्र न्य जकम् । कोष्ठवायुविशेषा ध्वनय इति चेन् , कथं तार्ट तद्धर्माणां तेषां शावणप्रत्यक्षे प्रतिभासः स्यान् ^१ ध्वनीनामशावणलेन तद्वर्माणामप्यवाद-णलान् । न चलु मृदुसमीररुज्यनरङ्गयमाणनिष्पद्भपयोभाजनादौ प्रतिविभ्यतगुरगदिगतलेन तरललमिव माधुर्यमप्यनाञ्चपं चन्नुःप्रस-क्षेण प्रेक्यते । श्रोत्रपात्य एव कश्चिद्धः शन्दस्य व्याखकः, तीव्रताः दिधर्मवान, अनित्यश्रेष्यत उति चेन् । न । तन्येव शब्दलान् । श्रीत्रप्राहालं हि अञ्चलभ्रणम्, तह्रभ्रणयुक्तस्य च तस्य ततोऽर्यान्तर-लमयुक्तम् । कि च । कस्य किं कुर्वन्तोऽमी व्यक्तका ध्वनयो भवेयुः ? । शब्द्म्य, श्रोत्रन्योभयस्य वा संस्कारमिति चेन्, कोऽयं संस्कारोऽत्र ? रूपान्तरोत्पत्तिः, आवरणविपत्तिर्वा । आद्यश्चेन्, कथं न शब्दश्रीत्रयोरनियल सान् ^१ स्वभावान्यत्वरूपतात्तसः। अय रूपं धर्मः; धर्मधर्मिणोश्च भेदान्, तदुत्पत्तावपि न भावस्वभावान्यत्वमिति चेन्, नतु धर्मान्तरोत्पादेऽपि भावस्वभावोऽजनयद्रूपस्वरूपस्ताहगेव चेन्; तदा पटादिनेव श्रोत्रेण घटादेरिव ध्वनेर्नोपलम्भः संभवेत् । तत्संवन्धिनस्तस्य करणाददोप इति चेत्, स तावन् संबन्धो न संयोगः, तस्याऽद्रव्यत्वात्। समवायस्तु कयश्चिद्विष्वग्भावान्नान्यो भवितुमहतीति तुद्वत्मकधर्मी-त्पत्तौ धर्मिणोऽपि कयश्चिदुत्पत्तिरनिवार्या । आवरणापगमः संस्कारः क्षेमकार इति चेत्, स ताई शब्दस्येव संभाव्यते, ततश्चेकत्रावरणविगमे समप्रवर्णाऽऽकर्णनं स्यात् । प्रतिवर्णं पृथगावरणमिति यस्यवावरणविर-मणम् , तस्यैवोपलव्धिरिति चेत्। तत्रावितथम्। अष्टथग्देशवर्त्तमानैकेन्द्रि-यमाद्याणां प्रतिनियताऽऽवरणाऽऽवार्यत्वविरोधात् । यत् खलु प्रतिनिय-तावरणावार्यम्; तत् पृथग्देशे वर्तमानम्, अनेकेन्द्रियप्राह्यं च दृष्टं, यया घटपटौ, यया वा रूपरसाविति । अप्रथग्देशवर्त्तमानैकेन्द्रियमाहात्वादेव च नास्य प्रतिनियतन्य अकन्यङ्गयत्वमृपि। अख् वैतत्तथाऽप्यऽयमाभ-

किः पर्वते पावकं गमयेत् ? घूमत्वसामान्यमेव गमकिमिति चेन्, वाचकमिप सामान्यमेवास्तु। अथ शब्दत्वम्, गोशब्दत्वम्, क्रमाभित्य-ज्यमानगत्वोत्वादिकं वा तद्भवेत्। आद्यपक्षे प्रतिनियतार्थप्रतिपत्तिने स्यात्, सर्वत्र शब्दत्वस्याविशेषान् । गोशब्दत्वं तु नास्त्येव, गोशब्दव्यक्तेरेकस्याः कस्याश्चित्तदाधारम्ताया असंभवात्, क्रमेण व्यव्यमानं हि वर्णद्वयमेवेतत् । क्रमाभिव्यक्यमानेत्यादिपक्षोऽप्यसंभवी, गतादि-सामान्यस्याविद्यमानत्वात्, सर्वत्र गकारादेरेकत्वात् । अत्रोच्यते । अस्तु तार्तीर्योकः कल्पः; नच गकारादेरेकत्वात् । अत्राच्यति चेत्, अकाराद्यशेषवर्णेष्वप्येपोऽस्तित्वत्येक एव वर्णः स्यात् । अय यया अयमिप गकारः, अयमिप गकारः, इत्येकाकारा प्रतीतिः, तया नाकाराद्यशेषवर्णेष्वपीति चेत् । नैवम् । अयमिप वर्णः, अयमिप वर्णः, इत्येकप्रत्यवमर्शोत्पत्तेः । सामान्यानिमित्तक एवायमिति चेत्, तार्हं गकाराद्यविप तथास्तु । अथाकारेकारादौ विशेषोऽनुभूयते, नतुगर्गादिगकाराद्येषु, तेषां तुल्यस्थानास्यप्रयक्षादित्वादिति चेत्, एवं तार्हे-

"सहपे हेपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः"

इत्यादिहकारात् कण्ठ्याद्विहिजिह्यादिहकारस्य

"ह उरस्यो विह्नजिह्नादौ वर्गपश्चमसंयुतः"

इति वचनादुरस्यत्वेन स्थानभेदप्रतीतेः, ततो भिन्नोऽयं वर्णो भवेत्। नच गकारे नास्ति विशेषावभासः, तीन्नोऽयं मन्दोऽयं गकार इति तीन्नता-दिविशेषस्फुरणात्। व्यञ्जकगतास्तीन्नतादयः तत्र स्फुरन्तीति चेत्, कृतो-त्रसमेतत्। अकारेकारादावण्यनुभूयमानः स स विशेषः तत्रत एवाऽ-स्तु, तथाचेक एव वर्णः किं न भवेत् ?। मा भूद्रा विशेषावभासो गकारेषु भेदावभासस्तु विद्यत एव, वह्वोऽमी गकारा इति प्रतीतेः। भवित च विशेषावभासं विनापि भेदस्फूर्तिः, सप्पराशो गुरुलाघवादि-विशेषावभासं विनापि तद्भेदप्रतिभासवन्। इति सिद्धो गकारभेदः। तथा च तदादिवर्णवर्त्तिसामान्यानाभेव वाचकत्वमस्तु। तत्त्वतस्तु गी-शब्दत्वमेव सदशपिरणामात्मकं वाचकम्। कमाभिव्यज्यमानं वर्णद्व-

यमेवेतन्, नेका गोशब्यव्यक्तिरिति च न वाच्यम् । नित्यत्वाऽप्रसिद्धा-वदाष्यन्योत्तरस्य कृष्परकोटिमंटद्वितगुडायमानत्वान् । तस्मान् क्रमो-स्पदिप्णुतत्तदृकारादिपर्यायोपहितभाषाद्रच्यात्मको गोशन्द एव सदद्य-परिणामात्मा वाचकोऽस्तु । तथा च क्षीणाऽर्थापत्तिः । अस्त्वनित्यो-ध्वनि , किन्तु नायं पोद्रलिक संगच्छत इति यागाः सद्गिरमाणाः सप्र-णयप्रणयिनीनामेव गौरवाही । यतः कोऽत्र हेतु ; स्पर्शजून्याधयत्वम्, अतिनिविडप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघात , पूर्व पश्चाघाऽवयवानुपल-विध , सूक्त्ममूर्त्तद्रव्यान्तराऽप्रेरकत्वं, गगनगुणत्व वा । नाद्यः पक्ष । यतः शब्दपर्यायस्याश्रये भाषावर्गणास्त्ये स्पर्शाऽभावो न तावदनुपल-विधमात्रात् प्रसिद्ध्यति, तस्य सन्यभिचारत्वात् । योग्यानुपलव्धिस्त्व-सिद्धाः तत्र स्पर्शस्यानुद्भृतत्वेनोपलव्यिलक्षणप्राप्तत्वाऽभावात् , उपल-भ्यमानगन्धाधारद्रव्यवत् । अय घनसारगन्धसारादौ गन्धस्य स्पर्धा-च्यभिचारीनश्र्यादत्रापि तन्निणेयेऽप्यनुपलम्भादनुद्भूतत्वं युक्तम्, नेतरत्र, तिन्नणीयकाभावान्, इति चेत्, मा भूत्तावत्तनिर्णायकं कि-िचत् । किन्तु पुन्छानामुद्भूतानुद्भूतस्पर्शानामुपछन्धेः शब्देऽपि पौहलिकत्वेन परै: प्रणिगद्यमाने, वाधकाभावे च सति सन्देह एव स्यात्, नत्वभावनिश्चयः, तथा च सन्दिग्धासिद्धो हेतुः । नच नास्ति तन्निर्णा-यकम् । तथाहि-शब्दाश्रयः स्पर्भवान् , अनुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनि-कटशरीरिणोपलभ्यमानाऽनुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्, तथाविधगन्धा-धार्द्रव्यवत्, इति । द्वितीयकस्पेऽपि गन्धद्रव्येण व्यभिचारः वर्त्तमान-जात्यकत्तूरिकाकपूरकश्मीरजादिगन्धद्रव्यं हि पिहितकपाटसंपुटाऽपव-रकस्यान्तीवशित, वहिश्च निस्सरित, नचाऽपौद्गलिकम्। अथ तत्र सुह्म-रन्ध्रसंभवेनातिनिविडत्वाभावान् तत्त्रवेशनिष्काशौ; अत एव तद्रपीय-स्ता, नत्वपावृतद्वारदशायामिव तदेकार्णवत्वम्, सर्वथा नीरन्ध्रे तु प्रदेशे नैतौ सम्भवत इति चेत् , एवं ताई शब्देऽपि सर्वस्य तुल्ययोगक्षेमत्वाद-सिद्धता हेतोरस्तु। पूर्व प्रश्चाचावयवानुपरुव्धिः, सादामिनीदामोल्कादि-भिरनैकान्तिकी। सूद्ममूर्त्तद्रव्यान्तराप्रेरकत्वमपिगन्धद्रव्यविशेषसूद्भ-रजाधूमादिभिर्च्यभिचारी । निहं गन्धद्रच्यादिकमपि निसं निविशसानं

निवस्तानेद्ञीद्भित्रज्ञमाधेरकं नेत्र्यते । गगनगुणतं त्रीमहम्। स्थाति । न गगनगुणः ज्ञत्यः अस्मज्ञात्मन्त्रकृतात् , स्याज्ञिति। पौद्रलिकत्तिमिनः पुनरस्य, जञ्दः पौद्रलिकः, इन्द्रियायेतात्, स्यान्तिवेति ॥ ९॥

पदनास्ये च्याक्रांनिन-

वर्णानामन्यान्यापेक्षाणां निरपेक्षा मंहतिः पदम्, पदानां तु वाक्यम् ॥ १० ॥

पणीं च वर्णाक्षेत्ये क्रोपान्, क्रमांनोधने क इत्यारी ह्योः, गौरि त्यादी यहूनां च वर्णानाम् । अन्योन्यापेशाणाम्, पटार्थे प्रतिपत्तां कर्ने, व्यायां परस्परं सहकारितया श्यितानाम् । निरपेक्षा, पटान्तरवर्षितवर्णे निर्वित्ततोपकारपरार्मुर्या, संहितेमिलकः । पट्मिभिवीयते । पर्यते गम्यते स्योग्योऽयोऽनेनेति व्युत्पत्ते । प्रायिकत्वाच वर्णद्वयादेरेव पट्वं लक्षितम् । यावता विष्णुवाचककाक्ष्मगकारादिकमि पदान्तरवर्त्तवर्णे निर्वित्ततोपकारपरार्मुग्यत्वकपेण निरपेक्षत्वलक्षणेन पटत्वेन लक्षितं द्रष्टव्यम् । पदानां पुन स्वोचितवाक्यार्थप्रत्यायने विधेयेऽन्योन्यनिर्मिः तोपकारमनुसरतां वाक्यान्तरस्थपटापेक्षारहिता सहतिर्वाक्यमभिधीयते, उच्यते स्वसमुचितोऽथोंऽनेनेति व्युत्पत्तेः ॥ १०॥

अथ संकेतमात्रेणैव शब्दोऽर्थ प्रतिपादयतिः; नतु स्वाभाविकसंवन्ध-वशादिति गदतो नैयायिकान्, समयादिष नाऽयं वस्तु वदतीति वदतः : सोगतांश्च पराकुर्वन्ति—

ं स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिवन्धनं शब्दः॥११॥

स्वाभाविकम्, सहजम् । सामर्थ्यम्, जन्दस्याऽर्थप्रतिपादनशक्तिः योग्यतानाम्नी।समयश्च संकेतः।ताभ्यामर्थप्रतिपत्तिकारण शन्द इति।तत्र नैयायिकान् प्रत्येवं विधेयानुवाद्यभावः, योऽयमर्थवोधानियन्धन शन्दोऽ-भ्युपगतोऽस्ति, स स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां द्वाभ्यामपि, न पुनः समयादेव केवलात् । समयो हि पुरुपायत्तवृत्तिः, नच पुरुपेच्छया वस्तु- नियमो युज्यते । अन्यथा सिद्च्छाया अव्याहतप्रसरत्वाद्धेऽिष वाचकः, शब्दोऽिष वाच्यः स्यात्। अथ गत्वीत्वादिसामान्यसंवन्धो यस्य भवति, स वाचकत्वे योग्यः, इतरस्तु वाच्यत्वे, यथा द्रव्यत्वाविशेषेऽ-प्यिप्ततादिसामान्यविशेषवत एव दाहजनकत्वम्, न जलत्वादिसामान्यविशेषवत इति चेत्। तद्युक्तम्। अतीन्द्रियां शक्ति विनाऽिप्रत्वादेरिष कार्य-कारणभावनियामकत्वानुपपत्तेः। अप्रित्वं हि दाहविद्वजातीयकारणजन्यकार्येप्विष तुल्यरूपम्। न हि दाहं प्रत्येवाग्रेरिपत्वम्, यथा पुत्रापेक्षं पितुः पितृत्वम्। तत्रश्चाप्रित्वादीनां कार्यकारणभावव्यवस्थाहेतृत्वम्, तद्वदेव च गत्वौत्वादिसामान्यानामपि न वाच्यवाचकभावनियमहेतुत्वम्, तद्वदेव च गत्वौत्वादिसहकारिकारणिनकरपरिकरितं कृपीटयोनित्वरूपं हि स्कोटघटनपाटवं प्रकटायिष्यति, किमविशिष्टं यद्नयाकारिष्यते। तथा जयन्तः-

"स्वरूपादुद्भवत्कार्यं सहकार्युपृष्टंहितात् । निह कल्पयितुं शक्तं शक्तिमन्यामतीन्द्रियाम्" ॥ १॥

यत्त्कम्- अग्निर्ह्हवित्पासापनोदमिप विद्ध्यादिति । तन्न सत् । न हि वयमद्य कि व्वद्भिनवं भावानां कार्यकारणभावमुत्यापियतुं शक्तुमः कितु यथाप्रवृत्तमनुसरन्तो व्यवहरामः । नहास्मिदिच्छया आपः शीतं शमयन्ति, कृशानुर्वा पिपासाम् , किन्तु तत्र दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वा, वृद्धव्यवहाराद्वा व्वलनादेरेव कारणत्वमवगच्छाम इति तदेव तद्धिन उपादद्महे, न जलादि । तदेतद्वध्यम्। यतो यथाभृतादेव विभावसोद्हिने त्पितः प्रतीयते, तथाभूतादेव मणिमन्त्रयन्त्रतन्त्रीपधादिसान्नधाने सति न प्रतीयते। यदि हि दृष्टमेव रूपं स्फुटं स्फोटं घटयेत् , तदा तदानीं तस्य समस्तस्य सद्भावात्तद्नुत्पादो न स्यात्। अस्ति चासौ, ततो दृष्टरूपस्य व्याभिचारं प्रपश्चयन्नतीन्द्रयायाः शकैः सत्त्वं समर्पयित । तथा च-

"स्वरूपात्काप्यनुयत्तत् सहकार्युपवृहितात् । किन्न कल्पायेतुं शक्तं शक्तिमन्यामतीन्द्रियाम् ?" ॥ १ ॥ /

ı

यत्त् कम् -दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वा, यृद्धव्यवहाराद्वा ज्वरमा देखे कारणत्मवगच्छाम इति । तद्यक्तिमात्रमेव। यत एव हि दाहरू नयोः कार्यकारणभावनियमः प्रसिद्धिपद्धतिप्रतिवद्ध एव, तत एवप्रसृष्टः प्रवस्ते। यदि कृशानुः स्वरूपमात्रादेव दाहमुत्पादयेत्, तार्हे तद्विष्टे पादुदन्याऽपनोदमपि विद्घ्यादिति । अथ न मणिमन्त्रादिप्रतिवत्यक्रे कृत्यं रक्तोटानुत्पत्तिरहष्टं रूपमाश्चिपति । यथा द्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामक्ष्यं दहनो दाहहेतुः, तथा प्रतिवन्यकाभावोऽपि । स चप्रतिः वन्यक्योगे विनिवृत्त इति सामप्रीवैगुण्यादेव दाह्स्यानुत्पत्तिः, न दु शक्तिकेकस्यादिति चेत् । तद्युक्तम्। यतः प्रतिवन्यकाभावो भावादेशान्तव्यतिरिक्तः कथं किष्यत्कार्यं कुर्यात् ? कूमरोमराजीवत् । ननु नित्यानां कर्मणामकरणात्प्रागभावस्यभावात् प्रत्यवाय उत्पद्यते, अन्यया नित्याकरणे प्रायश्चित्तानुष्ठानं न स्याद्, वैयथ्यात् । तम्र तत्यम् । नित्याकरणस्यभावात् क्रियान्तरकरणादेव प्रत्यवायोत्पत्तरभुपगमात् , त्यन्मतस्य तस्य तद्धेतुत्वासिद्धेः ।

ययागुन्यते--

"सुगतुः राममुत्पत्तिरमावे शत्रुमित्रयोः । कण्टकाभावमालक्ष्य पादः पथि निषीयते"॥१॥

त्रजारमित्रमित्रकण्टकाभावद्यानानामेव सुर्ग्यदुःगाद्विविधानकार्थेकारितम्, नलभाजानाम्। तज्ञानमप्यभित्रमित्रकण्टकिविकप्रतियोनित्रम्नान्तरम्मादिनमेत्र, न तु ल्वद्विमाताभावकृतम्। अय भाजवद्यार्थे। अति भाजननगरमर्थोऽस्तु, को दोषः? । न हि निःशेषमामार्थ्यम्हिनलम्भागल्यणम्, अपि तु नान्तिनिज्ञानगम्यलम् । मतप्रल्यगम्यो हि भाज उथ्यंन, अग्ल्ययगम्यस्त्यभाव इति चेत्र। तद्युक्तम्। त्वद्रपुपगनाभान्तरम् भाजार्थि स्थापार्थिन स्थितस्य भाजात्वाद्यक्ति। स्थापार्थिनान्। तथाहिन्द्रस्ताम्पदी मुनोऽमायो भाजात्वाद्यक्षे न भजित, भागाद्यकान्यापित्रिक्तस्यार्थे म्यान्यस्य स्थान्यस्य स्थानस्य स्यानस्य स्थानस्य स्थान

ग्मूताभावभावोत्पादकत्वेनाङ्गीकृतैर्वाधा स्यात् । यौगस्य चाह्यन्ताभावेन भावानुत्पाद्केन सिद्धसाध्यता भवेत् । नन्वयं धर्मित्वेनोपात्तोऽभावो भविद्रः प्रतिपन्नो नवा । यदि प्रतिपन्नः; कि प्रत्यक्षाद्, अनुमानाद्, विकल्पाद्वा, उपमानादेरत्रानुचितत्वात् । यदि प्रत्यक्षात्,तदा कथमभा-वस्य भावोत्पादनापवादः सूपपादः स्वात् ? प्रत्यक्षस्यैवोत्पादितत्वात् । अनुमानात् तत्र्यतिपत्तौः तत्राप्यभावधर्मिणः प्रतीतिरनुमानान्तरादे-व,इसत्रानवस्यादौरध्यस्येमा । विकल्पादिष तत्प्रतीतिः; प्रमाणमूलात्, तन्मात्रादेव वा । न प्रथमातः प्रमाणप्रवृत्तेस्तत्र तिरस्कृतत्वात् । विक-स्पमात्रातु तत्प्रतीतिरसत्कस्पा, ततः कस्यापि प्रतिपत्तेरनुपपत्तेः । अन्यया प्रामाणिकानां प्रमाणपर्येपणमरमणीयं स्यात् । तथाचाश्रया-सिद्धो हेतुः । अथाप्रातिपन्न.. तर्हि कथं धर्मितचोपादायि ? । उपात्ते चा-सिन् हेतुराश्रयासिद्ध एव । अत्रोच्यते । विकल्पमात्राहेव तत्प्रति-पत्ति त्रुमहे । नचाश्रयासिद्धिः, अवस्तुनि विकल्पात्प्रासिद्धेरवश्याश्र-यणीयत्वात् । अन्यया बन्ध्यास्तनन्धयादिशब्दानुद्यारणप्रसङ्गान् । नच नोबार्यत एवायं मयेति वाच्यम् । वान्ध्येयोऽस्ति, नास्ति वेति पर्यनुयोगे पृथ्वीपतिपरिषद्यवद्यं विधिनिषेधान्यतराभिधायिवचनस्यावकाशान् । तूर्णां पुणातोऽस्याप्रतिपित्सितम्, किश्विदुश्वारयतो वा पिशाचकित्वप्रस-ङ्गात् । तथाविधवचनोद्यारणे च कथमेतिदिति प्रमाणगवेपणेऽनुमा-नसुनार्यमाणमाभयासिद्धिमत्तम् । समस्तं निष्प्रमाणकं वचनमात्रं प्रे-धावता प्रश्नकृताऽनपेक्षितमेव । नचोभयाभावोऽभिधातुं शक्यः । विधिनिपेधयोभीवाभावस्वभावत्वात्, एकनिपेधेनापरविधानान्। विधि-प्रतिपेधो हि निपेध, निपेधप्रतिपेधश्च विधि। अस्त वोभयप्रतिपे-धप्रतिज्ञा, हेत्तोस्तु तत्रोपादीयमानस्य नाष्ट्रयासिद्धिपरिहारः।

तदुत्तम्-

"धर्मस्य कस्यचिद्वस्तुनि मानसिद्धा दाधाविधिव्यवहतिः किमिहास्ति नो वा । अस्येव चेत्, पायमियन्ति न दूपणानि ? नास्येव चेन्, स्ववचनप्रतिरोधसिद्धिः" ॥६॥ यत्त्कम्-दाहादावन्वयव्यतिरं देरेव कारणलमवगच्छाम इति । नयोः कार्यकारणमावनियमः प्रसि प्रवक्त्यते। यदि कृशानुः स्वरूपमा पादुद्व्याऽपनोद्दमपि विद्ध्यादिरि कट्ये स्फोटानुत्पत्तिरदृष्टं रूपमारि धृतसामध्यी दहना दाहहेतुः, तः वन्धकयोगे विनिष्टृत्त इति साम शक्तिवैकल्यादिति चेत् । तद्युर् न्तव्यतिरिक्तः कथं किश्चित्कार्न नित्यानां कर्मणामकरणात्प्रागभ नित्याकरणस्मावात् कियान् त्वन्मतस्य तस्य तद्वेतुत्वासिहे

यदप्युच्यते— "सुखदुःखसमुत्पत्ति कण्टकाभावमारुः

तत्राप्यामित्रमित्रकण्टव र्यकारितम्, नत्वभावानाम् गिवस्त्वन्तरसम्पादितमेव, वोऽपि भावजननसमुर्योऽस् भावलक्षणम्; अपि तुनास् उच्यते, असत्प्रत्ययगम्यस् वस्य भावात्सर्वया पार्थक्ये विवादारपदीभूतोऽभावो भ् त्वात्, यदेवं तदेवं यथा तुर ध्वंसाभावपरस्पराभावस्वः दकः परोरिष्टः, सोऽत्र विव प्रीतक्षतं पनित्सागरको , तेपामेकाभावाः सर्वे कारणम् , न तु सर्वेपाम् ; संबेगकम्य प्रकारकाल्न्यं उत्तरमानस्य स्वीकारान्, इति चेन् । नतु प्रभित्तमागर्यो हाते सामर्थ्यशब्दम्यातीन्द्रिया वाक्ति , स्वस्त्यं वा प्रति-दरयकानां वार्त्यं स्थान् । प्रारम्यपक्षप्रक्षीकारेः क्षीणः क्ष्णेनावयो कण्ठ-भोषः अत्तीन्द्रियमिक्योकारान् । विनीयपक्षे नु त एव तं प्रति प्रति-वन्थकाः, नापरे इति कात्रसुनी नीति. १। स्यमपस्योभयेपामपि भावान्। न राहु मणिमन्त्रादे. कश्चिदेव जानवेद्समाथित्य तत्त्वरूपम्, न पु-नर्जातवेदोऽन्तरामिति । तथा न प्रतिबन्धकम्यात्यन्ताभावम्तावन् कार-णतया वक्तुं युक्त . तम्यामन्त्राम्, अन्यथा जगति प्रतिबन्धकर्यां प्रत्यस्त-मयप्रसद्गात्। अपरेपुन प्रतिवन्धकाभावा एकंकशः सहकारितां द्धीरन्, हित्रा वा।प्रथमपक्षे,प्रागभाव ,प्रथ्वंसाभाव ,परस्पराभाव., य कश्चि-द्वा सहकारी स्यान् । न प्रथम , प्रातिवन्धकप्रध्वेसेऽपि पावकस्य प्होपु- जल्ल कार्योपलम्भात् । न द्वितीय , प्रतिवन्धकप्रागभावेऽपि दहनस्य दाहो-त्पादकत्वात् । न रुतीयः, प्रतिबन्धकसंबन्धवन्धोरिप धनः जयस्य स्को-टघटनप्रसङ्गान्, तस्य तदानीमापि भावात् । न चतुर्धः, प्ररूपियय-माणानियतहेतुकलदोपानुपद्गान् । द्वित्रप्रतियन्धकाभावभेदे तु किं प्रागभावप्रध्वसाभावी. प्रागभावपरस्पराभावी, प्रध्वसाभावपरस्पराभावी, त्रयोऽपि वा हेतवो भवेयुः। नादाः पश्चः, उत्तम्भकनैकट्ये तावन्तरेणापि पावकस्य प्लोपकार्यार्जनदर्शनात् । न द्वितीयतृतीयतुरीयाः, प्रति-वन्यकपरस्पराभावस्य प्राक् तद्कारणत्वेन वर्णितत्वात्, भेदत्र-यस्यापि चास्य परस्पराभावसंविलतत्वात् । अय प्रागभावप्रध्वंसा-भावोत्तम्भकमणिमन्त्रतन्त्राद्यो यथायोगं कारणमिति चेत्।तद्स्कृटम्। रफोटादिकार्यस्येवमनियतहेतुकत्वप्रसङ्गात् । अनियतहेतुकं चाहेतुक-मेव। तथाहि-अन्वयव्यविरेकावधार्यः कार्यकारणभावो भावानाम्, धूम-धूमध्वजयोरिव । प्रस्तुते तु ्रेपादि यदेकदैकस्मादुत्पर्यमानमीक्षामासे, तद्न्यदा यद्यन्यतोऽपि स्यात्, र्हि तत्कारणकमेव तन्न भवेदिति कयं नाहेतुकं स्यात् ?। अध गोमयाद्, वृश्चिकाच वृश्चिकोत्पादः प्रेक्यते । नच तत्रानियतहेतुकत्वं खीकृतं त्वयाऽपीति चेत् । तद्पि त्रपापात्रम् ।

अवस्तुनि वाधाविधिव्यवहारो नास्तीत्येतद्नेनेव स्ववचनेन प्रतिः रुध्यते; नास्तीतिप्रतिपेघस्य स्वयंकृतत्वात्, इस्रन्सपादन्यार्थः । नुरङ्ग शृङ्ग दृष्टान्तोऽपि विकल्पादेव प्रसिद्धः स्त्रीकर्तव्यः। तत्र च वन्ते कान्तव्यतिरेके सति भावानुत्पादकत्वमिष प्रतीतम्, इति नास्य साध्यसा धनोभयवैकल्यम्। ननु जैनैभावादभिन्नस्याभावस्याभ्युपगमाद्,वाद्यिष्ठी हेतुरिति चेत् । तदसत् । पराभ्युपगताभावस्य धर्माकृतत्वात्, तस्य च भावादेकान्तेन पृथग्भूततया जैनैरिप स्वीकारात्। न सत्ववत् वतुः भूताझावादभिन्नमिति मन्यन्ते जैनाः । ततो नाभावो भावोत्पादकत वास्तीति सिद्धम् । किंच । यदा प्रतिवन्धकाभावो विभावसुखह्पाहेका न्तभिन्नोऽभ्युपागामि, तदा विभावसुः प्रतिवन्धकस्वभावः स्तीकृत स्यात्, प्रतिवन्यकामावाद्यावर्तमानत्वात्, मणिमन्त्राद्प्रितिवन्यकस्तर् वत्। तथा च कथं कदाचिद्दाहादिकार्योत्पादो मवेद् ? विभावसोरेव प्रित वन्यकत्वात् । अय कयं विभावसुः प्रतिवन्यकः स्यात् ? तत्र प्रतिवन्यकः भागभावस्य विद्यमानत्वात् । तद्नवदातम् । एतावता हि तत्र वर्तमानः प्रतिवन्यकप्रागभाव एव प्रतिवन्यकस्वभावो माभूत्, विभावसुलर्तं ह तद्मानाद्यावर्तमानं प्रतिवन्यकतां कथं न कलयेत्? । यथा हि प्रातिः वन्धकः स्वमावाद्यावर्त्तमानः प्रतिवन्धकतां द्धाति, तथा तनूनपाद्पि प्रतिवन्धकाभावाद्यावर्त्तमानमूर्तिः कथं न प्रतिवन्धकरूपतां प्रतिपद्येत्री। स्याद्वादिनां तु भावाभावोभयात्मकं वस्त्विति प्रतिवन्धकाभावात्मतः कृष्णवर्त्मनो न प्रतिवन्धकरूपता । किंच । प्रतिवन्धकाभावस्य कार णत्वे, प्रतिवन्धकस्य कस्यचित्रेकट्येऽपि प्रतिवन्धकाभावान्तराणामनेकेषं भावात्कथं न कार्योत्पादः?। न हि कुम्भकारकारणः कुम्भः कुम्मकारस्यै कस्याभावेऽपि कुम्भकारान्तर्व्यापारात्र मवति। नचैक एव कश्चित्प्रतिन न्धकाभाव कारणम्, यदभावात् तदानीं न कार्य जायते, तद्वदेव लन्म तेन सर्वेपामवधृतसामध्यत्वात् । अय सर्वे प्रतिवन्धकाभावाः सर् दिता एव कारणम् ; न पुनरेकैकशः कुम्भकारवत्, ताई कदाचिद्पि वाहा-दिकार्योत्पत्तिर्न स्यात्, तेपां सर्वेपां कदाचिद्भावाद्, भुवने मणिमन्त्रत-न्त्रादिप्रतिवन्धकानां भूयसां संभवात् । अथ ये प्रतिवन्यकास्त तन्त्रपातं भीतां परिन्यास्त्रां नेतामेत्रास्त्रा सर्वे नामम् न प्रसे नमः सोरकार कारणान्यें बर्नमानक सीकारण, सी के। रह परिच्यासरमं इति सामध्येशन सामीतिमा शक्ति , ध्यस वा प्रति-दरायानी बार्य स्थान । प्रारम्यकार श्रीयारे श्रीयः श्रीयना गरी, जाउन शोष - स्वांन्द्रिकाणियोगागन् । विनीयक्ये न न एवं नं प्रति प्रति-जरपता ,नापरे, इनि जीनरजनी नीनि ^१। रजनपरवीसकैयामदि भाषान्। न स्ययं मिनिन्यादेः प्रशिदेव जानवेदनमाशियं तत्त्वकाम् । न प्र नजीनदेशेऽनारमिति । नया न प्रतिबन्धररपान्यन्ताभावस्तावत् आर-णन्या वक्तुं युक्तः , नन्यामस्या , भन्ययाः जगित प्रतिप्रत्यकप्रयां प्रत्यन-मयप्रसद्भान्। अपरे पुनः प्रतिबन्धकाभावा एकँक्वः सहकारिनां द्धीरसः, दित्रा वा।प्रथमपक्षे,प्रागभावः,प्रथ्वंनाभावः, परस्पराभावः, चः कशि-हा सत्कारी स्यान् । न प्रथम , प्रतिबन्धकप्रध्येमेऽपि पावकस्य प्लोप- *जलन* कार्योपलम्मान् । न द्वितीय . प्रतियन्यकप्रागमायेऽपि दहनस्य दाहो-त्यादरत्यान् । न तृतीयः, प्रतिवन्धकसंवन्धवन्धोरिष धनः जयस्य स्पो-टपटनप्रसद्भान्, तम्य तदानीमपि भावान् । न चतुर्थः, प्ररूपयिण्य-माणानियतऐतुकलदोपानुपनान् । द्वित्रप्रतिबन्धकाभावभेदे तु किं प्रागभावप्रध्वसाभावी, प्रागभावपरस्पराभावी, प्रध्वंसाभावपरस्पराभावी, त्रयोऽपि वा हेतवो भवेयुः। नायः पहः, उत्तम्भकनैकट्ये तावन्तरेणापि पावकस्य प्लोपकार्यार्जनदर्शनात् । न द्वितीयतृतीयतुरीयाः, प्रति-वन्धकपरस्पराभावस्य प्राक् तद्कारणलेन वर्णितत्वात्, भेदत्र-यस्यापि चास्य परस्पराभावसंविहतत्वान् । अथ प्रागभावप्रध्वंसा-भावोत्तम्भकमणिमन्त्रतन्त्राद्यो यथायोगं कारणमिति चेत्।तद्रुहम्। स्फोटादिकार्यस्येवमनियतहेतुकत्वप्रसङ्गात् । अनियतहेतुकं चाहेतुक-मेव। तथाहि-अन्वयव्यतिरेकावधार्यः कार्यकारणभावो भावानाम्, घूम-धूमध्वजयोरिव । प्रस्तुते तु रोपादि यदेकदेकस्मादुत्पद्यमानमीक्षामासे, तद्न्यद्। यद्यन्यतोऽपि स्यात् , र हि तत्कारणकमेव तन्न भवेदिति कथं नाहेतुकं स्वात् ?। अय गोमयाद्, वृश्चिकाच वृश्चिकोत्पादः प्रेह्यते । नच तत्रानियतहेतुकलं स्वीकृतं लयाऽपीति चेत् । तद्पि त्रपापात्रम् ।

सर्वत्र हि शाॡ्कगोम्यादौ वृश्चिकडिम्माऽऽरम्भशक्तिरेकास्ति, इतियानि तच्छक्तियुक्तानि, तानि तत्कार्योत्पादकानि,इति नायं नः कलङ्कः संकामिता भवतां पुनरत्राप्ययं प्रादुर्भवन् दुष्प्रतिषेघः, येपां वृश्चिकगोमयसाघाराः मेकं किश्वित्रास्ति । न च प्रागभावप्रध्वंसामावोत्तम्भकादीनामप्येकं हिं चित्तुत्यं रूपं वर्त्तते। इति नानियतहेतुकत्वेन दुर्विधदैवेनेवामी मुच्यन्ते। एतेन 'भावस्वभावोऽप्यभाव एवास्तु हेर्नुनत्वतीन्द्रियशक्तिस्वीकारः सुन्दः शक्तिपक्षप्रतिक्षेपदीक्षिता आक्षपादा एवं साक्षेपमाचक्षते- ननु भनत्ये प्रतिवन्धकोऽकिञ्चित्करः, किञ्चित्करो वा भवेत्।अकिञ्चित्करप्रकोरे, अतिप्रसङ्गः, शृङ्ग भृङ्ग भृङ्गारादेरप्यकिश्वित्करस्य प्रतिवन्यकलप्रसङ्गात्। किञ्चित्करस्तु किञ्चिदुपचिन्वन्, अपचिन्वन् वास्यात्। प्राचि पक्षे, कि दाहगक्तिप्रतिकूलां शक्ति जनयेत्, तस्या एव धर्मान्तरं वा । न प्रयमः, प्रमाणाभावात् । दाहाभावस्तु, प्रतिवन्धकसन्निधिमात्रे^{ते}न चरितार्थ इति न वामुपपाद्यितुमीखरः । धर्मान्तरजनने तद्भावे सरोन व दाहोत्पाद इत्यभावस्य कारणत्वस्वीकारः, त्वदुक्ताशेपप्रागमावादिविकः स्पावकाशश्च । अपचयपक्षे तु प्रतिवन्धकस्तां गक्ति विक्रृष्ट्येत्, तद्धर्म-वा । प्रथमप्रकारे, कुतास्यं कृपीटयोनेः पुनः स्फोटघटनपाटवम् । तदा-नीमन्येव शक्तिः संजातेति चेत्। नतु सा संजायमाना किमुत्तनमकाः त्, प्रतिवन्धकाभावाद्, देशकालादिकारकचकाद्, अतीन्द्रयार्थान्तराहा जायने । आग्रभिदायाम्, उत्तम्भकाभावेऽपि प्रतिबन्धकाभावमात्रात्हौ-तम्फुनं कार्यार्जनं जातवेदसः । द्वितीये भेदे, तत एव स्कोटोत्पत्तिमिद्धेः शक्तिकन्पनावैयर्थ्यम् । तृतीये, देशकालादिकारकचकस्य प्रतिबन्धकका-**रुंऽपि सङ्घायेन शक्त्यन्तरप्रादुर्भावप्रसङ्गः। चतुर्थे,** अतीन्द्रियार्शान्तर्गिन मित्त रूपने तत एव स्कोट: स्फुटं भविष्यति, किमनया कार्यम्⁹। तत्र श^{रिह}-नाद्यः श्रायमः, नद्वदेव तद्धर्मनाज्ञपक्षोऽपि प्रतिश्लेपणीयः । अत्राभिः ष्महे । एतेषु झक्तिनाञापक्ष एव कक्षीक्रियत इत्यपरविकत्पीशल्पकरपनाः जल्याकता कण्ठशायायेव वः संवभूव । यत्तृकम्-कुतः पुनरमानुगरोनिति । 'तत्र शस्यन्तरमहरूनान्रुपीटयोनेरेवेति हेमः । नतु प्रतिगन्यकर्^{शाया}

ومروع المناهدية المناب عليه أسية لمايد المساد المراب بما أمه المتعاقي والمتعاقية والمنافع متعامل المنافع الماما المام المام المام والمتابعة मरता । भारति समा स्वादीक्षि स्वेतीम्प्रीयसं यान्य स्वायेष्त्रः क्षीति क्षेत्र क्षां क्षात्रेत्रीति वात्रीव्यते । प्रतित्रकात्राप्रकारसम्यः क्षेप राज्यसम्बद्धः घटापिच क्षेत्रप्रसम्बद्धाः झन्ति नजाऽपि। यस् राज स्वीटात्यारः स प्रतिवन्यवेनीयक्षीयणागरास्या प्रावंसात्ता। प्रीचनकापगर्मे गुन्कोट. स्पुर्टीभवाँकोत्रामी/क्राक्यान्तिमी .। अवाऽऽ-दारास्तरपरीतारप्रशास्त्रीति उक्तग्रयच्यावचावः स्वादावस्तावस्तावस्तावस्ता र्दं , तन्त्र्य.। एवं च माभाविषयानियान शहरोऽर्थं वैध्यर्गानि सिरम्। न्य सरहीकारे तत एवार्थनिके. सहैत रहवनाइनविकेव स्वादिति नेत्। नैयम् । अन्य मएपारिनया स्थितारान् ; अर्पुरोत्पत्ती पयःपृथिव्या-दिवन् । जय रतामाविकसंबन्धाभ्युपगमे देशभेरेन शब्हानामधेभेदो न भवेद, भवति पायम्, चौरशब्दन्य दाक्षिणाँवरोदने प्रयोगादिति चेत्। तदशस्यम् । सर्वशब्दानां सर्वार्धप्रत्यायनशक्तियुक्तत्यात् । यत्र च देजे यद्येप्रतिपादनशिकसङ्कारी संकेत., स तमर्थ तत्र प्रतिपाद-यतीति सर्वमवदातम् । सागतांस्तु प्रत्येवं विधेयानुवाद्यभायः-योऽयं दान्दो वर्णात्माऽऽवयोः प्रसिद्धः, स स्वाभाविकसामर्थ्यसगयाभ्यां फुला Sर्धजोधनिवन्धनमेवेति । अय स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां शब्दन्यार्थे सामान्यरूपे. विशेषलभूणे, तदुभयस्यभावे वा वाचकत्वं व्याक्रियेत । न प्रथमे, सामान्यस्याधिकियाकारित्वाभावेन नभोऽम्भोजसिव्रभत्वात्। न देतीयीके, विशेषस्य खलक्षणलक्षणस्य वैकत्पिकविद्यानागीचरत्वेन सं-केतासप्दलासंभवान्। तत्सम्भवेऽपि विशेषस्य व्यवहारकालानन्यायिलेन संकतनेरर्थक्यात्। तार्तीयीके तु खतन्त्रयोः, तादात्स्यापत्रयोवी सामान्य-विशेषयोस्तृहोचरता संगीर्येत । नादाः पक्षः, प्राचिकविकल्पोपद्शितदो-पानुपद्गान् । न द्वितीयः, सामान्यविशेषयोर्विरुद्धधर्म्भाध्यासितत्वेन वादात्न्यायोगादिति नार्थो वाच्यो वाचाम्, अपि तु परमार्थतः सर्वतो व्यावृत्तस्वरूपेपु खलश्रणेप्वेकार्यकारित्वेन,एककारणत्वेन चापजायमाने-कप्रत्यवमशेरूपविकरपस्याकारो वाद्यत्वेनाभिमन्यमानो बुद्धिप्रतिविम्ब- व्यपदेशभागपोहः; शब्दश्रुती सत्यां तादृशोहेसशेखरस्थैत वेदनस्थात्य दात्। अपोहत्वं चास्य स्वाकारिवपरीताकारोन्मूलकत्वेनावसेयम्। अपो हाते स्वाकाराद्विपरीत आकारोऽनेनेत्यपोह इतिव्युत्पत्तेः। तत्त्वतत्तु र किञ्चिद्वाच्यं वाचकं वा विद्यते, शब्दार्थतया कथिते बुद्धिप्रतिविक्ता समन्यपोहे कार्यकारणभावस्थैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वातः।

''अथ श्रीमद्नेकान्तसमुद्धोपपिपासितः । अपोहमापिवामि द्राग् वीक्षन्तां भिक्षवः क्षणम्''॥१॥

इह ताबद्धिकल्पानां तथाप्रतीतिपरिहृतविरुद्धधर्मीध्यासकथिताः दात्म्यापन्नसामान्यविशेपस्यरूपवस्तुलक्षणाक्ष्णदीक्षादीक्षितत्वं प्राकट्यत । ततस्तत्त्वतः शब्दानामपि तत्प्रसिद्धमेव । यतोऽजित युप्मदीयै: ''स एव शब्दानां विषयो यो विकल्पानाम्'' इति कथमपोह शब्दार्थः स्यात् । अस्तु वा तथाऽप्यनुमानवत् कि न शब्दः प्रमाणमुः च्यते । अपोह्गोचरत्वेऽपि परम्परया पदार्थे प्रतिवन्धात् प्रमाणमनु मानमिति चेत्, तत एव शन्दोऽपि प्रमाणमस्तु।अतीतानागताम्बरमरी जादिष्यसत्स्विप शन्दोपलम्भानात्रार्थप्रतिवन्ध इति चेत्, तर्ह्यभूद् वृष्टिः गिरिनदीवेगोपलम्भाद्, भावी भरण्युदयः, रेवत्युद्यात्, नास्ति रासभ-श्राम , रामप्रप्रमाणैरनुपलम्भात् , इत्यादेरशीभावेऽपि प्रवृत्तेऽनुमानेऽपि नार्थप्रतिवन्धः स्यान् । यदि वचोवाच्यापोहोऽपि पारम्पर्येण पदार्थप्रतिष्ठः स्यात् , तदानीमलानूनि मजन्तीत्यादिवित्रतारकवाक्यापोहोऽपि तथा भ-वेदिति चेन, अनुमेयापोद्देऽपि तुल्यमेतन्, प्रमेयत्वादिहेतनुमेयापाँहेऽपि परार्वप्रतिष्ठताप्रसक्तः। प्रभेयत्वं हेतुरेव न भवति, प्रिपक्षासत्तानज्ञा-णा नावादिति कुतरया नदपोह्म्य तम्निष्टनेति चेन् , ताई विप्रनारकवारय-मायागम एव न गपति, आंद्रोक्तवतहक्षणाभावादिलादि समर्एं समानग्। यम्यु नाम्ने कर्त्व बत्तरि विवेचिवतुं अन्यमिति आस्यो तकि, स पर्यतु-योज्यः। क्रिमानस्येत क्रम्यात्यभावादेवमनिवीयेन, भावेऽत्यस्य निधयामा-वान ,निज्येरापि मीनव्रतिकलाद्, बक्तुं ।ऽत्यनाप्त रचनान् , नहन्यो। जि દાન તામગાના તાલુ । મહેમાં જ્રેનમાર્ત્રો હાલિયામાં શ્રાપ્યાન , માનાવિષ્ણ 🛪-धारमुक्षमुमनादिकासां विज्ञेषमानिष्ठमानैरक्षाटनीयमेत्र। ना नामि

कल्पविषयभावे सत्येव समुत्पत्तुमईति । नच समारोपविकत्यस्य स्वरू क्षणं कदाचन गोचरतामश्वति । यदि चानर्थेऽर्थसमारोपः त्यान, व्या वाहरोहाद्यर्थिकयार्थिनः सुतरां प्रवृत्तिने त्यान् । निह दाहपाकाद्याँ समारोपितपावकत्वे माणवके कदाचित्रवर्त्तते । रजतरूपताऽवमासमा-नशुक्तिकायामिव रजतार्थिनो अर्थकियार्थिनो विकल्पात्तत्र प्रवृत्तिरिते चत् । श्रान्तिरूपस्तर्ह्ययं समारोपः, तथाचकयं ततः प्रवृत्तोऽर्थिकयार्थीं कृतार्थः त्यात् । यथा शुक्तिकायां प्रवृत्तो रजतार्थिकयार्थीति । यदि श्रोक्तम्—कार्यकारणमावस्येव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्तादिति । तद्ययुक्तम् । यतो यदि कार्यकारणभाव एव वाच्यवाचकमावः स्यात्, तदा श्रोत्रज्ञाने प्रतिमासमानः शब्दः स्वप्रतिमासस्य भवतंव कारणमिति तस्याप्यसौ वाचकः स्यात् । यथा च विकल्पस्य शब्दः कारणम्, एवं परंपरया स्वलक्षणमि, अतत्तद्वि वाचकं भवदिति प्रतिनियतवाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रत्यपद्वतिमनुषावेत्। तत शब्दः सामान्यविशेपात्मकार्थाववोधनिवन्यनमेवेति स्थितम् ॥ ११ ॥

स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थवोधनिवन्यनं शब्द इत्युत्तम् । अथ किमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं रूपं, किंच परापेक्षमिति विवेचयन्ति-अर्थप्रकाशकलमस्य स्वाभाविकं प्रदीपवद्यथार्थायथार्थ-

ले पुनः पुरुपगुणदोषावनुसरतः ॥१२॥

अर्थप्रकाशकलम्, अर्थावनोधसामध्येम्। अस्य शब्दस्य। स्वामानिकं परानपेश्रम्।प्रदीपवत्। यथा हि प्रदीपः प्रकाशमानः श्रुभमशुभं वा यथाः सिन्निहितं भावमवभासयित, तथा शब्दोऽपि वक्त्रा प्रयुज्यमानः श्रुतिकं तिनीमवतीर्णः सत्येऽनृते वा, समन्वितेऽसमन्विते वा, सफले निक्तं का सिद्धे साध्ये वा वस्तुनि प्रतिपत्तिमुत्याद्यतीति तावद्वास्य स्वामितिकं रूपम् । अयं पुनः प्रदीपाच्छव्दस्य विशेष —यद्मौ संकेतव्युत्पिनिम् पेसमाणः पदार्थप्रतीनिमुपजनयित, प्रदीपम्तु तन्निरपेक्षः । यथार्थन्ति यथार्थन्ते सत्यार्थन्ते पुनः प्रतिपादकनग्रिकरणशुक्रनाम् यथार्थन्ते सत्यार्थन्ते सत्यार्थन्ते पुनः प्रतिपादकनग्रिकरणशुक्रनाम् स्ते अनुमरतः । पुरुपगुणदोषापेक्षे इत्यर्थः । तथाहि—सन्यार्शिकं

द्युचौ पुरुषे वक्तरि यथार्था ज्ञान्दी प्रतीतिरन्यथा तु मिथ्यार्थेति । स्तामानिके तु याथार्थ्ये मिथ्यार्थत्वे चास्याः स्तीक्रियमाणे विप्रतार-केतरपुरुपप्रयुक्तवाक्येषु व्यभिचाराज्यभिचारिनयमा न भनेत्। पुरुपस्य च करुणाद्यो गुणा द्वेपाद्यो दोषाः प्रतीता एव । तत्र यदि पुरुषगुणानां प्रामाण्यहेतुत्वं नाभिमन्यते कैमिनीयः, ताई दोषाणामप्य-प्रामाण्यनिमित्तता मा भूत्। दोषप्रशमनचरितार्था एव पुरुषगुणाः, प्रामाण्यहेतवस्तु न भवन्तीत्यत्र च कोशपानमेव शरणं श्रोत्रियाणा- मिति ॥ १२ ॥

इह यथैवान्तर्विहिवी भावराशिः स्वरूपमाविभित्तं, तथैव तं शब्देन प्रकाशयतां प्रयोक्तृणां प्रावीण्यसुपजायते । तं च तथाभूतं सप्तभङ्गी-समनुगत एव शब्दः प्रतिपादियेतुं पटीयानिसाहः—

सर्वत्रायं ध्वनिर्विधिप्रतिषेधाभ्यां स्वार्थमभिष्ठानः सप्त-भङ्गीमनुगच्छति ॥१३॥

सद्सन्निद्यानिद्यादिसकलैकान्तपक्षविलक्षणानेकान्तात्मके वस्तुनि विधिनिषेषविकलपाभ्यां प्रवर्त्तमानः शब्दः सप्तभङ्गीमङ्गीकुर्वाण एव प्रवर्त्तत इति भावः ॥ १३ ॥

अय सप्तभद्गीमेव खरूपतो निरूपयन्ति-

एकत्र वस्तुन्येकैकधर्मपूर्यनुयोगवशाद्विरोधेन व्यस्त-योः समस्तयोश्च विधिनिषेधयोः कल्पनया स्यात्कारा-

ङ्कितः सप्तधा वाक्प्रयोगः सप्तभङ्गी ॥१४॥

एकत्र जीवादौ वस्तुन्येकैकसत्त्वादिधमीविषयप्रभवशादिवरोधेन प्रसिद्धादिवाधापरिहारेण पृथग्भूतयोः समुद्दितयोख्य विधिनिपेधयोः पर्याङोचनया कृत्वा स्याच्छव्दलाञ्चित्रते वस्त्यमाणैः सप्तभिः प्रकार्रव-चनविन्यासः सप्तभद्गी विद्येया । भव्यन्ते भिद्यन्तेऽर्या यैस्ते भद्गा वचनप्रकारास्त्रतः सप्तभद्गाः समाहताः सप्तभद्गीति कथ्यते। नामा स्ताश्रयविधानिपेधकल्पनया शतमङ्गीप्रसङ्गनिवर्त्तनार्थमेकत्र वलुनिन्न पन्यस्तम् । एकत्रापि जीवादिवस्तुनि विधीयमाननिपिष्यमानानन्तर्गर्ने पर्यालोचनयाऽनन्तमङ्गीप्रसिक्तत्र्यावर्त्तनार्थमेकैकधर्मपर्यनुयोगम्भादिन्त्युपात्तम् । अनन्तेष्विपि हि धर्मेषु प्रतिधर्म पर्यनुयोगस्य सप्तधा प्रवत्ते मानत्वात् । तत्प्रतिवचनस्यापि सप्तविधत्वमेवोपपन्नमितेकैकिनित् धर्मे एकैकैव सप्तमङ्गी साधीयसी । एवं चानन्तधर्मापेक्षया सप्तमङ्गीन्तमानन्त्यं यदायाति, तद्भिमतमेव । एतज्ञामे सूत्रत एव निर्णेत्यते । प्रत्यक्षादिविरुद्धसदायेकान्तविधिप्रतिपेधकल्पनयाऽपि प्रवृत्तस्य वन्ति। प्रयोगस्य सप्तमङ्गीलानुपङ्गभङ्गार्थमविरोधेनेत्यभिवितम् ।

अवोचाम च-

या प्रभाद्विधिपर्युदासभिद्या वाधन्युता सप्तधा धर्म धर्ममपेक्य वाक्यरचनाऽनेकात्मके वस्तुनि । निर्दोपा निरदेशि देव! भवता सा सप्तभङ्गी यया जल्पन् जल्परणाज्ञणे विजयते वादी विपक्षं क्षणान् ॥१॥

इदं च सप्तभद्गीलक्षणं प्रमाणनयसप्तभइग्योः साधारणगवशार णीयम् । विदेशपळक्षणं पुनरनयोरमे वक्ष्यते ॥१४॥

अधार्मा प्रथमभङ्गोहेरां ताबहर्शयन्ति— ताद्यथा—स्यावस्त्रेय सर्विमिति विधिविकल्पनया प्रथमी

भङ्गः ॥१५॥

तदुक्तम्-

''वाक्येऽचधारणं तावदनिष्टार्धनिवृत्तये । फर्त्तव्यमन्यधाऽनुक्तसमलात् तस्य कुत्रचिन्"॥ १ ॥

तथाऽप्यस्येव कुम्भ इत्येतावन्मात्रोपादाने कुम्भस्य साम्भायसित्वेन्नापि सर्वप्रकारेणासित्वप्राप्तेः प्रतिनियतस्यरूपानुपपितः स्यात् , तत्प्र-तिपत्तये स्यादिति प्रयुज्यते, स्यात्कयितस्यद्रव्यादि।भरेवायमस्ति, न पर्द्रव्यादिभिरपीत्यर्थः। यत्रापि चासौ न प्रयुज्यते तत्रापि व्यवच्छेदफळैव-कारवद् युद्धिमद्भिः प्रतीयत एव।

यदुक्तम्-

् " सोऽप्रयुक्तोऽपि वा तज्दीः सर्वत्रार्धात्प्रतीयते । यथैवकारो योगादिज्यवच्छेदप्रयोजनः"॥ १ ॥ १५ ॥

अय द्वितीयभद्गोहेखं ख्यापयन्ति-

स्यान्नास्त्येव सर्वामिति निषेधकल्पनया द्वितीयः ॥१६॥

स्वद्रव्यादिभिरिव परद्रव्यादिभिराप वस्तुनोऽसत्त्वानिष्टौ हि प्रतिन्तियतस्तर्भाभावाद्वस्तुप्रतिनियमिवरोधः । नचास्तित्वेकान्तवादिभिरत्र नास्तित्वमसिद्धमिद्धभिधानीयम् । कधिक्ततस्य वस्तुनि युक्तिसिद्धत्वान्स्याध्ववत् । निह् किचदिनित्यत्वादौ साध्ये सत्त्वादिसाधनस्यास्तित्वं विप्रक्षे नास्तित्वमन्तरेणोपपत्रम्; तस्य साधनाभासत्वप्रसङ्कात् । अय यदेव नियतं साध्यसद्भावेऽस्तित्वं तदेव साध्याभावे साधनस्य नास्तित्वमभिध्ययते, तत्कयं प्रतिपेध्यम् ? स्वरूपस्य प्रतिपेधत्वानुपपत्तेः, साध्यसद्भावे नास्तित्वं तु यत्तर्प्रतिपेध्यम् , तेनाविनाभावित्वे साध्यसद्भावास्तित्वस्य व्याधातात्तेनैव स्वरूपेणास्ति नास्ति चेति प्रतीत्यभावादिति चेत् । तद्सत् । एवं हेतोस्तिरूपत्वविरोधात् । विपक्षासत्त्वस्य तात्त्वकस्याभावात् । यदि चायं भावाभावयोरेकत्वमाचक्षीत, तदा सर्वधा न कचित्प्रवर्तेत । नापि कुतिश्चित्रवर्त्तेत । प्रवृत्तिनवृत्तिविषयस्य भावस्याभावपरिहारेणासंभवात् , अभावस्य च भावपरिहारेणोति वस्तुनोऽस्तित्वनासित्त्वयो रूपान्तरत्व-

मेष्टव्यम् । तथाचास्तित्वं नास्तित्वेन प्रतिपेध्येनाविनाभावि सिद्ध् । यथा च प्रतिपेध्यमस्तित्वस्य नास्तित्वं तथा प्रधानभावतः क्रमाँतिः भयत्वादिधर्भपञ्चकमपि वद्त्यमाणं लक्ष्णीयम् ॥ १६॥

अय रुतीयं भन्नमुहेखतो न्यक्तीकुर्वन्ति-स्यादरत्येव स्यान्नारत्येवेति क्रमतो विधिनिपेधकल्पनग रुतीयः ॥ १७ ॥

सर्विमिति पूर्वसूत्रादिहोत्तरत्र चानुवर्त्तनीयम् । ततोऽयमर्यः।क्रिं पितस्वपरद्रव्यादिचतुष्टयापेक्षया क्रमापिताभ्यामसित्वनासित्ताम्यं हि शेपितं सर्वे कुम्भादि वस्तु स्याद्स्येव स्यान्नास्येवेत्युहेसेन वर्षः मिति ॥ १७॥

इदानी चर्त्रथभङ्गोहेलमाविभीवयन्ति— स्यादवक्तव्यमेवोति युगपदिधिनिषेधकल्पनया चर्त्रथः॥ १८॥

द्वाभ्यामस्तित्वनास्तित्वाख्यधर्माभ्यां युगपत्प्रधानतयाऽपिताभ्यां कस्य वस्तुनोऽभिधित्सायां तादृशस्य शब्दस्यासंभवादृवक्तव्यं जीवारि चिस्तित । तथाहि—सद्सन्त्वगुणद्वयं युगपदेकत्र सिद्द्यिभिधांने चक्तुमशक्यम् । तस्यासन्त्वप्रतिपाद्नासमर्थत्वात् । तथैवासिद्द्यिभिधांने न तद्वक्तुं शक्यम् । तस्य सन्त्वप्रयायने सामध्यीभावात् । साङ्केतिः मेकं पदं तद्भिधातुं समर्थिमत्यपि न सत्यम् । तस्यापि क्रमेणार्थद्वयन् स्यायने सामध्यीपपत्तेः । शतृशानचौ सिद्दिति शतृशानचोः सङ्केतितस्य स्यायने सामध्यीपपत्तेः । शतृशानचौ सिद्दिति शतृशानचोः सङ्केतितस्य स्यायने सामध्यीपपत्ते । स्वयः स्वयः सक्त्रद्वाद्विष्ट्यप्रयायने समर्थत्वात् । कर्मधारयाद्विशेष्ट पद्मपि न तयोरिभधायकं तत एव वाक्यं तयोरिभधायकमनेनेवाप स्वमिति सकलवाचकरिहतत्वाद्वक्तव्यं वस्तु युगपत् सदसन्त्वाभ्यां प्रवारिताभ्यामाकान्तं व्यवतिष्ठते । अयं च भद्गः केश्चित्तिवामी

वाने पट्यते, तृतीयक्षेतस्य साने । नचैवमपि कश्चिद्दोपः; अर्थाविशे-स्याभावान् ॥ ६८ ॥

लय पश्चमभद्गोहेखगुपदर्शयन्ति-

स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति विधिकल्पनया युगप-द्विधिनिपेधकल्पनया च पञ्चमः॥ १९॥

सदृज्यादिचतुष्ट्यापेश्चयाऽितत्वे सत्यत्तित्वनास्तित्वाभ्यां सह वकु-मराक्यं सर्व वस्तु। ततः स्वाद्रस्येव स्वाद्वक्तव्यमेवेत्येवं पश्चमभक्ते-नोपद्रश्वेत इति ॥ १९॥

वय पष्टभद्गोहेखं प्रकटयन्ति-

स्यान्नास्त्येव स्याद्वक्तव्यमेवेति निषेधकल्पनया युग-पद्मिधिनिषेधकल्पनया च षष्टः ॥ २० ॥

परद्रव्यादिचतुष्ट्यापेक्ष्या नासित्वे ससस्तित्वनासित्वाभ्यां यौग>पद्येन प्रतिपाद्यितुनशक्यं समस्तं वस्तु । ततः स्यात्रास्येव स्यादवक्तव्यमेवेसेवं पष्टभद्वेन प्रकाश्यते ॥ २०॥

संप्रति सप्रमभङ्ग मुहिखन्ति-

स्यादस्त्येव स्याज्ञास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति क्रमतो वि-धिनिषेधकल्पनया युगपद्घिधिनिषेधकल्पनया च

सप्तम इति ॥२१॥

इतिशन्दः सप्तमङ्गीसमाप्यर्थः । स्वपर्द्रव्याद्विचतुष्ट्यापेक्षयाऽत्ति-त्वनात्वित्वयोः सतोरत्वित्वनात्वित्वाभ्यां समसमयमभिषातुमशक्यम-विलं वस्तु तत एवमनेन भङ्गेनोपदर्श्यते ॥२१॥

लयास्यामेव सप्तमङ्ग्यामेकान्तविकस्पात्रिराचिकीर्षवः सूत्राण्याहु:-

विधिप्रधान एव ध्वनिरिति न साधु ॥२२॥ प्राधान्येन विधिनेव शब्दोऽभिषत्ते इति न युक्तम् ॥२२॥

अत्र हेतुमाहु:--

निषेधस्य तस्मादप्रतिपात्तिप्रसक्तेः ॥२३॥

तस्मादितिशब्दात् ॥२३॥

आशङ्कान्तरं निरस्यन्ति-

अपाधान्येनैव ध्वनिस्तमभिधत्ते इलप्यसारम् ॥

तमिति निपेधम् ॥२४॥

अत्र हेतुमाचक्षते-

कचित्कदाचित्कथञ्चित्प्राधान्येनाप्रतिपन्नस्य तस्याप्र

घान्यानुपपत्तेः ॥२५॥

न खलु मुख्यतः स्वरूपेणाप्रतिपत्रं वस्तु काचिद्प्रधानमावम् भवतीति ॥२५॥

इत्यं प्रथमभङ्गेकान्तं निरस्येदानीं द्वितीयमङ्गेकान्तनिरासमि दिशन्ति—

निषेधप्रधान एव शब्द इत्यपि प्रागुक्तन्यायाद्पास्तम्॥^{२।}

व्यक्तम् ॥२६॥

अय तृतीयभङ्गैकान्तं पराकुर्वन्ति-

कमादुभयप्रधान एवायमित्यपि न साधीयः॥२७॥

अयमितिशब्दः ॥२७॥ एतदुपपादयन्ति-

अस्य विधिनिषेधान्यतरप्रधानलानुभवस्याप्यवाध्यमाः

नलात् ॥२८॥

प्रथमद्वितीयभङ्गगतैकैकप्रधानत्वप्रतीतेरप्यवाधितत्वात्र तृतीयमाः कान्ताभ्युपगमः श्रेयान् ॥२८॥

अय चतुर्थभङ्गेकान्तपराभवाय प्राहु:--

युगपद्विधिनिषेधात्मनोऽर्थस्यावाचक एवासाविति

च न चतुरस्रम् ॥२९॥

स्याद्वणच्यमेवेति चतुर्यमद्रैकान्तो न श्रेयानिसर्यः ॥२९॥

चुन हमातु -

तस्यावक्तव्यशब्देनाष्यवाच्यत्वप्रसङ्गत् ॥३०॥ अय प्रथमभद्गेशन्त्रम्यास्यनिन

विध्यात्मनोऽर्थस्य वाचकः मन्तुभयात्मनो युगपद्याचक एव स इसेकान्तोऽपि न कान्तः ॥३१॥ एव निमनमा –

निषेधात्मनः सह हयात्मनक्षार्थस्य वाजकत्वावाज्यत्वा-भ्यामपि वाष्ट्रस्य प्रतीवमानत्वात ॥ १२॥

तिषेशासनी। प्रिंग बान्यतीन सार, विनित्तीतीना स्टेड्रीयाच्या । बार्यन च बाय बहुभड़े धनीयते बत , तर बन्यक्षी उच्चे न्ह स्रोतान ॥३५॥

यमभ, बारत्सापाच देशि-

निषेधात्मने।ईप्रस्य प्राचनः सन्तुभयात्मने। वन्तवकः

च्या गुप्रायमित्यप्यप्रप्रारण स्व स्थणीयस् ॥ ६० ॥ च्या सम्बद्धील

इत्स्थार्तप स्पेटना ॥ ५० ॥

The state of the s

at habel trader

अत्र हेतुमाहु:-

निषेधस्य तस्माद्प्रातिपात्तिप्रसक्तेः ॥२३।

तस्मादितिशब्दात् ॥२३॥

आशङ्कान्तरं निरस्यन्ति-

अपाधान्येनैव ध्वनिस्तमभिधत्ते इतारासास्

तमिति निपेधम् ॥२४॥ अत्र हेतुमाचक्षते–

कचित्कदाचित्कथाञ्चित्प्राधान्येनाप्रतिपत्तस्य तराहः

धान्यानुपपत्तेः ॥२५॥

न रात्रु सुत्यतः स्वरूपेणापतिपत्रं वस्तु कापापाताः भागीति ॥२५॥

इ.च. प्रमामहैकान्तं निरखेदानी दितीयमहै हान्तिता। (राजन

निये । प्रधान एव अब्द इलिप प्रामुक्तस्यापादणस्वम्

-गन्मा ॥२६॥

त्र । वर्तावभक्ते काटा प्रमक्तिन

क्षा र मयप्रधान एवायमित्यपि न साधीयः 🖭

्रसंभितित्र द्वारशा एर्ज्यसङ्ख्यान

रस्य विविधिष्णान्यनस्थान्यान्यान्यान्यस्थाप्यता क

न गर ॥२८॥

्राहर स्वत्यवीत्र । सन्यवीतेष्यम्। स्व त्राय र्हार्थः राह्यः स्वतः ॥ २॥

कर रहे से कार्यसम्बद्धान्य पहलू ।

भाष ३१ हिन । म पनाइनेम्बा ॥ व ६ मनामाहिः

च न चतुरस्रम् ॥२९॥

स्याद्वकत्र्यमेवेति चतुर्यमद्वैकान्तो न भेयानिस्ययेः ॥२९॥ सन हत्यादः-

तस्यावक्तव्यशच्देनाप्यवाच्यत्वप्रसङ्गात् ॥३०॥ अय पद्यमभईवालमपान्यलि-

विध्यात्मनोऽर्थस्य वाचकः सन्तुभयात्मनो युगपदवाचक एव स इत्येकान्तोऽपि न कान्तः ॥३१॥

जब निमित्रमार् –

निपेधात्मनः सह इयात्मनश्चार्थस्य बाचकवाबाचकवा-स्यामपि बाव्दस्य प्रनीयमानवात ॥ ३३॥

तिये। प्रामित्रं वास्त्र शंस वस्त्र विविश्तित्र प्राप्ते विविश्तित्र प्राप्ते व्याप्ते विविश्तित्र प्राप्ते व्याप्ते व्यापते व्या

यक्रभः, वात्रसयायः,हितः-

निषेपात्मने।ऽर्थरय दायवः सन्तुनयात्मने। यस्प्राप्तः स्यतः गुप्राय[सन्त्रायप्रथारणः नः स्रणः(एकः । ६३ । ताः । नाणार्थपतिन-

21 611 111 2 2 1 1 1 mm.

to the displace and the terms of the terms of the terms of the

भन हेतुमाहः-

निपेधस्य तस्मादप्रतिपात्तिप्रसक्तेः ॥२३॥

सस्मावितज्ञन्तान् ॥२३॥

आशङ्कान्तरं निरस्पन्ति-

अप्राधान्येनेव ध्वनिस्तमभिधत्ते इराप्यसारम् ॥२॥ ;

रामिति निपेशम् ॥२४॥ अत्र हेत्रमानक्षते–

कचित्कदाचित्कयश्चित्प्राधान्येनाप्रतिपन्नस्य तस्याप्रा-

धान्यानुपपत्तेः ॥२५॥

न राखु गुरयतः स्वरूपेणात्रतिपत्नं वस्तु कचित्रप्रधानमावम्तुः भवतीति ॥२५॥

इत्थं प्रथमभक्तकान्तं निरस्थेदानी द्वितीयभक्ते कान्तिनराममित

निपेधप्रधान एव शब्द इत्यपि प्रागुक्तन्यायादपास्तम्॥२६॥

व्यक्तम् ॥२६॥

अथ वृतीयभद्गैकान्तं पराकुर्वन्ति-

क्रमादुभयप्रधान एवायमिलपि न साघीयः ॥२७॥

अयमितिशब्द. ॥२७॥

एतदुपपादयन्ति-

अस्य विधिनिषेधान्यतरप्रधानलानुभवस्याप्यवाध्यमार

नलात् ॥२८॥

प्रथमद्वितीयभद्गगतैकैकप्रधानत्वप्रतीतेरप्यवाधितत्वात्र रृतीयभद्गे कान्ताभ्युपगमः श्रेयान् ॥२८॥

अथ चतुर्थभद्गैकान्तपराभवाय प्राहुः-

युगपदिधिनिषेधात्मनोऽर्थस्यावाचक एवासाविति

सन्देहस्यापि सप्तधात्वे कारणमाहुः-तस्यापि सप्तप्रकारत्वनियमः स्वगोचरवस्तुधर्माणां

सप्तविधत्वस्यैद्येष्ठपत्तेः ॥ ४२ ॥

तस्य प्रतिपाद्यगतसन्देहस्य । खगोचरवख्यधर्माणां सन्देहविपयी-फृतानामस्तित्वादिवस्तुपर्यायाणाम् ॥ ४२ ॥

इयं सप्तभङ्गी कि सकलादेशस्वरूपा, विकलादेशस्वरूपा वेसारेकां पराकुर्वन्ति-

इयं सप्तमङ्गी प्रतिभङ्गं सकलादेशस्वभावा विकला-देशस्वभावा च ॥४३॥

एकैको भङ्गोऽस्याः संबन्धी सकलादेशस्वभावः, विकलादेशस्वभाः बन्नेत्यर्थः ॥४३॥

जय सकलादेशं लक्ष्यन्ति-

प्रमाणप्रतिपन्नानन्तधर्मात्मकवस्तुनः कालादिभिरभेद-वृत्तिप्राधान्यादभेदोपचाराद्वाः यौगपचेन प्रतिपादक

वचः सकलादेशः ॥४४॥

कालादिभिरष्टाभिः कृत्वा यदभेदवृत्तेर्धर्मधर्मिणोरपृथग्मावस्य प्रान्धान्यं तस्मात्, कालादिभिर्भिन्नात्मनामिष धर्मधर्मिणामभेदाध्यारोपाद्वा समकालमभिधायक वाक्यं सकलादेशः प्रमाणवाक्यमिल्लर्धः। अयमर्थः— यौगपद्येनाशेपधर्मात्मकं वस्तु कालादिभिरभेदवृत्त्या, अभेदोपचारेण वा प्रतिपाद्यति सकलादेशः, तस्त्र प्रमाणाधीनत्वात्। विकलादेशस्तु क्रमेण भेदोपचाराद्, भेदप्रधान्याद्वा तद्मिधत्ते, तस्य नयायत्त्वात्। कः पुनः क्रमः? किं वायौगपद्यम्?। यदाऽस्तित्वाविधर्माणां कालादिभिर्भेद्विवक्षा, तदेकस्य शब्दसानेकार्धप्रत्यायने शक्त्यभावात् क्रमः; यदा तु तेपामेव धर्माणां कालादिभिरभेदेन वृत्तमात्मरूपमुच्यते, तदैकनापि शब्देनैक- भर्मश्रत्यायनमुखेन तदात्मकतामापन्नस्यानेकाशेपरूपस्य वस्तुनः प्राति—

अत्र वीजमाख्यान्ति-

विधिमात्रादिप्रधानतयाऽपि तस्य प्रसिद्धेः ॥ ३६ ॥

नन्वेकस्मिन् जीवादौ वस्तुन्यनन्तानां विधीयमाननिषिध्यमानाने धर्माणामङ्गीकरणादनन्ता एव वचनमार्गाः स्याद्वादिनां भवेयुः, वाच्ये-यत्ताऽऽयत्तत्वाद् वाचकेयत्तायाः; ततो विरुद्धैव सप्तभङ्गीति ब्रुवां निरस्यन्ति—

एकत्र वस्तुनि विधीयमाननिषिध्यमानानन्तधर्माभ्युणा-मेनानन्तभङ्गीपसङ्गादसङ्गतैव सप्तभङ्गीति न चेतिस निधेयम् ॥ ३७ ॥

अत्र हेतुमाहु:-

विधिनिषेधप्रकारापेक्षया प्रतिपर्यायं वस्तुन्यनन्तानामि सप्तमङ्गीनामेव संभवात् ॥३८॥

एकैकं पर्यायमाश्रित्य वस्तुनि विधिनिपेधविकल्पाभ्यां व्यस्तसम् स्ताभ्यां सप्तेव भङ्गाः संभवन्ति, न पुनरनन्ताः। तत्कथमनन्तभः प्रसङ्गादसङ्गतत्वं सप्तभङ्गयाः समुद्राज्यते ? ॥ ३८ ॥

कुतः सप्तेव भङ्गाः संभवन्तीत्याहुः-

प्रतिपर्यायं प्रतिपाद्यपर्यनुयोगानां सप्तानामेव संभवात्।
एतदिष कृत इलाहः-

तेपामिप सप्तत्वं सप्तिविधतिज्जिज्ञासानियमात्॥१०॥
अय सप्तिविधतिज्ज्ञासानियमे निमित्तमाहु:-

तस्या अपि सप्तिविधत्वं सप्तधैव तत्सन्देहसमुत्पादात् ॥११

तम्या अपीति श्रतिपाचिजिज्ञासायाः। तत्संदेहसमुत्पादादिति श्री पाचसंशयसमुत्पत्तेः॥ ४१॥ सन्देहस्यापि सप्तधात्वे कारणमाहः-तस्यापि सप्तप्रकारत्विनयमः स्वगोचरवस्तुधमीणां सप्तविधत्वस्यैयोप्तपत्तेः ॥ ४२ ॥

त्तस्य प्रतिपाद्यगतसन्देहस्य । खगोचरवस्तुधर्माणां सन्देहविषयी-फृतानामस्तित्वादिवस्तुपर्यायाणाम् ॥ ४२ ॥

इयं सप्तभङ्गी कि सकलादेशस्वरूपा, विकलादेशस्वरूपा वेत्यारेकां पराकुर्वन्ति-

इयं सप्तमङ्गी प्रतिभङ्गं सकलादेशस्वभावा विकला-देशस्वभावा च ॥४२॥

एकैको भङ्गोऽस्याः संबन्धी सकलादेशस्वभावः, विकलादेशस्वभाः बन्नेत्यर्थः ॥४३॥

अय सकलादेशं लक्षयन्ति-

प्रमाणप्रतिपन्नानन्तधमीत्मकवस्तुनः कालादिभिरभेदः-वृत्तिप्राधान्यादभेदोपचाराद्वाः यौगपद्येन प्रतिपादक्रे वचः सकलादेशः ॥४४॥

कालाविभिरष्टाभि क्रला यद्भेद्वृत्तेर्धर्मधर्मिणोरप्रधरमावस्य प्रा-धान्य तस्तान्, वालाविभिभिन्नात्मनामिष धर्मधर्मिणामभेवाध्यारोपात्रा समकालमभिधायकं वाक्य सक्लादेशः प्रमाणवाक्यमित्रधः।अप्रमधः— यौतपरोनारोपधर्मात्मकं दस्तु कालाविभिरभेववृत्त्याः अभेदोपपारेण वा प्रतिपादयति मकलादेशः तस्य प्रमाणाधीनत्वान्। विप्रलादेशस्तु व्यनेण भेदोपपाराव्, भेवप्राधान्याद्या तद्यभिषत्तेः तस्य नयायक्तवान्। व एतः ष्रमः ? किं वायौनपराम् १। यदाऽस्तित्वाविधर्माणां वालादिभिर्भेद्यविद्याः, र्तदेवस्य शाव्यस्यानेवार्यप्रस्याने शक्तस्यभाषान् य्रमः यदा तु तेपानेव पर्माणां पालाविभिरभेदेन वृत्तमात्मरुपरुप्यतेः त्रदेवेनापि शाक्तेनव-प्रमेत्रतायनगुर्थेन तदालावलामापद्यस्यानेवारेपरुपस्य वरहा प्रति-

पादनसंभवाद्योगपद्मम् । के पुनः कालाद्यः ?। कालः, जालस्रं, अर्थः, संबन्धः, उपकारः, गुणिदेशः, संसर्गः, अव्दः, इस्टौ। 🗖 स्याजीवादि वस्त्वस्येवेत्यत्र यत्कालमस्तित्वं तत्कालाः गपानन्वमा वस्तुन्येकत्रेति तेषां कालेनाभेदृष्टीचः १ । यदेव चालित्वस्य तद्गुर्व मात्मरूपम् , तदेव चान्यानन्तगुणानामपीलात्मरूपेणाभेदवृत्ति २।य ए चाघारोऽर्थो द्रव्यास्योऽस्तित्वस्य, स एवान्यपर्यायाणामित्रर्थेनामेरः शृति:३। य एव चाविष्वग्मावः कयि चादास्यलभ्रण. संवन्योऽनिः त्वस्य, स एवारोपविशेपाणामिति संबन्धेनामेद्यृति.४। य एव चेन्द्र-रोऽस्तित्वेन स्वानुरक्तत्वकरणम् , स एव शेपैरपि गुणैरित्युपकारेणामेरः वृत्तिः ५। य एव गुणिनः संवन्धी देशः क्षेत्रलक्षणोऽसितस्य, म एवर न्यगुणानामिति गुणिदेशेनाभेदयृत्तिः ६। य एव चैकवस्त्रात्मनाऽस्ति त्वस्य संसर्गः, स एवाशेषघर्माणामिति संसर्गेणाभेदगृत्तिः । नतु प्राप्तः क्तंबन्धादस्य कः प्रतिविशेषः?। उच्यते। अभेद्प्राधान्येन भेदगुणुभावन चप्रागुकः संबन्धः, भेद्प्राधान्येनाभेद्गुणमावेन चैप संसर्ग इति ।। य एवासीति शब्दोऽस्तित्वयमीत्मकस्य वस्तुनी वाचकः, स एव शक् नन्तधर्मात्मकस्यापीति शब्देनाभेदवृत्तिः ८ ॥ पर्यायार्थिकनयगुणमा द्रव्यार्थिकनयप्राधान्यादुपपद्यते । द्रव्यार्थिकगुणमावेन पर्यायार्थि^{कप्रा} धान्ये तु न गुणानामभेदपृतिः संभवति, समकालमेकव नानागुणानान संभवान्, संभवे वा तदाश्रयस्य तावद्वा भेदप्रसङ्गान् १।नानागुणानां मंद न्यिन आत्मरूपस्य च भित्रत्वान , आत्मरूपाभेदे तेपां भेदस्य विरोधान व स्वाश्रयम्यार्थम्यापि नानात्वान् , अन्यथा नानागुणाश्रयत्वविरोयान् ३। म रवस्य च संविधिभेदेन भेददर्शनान, नानासंबन्धिभेर्कत्रेकसंवरगण नात् ४। तैः क्रियमाणस्योपकार्म्य च प्रतिनियतरूपस्यानकलात्, अते हा पकारिभिः क्रियमाणस्योपकारस्यैकस्य विरोधान् ५। गुणिदेशस्य चप्रि गुणं भेदान ,नद्भेदे भिन्नार्थगुणानामपि गुणिदेशाभेद्रमङ्गान् ६। मंमां स्य च प्रतिसंसार्ग भेदान, नदभेदे संसर्गिभेद्विरोघान् ७। झात्रम ' प्रतिविषयं नानात्वान्, सर्वगुणानामेकशळ्याच्यनायां सर्वार्थानामेक द्रवाच्यताऽऽपने शब्दान्तर्वफन्यापने ८॥ नन्यतोऽशिलादीनामे

वस्तुन्येवमभेदवृत्तेरसंभवे कालादिभिभिन्नात्मनामभेदोपचारः क्रियते । तदेताभ्यामभेदवृत्त्यभेदोपचाराभ्यां कृत्वा प्रमाणप्रतिपन्नानन्तधर्मात्म-कस्य वस्तुनः समसमयं यद्भिधायकं वाक्यं स सकलादेशः प्रमा-णवाक्यापरपर्याय इति स्थितम् ।

"कालात्मरूपसंवन्धाः संसर्गीपिकवे तथा।

नुभिद्ेशार्थशन्दाश्चेत्रष्टौ कालाद्यः समृताः" ॥१॥४४॥

अधुना नयवाक्यस्वभावलेन नयविचारावसरलक्षणीयस्वरूपमि विकलादेशं सकलादेशस्वरूपनिरूपणप्रसङ्गेनात्रैव लक्षयन्ति-

तद्दिपरीतस्तु विकलादेशः ॥ ४५॥

नयविषयीकृतस्य वस्तुधर्मस्य भेद्वृत्तिप्राधान्याद्, भेदोपचाराद्वा क्रमेण यद्भिधायकं वाक्यम्, स विकलादेशः। एतदुहेखस्तु नयस्वरूपा-नभिद्यश्रोत्णां दुरवगाह इति नयविचारावसर एव प्रदर्शयिण्यते॥४५॥

प्रमाणं निर्णीयाथ यतः कारणात् प्रतिनियतमर्थमेतव्यवस्थापयित, तत्कथयन्ति-

तद् हिभेदमपि प्रमाणमात्मीयप्रतिवन्धकापगमविशेपत्व-

रूपसामर्थ्यतः प्रतिनियतमर्थमवद्योतयति ॥ १६॥

प्रसक्षपरोक्षरूपतया द्विप्रकारमपि प्रागुपवर्णितस्वरूपं प्रमाणं स्वरी-यत्तानावरणाद्यदृष्टविशेषध्यक्षयोपश्मस्वध्ण योग्यतावशात्प्रतिनियतं नीलादिकम्यं व्यवस्थापयति ॥ ४६ ॥

एतस्यवच्छेद्यमाचक्षते-

न तदुत्पत्तितदाकारताभ्याम्, तयोः पार्धक्येन सामरत्ये-न च व्यभिचारोपलम्भात् ॥ १०॥

तथारि— सानस्य तटुत्पितिदाकारताभ्या व्यशाभ्यां, स्मारमाभ्यां या प्रीतिनियतार्थन्यवस्थापव त्व स्थान् । यदि प्राच्यः पक्षः, तटा दणः एक्षणः यलसान्यक्षणस्य व्यवस्थापवः स्थान् । तट्यत्यते वेपलायाः सद्भावान् । सम्भा स्वरभाग्वरस्य च व्यवस्थापवः स्थान् । स्थानस्यान

पादनसंभवाद्योगपद्यम् । के पुनः कालाद्यः ? । कालः, आत्मरुपं अर्थः, संवन्धः, उपकारः, गुणिदेशः, संसर्गः, शब्दः, इसष्टो। तः स्याजीवादि वस्त्वस्येवेत्यत्र यत्कालमस्तित्वं तत्कालाः शेपानन्तर्रा वस्तुन्येकत्रेति तेषां कालेनाभेदृवृत्तिः १ । यदेव चास्तित्वस्य तद्गुणत मात्मरूपम् , तदेव चान्यानन्तगुणानामपीत्यात्मरूपेणाभेदग्रात्तः २।व ए चाधारोऽर्थो द्रव्याख्योऽस्तित्वस्य, स एवान्यपर्यायाणामित्रर्थेनाभेर वृत्ति:३। य एव चाविष्वरभावः कथिःचादात्स्यलक्षणः संवन्धोऽित त्वस्य, स एवारोपविरोषाणामिति संवन्धेनाभेदयृत्तिः४। यएव ^{चोपक} रोऽस्तित्वेन स्वानुरक्तलकरणम्, स एव शेपेरपि गुणैरित्युपकारेणाभे युत्तिः ५। य एव गुणिनः संवन्धी देशः क्षेत्रलक्षणोऽसित्वस, स एव न्यगुणानामिति गुणिदेशेनाभेदवृत्तिः ६।य एव चैकवस्तात्मनाऽित त्वस्य संसर्गः, स एवाशेषधर्माणामिति संसर्गेणाभेदवृत्तिः । नतु ^{प्रागु} क्संबन्धादस्य कः प्रतिविशेपः?। उच्यते। अभेद्प्राधान्येन भेद्गुण्भागे च प्रागुक्तः संबन्धः, भेद्प्राधान्येनाभेदगुणभावेन चैप संसर्ग इति ७ य एवास्तीति शब्दोऽस्तित्वधर्मात्मकस्य वस्तुनो वाचकः, स एव शेष नन्तधर्मात्मकस्यापीति शब्देनाभेदवृत्तिः ८ ॥ पर्यायार्थिकनयगुणभा द्रव्यार्थिकनयप्राधान्यादुपपद्यते । द्रव्यार्थिकगुणभावेन पर्यायार्थिकप धान्ये यु न गुणानामभेदद्यक्ति. संभवति, समकालमेकत्र नानागुणानाम संभवात्, संभवे वा तदाश्रयस्य तावद्वा भेदप्रसङ्गात् १। नानागुणानां ^{संव} न्धिन आत्मरूपस्य च भिन्नत्वात् , आत्मरूपाभेदे तेपां भेदस्य विरोधात् ? म्वाश्रयस्यार्थस्यापि नानात्वात्, अन्यथा नानागुणाश्रयत्वविरोधात् ३। संव न्धस्य च संविन्धभेदेन भेददर्शनात, नानासंबन्धिभिरेक्त्रेकसंवन्यापः नात् ४।ते. क्रियमाणस्योपकारस्य च प्रतिनियतस्पस्यानेकलात्, अनेक पकारिभिः क्रियमाणस्योपकारस्यैकस्य विरोधान् ५ । गुणिदेशस्य चप्रितिः गुण भेदान ,नद्भेदे भिन्नार्थगुणानामपि गुणिदेशाभेदप्रमङ्गान ६। ^{मार्गा} म्य च प्रतिसंसार्ग भेदात, नद्भेदे संसार्गभेद्विरोधात ७। जन्दान व प्रतित्रिपयं नानात्वात्, सर्वगुणानामेकशब्दवाच्यतायां मर्नाशीनां^{मकश} ध्द्रवाच्यताऽऽपत्ते शब्दान्तरवेफल्यापत्तेः ८॥ तत्त्वतोऽिमलादीनामेषः वस्तुन्येवमभेदवृत्तेरसंभवे कालादिभिभिन्नात्मनामभेदोपचारः क्रियते । तदेताभ्यामभेदवृत्त्यभेदोपचाराभ्यां कृत्वा प्रमाणप्रतिपन्नानन्तधर्मात्म-कस्य वस्तुनः समसमयं यद्भिधायकं वाक्यं स सकलादेशः प्रमा-णवाक्यापरपर्याय इति स्थितम् ।

> ''कालात्मरूपसंवन्धाः संसर्गोपिकवे तथा । गुणिदेशार्थशब्दाश्चेत्यष्टौ कालादयः स्मृताः'' ॥१॥४४॥

अधुना नयवाक्यस्वभावत्वेन नयविचारावसरलक्षणीयस्वरूपमि विकलोदेशं सकलादेशस्वरूपनिरूपणप्रसङ्गेनात्रैव लक्षयन्ति-

तिहपरीतस्तु विकलादेशः॥ ४५॥

नयविषयीकृतस्य वस्तुधर्मस्य भेदवृत्तिप्राधान्याद्, भेदोपचाराद्वा क्रमेण यद्भिधायकं वाक्यम्, स विकलादेशः । एतद्वहेखस्तु नयस्वरूपा-नभिज्ञश्रोतृणां दुरवगाह इति नयविचारावसर एव प्रदर्शयिण्यते ॥४५॥

प्रमाणं निर्णीयाथ यतः कारणात् प्रतिनियतमर्थमेतव्यवस्थापयित, तत्कथयन्ति-

तद् द्विभेदमपि प्रमाणमात्मीयप्रतिबन्धकापगमविशेषस्व-रूपसामर्थ्यतः प्रतिनियतमर्थमवद्योतयति ॥ १६॥

प्रत्यक्षपरोक्षरूपतया द्विप्रकारमपि प्रागुपवर्णितस्वरूपं प्रमाणं स्वकी-यज्ञानावरणायदृष्टाविशेषक्षयक्षयोपशमलक्षणं योग्यतावशात्प्रतिनियतं नीलादिकमर्थे व्यवस्थापयति ॥ ४६ ॥

एतद्यवच्छेद्यमाचक्षते-

न तदुत्पत्तितदाकारताभ्याम्, तयोः पार्थक्येन सामत्त्ये-न च व्यभिचारोपलम्मात् ॥ १०॥

तथाहि— ज्ञानस्य तदुत्पत्तितदाकारताभ्यां व्यस्ताभ्यां, समस्ताभ्यां वा प्रतिनियतार्थव्यवस्थापकतं स्वान् । यदि प्राच्यः पक्षः, तदा कपा-टक्षणः कटशान्त्यक्षणस्य व्यवस्थापकः स्यान्, तदुत्पत्तेः केवलायाः सज्ञावात् । सम्भ सम्भान्तरस्य च व्यवस्थापकः स्यान्, तदाकारता-

याम्नदुत्पत्तिरहितायाः संभवान्। अय दिनीयः, तत्र कल्यासीतम्यवः पूर्वेक्षणस्य व्यवस्थापको भवेन, समुज्ञियोम्नयुत्पत्तिनग्रकारनोर्विन मानलान्। अथ विभानयोर्ण्यनयोज्ञीनमेवार्थसः व्यवसापम्म, नार्थः, त्तस्य जडत्वादिति मतम्। तदपि न न्यायानुगतम्, ममानार्थसमननार-प्रस्ययोत्पन्नज्ञानैवर्गभिनागन्। तानि हि यथोक्तार्यव्यवस्थापकल्लसणस्य समप्रम्य सद्भावेऽपि प्राच्यं जन कहानक्षणं न गृहन्ति। अपि च। किमिटमः र्थाकारत्वं वेदनानां ^१ यद्वशात्प्रतिनियतार्थपरिच्छेदः स्यान् । किमर्याकारी हेसिलम्, अर्थाकारधारिलं वा । प्रथमप्रकारे, अर्थाकारोहेलोऽर्थाका-रपरिच्छेद एव, ततम्म ज्ञानं प्रतिनियतार्थपरिच्छेदात्प्रतिनियतमर्थमवयो तयतीति साध्याविशिष्टतं स्पष्टमुपढोकते । द्वितीयप्रकारे पुनरर्याकारवाः रिलं ज्ञानस्य सर्वातमना, देशेन वा। प्रथमपश्चे, जडत्वाद्रथस्य ज्ञानमपि जर्ड भवेत्, उत्तरार्थक्षणवत्। प्रमाणरूपत्वाभावश्चोत्तरार्थक्षणवदेवास प्रस-ज्येत, सर्वात्मना प्रमेयरूपताऽनुकरणात्। अय देशेन नीललादिनाऽर्याकाः रधारित्वमिण्यते ज्ञानस्य, ताई तेनाजडाकारेण जडताप्रतिपत्तेरसंभवात् कथं तिद्विशिष्टत्वमर्थस्य प्रतीयेत ?। न हि रूपज्ञानेनाप्रतिपन्नरसेन तिद्विशि-ष्टता सहकारफलादौ प्रतीयते । किंच । देशेनार्थाकारघारित्वान्नीलार्थवन्निः शेपार्थानामपि ज्ञानेन प्रहणापत्ति., सत्त्वादिमात्रेण तस्य सर्वत्रार्थाकाः रधारित्वाविशेपात् । अय तद्विशेपेऽपि नीलाद्याकारवैलक्षण्यान्नितिलल र्थानाममहणम्, तार्हे समानाकाराणां समस्तानां महणप्राप्तिः। अथ यत एव ज्ञानमुत्पराते, तस्यैवाकारानुकरणद्वारेण माहकम्, हन्त ! एवमपि समानार्थसमनन्तरप्रस्यस्य तद्याहकं स्यादित्युक्तम्। ततो न तदुत्पत्तिः त्तदाकारताभ्यां ज्ञानस्य प्रतिनियतार्यावभासः, किंतु प्रतिवन्धकापगमः विशेषादिति सिद्धम् ॥४७॥

इति प्रमाणनयतत्त्वाळोकाळङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचितायां रत्नाकरावतारिकारूयल्रघुटीकायामागमस्प्ररूपनिर्णयो

नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।

^{अर्दम्} त्र्यथ पञ्चमः परिच्छेदः ।

इत्यं प्रमाणस्य स्वरूपसंद्ये समाख्याय विषयमाचक्षते-

त्तस्य विषयः सामान्यविशेषाचनेकान्तात्मकं वस्तु ॥१॥

'सस्य प्रमाणस्य । विसीयन्ते निवध्यन्ते विषयिणोऽस्मित्रिति विषयो गो-चरः परिच्छेद्यमिति यावन्। सामान्यविशेषा वह्यमाणलक्षणावादिर्थस्य सद्सदाद्यनेकान्तस्य तत्तदात्मकं तत्स्वरूपं वस्तिवति। एवं च केवलस्य सा-भान्यत्य, विशेषत्य, तदुभयत्य वा त्वतन्त्रत्य प्रमाणविषयत्वं प्रतिक्षिप्तं भव-ति। अधैतदाकण्ये कर्णाम्रेडपीडिता इव योगाः सागिरन्ते। नन्वहो जैनाः! केनेदं सुहृदा कर्णपुटविटङ्कितमकारि युर्ण्माकम्, खतन्त्रौ सामान्यविशेषौ न प्रमाणभूमिरिति। सर्वगतं हि सामान्यं गोत्वादि, तद्विपरीतास्तु शव-लशावलेयवाहुलेयाद्यो विशेपाः, ततः कथमेपामैक्यमाकर्णयितुमि स-कर्णें: शक्यम् ? । तथा च सामान्यविशेषावलन्तभित्री, विरुद्धधर्मीध्य-स्तत्वात्,यावेवं तावेवम्, यथा पायःपावकौ,तथा चैतौ, तस्मात्तथा, ततो न सामान्यविशेपात्मकत्वं घटादेघेटते । तदेतत्परमप्रणयपरायणप्रणयि-नीप्रियालापप्रायं वासवेदमान्तरेव राजते। तथाहि-यदिदं सर्वगतत्वं सामा-न्यस्य न्यस्तिप, तत् किं व्यक्तिसर्वगतत्वम्, सर्वसर्वगतत्वं वा स्वीकृत्य । यदि प्राक्तनम्, तदा तर्णकोत्पाददेशे तद्विद्यमानं वर्णनीयम्, अन्यया व्यक्तिसर्वगवत्वव्यायातात्।तत्रोत्पन्नायां च व्यक्तौ कुतस्तत् तत्र भवेत् ? किं व्यक्ता सहैवोत्पर्येत, व्यक्त्यन्तराद्वा समागच्छेत् ?। नादा: प्रसः, निस्रत्वेनास्य स्वीकृतत्वात् । द्वितीयपक्षे तु ततस्तदागच्छत् पूर्वव्यक्ति परित्यन्यागच्छेन्, जपरित्यन्य वा। प्राचिकविकल्पे, प्राक्तनव्यक्तेनि:सा-मान्यताऽऽपत्तिः।द्वितीयपक्षे तु किं व्यक्तया सहैवागच्छेत्, केनचिद्रीत ना । आद्ये शावलेयेऽपि वाहुलेयोऽयमिति प्रतीतिः स्यान् । द्वितीयपक्षे तु सामान्यस्य सांशताऽऽपत्तिः, सांशले चास्य व्यक्तिवद्निसलप्राप्तिः। अय

विचित्रा वस्तूनां शक्तिः; यथा मन्त्रादिसंस्कृतमस्त्रमुद्रस्थं व्याधिविशेषं छि-नित्त, नोदरम्; तद्वदिहापि सामान्यसेट्यी शक्तिः, यथा स्वहेतुभ्यः समु-त्पद्यमानेऽर्थे पूर्वस्थानाद्चलदेव तत्र वर्त्तत इति चेत्। स्यादेतदेवम् , यद्ये-फान्तेनेक्यं सामान्यस्य प्रमाणेन प्रसिद्धं स्थात्; नचैवम्, तस्येव तत्त्वतो विचारियतुमुपक्रान्तलात्। तथाहि-यद्यस्यकान्तेक्यं कीर्सते, तदाभिन्न-देशकालासु व्यक्तिपु गृत्तिनं स्यादिति। यदि तु स्वभाववादालम्बनमात्रे-णैवेयमुपपाद्यते, तदा किमसुना सामान्येन ?, किंतरां वाऽन्येनापि भूयसा वस्तुना परिकाल्पितेन ?। एकैंव काचित् पद्मनिधीयमाना व्यक्ति-रभ्युपगम्यताम् । सा हि तथास्त्रभावलात् तथा तथा प्रथिष्यत इति लामाभिलापुकस्य मूलोच्छेदः। तन्न व्यक्तिसर्वगतत्वमेतस्य सङ्गतिगो-चरीभावमभजत् । नापि सर्वसर्वगृत्त्वम्, खण्डमुण्डादिव्यक्यन्तराले-ऽपि तदुपलम्भप्रसङ्गात्। अञ्यक्तलात्त्र तस्यानुपलम्भ इति चेत् , व्यक्ति-स्वात्मनोऽप्यनुपलम्भोऽत एव तत्रास्तु । अन्तराले व्यक्तात्मनः सद्गा-वावेदकप्रमाणाभावादसत्त्वादेवानुपलम्भे, सामान्यस्यापि सोऽसत्त्वादेव तत्रास्तु, विशेपाभावात् । किच । प्रथमव्यक्तिसमाकलनवेलायां तद्भि-न्यक्तस्य सामान्यस्य सर्वोत्मनाऽभिन्यक्तिजातेव, अन्यया न्यकान्यकस्व-भावभेदेनानेकलानुपद्गादसामान्यस्वरूपताऽऽपत्तिः । तसादुपलियल-क्षणप्राप्तस्य सुव्यक्सन्तराले सामान्यस्यानुपलन्भाद्सत्त्वम्, व्यक्तिस्वा-त्मवत् । अपि च । अव्यक्तलात् तत्र तस्यानुपलम्भस्तदा सिन्येद्, यदि व्यक्त्यभिव्यङ्गयता सामान्यस्य सिद्धा स्यात्; नचेवम्, नित्यैकरूपस्या-स्याभिव्यक्तेरेवानुपपत्तेः। तथाहि-व्यक्तिरुपकारं किञ्चत्क्वंती सामान्य-मभिन्य ज्येन् , इतरथा वा । कुर्वती चेन् , कोऽनया तस्योपकार. कियते । तज्ञानोत्पादनयोग्यता चेन् , सा ततो भिन्ना, अभिन्ना वा विधीयेत । भिन्ना चेन , तत्करणे सामान्यस्य न किञ्चित्कृतमिति तद्वस्थाऽस्थानभित्र्याक्ते । अभिन्ना चेन, तत्करणे सामान्यमेव कृतं स्यान्, तथा चानित्यलप्राप्तिः। तज्ञानं चेदुपकार., ताई कथं मामान्यस्य मिद्धि.?, अनुगतज्ञानस्य व्य-किभ्य एव प्राहुभीवान्। तत्महायस्यास्येवात्र व्यापार इसपि श्रद्धामात्रम्। यतो यदि घटोत्पत्तौ दण्डाशुपेतकुम्भकारवद् व्यक्त्युपेतं सामान्यमगु-

गतज्ञानीरपत्ती व्याप्रियमाणं प्रतीयेत, तदा स्नादेतन्, तत्र नास्टेव । न किधित् कुर्वताश्च व्यक्तकले, विजातीयव्यक्तेरि व्यक्षकलप्रमद्गः। त्तन्नाच्यक्तत्वात् तत्र तस्यानुपलम्भः, किन्त्वसत्त्वादेवः इति न सर्व-सर्वगतमप्येतद्भवितुमहीते, किन्तु प्रतिव्यक्ति कथि दिमिनम्, फध-श्चित्तदात्मकत्वाद्, दिसदृशपरिणामवत् । यथैव हि काचित्र्यक्तिरूप-रूभ्यमानाद्यक्यन्तराहिशिष्टा विसद्दश्वपरिणामदर्शनादवतिष्ठते, तथा सदृशपरिणामात्मकसामान्यदृर्शनात् समानेति, तेनायं समानो गौ:, सोऽनेन समान इति प्रतीते. । नच व्यक्तिस्वरूपाद्भिन्नत्वात् सामा-न्यरूपताञ्याघातोऽस्य, रूपादेरप्यत एव गुणरूपताञ्याघातप्रसङ्गात् । फयन्त्रिद्यतिरेकस्त रूपादेरिव सदशपरिणामस्याप्यस्येव । नन् प्रथम-व्यक्तिदर्शनवेलायां कथं न समानप्रत्ययोत्पत्तिः ?, तत्र सदशपरिणामस्य भावादिति चेत्, तवापि विशिष्टप्रत्ययोत्पत्तिस्तदानीं कस्मान स्याद ?, वैसदृश्यस्यापि भावात् । परापेक्षत्वात् तस्याप्रसङ्गोऽन्यत्रापि तुस्यः। समानप्रत्ययोऽपि हि परापेक्षः, परापेक्षामन्तरेण काचित् कदाचि-इप्यभावात्, अणुमहत्त्वादिप्रत्ययवत् । विशेषा अपि नैकान्तेन सामा-न्याद्विपरीतधर्माणो भवितुमहीन्त । यतो यदि सामान्यं सर्वगतं सिद्धं भवेत्. तदा तेपामव्यापकलेन ततो विरुद्धधर्माध्यासः स्यात्, नचैवम्, सामान्यस्य विशेषाणां च कथिश्वत्परस्पराज्यविरेकेणैकानेकरूपतया-शियतलात् । विशेषेभ्योऽन्यतिरिक्तलाद्धि सामान्यमप्यनेकामिष्यते, नामान्यात् विशेषाणामव्यविरेकात्तेऽप्येकरूपा इति । एकतं च सामा-न्यस्य संप्रहृनयार्पणात् सर्वत्र विज्ञेयम् । प्रमाणार्पणात्तस्य सदृशप-रेणामरूपस्य विसदृशपरिणामवन् प्रतिन्यक्ति भेदान् । एवं चासिद्धं 🗸 सर्वेधा विरुद्धधर्माध्यस्तत्वं सामान्यविशेषयोः । यदि पुनः कयाश्विदेव .वेरुद्धधर्माध्यत्तत्वं हेतुश्चिकीर्षितम् , तदा विरुद्धमेव, कयांचिद्विरुद्ध-पर्माध्यासस्य कथंचिद्रेदेनैवादिनाभृतत्वात् । पाय-पावकस्वरूपो दृष्टा-त्तोऽप्युभयविकलः, तयोरपि क्यंचिदेव विरुद्धधर्माध्यत्तत्वेन भिन्नत्वेन च स्तीकरणात्। पचत्त्वपावकत्वादिना हि तयोविरुद्धधर्माध्यासो भेद्ख्य, (न्यत्वादिना पुनलद्वैपरीत्यमिति । तथा च कथं न सामान्यविशेपात्म-

कत्वं घटादेघेटत इति ॥ १ ॥

ं अधुना सामान्यविशेषस्वरूपानेकान्तात्मकवस्तुसमर्थनार्थं साक्षा-देतुद्वयमभिद्धानाः सद्मदाद्यनेकान्तात्मकवस्तुप्रसाधकहेतून् सूच-यन्ति-

अनुगतविशिष्टाकारप्रतीतिविषयलात्, प्राचीनोत्तराका-रपरित्यागोपादानावस्थानस्वरूपपरिणत्याऽर्थिकिया-सामर्थ्यघटनाच ॥ २ ॥

अनुगताकाराऽनुवृत्तस्वभावा गौगौरित्यादिप्रतीतिः, विशिष्टाकारा व्यावृत्तरूपा शवलः श्यामल इत्यादिप्रतीतिस्तद्गोचरत्वात्; इति तिर्यक्-सामान्यगुणाख्यविशेषलक्षणानेकान्तात्मकवर्त्तुर्सिद्धौ हेतुः । प्राचीनो-त्तराकारयोः यथासङ्ख्येन ये परित्यागोपादाने, ताभ्यां यदवस्थानम्, तत्स्वरूपपरिणामेनार्थक्रियासामर्थ्यघटनात् कार्यकरणोपपत्तेः, इत्यूर्ध्व-तासामान्यपर्यायाख्यविशेषस्वरूपानेकान्तात्मकवस्तुसिद्धौ हेतुः । चका-रात् सद्सदाद्यानेकान्तसमर्थकहेतवः सद्सदाकारप्रतीतिविषयत्वादयो द्रष्टन्याः ॥ २॥

इदानीं सामान्यं प्रकारतः प्ररूपयन्ति-

सामान्यं द्विप्रकारं तिर्थक्सामान्यमूर्ध्वतासामान्यं च॥३॥

तिर्यगुलेरिनाऽनुवृत्ताकारप्रत्ययेन गृहामाणं तिर्यक्सामान्यम्, ऊर्धन् सुनेरिनाऽनुगताकारप्रत्ययेन परिच्छिनमानमृद्ध्वतासामान्यं चेति॥३॥

तत्राणभेदसा सारूपं सोदाहरणमुपदर्शयन्ति-

व्यक्ति तुल्या परिणतिस्तिर्यक्सामान्यम्, शबलशाब-

रेयादिविण्डेषु गोत्वं यथा ॥श॥

टयर्कि ट्यक्तिमविश्रित्य समाना परिणतिम्निर्यकृगामान्यं विद्येषम्। सीगताः सिद्धरन्ते- गीगीरित्यायनुगनाकारप्रतिपत्तरस्यट्यारृत्ति-

त्रेणैत ध्यक्तियु प्रसिद्धरनवसर एव सहजपरिणामस्वरूपसामान्य-क्तिरार. । सर्वतं च्यावृत्तानि हि स्तलक्षणानि न मनागप्यात्मानमन्येन 14पन्नीति । तदेनन्यकमरीचिकाचकौडकाऽऽचान्त्यै ऽखिषुटप्रमा-ाम्। यत इयमन्यव्यानृत्तिर्वतिः, अन्तर्वा भवत्। तत्र स्वण्डमुण्डादिवि-पप्रतिष्टेकान्यव्यानुत्तेर्वहिः सङ्गावे सामान्यकपता दुार्नवारा । आन्त-वे तु तस्याः कथं विहर्स्थाभिमुख्येनोहेन्यः स्यान् ? । नान्तः, विहर्वा नन्यपि स्वाभिषायप्रकटनमात्रम् । तथाभूतं रान्यव्यावृत्तिस्वरूपं र्जियम्, न किथ्यहा। किथ्यियेम्, नृतमन्तर्याहेर्या तेन भाव्यम्, तत्र प्रतिपादितदोपानिकम.। न किन्तिचेन्, कथं तथाभूतप्रत्ययहेतु १। मनागात्रनिर्मित एवायमिति चेन्, तर्हि बहिर्यापेका न भवेन्। ् धन्यकारणको भावोऽन्यदपेक्षते. धूमादेः सिल्लाद्यपेक्षाप्रसद्गात् । क्य । वासनाऽप्यनुभूतार्थविपयवोपजायते। नचात्यन्तामत्त्वेन त्वन्मते ामान्यानुभवसम्भवः। अपि च। वासना तयाभूतं प्रत्ययं विपयत्तयोत्पा-[येत्, कारणमात्रतया वा । प्राचि पक्षे सकलविशेपानुयायिनी पारमा-र्धकी परिच्छेद्यस्वभावा वासनेति पर्यायान्तरेण सामान्यमेवाभिहितं नवेत्। कारणमात्रतया तु वासनायाः सदृशप्रत्ययजनने विपयोऽस्य / रक्तव्यः, निर्विपयस्य प्रत्ययस्यैनासंभवात् । नच सदशपरिणार्म बेमुच्यापरस्तद्विपयः सङ्गच्छते, प्रागुदीरितदोपानुपङ्गात् । किञ्च । ्यमन्यव्यावृत्तिः स्वयमसमानाकारस्य, समानाकारस्य वा वस्तुनः यान् । प्राक्तनविकल्पकल्पनायामतिष्रसङ्गः, कुरङ्गतुरङ्गतरङ्गादिष्विप त्संभवापत्ते , तथा च तेव्वनुगताकारैकप्रत्ययानुपङ्गः । स्वयं समा-ाकारस्य तु वस्तुनोऽभ्युपगमे समुपिक्षत एवायमतिथिः सदृशपरि-ामः कयं पराणुद्यताम् १ । नतु यया प्रत्यासत्त्या केचन भावाः स्वयं .ह्रापरिणामं विश्रवि, तयैव स्वयमंतदात्मका अपि सन्तस्तया किन्नाव-सिरन् ? इति चेत् । तदनुचितम् । चेतनेतरभेदाभानप्रसङ्गात् । यथै-। हि प्रत्यासत्त्या चेतनेतरस्वभावान् भावाः स्वीकुर्वन्ति, तयैव स्वयम-रात्मका अपि सन्तस्तथा कि नावभासेरन् ? इत्यपि बुवाणस्य बह्याहैतवा-नो न वक्त्रं वक्रीभवेत् । चेतनेतरव्यातिरिक्तस्य ब्रह्मणोऽसत्त्वात्

कत्वं घटादेघेटत इति ॥ १ ॥

अधुना सामान्यविशेषस्यरूपानेकान्तात्मक्रवम्तुममर्थनार्थ साक्षा-देतुद्वयमभिद्धानाः सद्सद्यमेकान्तात्मक्रवस्तुश्रमाधकहेन्त् सून-यन्ति—

अनुगतविशिष्टाकारप्रतीतिविषयलात्, प्राचीनोत्तराका-रपरिलागोपादानावस्थानस्वरूपपरिणलाऽर्थिकिया-

सामर्थ्यघटनाच ॥ २ ॥

अनुगताकाराऽनुष्टृत्तस्यभावा गौगीरित्यादिप्रतीतिः, विशिष्टाकारा व्याष्ट्रत्तरूपा शवलः ज्यामल इत्यादिप्रतीतिस्तृ नेचरत्वान्; इति तिर्यक्-सामान्यगुणास्यविशेषलक्षणानेकान्तात्मकवस्तु सिद्धौ हेतुः । प्राचीनो-त्तराकारयोः यथासङ्ख्येन ये परित्यागोपादाने, ताभ्यां यदवस्थानम्, तत्स्वरूपपरिणामेनार्थिकयासामर्थ्यघटनान् कार्यकरणोपपत्तेः, इत्यूर्ध्व-तासामान्यपर्यायाख्यविशेषस्य रूपानेकान्तात्मकवस्तु सिद्धौ हेतुः । चका-रात् सद्सद्दाद्यनेकान्तसमर्थकहेतवः सद्सद्दाकारप्रतीतिविषयत्वाद्यो द्रष्टव्याः ॥ २॥

इदानीं सामान्यं प्रकारतः प्ररूपयन्ति-

सामान्यं द्विप्रकारं तिर्यक्सामान्यमूर्ध्वतासामान्यं च॥३॥ .

तिर्यगुष्टेखिनाऽनुवृत्ताकारप्रत्ययेन गृह्यमाणं तिर्यक्सामान्यम्, ऊर्ध्व-सुक्टेखिनाऽनुगताकारप्रत्ययेन परिच्छिद्यमानमूद्ध्वतासामान्यं चेति॥३॥

तत्राद्यभेदस्य स्वरूपं सोदाहरणसुपदर्शयन्ति-

प्रतिव्यक्ति तुल्या परिणतिस्तिर्यक्सामान्यम्, शवलशाव-

लेयादिपिण्डेषु गोत्वं यथा ॥४॥

व्यक्तिं व्यक्तिमधिश्रित्यं समाना परिणतिस्तिर्यक्सामान्यं विज्ञेयम्। सौगताः सिङ्गरन्ते- गोगोरित्याद्यनुगताकारप्रतिपत्तेरन्यव्यादृत्ति-

المعاملة أن في أن أن والما والمنابعة المناويسية المستملة المنامية المناسبة कारकारम् । काउनारे मा कायाच्यापातान्त् । महि सामावनीद्विष रतातन्त्रांद्य र अवेर्तात । एव च यन समाससा स्वासर्थने पातारि स क्ष्यतिः, नवस्तः , यथा गर्गनेन्यांनस्मः, नना पाधाणिकाभिमती। भाग इति ध्यापवानुपर्धान्यमन्त्रितं । तथा च ममयेग्यपायापायापम्याः स्यापन केरक्षणिकाद्यायचंगानार्वेकिया क्षणिके विधास्पतीति प्रतिपरभविक्षिः।। अञानहमंह । नतु क्षणभिनेतिमभावाभिभाविभिक्षणा पतरणमाहिणाः. कार्यप्राटिणः, सहस्रप्राधिणोः चा प्रत्यकाद्धंकियाकारिः प्रसीतिः भ्रीपंयतः यतन्त्रच शब्दादी धर्मिणि भव्यक्षप्रमाणभनीनमेवेत्युक्तं सुक्तं स्यात् । ज त्तावर्त्योरम्यात् , तम्य फारणमात्रमन्त्रणपरायणलेन फार्यफित्रदन्तीकुण्ड-द्यात् । नापि हितीयान् , तस्य पार्यमात्रपरिन्देहद्यविद्यपर्वान पारणाय-धारणवन्ध्यत्वात् । तद्भयावभागे भवगय फारणप्, फार्य भेत्यर्थ-क्रियाकारित्यावसार्यात्याद्यात् । यग्नुम्बरूपमेव कारणत्यम् , फार्यर्यक्षित त्तद्रन्यतरपरिच्छेदेऽपि तद्युद्धिमिद्धिरित चेम्, एवं गार्र नालिक्षित्री-पवासिनोऽपि वहिदर्शनांद्य तत्र धृमजनऋजनिध्यमम्, धृमप्रधीना-हेव वद्रिजन्यत्वविद्ययस्य च प्रसन्नः। नाषि भृतीयान् , कार्यकारणीवादीन घाहियाः प्रत्यक्षस्यासंस्थानः, तस्य क्षणमात्रजीविष्यानः, अन्यथाः तिव हेर्ने क्वेनियागत् । तद्भयमामध्यमम्द्रतीयकव्यप्रमाधायद्वपाय क्षेप्र चेन् . तर्ह क्रवं प्रयक्षेण तक्षर्वातः ! । प्रयक्षस्थापाणपापाधितान् (५५० स्म्य नहारेण प्रस्थमेत्र सण्यदीपीर धन् । भन् भन्धापनालापाः डिरोपन्यतेर पि प्रस्तेर प्राथितेष्ठारणवाली यापपायांच, स्तु ५५

कथमस्य तथाऽवभासनम् ? इत्यन्यत्रापि तुल्यम् । न खलु सदश-परिणामसून्यं स्वल्क्षणमप्यस्ति, यत् तथाऽवभासेत । नतु स्वलक्षणस्य विसदशाकारात्मनः सदश्परिणामात्मकत्वं विरुध्यते । नेवम् । ज्ञानस्य चित्राकारतावत्, विकल्पेतराकारतावचैकस्योभयात्मकत्वाविरोधात्। ततो व्यावृत्तप्रत्ययहेतुविसदशाकारतावद् वस्तुनः सदशपरिणामात्मकत्वमप्य-नुयायिप्रत्ययहेतुः स्वीकार्यम् ॥ ४॥

अथ सामान्यद्वितीयभेदं सिनदर्शनगुपदर्शयन्ति-पूर्वापरपरिणामसाधारणं द्रव्यमूध्यतासामान्यं कटक-कङ्कणाद्यनुगामिकाञ्चनवत् ॥ ५ ॥

पूर्वीपरपर्याययोरनुगतमेकं द्रव्यम्, द्रवित तांस्तान् पर्यायान् गच्छ-सीति व्युत्पत्त्या त्रिकालानुयायी यो वस्त्वंशः, तदूर्ध्वतासामान्यमिताभे-धीयते। निदर्शनमुत्तानमेव। अत्रैकस्य कालत्रयानुयायितायां जनुपाऽन्यः शौद्धोदनिशिष्यः समाचष्टे-अहो ! कष्टः शिष्टेर्रपृक्तान्तोऽयमेकस्यानेक-कालावस्थितिवादः। प्रतिक्षणभङ्करभावावभासनायामेव हि प्रमाणसुद्रा साक्षिणी। तथाहि /यत् सत्, तत्क्षणिकम्, संश्व विवादाध्यासितः शब्दा-दिः। सत्त्वं तावद् यत् किञ्चिद्न्यत्रास्तु, प्रस्तुते तावद्र्थक्रियाकारित्वमेव मे संमतम्, तच शब्दादी धर्मिणि प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीतमेव। विपक्षाच व्याप-कानुपलव्ध्या व्यावृत्तम्। सत्त्वस्य हि क्षणिकत्ववत् क्रमाक्रमावीप व्याप-कावेव । न हि क्रमाक्रमाभ्यामन्यः प्रकारः शङ्कितुमपि शक्यते, व्याघात-स्योइटत्वात्, न क्रम इति निपेधादेवाक्रमीपगमात्, नाक्रम इति निपेधा-देव च क्रमोपगमात् । तो च क्रमाक्रमौ श्विराद्यावत्तमानावर्थिकयामि तनो व्यावर्त्तयतः। वर्त्तमानार्थक्रियाकरणकाले ह्यतीतानागतयोरप्यर्थकि-ययोः समर्थत्वे तयोरपि करणप्रसङ्गः। असमर्थत्वे पूर्वापरकालयोरप्यकरः णापिनः । समर्थोऽप्यपेक्षणीयासिन्नवेर्ने करोति, तत्मन्निधेस्तु करोतीति चेत्। नतु किमय सहकारिणामपेक्षा ? कि स्वरूपलाभार्थम्, उतापकारा-थेम् , अथ कार्याथेम् । न प्रथमः, स्वरूपस्य कारणाधीनस्य नित्यस्य वा पूर्व-मिद्भवात् । न द्वितीयः, स्वयं सामर्थ्येऽमामर्थ्यं वा तस्यानुपयोगात्।

^१भावः स्वतः समग्रेटेषुः उपजारः जिसर्थनः ^१। - भावः स्वतेऽसमग्रेटेषुः उपजारः जिसर्थनः ^१॥१॥

*** एउ न शृशियः । इपकारवन् सहनारिणामध्यनुपयोगान् । गयाच-

''भावः स्वनः समयेक्षेत्, पर्यात्रं सहकारिभिः । भावः स्वनोऽसमयेक्षेत्ः पर्यात्रं सहकारिभिः"॥ १ ॥

जनेराधीनम्बभावतया कार्यमेव तानपेक्त इति चेत्। न। तत्या-स्तन्त्रतान् र स्वानन्त्रये वा कार्यतन्त्रापातान् । तदिः तत्माकस्येऽपि स्वानन्डयादेव न भवेदिति । एवं च यन् क्षमाक्रनाभ्यामर्थकियाकारि न भवति. तदसत् , यया गगनेन्द्रीवरम् , तया चाक्षणिकाभिमतो भाव इति च्यापकानुपलव्धिकतिष्ठते । तथा च क्रमयागपद्ययार्ज्यापक्योः व्याष्ट्र-सेर्क्षांनेकावावर्त्तमानार्थकिया क्षणिके विश्रान्यतीति शतिवन्यासिद्धिः॥ अत्राचन्महे । नतु क्षणभिज्ञेहिमभावाभिधाविभिक्षणा कारणमाहिणः, कार्यमारिपाः, तहूचमाहिणो चा मत्यक्षाद्धीनेपाकारित्वमतीतिः प्रोच्येत. यतलच शब्दादी धामाणि प्रसक्षप्रमाणप्रतीतमेवेत्युक्तं युक्तं स्यान् । न वावत्गौरस्यान् , वस्य कारणमात्रमन्त्रणपरायणलेन कार्यक्रिवदन्तीकुण्ठ-त्वान् । नापि द्वितीयान् । तत्य कार्यमात्रपरिच्छेद्विद्ग्थतेन कारणाद-धारणवन्ध्यतात् । तदुमयावमासे चेद्मस्य कारणम्, कार्य चेत्रर्थ-न्यानारितावसायोत्पादान् । वत्तुस्तरूपमेव कारणतम्, कार्यतं चेति तद्न्यतरपरिच्छेदेऽपि तद्बुद्धिसिद्धिरिति चेत्, एवं वाहे नालिकेरद्धी-पवासिनोऽपि वहिद्र्शनोद्व तत्र धूनजनकलिश्चयत्य, धूनद्र्शना-देव विह्नजन्यत्वनिश्चयस्य च प्रसङ्गः। नापि वृतीयान्, कार्यकारणोभयी-प्राहिणः प्रसम्सत्यासंभवात्, तस्य क्षणमात्रजीवित्वान्, जन्ययाऽनेनेव हेतोर्व्यभिचारान् । तदुभयसामध्यसमुद्भविकस्पप्रसादाचद्वसाय इति चेन्. ताहें क्यं प्रसक्षेण तल्लतीतिः ?। प्रसक्षव्यापारपरामाशिलान् विक्र-स्तर्य वहारेण प्रसम्भेव वहम्भकिमिव चेन्। न्तु न कार्यकारपामा-हिणोरन्यवरेणापि प्रसन्तेण प्राकार्यकारणभावी मासपामासे, तत् कर्ष

विकल्पेन तद्यापारः परामृश्येत ? इति न क्षणिकवादिनः कार्प्यथिकिया-प्रतीतिरस्तीति वाद्यसिद्धं सत्त्वम्। संदिग्धानैकान्तिकं च, क्षणिकाक्षणिके क्षणिकेकान्तिवपक्षे क्रमाक्रमच्यापकानुपलम्भस्यासिद्धत्वेन तद्याप्तार्थ-कियायास्ततो व्यावृत्त्यनिर्णयात्। किंचित् कृत्वाऽन्यस्य करणं हि क्रमः। अयं च कलशस्य कथंचिदेकरूपस्येव क्रमवत्सहकारिकारणकलापोप-ढीकनवशेन क्रमेण घटचेटिकामस्तकोपरिपर्यटनात्तासां कृमं कुर्वतः सुप्रतीत एव। अत्र हि भवानत्यन्ततार्किकंमन्योऽप्येतदेव वक्तुं शकोति, यस्मादक्षेपिकयाधर्मणः समर्थस्वभावादेकं कार्यमुद्दपादि, स एव चेत् पूर्व-मर्प्यस्ति, तदा तत्कालवत्तदेव तद्विद्धानः कथं वार्यताम् ?।

"कार्याणि हि विलम्बन्ते कारणाऽसन्निधानतः। समर्थहेतुसद्भावे क्षेपस्तेषां नु किंकृतः ?"।।१।। इति।

नचैतद्वदातम् । एकान्तेनाक्षेपाक्रियाधर्मत्वानभ्युपगमात् । द्रव्य-रूपशक्त्यपेक्षया हि तत् समर्थमिभधीयते, पर्यायशक्त्यपेक्षया त्रसमर्थ-मिति । यदेव हि कुशूलमूलावलम्यि वीजद्रव्यम्, तदेवावनिवनपवनात-पसमर्पितातिशयविशेपखरूपपर्यायशाक्तिसमन्वितमङ्कुरं करोति। नन्व-सौ पर्यायशाक्तिः कुशूलमूलावस्थानाऽवस्थायामविद्यमाना, क्षेत्रक्षितिक्षे-पक्षणे तु संपद्ममाना वीजद्रव्याद्भित्रा वा स्यात्, अभित्रा वा, भिन्ना-भिन्ना वा। यदा भिन्ना, तदा किमनया काणनेत्राजनरेखाप्रख्यया ?, विभिन्नाः सन्निधिभाजः संवेदनकोटीमुपागताः सहकारिण एवासताम् । अय सहकारिणः कमिप वीजस्यातिशेषविशेषमपोषयन्तः कथं सहका-रितामपि प्राप्तुयुः ? इति चेत् , तर्द्धतिशयोऽप्यतिशयान्तरमनारचयन् कथं तत्तां प्राप्तुयान् ?। अथायमारचयति तद्न्तरम्, ताई समुपान्थित-मनवस्थादं रिध्यम् । अथाभिन्ना भावात् पर्यायशक्तिः, ताई तत्करणे स एव छत इति कथं न क्षणिकत्वम् ?। भिन्नाभिन्नपर्यायशाक्तेपक्षोऽपंशो क्षणिकलमनर्पयन्न कुंजलीति ॥ अत्र त्रृमः-एपु चरम एव पक्षः कक्षाक्रियते । नचात्र कलद्भः कश्चित्, द्रव्यांशद्वारेणाऽक्षणिके वस्तुनि पर्यायांटाहारेण क्षणिकत्वोपगमान, क्षणिकैकान्तस्येव छट्टयितुमुप-क्रान्तत्वात् । क्षणिकपर्याये व्योऽच्यतिरेकात् क्षणिकमेव द्रव्यं प्राप्नो-

त्रोति चेन्। न । व्यतिरेकन्यापि संभवान् । नच व्यतिरेकाव्यति-रेकावेकस्य विरुध्येते । न हि नचः प्रयोगाप्रयोगमात्रेण विरोधगतिः, अतिप्रसङ्गान् ।

''दलित हृद्यं गाढोहेगं द्विधा न तु भिद्यते 'दलित हिद्यं गाढोहेगं द्विधा न तु भिद्यते वहित विकलः कायो मोहं न सुश्वाति वेतनाम् । व्वलयित तनूमन्तर्दाहः करोति न भस्मसान् प्रहरित विधिर्मर्मच्छेदी न क्रन्तित जीवितम्''॥ १ ॥

इत्यादिष्विप तत्प्राप्तः । नच स्थिरभावत्यापि येनैव रूपेण व्यतिरेकम्, तेनेवाव्यतिरेकं व्याकुर्महे, द्रव्यमेतत्, एते च पर्याया इतिरूपेण
हि व्यतिरेकः. वस्त्वेतिदित्तं पण लव्यतिरेकः । एकमेव च विज्ञानक्षणं
सिविक्त्याविकत्पकम्, श्रान्ताश्रान्तम्, कार्य कारणं चायं स्वयमेव
स्वीकरोति, भेदाभेदे तु विरोधप्रतिरोधमाभेद्यातीति महासाहसिकः,
इति क्षणिकाक्षणिकेऽपि कमाकमाभ्यामधिकयायाः संभवात् सिद्धं संदिग्धानेकान्तिकं सत्त्वम् । क्षणिकेकान्ते ताभ्यामधिकयाया अनुपपत्तेविरुद्धं वा। तयाहि—क्रमस्तावद् द्वेषाः देशकमः, कालकमश्च। तत्र देशक्रमो यथा तरलतरतरक्षपरम्परोत्तरणरमणीयश्रेणीभृतश्चतच्छद्मिथुनानाम् । कालक्षमस्त्वकात्मिन् कल्द्यो क्रमेण मधुमधूकवन्धूकशम्यूकादीनां धारणिकयां कुर्वाणे । क्षणिकैकान्ते तु द्वयोरप्येतयोरभाव एव ।
येन हि वस्तुना किचेदेशे, काल्ये वा किचित्कार्यमर्ज्यामासे, तत्त्रिवः

नाप्यत्र योगपद्यमनत्रद्यम् । यतः क्षणिकानंशस्त्ररूपं रूपं युगपदेव स्व-कार्याणि कार्याणि कुर्वाणं येनैव स्वभावेन स्वोपोदेयं रूपमुत्पाद्यति तेनैव ज्ञानक्षणमपि, यद्वा येनैव ज्ञानक्षणं तेनैव रूपक्षणमपि, स्वभावान्तरेण वा । प्राचि पक्षे, ज्ञानस्य रूपस्वरूपत्वापत्तिः, रूपोत्पादकैकस्वभावा-भिनिर्वर्त्यत्वान्, रूपस्वरूपवन् । द्वितीये, रूपस्य ज्ञानरूपताऽऽपित्तः, ज्ञानोत्पादनैकस्वभावसंपाद्यत्वान्, ज्ञानस्वरूपवन् । वृतीये, रूपक्षणस्य

ाणिकानंशस्वरूपस्वापात्तः, स्वभावभेदस्य भेदकस्य सद्भावात्। अधानं-

तदानीमेव च निरन्वयमनञ्चत्, ततो देशान्तरकालान्तरानुसरणन्यस-नशालिनः कत्याप्येकस्यासंभवात् क नाम क्षणिकैकान्ते क्रमोऽस्त । ?। नाराकत्वम् , नाराखरूपत्वं वा । नाराकत्वं चेत् , तर्हि <u>सुद्</u>ररादि-• शोत्पादद्वारेणानेन घटादिकन्मूलनीयः; तथाच तत्रापि नाशेऽय-पर्यतुयोग इत्यनवस्था । नाशस्वरूपत्वं चेत् । नन्वेवमर्थान्तरत्वा-गत् कथं क़टस्येवासौस्यात् ?, अन्यस्यापि कस्मान्नोच्यते ?। तत्सं-ात्वेन करणादिति चेन्, कः संबन्धः ?; कार्यकारणभावः, संयोगः, पणीभावः, अविष्वग्भावो वा । न प्राच्यः पक्षः, मुद्गरादिकार्यत्वेन युपगमात्। न द्वितीयः, तस्याद्रन्यत्वात्, इटादिसमकालतापत्तेश्व। त्तीयः, भूतलादि।विशेषणतया तत्कक्षीकारात्। तुरीये त्वाविष्वग्भावः भाऽभेदः, कथि चद्भेदो वा भवेत् । नाद्यः पक्षः, ष्टथग्भूतत्वेनास्य कारात्। न द्वितीयः, विरोधावरोधात्। इति नाशहेतोरयोगतः सिद्धं ्नां तं प्रत्यनपेक्षत्विमिति । तद्तेतद्तस्य समस्तमुत्पादेऽपि समानं पद्यतः त्त एव पर्यनुयुक्षानस्य छुपैकलोचनतामाविष्करोति। तथाहि-उत्पा-इरिप सत्त्वभावस्य, असत्त्वभावस्य वा भावस्योत्पाद्कः स्यात् । न बभावस्य, तस्य कृतोपस्थायिताप्रसङ्गात् । नाप्यसत्स्वभावस्यं, स्वभा-, स्यान्ययाकर्तुमशक्ते , अभ्युपगमिवरोधार्च । न ह्यसत्स्वभावजन्योत्पा-विभिष्यते त्वया । अधानुत्पन्नत्यासत्त्वादुत्पन्नस्य सत्त्वभावत्वाद्यर्थो ज्ल्पयुगलोपन्यासपरिश्रम इति चेत् । नैवम् । नष्टेतरिकल्पापेक्ष-त्य नाशेऽपि तुल्यत्वात्।

तथाच-

"भावो भवत्त्वभावश्चेत् छतमुत्यादहेतुभिः। अथाभवत्त्वभावोऽसौ छतमुत्यादहेतुभिः"॥ १॥

तयाऽयमुत्पचमानाद्यतिरिक्तः, अञ्यातिरिक्ते वा । तत्र जन्याञ्य-रेक्तेत्पाद्जनकत्वे न जन्यस्योत्पादः, जन्याञ्यतिरिक्त्वेनोत्पादस्य प्रचिद्योगात्। न हि कथि चिद्रित्रमुत्पादमन्तरेण तुद्वेनोत्पचत इत्यपि कुं शक्यते, किन्तु विस्वद्मिसेव वकुं शक्यम्; नच तथा तद्दुत्पादः / थितः स्यात्। ज्त्यचमानाद्यतिरिक्तोत्पाद्जनकतायां न तस्योत्पादः, तद्द-त्यस्यापि वा कथमसो न भवेत्। तस्यैव संवन्धिनस्तस्य करणादिति चेत्। प्यवचम्। जत्यदिनापि साकं कार्यकारणभावादेस्वन्मतेन संवन्धसा-

है।कस्वरूपमपि रूपं सामग्रीभेदाद्भित्रकार्यकारि भविष्यति को दोप इति चेन्, ताई नित्यैकरूपोऽपि पदार्थस्तत्तन्सामप्रीभेदात् तत्तत्कार्यकर्त्ता भविष्यतीति कथं क्षणिकैकान्तसिद्धिः स्यात् ? । ततो न क्षणिकैकान्ते क्रमयौगपद्याभ्यामधिकिया संभवतीति सिद्धं विरुद्धं सत्त्वमिति ॥ यद्प्याचक्षते भिक्षवः क्षणक्षयिकान्तप्रसाधनाय प्रमाणम्-ये यद्गावं ष्रसनपेक्षाः, ते तद्भावनियताः, यथा उन्सा कारणसामप्री सकार्य-जनने, विनाशं प्रत्यनपेक्षाश्च भावा इति । तत्र विनाशं प्रत्यनपेक्षत्वम-सिद्धतावष्टन्धमेव नाच्छ्वसितुमपि शक्तोतीति कथं वस्तूनां विनाशने-यद्यसिद्धो सावधानतां दध्यात् ? । तथाहि-तराखिपुरुपपेरितप्रचण्ड-मुद्ररसंपर्कान् कुम्भादयो ध्वंसमानाः समीक्ष्यन्ते । नन्वेतत्साधनिस-द्धियद्धकक्षेप्वरमासु सत्सु कथमासिद्धताऽभिधातुं शक्या ?। तथाहि - वेग-वन्सुद्गरादिनीशहेतुर्नश्वरं वा भावं नाशयति, अनश्वरं वा। तत्रानश्वरस्य नाराहेतुअत्रोपानिपातेऽपि नाशानुपपात्तः, स्वभावस्य गीर्वाणप्रभुणाऽ-प्यन्यथा हर्तुमशक्यत्वान् । नश्वरम्य च नाशे तद्धेतूनां वैयर्ध्यम् । निह साहेतुभ्य एनाप्तस्वभावे भावे भावान्तर्व्यापारः फलवान्, तदनुपरित-प्रमक्तः। उक्तं च-

> "भागो हि नश्ररातमा चेन्, कृतं प्रलयहेतुभिः। अधाप्यनश्रमतमाऽसी, कृतं प्रलयहेतुभिः"॥१॥

अपि च । भागात्प्रयम्भूतो नाजो नाहाहेतुभ्य स्यात, अपृथमभूतो म । यचप्रयम्भूतः; तदा भाव एव तह्नेतुभिः छतः स्यात, तस्य च
हितारियोत्यते इतस्य करणायोगात्तदेव तह्नेतुवैयर्ध्यम् । अय पृथोऽसी, नदा भागसमकालभावी, तदुत्तरकालभावी वा स्यात् । तत्र
कालसावित्व निर्धायत्वस्थवन्युरवान्ध्ययोशिव भागभावयोः समदेने गेपलस्में भीवत्, अधिरोधात् । तदुत्तरकालमावित्वे तु घटादेः
सायातम्, रीयानी स्थापलस्मं सार्थक्रियां च गुर्गत् ।
सारादे समुत्रके पदे पद सीपलस्मं स्यार्थक्रियां च गुर्गत् ।
प्रतिदे द्व द्वार्य । नतु पदस्यापिरोधित्यात्र नदुत्तरो

प्रवासम्य तु तक्षिपयेयात्में। स्यान । नतु किविद्यम्य

नाम श नाशकत्वम् , नाशस्वरूपत्वं वा । नाशकत्वं चेत् , तर्हि सुद्ररादि-वन्नाशोत्पाद्द्वीरेणानेन घटादिरुन्मूलनीयः तथाच तत्रापि नाशेऽय-मेव पर्यनुयोग इदानवस्था। नाशस्वरूपत्वं चेत्। नन्वेवमर्थान्तरत्वा-विशेषात् कयं कुटस्येवासौ स्यान् ?, अन्यस्यापि कस्मान्नोच्यते ?। तत्सं-वन्धित्वेन करणादिति चेन्.कः संवन्धः ?; कार्यकारणभावः, संयोगः, विशेषणीभावः, अविष्वन्भावो वा । न प्राच्यः पक्षः, मुद्ररादिकार्यस्वेन तद्भ्युपनमात्। न द्वितीयः, तस्याद्रन्यत्वात् , इटादिसमकास्तापत्तेश्च। न तृतीयः, भूतलादिविशेषणतया तत्कक्षीकारात्। तुरीये त्वविष्वग्भावः - सर्वेघाऽभेद., कथिन्द्रभेदो वा भवेत्। नाद्यः पक्षः, पृथग्भूतत्वेनास्य कक्षीकारात्। न द्वितीय:, विरोधावरोधान् । इति नागहेतोरयोगतः सिद्धं चस्तूनां तं प्रत्यनपेक्षत्विमिति। तदेतदेतस्य समस्तमुत्यादेऽपि समानं पद्यतः प्रध्वंस एव पर्यतुयुक्तानस्य छुपैकलोचनतामाविष्करोति। तथाहि-उत्पा-दहेतुरिप सत्त्वभावस्य, असत्त्वभावस्य वा भावस्योत्पाद्कः स्यान् । न सत्त्वभावस्य, तस्य कृतोपस्यायिताप्रसद्गात् । नाप्यसत्त्वभावस्य, स्वमा-बत्यान्यथाकर्त्तुमञक्ते ,अभ्युपगमविरोधाच । न रासन्खभावजन्योत्पा-द्कत्वभिष्यते त्वया । अथानुत्पन्नस्यासत्त्वादुत्पन्नस्य सत्त्वभावत्वाद्यर्थे विकल्पयुगलोपन्यासपरिश्रम इति चेन् । नैवम् । नष्टेतरविकल्पापेक्ष-याऽस्य नाशेऽपि तुल्यत्वान्।

तथाच-

"भावो भवत्स्वभावधेन् छनमुत्पादरेतुभि । अधाभवत्स्वभावोऽसी ष्टतमुत्पादरेतुभिः"॥ १ ॥

तथाऽयमुत्ययमानाद्यतिरिकः अव्यतिरिको वा । तत्र राज्याच्यतेरिकोत्पाव्कनत्रत्वे म जन्यस्योत्पादः जन्याद्यतिरिकारोनो पाद्स्य
ान्याचिवयोगान्। न हि वयश्यिद्धिरामुत्पादमन्तरेण दवेदोत्पदात हम्पदि
भूतः शवयते. विन्तु वित्वविभित्येव वर्त्तं शव्यम् , राम तथा तपुत्साः ।
गीवतः स्वान्। उत्यवमानाद्यतिरिको पावजनवतायां न तस्तोत्वाच , तद्वन्यरपापि वा वयमती न भयेत् । तस्तेव र यन्धितरास्य द रणादि वे चेत्।
प्यवयम्। ज्यादेनावि साव वार्षवारणभावादेस्यन्यकेन स्वन्धस्य-

षक्षया तरे दन्यानुभूयमानत्यान्। नचैवमेषां सर्वेथा भेद् इत्यपि मन्तव्यम् ; कपश्चित्रभेद्रमाष्यविरोधान् । न सस्त्रेषां सम्भक्तमबद्धेदः, नापि स्व-र पप्रज्ञांग्रेटः; किन्तु धर्म्यपेक्षयाऽभेदः, स्वरूपापेक्षया तु भेद् इति। अर्थ-तयाकण्यं चौगाः जाल्ककण्टकाकान्तमर्माण इवीत्यवन्ते- यदि धर्म्यपे-क्षया धार्मणो धर्मा अभिन्ना भवेषुः, तदा तहन् तस्यापि भेदापत्ते प्रस्यभि-शाप्रतिपन्नकलक्याहतिरिति । तन्नाविनथम्।कथितसदेदस्याभीष्टत्वात्, प्रत्यभिज्ञायाश्च कथियदेकत्वगाचरत्वेनायस्थानान्, निर्द्यकान्तस्य प्रमा-णाभूभित्वान् । तथाहि-चशसो नित्यैकस्वरूपः पदार्थो वर्त्तमानार्थकिया-फरणकालबस्पूर्वापरकालयोरिप समर्थः स्यात्, तदा तदानीमिप तिकया-करणप्रसद्गः। अधासमर्थः पूर्व पञ्चाद्वाऽयं स्वात्, तदा तदानीमिव वर्त्त-मानकालेऽपि तत्करणं कथं स्यान् ^१। अय समर्थोऽप्ययमपेक्षणीयासन्निधेर्न करोति, तत्सिनिर्धो तु करोतीति चेत्। ननु केयमपेक्षा नाम ?; कि तरुपकृतः करोतीत्युपकारभेदः ^१, कि वा तः सह करोतीत्यन्वयपर्यवसायी स्वभाव-भेद', अध्रतिर्विना न करोतीति व्यतिरेकनिष्ठं खरूपम्, यद्वा सहकारिपु सत्सु करोति, तद्विरहे तु न करोतीति तद्वयावलम्बि वस्तुरूपम् । तत्र प्राच्यः प्रकारत्तावटसार', अनवस्थाराक्षसीकटाक्षितत्वात् । तथाहि-उपका-रेऽपि कर्त्तव्ये सहकार्यन्तरमपेक्षणीयम्, उपकरणीयं च तेनापीत्युपकार-परम्परा समापततीत्यनवस्या । तथाऽमी उपकारमारभमाणा भावस्व-भावभूतम्, अतत्त्वभावं वाऽऽरभेरन्। त्वभावभूतोपकारारम्भभेदे भाव-स्याप्युत्पत्तिरापतिति । नद्यनुत्पद्यमानस्योत्पद्यमानः स्वभावो भवति; विरु-द्धधर्माध्यासात् । द्वितीयपक्षे तु धीमणः किमायातम् १ । नद्यन्यस्मिन् जाते नष्टे वाऽन्यस्य किश्चिद्भवति, अतिप्रसङ्गात्, अय तेनापि तस्य किञ्चिद्रपकारान्तरमारचनीयमित्येपा पराऽनवस्था। तैः सह करोती-त्यादिपक्षोऽपि नाक्षूणः, स्वभावस्य तादवस्थ्यात्। न द्यस्य सहकारिच्याः वृत्तौ स्वभावन्यावृत्तिरिति तैर्विनाऽपि कुर्यात् । ननु यत एव सहका-रिज्याष्ट्रत्तावस्य स्वभावो न ज्यावर्त्तते, अत एव तैर्विनाऽपि न करोति । कुर्वाणो हि तै: सहैव करोताति खमावं जहात्। स ताई स्वभावभेदः सहकारिसाहित्ये सति कार्यकरणनियतः सहकारिणो न जह्यात् ; संभवात्। तस्मान्नेयमीद्यविकल्पपीरकृत्पजन्पाकता परिशीलनीया । इदं पुनरिहेदंपर्यम्-यथा दण्डचक्रचीवरादिकारणकलापमहकृतान मृत्स्नालक्ष्-णोपादानकारणात् कुम्भ उत्पद्यते, तथा वेगवन्मुद्ररसहकुनान् तत्सादेव विनर्यसपि । नचैकान्तेन विनागः कलगाद्वित्र एव, मृहस्रणैकद्रच्य-तादात्म्यात् । विरोधिलं चास्य विनाशरूपत्वमेव। नचैवं घटवत्पटस्यापि तदापत्तिः, मृद्रव्यतादात्म्येनैवावस्थानादुत्पाद्वन् । नच सर्वया तादा-ल्यम्, तदुन्यत्रस्यासत्त्वापत्तेः।नचैवमत्र विरोधावरोधः,चित्रैकज्ञानव-दन्यथोरपादेऽपि तदापत्तेः। इत्यसिद्धं विनाशं प्रत्यनपेक्षत्वमर्यानाम्। अतः कथं क्षणभिदेष्टिमभावस्त्रभावसिद्धिः स्नात्?। एवं च सिद्धं पूर्वी-परपरिणामव्यापकमेकमूर्ध्वतासामान्यस्वमावं समस्तं वस्त्विति ॥५॥ अय विशेषस्य प्रकारी प्रकाशयन्ति-

विशेषोऽपि हिरूपो गुणः पर्यायश्च ॥ ६ ॥

सर्वेषां विशेषाणां वाचकोऽपि पर्यायशब्दो गुणशब्दस्य सहवर्ति-विशेषवाचिनः सन्निधानेन क्रमवर्त्तिविशेषवाची गोव्छीवर्द्न्यायान् सत्र गृह्यते ॥ ६ ॥

तत्र गुणं सक्षयन्ति-

गुणः सहभावी धर्मो यथाऽऽत्मनि विज्ञानव्यक्तिशक्तयादिः॥

सहभावित्वमत्र रुक्षणम्। यथेयादिकसुदाहरणम्। विज्ञानन्यकि-र्येकि वित् ज्ञानं तदानीं विद्यमानम् । विज्ञानशक्तिरु त्रानपरिणाम-योग्यता । आदिशन्दात् सुखपरिस्पन्द्यौवनाद्यो गृह्यन्ते ॥ ७ ॥

पर्यायं प्ररूपयन्ति-

पर्यायस्तु क्रमभावी यथा तुत्रैव सुखदुःखादिः ॥८॥

घर्म इत्यनुवर्त्तनीयम्। क्रमभावित्तमिह लक्षणम्। परिशिष्टं तु निद्-शिनम् । तत्रेद्यात्मिन । आदिशब्देन हर्पविपादादीनासुपादान मर्थः – ये सहमाविनः सुखज्ञानवीर्यपरिस्पन्द्यौवनाद्यः, ते,् क्रमपृत्तयः सुखदुःखहर्पविषादादयः, ते पर्यायाः। नन्त्रवं त एन पर्याया इति कथं तेषां भेदः ? इति चेत्। मैवम्। कालारं

and a mangement of the property and grant and a second property and a second property and a second property and رواهم والمحيوسة للم بالميدة للترسوسي السراء وسدرا بالتهاء السراع السراسات للو many property of the property ومراج المراج والمناج والمراج والمناج و والمنافع المنافع المنا स्थान राम्याम् । स्ट्रांनि - प्रमुक्ते (नर्ले प्रस्ताकाम् । स्थाने हें, सर्वकासाकार्यक्रियाम-क वर्षात्र प्रकार मुर्गेष्ठवर प्रार्थिक विवेदार्थः करावसू वर्णा बाह्यपरिकरित् वर्षा प्रार्थितः र रणा सर् । राजसमध्ये प्रत प्रजाराज्य स्त्राम्, सहा राजसीमित्र वर्णः क्षानाचर्य १८१४ चान क्षां प्रथम्यापु १ । १४० सम्बर्धे अस्यप्रमेववर्षी स्थल विवेद ष रोति, सामाधि के सुख्योतीति चेत्र। बनु के प्रमोपक्षा नाम १.कि नैक्पहतः ष्टरीक्षा युपुकार भेट 🤼 कि या नै? सार वरोगीयस्व प्रपंत्रमायी स्वभाव-भेद , अर्थ वैदिना न परोवीति उर्दावरेषानिष्ट स्वरूपम् ,बद्धा स्वजारिष्ठ सत्य प्रसंति, सहियहे तु न प्रसंतिति महायायलीय वस्तुरूपम् । सत्र प्राच्यः प्रयासनायवसारः, अनवस्थासक्षानीकटाक्षितत्वात् । नथाहि-इपका-रेडिप पार्राट्यं महारायंन्तरमपेक्षणीयम् , उपयारणीय पार्तनापीत्यपरार्-परम्परा समापतर्नात्वनवन्या । तथाऽमी उपकारमारभगाणा भारसः-भावभूतम् , अतलयभाव वाऽऽरभैरन् । म्यभावभृतोपकारारम्भभेदे भाव-स्वाधारपत्तिरापनति । नरानुत्वयमानस्योत्पयमान स्वभावो भवतिः विह-द्धधर्माध्यासान् । द्वितीयपक्षे तु धीमणः विमायातम् ? । नएन्यस्मिन् जाने नष्टे वाऽन्यस्य फिश्चिद्भवति, अतिप्रसद्गान्, अय वेनापि तस्य कि धिटुपकारान्तरमारचनीयमित्रेषा पराऽनवस्था। तः सह करोती-ह्यादिपक्षोऽपि नाक्षण , स्वभावस्य तादवरध्यात्। न रास्य सहकारिच्या-पुत्ती स्वभावन्यावृत्तिरिति तीर्वनाऽपि कुर्यात् । नतु यत एव सहका-रिव्यावृत्तावस्य स्वभावो न व्यावर्त्तते, अत एव तिर्विनाऽपि न करोति । ष्ट्रवाणो हि^{र्र}त. सहेव करोतीति खभाव जहात् । स ताई खभावभेदः पदकारिसाहितं सति कार्यकरणनियतः सहकारिणो न जातात् ;

तेनैवाऽसहाम् ; येनैव चासहाम् , तेनैव सहावध्युपेयेन, तथ स्वाटि-रोघः। गरा तु सर्पेण भटावित्वेन, गद्रालेण हिरण्मणाहितेन. संबोण <mark>नागगदिलोन, राकालल्वेन वागिलकादिलोन सराम, परस्पारिना सु</mark> पटलगन्तुराप्राम्यत्येभेषिमकत्यादिनाऽसर्वम् , तटा क निमेत्यन्योऽपि। ये तु सौगताः परामत्तं नाभ्गुपयन्ति, तेषां घटारेः सर्वात्मकतप्रस-इ.। तथाहि- यथा घटल सम्पादिना मन्यम्, तथा यदि परस्पादि-नाऽपि सात् , तथा सति सम्पादिलयन् परम्पादिलप्रमक्तेः कयं न सर्वात्मकत्वं भनेन् ?। परामत्त्रेन तु प्रतिनियतोऽमी सिध्यति। अय न नाम नास्ति परासत्त्वम् , किंतु स्वसत्त्वमेव तदिति चेत् । अहो ! नूतनः को-Sपि तर्कतितर्कक्रकाः समुद्धापः । न स्यलु गरेव सत्त्वम् , तदेवासत्त्वं भवितुमह्ति, विभिन्नतिपेनरूपनया निरुद्धमर्माध्यासेनानयोर्दस्यायोगान्। अय पृथक् तत्राभ्युपगम्यते; नच नाभ्युपगम्यत एवेति किमिदमिन्ट्रजा-लम् १। तत्रशास्यानश्ररमसत्त्वमेत्रोक्तं भवति । एवं च यथा स्वासत्त्वाम-त्त्वात्त्वसत्त्वं तम्य , तथा परासत्त्वासत्त्वात्परसत्त्वप्रसक्तिरनिवारितप्र-सरा, विशेषाभावान्। अय नाभावनिष्टत्त्या पदार्थो भावरूपः, प्रतिनियतो वा भवति, अपि तु स्वसामग्रीतः स्वस्वभावनियत एवोपजायत इति किं परासत्त्वेनेति चेत् ?। न किश्वित् । केवलं खसामगीतः स्वभावानियतोत्पत्तिरेव परासत्त्वात्मकलब्यातिरेकेण नोपपद्यते, पार-मार्थिकस्वासत्त्वासत्त्वात्मकस्वसत्त्वेनेव परासत्त्वासत्त्वात्मकपरसत्त्वे-नाप्युत्पत्तिप्रसद्गान् । योगास्तु प्रगत्भन्ते- सर्वया पृथग्भूतपरस्परा-भावाभ्युपगममात्रेण पदार्थप्रतिनियमप्रसिद्धेः पर्याप्तं तेपामसत्त्वा-त्मकलकल्पनाकदर्यनेनेति । तद्सुन्दरम् । यतो यदा पटाद्यभाव-रूपी घटो न भवति, तदा घटः पटादिरेव खात्। यथाच घटस घटाभावाद्भित्रत्वाद्घटरूपता, तथा पटादेरपि स्वात् , घटाभावाद्भित्रता-देव। किञ्च। अमीपां भावानां खतो भिन्नानाम्, अभिन्नानां वा भिन्ना-भावेन भेदः क्रियते । नाद्यः पक्षः, स्वहेतुभ्य एव भिन्नानामेपामुत्पत्तेः । नापि द्वितीय., स्वयमभित्रानामन्योन्याभावासंभवात् । भावाभावयोद्य भेदः स्वत एव वा स्यात्, अभावान्तरेण वा । प्राचि पक्षे, भावानामपि

हार है जा हाल कि हात्र साध्योग्य के शामित है । हिन्दीत प्रस्य स्थान है जा हाल कि एक स्थान है जा है जा

र्शत ममाणनयनन्यांनाप्रानदांग श्रीग्न्नप्रमाचार्यविग्विन नायां ग्नाप्रगावनाभिकारयन्त्रपृद्धित्रायां भ्रेषयस्यस्य-निर्णयो नाम पश्चमः पश्चित्रः॥५॥

तेनेवाऽसत्त्वम् ; येनेव चासत्त्वम् , तेनेव सत्त्वमभ्युपेयेत, तदा स्याद्विः रोधः। यदा तु खरूपेण घटादित्वेन, खद्रव्येण हिरण्मयादित्वेन, खक्षेत्रेण नागरादित्वेन, खकाळत्वेन वासन्तिकादित्वेन सत्त्वम्, पररूपादिना तु पटत्वतन्तुत्वप्राम्यत्वप्रैप्मिकत्वादिनाऽसत्त्वम् , तदा क विरोधगन्धोऽपि। ये तु सौगुताः परासत्त्वं नाभ्युपयन्ति, तेषां घटादेः सर्वात्मकत्वप्रस-ङ्गः। तथाहि- यथा घटस्य खरूपादिना सत्त्वम्, तथा यदि पररूपादि-नाऽपि स्यात्, तथा सति स्वरूपादित्ववत् पररूपादित्वप्रसक्तेः कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् ?। परासत्त्वेन तु प्रतिनियतोऽसौ सिध्यति । अथ न नाम नास्ति परासत्त्वम् , किंतु स्वसत्त्वमेव तदिति चेत्। अहो ! नूतनः को-Sपि तर्कवितर्ककर्कशः समुहापः । न खलु यदेव सत्त्वम्, तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति, विधिप्रतिपेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यासेनानयोरेक्यायोगात्। अथ प्रथक् तन्नाभ्युपगम्यते; नच नाभ्युपगम्यत एवेति किमिद्मिन्द्रजा-लम् ?। ततश्चास्यानक्षरमसत्त्वमेवोक्तं भवति । एवं च यथा स्वासत्त्वास-त्त्वात्खसत्त्वं तस्य , तथा परासत्त्वासत्त्वात्परसत्त्वप्रसक्तिरनिवारितप्र-सरा, विशेषाभावात्। अथ नाभावनिवृत्त्या पदार्थो भावरूपः, प्रतिनियतो वा भवति, अपि तु स्वसामग्रीतः स्वस्वभावनियत एवोपजायत इति किं परासत्त्वेनेति चेत् ?। न किच्चित्। केवलं खसामग्रीतः ख-स्वभावानियतोत्पत्तिरेव परासत्त्वात्मकलव्यातिरेकेण नोपपद्यते, पार-मार्थिकस्वासत्त्वासत्त्वात्मकस्वसत्त्वेनेव परासत्त्वासत्त्वात्मकपरसत्त्वे-नाप्युत्पत्तिप्रसङ्गात् । योगास्तु प्रगल्भन्ते- सर्वथा पृथग्भूतपरस्परा-भावाभ्युपगममात्रेण पदार्थप्रतिनियमप्रसिद्धेः पर्याप्तं तेपामसत्त्वा-त्मकलकल्पनाकदर्थनेनेति । तद्सुन्द्रम् । थतो यदा पटाद्यभाव-रूपी घटो न भवति, तदा घटः पटादिरेव स्थात्। यथाच घटस्य घटाभावाद्भित्रत्वाद्घटरूपता, तथा पटादेरपि स्यात् , घटाभावाद्भित्रत्वा-देव । कि॰च । अमीपां भावानां खतो भिन्नानाम्, अभिन्नानां वा भिन्ना-भावेन भेदः क्रियते । नाद्यः पक्षः, खहेतुभ्य एव भिन्नानामेपामुत्पत्तेः । नापि द्वितीयः, स्वयमभिन्नानामन्योन्याभावासंभवात् । भावाभावयोश्च भेदः खत एव वा स्यात्, अभावान्तरेण वा । प्राचि पक्षे, भावानामपि

> र्शत प्रयाणनयनन्त्रांच्याकालद्वारे श्रीरत्नप्रभाचार्यावर्ग्यन्त्र नार्या रत्नाकरावनारिकारयलपृद्यकायां प्रदेयस्यस्य-ं निर्णयो नाम पद्यमः परित्रोद्धः ॥ ५॥

^{अईम्} अथ षष्टः परिच्छेदः ।

एवं प्रमाणस्य लक्ष्णसंख्याविषयानाख्याय फलं स्फुटयन्ति-

यत्प्रमाणेन प्रसाध्यते तदस्य फलम् ॥१॥

यद्वस्यमाणमज्ञाननिवृत्त्यादिकं प्रत्यक्षादिना प्रमाणेन साधकतमे-प्रध्यते, तदस्य प्रमाणस्य फलमवगन्तव्यम् ॥१॥

संधेतत्प्रकारते। दर्शयन्ति-

तद्दिविधमानन्तर्येण पारम्पर्येण च ॥२॥ तत्राधभेदमाद्र्यायन्ति–

′ ।त्रानन्तर्येण सर्वप्रमाणानामज्ञाननिवृत्तिः फलम् ॥३॥

अज्ञानस्य विपर्ययादेनिष्टिचः प्रध्वंसः स्वपरव्यवसितिरूपा फर्ल द्रव्यम् ॥३॥

अथापरप्रकारं प्रकाशयन्ति-

रम्पर्येण केवलज्ञानस्य तावत्फलमौदासीन्यम् ॥ ४॥

औदासीन्यं साक्षात्समसार्थानुभवेऽपि हानोपादानेच्छाविरहा-ध्यरध्यमुपेक्षेत्रर्थः । कुत इति चेन् । उच्यते । सिद्धप्रयोजनलान् हिनां सर्वत्रौदासीन्यमेव भवति, हेयत्य संसारतत्कारणत्य हाना-दियस्य मोक्षतत्कारणस्योपादानान् सिद्धप्रयोजनत्वं नासिद्धं भग-गम् ॥४॥

अथ क्वल्यितिरेक्तप्रमाणाना परम्पराक्तलं प्रकटपन्ति-रापप्रमाणानां पुनरुपादानहानोपेक्षाबुद्धयः ॥५॥

पारम्पर्येण फलीमति संबन्धनीयम् । तत चपादेये कुर्कुमकामिनीक-दावर्थे प्रहणबुद्धि . हेये हिममकराङ्गारादौ परितागबुद्धिः, उपेक्षणी-१२

ययोक्तार्थानभ्युपनमे दूषणमाहः-इतरथा स्वपरयोः प्रमाणफलस्यवस्थाविष्ठवः प्रस-ङ्येत ॥११॥

इतरथेटोकस्येव प्रमातु प्रमाणफलतादात्स्यानङ्गीकारे हमे प्रमाणफले स्वकीये. हमे च परकीये इति नैयदां न स्यादिति भावः। तदित्यसुपादानादौ स्यवहिते फले प्रमाणादभेदस्यापि प्रसिद्धेर्न तेन प्रकृतहेतो-र्स्याभचार इति सिद्धम् ॥११॥

षय व्यभिचारान्तरं पराङ्किन्त-अज्ञानिवृत्तिस्वरूपेण प्रमाणादभिन्नेन साक्षात्फः

हेन साधनस्यानेकान्त इति नाराङ्कनीयम् ॥१२॥

प्रमाणफरुं च स्यान् प्रमाणान् सर्वधाऽष्यभिन्नं च स्यान् । यथा-ऽज्ञाननिवृत्तिरिस्रनुयोनेंकान्तिकत्वं प्रमाणफरुत्वान्यथानुपपत्तेर्हेतोरिति न शहूनीयं शाक्ये ॥१२॥

हुत इलाह—

कथिञ्जित्तस्यापि प्रमाणाङ्गदेन च्यवस्थानात् ॥१३॥
क्यिश्विदिति वस्यमाणेन प्रकारेण ॥१३॥

तमेव प्रकारं प्रकाशयन्ति-

साध्यसाधनभावेन प्रमाणफलयोः प्रतीयमानत्वात् ॥१ १॥

ये हि साध्यसाधनभावेन प्रतीयेते. ते परस्परं भिद्येते. यथा बुडार-च्छिडे, साध्यसाधनभावेन प्रतीयेते च प्रमाणाज्ञाननिवृत्त्यारयफ्छे॥११॥

अस्तिव हेतोरसिद्धतां परिजिटीपव प्रमाणस्य माधनतां तावत्मम-धेयन्ते—

प्रमाणं हि करणाख्यं साधनम् स्वपरव्यवितौ साधक-तमत्वात् ॥ १५ ॥ चेऽर्थानर्थाप्रसाधकलेनोपादानहानानर्हे जरत्तृणादी वस्तुन्युपेक्षात्रुद्धिः पारम्पर्येण फलमिति ॥५॥

प्रमाणात् फलस्य भेदाभेदेकान्तवादिनो योगसीगतात्रिराकर्तुं स्वमतं च व्यवस्थापयितुं प्रमाणयन्ति-

तत्प्रमाणतः स्याद्रिज्ञमभिन्नं च प्रमाणफलत्वान्यथा-

नुपपत्तेः ॥६॥

तिदिति प्रकृतं फर्ल परामृज्यते ॥ ६ ॥ अथात्राज्ञङ्कय व्याभेचारमपसारयन्ति—

उपादानवुच्चादिना प्रमाणाङ्किनेन व्यवहितफलेन हे-तोव्यीभचार इति न विभावनीयम् ॥७॥

प्रमाणफलं च भविष्यति, प्रमाणात् सर्वथा भिन्नं च भविष्यति, यथोपादानबुद्धादिकमिति न परामर्शनीयं यौगैरित्यर्थः ॥७॥

अ्त्र हेतु:-

त्स्यैकप्रमातृतादात्स्येन प्रमाणाद्भेद्व्यवस्थितेः ॥८॥

एकप्रमानृतादात्स्यमपि कुतः सिद्धमित्याशङ्कथाहुः-

प्रमाणतया परिणतस्यैवात्मनः फलतया परिणति-

प्रतीतेः ॥९॥

यस्यैवात्मनः प्रमाणाकारेण परिणातिस्तस्यैव फलस्पतया परि-णाम इस्रोकप्रमात्रपेक्षया प्रमाणफलयोरभेदः ॥९॥

एतदेव भावयन्ति-

यः प्रमिमीते स एवोपाद्ते परिस्रजत्युपेक्षते चेति सर्वसं-

व्यवहारिभिरस्खिलतमनुभवात् ॥१०॥

न खल्वन्यः प्रमाता प्रमाणपर्यायतया परिणमतेऽन्यश्चोपादान-े दु ६ १८ म कस्यापि सचेतसोऽनुभवः सम-स्तीत्पर्यः ॥ १०॥ ययोक्तार्थानभ्युपगमे दूपणमाहुः-

इतरथा खपरयोः प्रमाणफलन्यवस्थाविष्ठवः प्रस-

ज्ज्येत ॥११॥

इतरथेलेकस्येव प्रमातुः प्रमाणफलतादात्स्यानङ्गीकारे इमे प्रमाणफले स्वकीये, इमे च परकीये इति नैयस न स्यादिति भाव । तदित्यमुपादा-नादौ स्यवहिते फले प्रमाणादभेदस्यापि प्रसिद्धेर्न तेन प्रकृतहेतो-र्न्यभिचार इति सिद्धम् ॥११॥

अय च्याभिचारान्तरं पराकुर्वन्ति-

अज्ञाननिवृत्तिस्वरूपेण प्रमाणाद्भिन्नेन साक्षात्फ

लेन साधनस्यानेकान्त इति नाशङ्कर्नीयम् ॥१२॥

प्रमाणफळं च स्यान्, प्रमाणात् सर्वधाऽप्यभिन्नं च स्यात्, यथा-ऽज्ञानिवृत्तिरित्यनुयोनेकान्तिकत्वं प्रमाणफळत्वान्यथानुपपत्तेईतोरिति न शहूनीयं शाक्यः ॥१२॥

इत इलाह-

कथिञ्चित्तस्यापि प्रमाणाङ्गदेन व्यवस्थानात् ॥१३॥ कथिश्वदिति वस्यमाणेन प्रकारेण ॥१३॥

तमेव प्रकारं प्रकाशयन्ति-

साध्यसाधनभावेन प्रमाणफलयोः प्रतीयमानत्वात् ॥१ १॥

चे हि साध्यसाधनभावेन प्रतीयेते. ते परस्परं भिद्येते, यथा कुठार-ध्छदे, साध्यसाधनभावेन प्रतीयेते च प्रमाणाज्ञानितवृत्त्याल्यफ्छे॥१४॥

जस्येव हेतोरितद्धतां परितिहीर्पवः प्रमाणस्य साधनतां तावत्सम-

माणं हि करणाख्यं साधनम्, स्वपरव्यवसितौ साधक-

तमत्वात्॥ १५॥

चेऽर्थानर्थाप्रसाधकलेनोपादानहानानर्हे जरकृणादी वस्तुन्युपेआत्रुद्धिः पारम्पर्येण फलमिति ॥५॥

प्रमाणात् फलस्य भेदाभेदैकान्तवादिनो योगसीगतान्निराकर्तुं स्वमतं च व्यवस्थापथितुं प्रमाणयन्ति-

तत्त्रमाणतः स्याद्भिन्नमभिन्नं च प्रमाणफलत्वान्यथा-

नुपपत्तेः ॥६॥

तदिति प्रकृतं फर्छं परामृज्यते ॥ ६ ॥ अथात्राशङ्कय व्याभिचारमपसारयन्ति—

उपादानबुद्धादिना प्रमाणाद्भिन्नेन व्यवहितफलेन है-

तोर्व्यभिचार इति न विभावनीयम् ॥०॥

प्रमाणफलं च भविष्यति, प्रमाणान् सर्वथा भिन्नं च भविष्यति, यथोपादानवुद्धादिकमिति न परामर्शनीयं योगैरिसर्थः ॥७॥

अ्त्र हेतु:-

तस्यैकप्रमातृतादात्म्येन प्रमाणाद्भेद्व्यवस्थितेः ॥८॥ एकप्रमातृतादात्म्यमि छतः सिद्धमित्याशहुः थाहुः --

प्रमाणतया परिणतस्यैवात्मनः फलतया परिणति-

प्रतीतेः ॥९॥

यस्यैवात्मनः प्रमाणाकारेण पारेणातिस्तस्यैव फलक्षपतया परि-णाम इत्येकप्रमात्रपेक्षया प्रमाणफलयोरभेदः ॥९॥

एतदेव भावयन्ति-

यः प्रमिमीते स एवोपाद्ते परित्यजत्युपेक्षते चेति सर्वसं-

व्यवहारिभिरस्खलितमनुभवात् ॥१०॥

न रास्त्रन्यः प्रमाता प्रमाणपर्यायतया परिणमतेऽन्यश्चोपादात-े.पे टब्से पिख १००२ कस्यापि सचेतसोऽनुभवः सम-स्तीत्यर्थः ॥ १०॥ रन्यवासितिकियायां प्रमातिति। स्वतन्त्रत्वं कर्त्तुः क्रतः सिद्धम् १ इति चेत्। क्रियासिद्धावपरायत्तत्या प्राधान्येन विवाधितत्वात् । स्वपरन्यवसि-तिस्धणा क्रिया पुनः साध्या, कर्तृनिर्वर्त्यत्वात्, या कर्तृनिर्वर्त्यां क्रिया, सा साध्येतिन्यवहारयोग्याः, यथा संप्रतिपन्ना, तथा च स्वपरन्यवसिति-क्रियति । तदेवं कर्तृक्रिययोः साध्यसाधकभावेन प्रतीयमानत्वादुपपन्नः कथिन्यहेदः ॥ १९॥

एनमेवार्थ द्रहचन्ति-

न च किया कियावतः सकाशादिभिन्नैव, भिन्नैव वाः प्रतिनियतिकयािकयावद्गावभङ्गप्रसङ्गात् ॥२०॥

अभिन्नेवेद्यनेन सौगतस्वीकृतमभेदैकान्तं. भिन्नेवेद्यनेन तु वैशेषिका-द्याभिमतं भेदैकान्तं प्रतिक्षिपन्ति—कियायाः कियावत एकान्तेनाभेदे हि क्रियावन्मात्रमेव तात्त्विक स्यात्; नतु द्वयम्, अभेद्यातिज्ञाविरोधात् । एकान्तभेदे तु क्रियाकियावतोर्विवक्षितपदार्थस्वैवयं क्रियेति संवन्धावधा-रणं न स्याद्, भेदाविशेषादशेषवस्त्नामप्यसौ किन्न भवेत्?। नच सम-वायोऽत्र नियामकतया वक्तुं युक्तः, तस्यापि व्यापकत्वेन तान्नियामक-वायामपर्याप्तत्वात् । तस्माद्रेद्भेदैकान्तपक्षयोः प्रतिनियतिक्रयाकियाव-द्वावभङ्गप्रसङ्गः सुव्यक्त इति कथि च्वित्वग्भूतेव किया क्रियावतः सकाशादङ्गीकर्तुसुविता ॥ २०॥

कश्चिवाह—कल्पनाशिल्पिनिर्मिता सर्वोऽपि प्रमाणफल्ट्यवहातिरि-ति विफल एवायं प्रमाणफल्लालम्बनः स्याद्वादिनां भेदाभेदप्रतिष्टोप-क्रम इति तन्मतिमदानीमपाकुर्वन्ति—

संवृत्या प्रमाणफलव्यवहार इत्यप्रामाणिकप्रलापः, परमार्थतः खाभिमतसिद्धिवरोधात् ॥२१॥

अयमर्थः—सांवृतप्रमाणफलक्यवत्। त्वादिनाऽपि सांवृतत्वं प्रमाण-फलयोः परमार्थवृत्त्या ताववेष्टव्यम्। तद्यासा प्रमाणाद्भिमन्यते, जप्रमा-णाद्वा। न ताववप्रमाणात्, तस्याकि व्यत्मरत्वात्। अध प्रमाणात्। तत्र। यतः सांवृतत्वप्राहकं प्रमाणं सांवृतम्, असांवृतं वास्यात्। यदि सांवृतम्। यत् खळु कियायां साधकतमम् , तत् करणाख्यं साधनं, यथा परश्वधः, साधकतमं च खपरव्यवसितौ प्रमाणमिति ॥१५॥

अथ फलस्य साध्यत्वं समर्थयन्ते-

स्वपरव्यवसिति।क्रियारूपाज्ञाननिवृत्त्याख्यं फलं तु साध्यम्, प्रमाणनिष्पाद्यत्वात् ॥१६॥

यत्प्रमाणनिष्पाद्यम्, तत् साध्यं, यथोपादान बुद्धाादेकं, प्रमाणनिष्पाद्यं च प्रकृतं फलमिति। तन्न प्रमाणादेकान्तेन फलस्याभेदः साथीयान्। सर्वथा तादात्म्ये हि प्रमाणफलयोर्न व्यवस्था, तद्भावितरोयात्। न हि सारूष्य-मस्य प्रमाणम्, अधिगतिः फलमिति सर्वथा तादात्म्ये सिध्यतिः अतिप्रसक्तः। नतु प्रमाणस्यासारूष्यव्यावृत्तिः सारूष्यम्, अनधिगतिव्यावृत्तिर-धिगतिरिति व्यावृत्तिभेदादेकस्यापि प्रमाणफलव्यवस्थेति चेत्। नेवम्। स्वभावभेदमन्तरेणान्यव्यावृत्तिभेदस्याप्यनुपपत्तेः। कथं च प्रमाणस्या-प्रमाणफलव्यावृत्त्या प्रमाणफलव्यावृत्त्या प्रमाणफलव्यावृत्त्या प्रमाणफलव्यावृत्त्या प्रमाणान्तरफलान्तरव्यावृत्त्या अप्रमाणत्वस्याफलत्वस्य च व्यवस्था न स्यातः १ इति ॥ १६ ॥

अथ प्रसङ्गतः कर्तुरिप सकाशात्प्रस्तुतफलस्य भेदं समर्थयन्ते-

प्रमातुरिप स्वपरन्यवसितिक्रियायाः कथञ्जिद्धेदः॥१०॥

कर्तुरात्मनः किं पुनः प्रमाणादित्यिपशब्दार्थः ॥ १७ ॥ अत्र हेतुमाहु:-

कर्तृक्रिययोः साध्यसाधकभावेनोपलम्भात् ॥१८॥

ये साध्यसाधकभावेनोपलभ्येते, ते भिन्ने, यथा देवद्त्तदारुच्छिदि-क्रिये,साध्यसाधकभावेनोपलभ्येते च प्रमातृस्वपरव्यवसितिलक्षणाक्रेये॥

एतद्वेत्वसिद्धतां प्रतिपेधन्ति—

कर्चा हि साधकः, खतन्त्रत्वात् ; क्रिया तु साध्या, कर्तृ-निर्वर्त्त्यत्वात् ॥१९॥

स्त्रमात्मा तन्त्रं प्रधानमस्त्रेति स्वतन्त्रस्तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् । यः क्रियायां स्वतन्त्रः स साधको, यथा दारुन्छिदायां ब्रख्यनः, स्वतन्त्रश्च स्वप- रन्यवसितिकियायां प्रमातिति। स्वतन्त्रत्वं कर्त्तः क्रतः सिद्धम् १ इति चेत्। क्रियासिद्धावपरायत्ततया प्राधान्येन विविधितत्वात् । स्वपरन्यवसि-तिलक्षणा क्रिया पुनः साध्या, कर्त्तनिर्वर्त्त्यात्, या कर्त्तनिर्वर्त्त्यां क्रिया, सा साध्येतिन्यवहारयोग्याः यथा संप्रतिपन्ना, तथा च स्वपरन्यवसिति-क्रियति । तदेवं कर्त्तकिययोः साध्यसाधकभावेन प्रतीयमानत्वादुपपन्नः कथिन्यदेदः ॥ १९॥

एनमेवार्ध द्रहयन्ति-

न च किया कियावतः सकाशादिभिन्नैव, भिन्नैव वा; प्रतिनियतिकयािकयावद्गावभङ्गप्रसङ्गात् ॥२०॥

अभिज्ञेवेद्यनेन सौगतस्वीकृतमभेदैकान्तं, भिन्नेवेद्यनेन तु वेशेषिका-द्याभमतं भेदैकान्तं प्रतिक्षिपन्ति—क्रियायाः क्रियावत एकान्तेनाभेदे हि क्रियावन्मात्रमेव तास्विक स्थातः न तु द्वयम्, अभेदप्रतिज्ञाविरोधात् । एकान्तभेदे तु क्रियाक्रियावतोर्विवक्षितपदार्थस्यैवेयं क्रियेति संवन्धावधा-रणं न स्थाद्, भेदाविशेपादशेपवस्त्नामप्यसौ किन्न भवेत्?। नच सम-वायोऽत्र नियामकतया वक्तुं युक्तः, तस्यापि व्यापकत्वेन तन्नियामक-तायामपर्याप्तत्वात् । तस्माद्रेदाभेदैकान्तपक्षयोः प्रतिनियतिक्रयाक्रियाव-द्रावभद्गप्रसद्गः सुव्यक्त इति कथा चद्विष्वग्भूतेव क्रिया क्रियावतः सकाशावद्गीकर्त्तुमुचिता ॥ २०॥

कश्चिदाह-करपनाशिरिपनिर्मिता सर्वोऽपि प्रमाणफलव्यवहातिारै-ति विफल एवायं प्रमाणफललम्बनः स्वाद्वादिनां भेदाभेदप्रतिष्ठोप-क्रम इति तन्मतिमदानीमपाकुर्वन्ति—

संवृत्त्या प्रमाणफलन्यवहार इलप्रामाणिकप्रलापः, परमार्थतः खाभिमतसिद्धिवरोधात् ॥२१॥

अयमर्थ -सांवृतप्रमाणफलन्यवहारवादिनाऽपि सांवृतत्वं प्रमाण-फल्योः परमार्थवृत्त्या ताववेष्टव्यम्। तद्यासां प्रमाणाविभमन्यते, अप्रमा-णाद्वा। न ताववप्रमाणान्, तस्याकि श्वित्वरत्तान्। अथ प्रमाणान्। तत्र। यतः सांवृतत्वप्राह्य प्रमाण सांवृतम्, असांवृतं वास्यान्। यदि सांवृ क्षयं सम्माद्रपारमाधितात् पारमाधितरा सक्तवमाणक्रणप्रणारमण्ड-नत्वस्य मिलिशी तथाच पारमाधित एवं समस्ते द्रियं प्रमाणकाण्यात्र प्राप्तः । अयं प्रमाणकत्वमां जनत्वणातके प्रमाणं काष्यमां कृतिकारी, कर्ति स्रोणां सक्तवमाणक द्रव्यवणारमां जनवित्यतिता, अनेभैव व्यक्तिमारादः । सदेवं सांज्ञतसक्तवमाणकत्वव्यवण्यादिनो व्यक्त एव प्रमार्थः । स्राप्तिमतसिक्षितियोग इति ॥२१॥

प्रस्तुनमेवार्थ निगमयन्ति-

ततः पारमार्थिक एव प्रमाणकलक्यवहारः सकलपुरुपा-र्थसिस्टिहेतः स्थीकर्त्तव्यः ॥२२॥

एवं प्रमाणं सारूपाटिभिः प्रमण्येटानी हेयद्याने सति नज्ञानादुपा-देयं सम्यगुपादातुं पार्यने, अनमात्सारूपापाभाममप्याहः.-

प्रमाणस्य स्वरूपादिचतुष्टयाहिपरीतं तदाभासम् ॥२३॥

पूर्वपरिच्छेदप्रतिपादितात्प्रमाणमंद्रन्यिनः स्ररूपादिचनुष्टयान् स्व-रूपसङ्ख्याविषयफळळक्षणादिपरीतमपरं स्वरूपादिचनुष्ट्यामामं स्वरू-पामासं, सङ्ख्यामासं, विषयाभासं, फळाभामं चेत्यर्थस्तद्वदाभामत इति छत्वा ॥ २३ ॥

तत्र स्वरूपाभासं तावदाहु:-

अज्ञानात्मकानात्मप्रकाराकस्वमात्रावभासकनिर्विकल्प-

कसमारोपाः प्रमाणस्य स्वरूपाभासाः ॥२४॥

अज्ञानात्मकं च, अनात्मप्रकाशकं च, स्वमात्रावभासकं च, निर्वि-कल्पकं च, समारोपख्रेति प्रमाणसंविन्धनः स्वरूपाभासाः प्रमाणाभासाः प्रसेवाः ॥२४॥

वय क्रमेण दृष्टान्तमाचक्षते-यथा सन्निकर्षाद्यस्वसंविदितपरानवभासकज्ञानदृर्श-नविपर्थयसंशयानध्यवसायाः ॥२५॥ - अत्र सन्निकपीदिकमज्ञानात्मकस्य दृष्टान्तः, अखसंविदितज्ञानम-नात्मप्रकाशकस्य, परानवभासकज्ञानं वाह्यार्थोपलापिज्ञानस्य, दृशेनं निर्विकल्पकस्य, विपर्ययाद्यस्तु समारोपस्येति ॥२५॥

कथमेषां तत्खरूपाभासता ? इत्यत्र हेतुमाहु:-

तेभ्यः स्वपरव्यवसायस्यानुपपत्तेः ॥ २६ ॥

यथा चैतेभ्य स्वपरव्यवसायो नोपपद्यते तथा प्रागुपद्रशितमेव ॥२६॥ सामान्यतः प्रमाणस्वरूपाभासमाभिषाय विशेषतस्तद्भिषित्सवः

सांच्यवहारिकप्रत्यक्षाभासं तावदाहु:-

सांव्यवहारिकप्रत्यक्षमित्र यदाभासते तत्तदाभासस्॥२७॥ सांव्यवहारिकप्रत्यक्षमिन्द्रियानिन्द्रियनिवन्धनतया द्विप्रकारं प्रागु-पर्वाणतस्वरूपम् ॥२७॥

उदाहरन्ति-

यथाऽम्बुधरेषु गन्धर्वनगरज्ञानं, दुःखे सुखज्ञानं च॥२८॥ अत्राद्यं निद्र्यनिमिन्द्रयनियन्धनाभासस्य,द्वितीयं पुनरनिन्द्रियनियन्धनाभासस्य,द्वितीयं पुनरनिन्द्रियनियन्धनाभासस्य। अवप्रहाभासाद्यस्तु तद्वेदाः स्वयमेव प्राक्तिविवेयाः॥२८॥

पारमार्थिकप्रत्यक्षाभासं प्रादुष्कुर्वन्ति-

पारमार्थिकप्रत्यक्षमिव यदाभासते तत्तदाभासम् ॥२९॥ पारमार्थिकप्रत्यक्षं विकलसकल्खरूपतया द्विभेदं प्रागुक्तम् ॥२९॥ उदाहरन्ति—

यथा शिवाल्यस्य राजर्षेरसंख्यातद्वीपसमुद्रेषु सप्तदी-

पसमुद्रज्ञानम् ॥३०॥

शिवाल्यो राजार्ष. स्वसमयप्रसिद्धः, तस्य किल विभन्नापरपर्यायमव-ध्याभासं तादृश वेदनमाविर्वभूवेत्याष्टुः सद्धान्तिकाः । मन पर्यायवेदल-शानयोख्त विपर्ययः कदाचित्र सभवति, एकस्य संयमविशुद्धिप्रादुर्भूत-लान्, अन्यस्य समस्तावरणक्ष्यसमुत्यत्वात्। तत्रश्च नात्र तदाभासचि-न्तावपाशः ॥३०॥ **लथ परोक्षाभासं विवक्षव. स्मरणाभासं नानदादु:-**

अननुभूते वस्तुनि तदितिज्ञानं स्मरणाभासम् ॥३१॥ अननुभूते प्रमाणमात्रेणानुपलक्षे ॥३१॥ उदाहरन्ति—

अननुभूते मुनिमण्डले तन्मुनिमण्डलमिति यथा॥३२॥ प्रसमिज्ञाभासं प्रक्षयन्ति-

तुल्ये पदार्थे स एवायिमिति, एकस्मिश्च तेन तुल्य इत्यादि-ज्ञानं प्रत्यभिज्ञानाभासम् ॥ ३३॥

प्रत्मिज्ञानं हि तिर्यगृद्धंतामामान्यादिगोत्यरमुपवर्णितं, तत्र तिर्य-फ्सामान्यालिद्विते भावे स एवायामिति अद्धंतासामान्यस्यभावे चैक-स्मिन् द्रव्ये तेन तुल्य इति ज्ञानम्, आदिशव्दादेवंजातीयकमन्यद्पि ज्ञानं प्रत्मिज्ञानाभासमिति ॥३३॥

उदाहरान्त-

यमलकजातवत् ॥३४॥

यमलकजातयोरेकस्याः स्त्रिया एकदिनोत्पन्नयोः पुत्रयोर्मध्यादेकत्र द्वितीयेन तुल्योऽयमिति जिज्ञासिते स एवायमिति, अपरत्र स एवायमिति बुभुत्सिते तेन तुल्योऽयमिति च ज्ञान प्रत्यभिज्ञानाभासम् ॥३४॥

तकीभासमाद्शीयन्ति-

असत्यामपि व्याप्तौ तदवभासस्तकीभासः ॥३५॥ व्याप्तिरविनाभावः ॥३५॥

उदाहरन्ति-

स रयामो मैत्रतनयत्वादित्यत्र यावान्मैत्रतनयः स रयाम इति यथा ॥३६॥

निह मैत्रतनयत्वहेतोः श्यामत्वेन व्याप्तिरस्ति, शाकाद्याहारपरिण-तिपूर्वकत्वाच्छथामतायाः । यो हि जनन्युपभुक्तशाकाद्याहारपरिणामपूर्व-फस्तनयः, स एव श्याम इति सर्वाक्षेपेणयः प्रत्ययः, स तर्क इति ॥३६॥

पक्षाभासानिरूप्य हेलाभासानाहः-

असिद्धविरुद्धानैकान्तिकास्त्रयो हेलाभासाः ॥ ४७ ॥

निश्चितान्यथाऽनुपपत्त्याख्येकहेतुलक्षणविकललेनाहेतवोऽपिहेतुस्थाने निवेगाद्वेतुवदाभासमाना हेत्वाभासा ॥४७॥

तत्रासिद्धमभिद्धति-

यस्यान्यथानुपपत्तिः प्रमाणेन न प्रतीयते सोऽसिद्धः॥

अन्यथाऽनुपपत्तेर्विपरीताया अनिश्चितायाश्च विरुद्धानैकान्तिकत्वेन कीर्त्तियिष्यमाणत्वादिह हेतुस्वरूपाप्रतीतिद्वारैकैवान्यथाऽनुपपत्त्यप्रतीति-रवशिष्टा द्रष्टन्या, ,हेतुस्वरूपाप्रतीतिश्चेयमज्ञानात् , सन्देहाद्, विपर्य-याद् वा विज्ञेया ॥४८॥

अधामं भेदतो दर्शयान्त-

स द्विविध उभयासिद्धोऽन्यतंरासिद्धश्च ॥ ४९ ॥

डभयस्य वादिप्रतिवादिसमुदायस्यासिद्धः, अन्यतरस्य वादिनः, प्रतिवादिनो वाऽसिद्धः ॥४९॥

तत्राद्यभेदं वदन्ति-

उभयासिद्धो यथा परिणामी शब्दश्राक्षुषत्वात् ॥५०॥

चक्षुपा गृह्यत इति चाक्षुपन्तस्य भावश्चाक्षुपत्व तस्मात् । अयं च वादिप्रतिवादिनोरुभयोरप्यसिद्धः, श्रावणत्वाच्छव्दस्य ॥ ५० ॥

द्वितीयं भेदं वदन्ति-

अन्यतरासिद्धो यथा अचेतनास्तरवो विज्ञानेन्द्रियायु-

निरोघलक्षणमरणरहितत्वात् ॥५१॥

ताधानतो हि तरूणामचैतन्यं साधयन् विज्ञानेन्द्रियायुर्निरोध-लक्षणमरणरहितत्वादिति हेत्पन्यासं कृतवान्।स च जैनानां तरुचेतन्य-वादिनामासिद्धः । तदानमे दुमेप्विप विज्ञानेन्द्रियायुपां प्रमाणतः प्रतिष्टि-त्तत्वान् । इदं च प्रतिवाद्यसिद्ध्यपेक्षचोदाहरणम् । वाद्यसिद्धापेक्ष्या तु

अचेतनाः सुखाद्यः, उत्पत्तिमत्त्वादिति। अत्र हि वादिनः सांख्यस्रोतः चिमत्त्वमप्रसिद्धम् ; तेनाविभीवमात्रस्यैव सर्वत्र स्वीकृतत्वात्।

नन्वित्यमसिद्धप्रकारप्रकाशनं परैश्वके- खरूपेणासिद्धः, खरूपं षाऽसिद्धं यस्य सोऽयं स्वरूपासिद्धः, यथा अनित्यः शब्दः, नासु-पत्वादिति । नतु चाक्षुपत्वे रूपादावस्ति, तेनास्य व्यधिकरणासि-द्धत्वं युक्तम्, नः, रूपाद्यधिकरणत्वेनाप्रतिपादितत्वात् । शब्दधर्मिणि चोपदिष्टं चाक्षुपत्वं न स्वरूपतोऽस्तीति स्वरूपासिद्धम् । विरुद्धमः धिकरणं यस्य स चासावसिद्धश्चेति व्यधिकरणासिद्धो यथा, अनिदः शन्दः, पटस्य क्रतकत्वादिति । ननु शन्देऽपि क्रतकत्वमित, सत्यं, न तु तथा प्रतिपादितम् । नचान्यत्र प्रतिपादितमन्यत्र सिद्धं भवति। मीमांसकस्य वा कुर्वतो व्यधिकरणासिद्धम्। २। विशेष्यमसिद्धं यस्यासौ विशेष्यासिद्धोयया, अनित्यः शब्दः, सामान्यवृत्त्वे सित नाक्षु-षत्वात्। ३। विशेषणासिद्धो यथां, अनित्यः शब्दः, चाक्षुपत्वे सति सामा-न्यवत्त्वात्। ४।पक्षैकदेशासिद्धपर्यायः पक्षभागेऽसिद्धत्वात् भागासिद्धी यथा, अनित्यः शब्दः, प्रयत्नानन्तरीयकत्वात्। ननु च वाद्यादिसमुत्यश-च्दानामपीश्वरप्रयत्नपूर्वकलान् कथं भागासिद्धलम् ?। नेतत् । प्रयत्नस तीव्रमन्दादिभावानन्तरं शब्दस्य तथाभावो हि प्रयत्नानन्तरीयकत्वं विव-क्षितम् । नचेश्वरप्रयक्षस्य तीव्रादिभावोऽस्तिः, निस्तत्वात्। अनभ्युपगतेश्वरं प्रति वा भागासिद्धत्वम्। ५ । आश्रयासिद्धो यथा, अस्ति प्रधानं, विश्वस परिणामिकारणत्वात् । ६ । आश्रयेकदेशासिद्धो यथा, नित्याः प्रधानपु-रुपेश्वराः, अकृतकलान्। अत्र जैनस्य पुरुषः सिद्धो न प्रधानेश्वरौ।७। सन्दिग्धाश्रयासिद्धो यथा, गोत्वेन सन्दिह्माने गवये आरण्यकोऽर्य गोः, जनदर्शनोत्पन्नत्रासत्वात् । ८। सन्दिग्धाश्रयैकदेशासिद्धो यथा, गोन ह्वेन सन्दिहामाने गवये गवि च आरण्यकावेती गावी, जनदर्शनीत्पन्नता-सत्वात् । ९ । आश्रयसन्दिग्धवृत्त्यीसद्धो यथा, आश्रयहेत्वोः स्वरूप-निश्चये आश्रये हेतुवृत्तिसंशये मयूरवानयं प्रदेशः, केकायितोपेतत्वात्। १०। आश्रयेकदेशसन्दिग्धयुत्त्यसिद्धो यथा, आश्रयहेत्वोः स्वरूपनिश्चये सत्यवाश्रयेकदेशे हेतुग्रात्तिसंशये मयूरवन्तावेतौ सहकारकणिकारी, तत-

एव । ११ । व्यर्धविशेषणासिद्धो यथा, अनितः शब्दः, सामान्यवत्त्वे सति कृतकलात् । १२ । व्यर्धविशेष्यासिद्धो यथा, अनिसः शब्दः, कृतकले सति सामान्यवत्त्वात् । १३ । सन्दिग्धासिद्धो यथा, धूमवा-ष्पादिविवेकानिश्चये कश्चिदाह -विहमानयं प्रदेशः, धूमवत्त्वात् । १४ । संदिग्धानिशेष्यासिद्धो यथा, अद्यापि रागादियुक्त कपिल, पुरुपते सत्यद्याप्यनुत्पन्नतत्त्वज्ञानत्वात् । १५ । संदिग्धविशेषणासिद्धो यथा, अद्यापि रागादियुक्तः कपिलः, सर्वदा तत्त्वज्ञानरहितत्वे सति पुरुप-त्वात् । १६ । एकदेशासिद्धो यथा, प्रागभावो वस्तु, विनाशोत्पाद्धर्म-कत्वात् । १७ । विशेषणेकदेशासिद्धो यथा, तिमिरमभावस्वभावं, द्रव्य-गुणकर्मातिरिक्त्वे सति कार्यत्वात्। अत्र जैनान् प्रति तिमिरे द्रव्याति-रेको न सिद्ध ।१८। विशेष्यैकदेशासिद्धो यथा, तिमिरमभावस्वभावं, कार्यले सित द्रव्यगुणकर्मातिरिक्तवान्।१९। संदिग्धैकदेशासिद्धो यया, नायं पुरुप' सर्वेद्धः, रागवक्तृत्वोपेतत्वान् । अत्र हिङ्काद्निश्चिते रागित्वे सन्देह: १२०। सदिग्धविशेषणैकदेशासिद्धो यथा, नायं पुरुषः सर्वज्ञः, राग-वक्त्वोपेतत्वे सति पुरुपत्वान्।२१। सन्दिग्धविशेष्यकदेशासिद्धो यथा, नायं पुरुषः सर्वज्ञ., पुरुषत्वे सति रागवकृत्वोपेतत्वात् ।२२। व्यथेंकरेशा-सिद्धो यथा, आन्नमानयं पर्वतप्रदेश , प्रकाशधूमोपेतत्वान्। २३। व्यर्थ-विशेषणैकदेशासिद्धो यथा. गुण शब्द., प्रमेयत्वसामान्यवस्वे सनि वार्छ-केन्द्रियत्राह्यलान्। अत्र वार्धकेन्द्रियत्राह्यस्यापि रूपलादिसामान्यस्य गुण-लाभावाद्यभिचारपरिहाराय सामान्यवत्त्वे सतीति सार्थकम् : प्रमेयतं तु व्यर्थम् । २४ । व्यर्थविशेष्यैकदेशासिद्धो यथा, गुण राज्दो दाह्य-केन्द्रियत्राहाले सति प्रमेयत्वसामान्यवस्वात् । २५ । एवमन्येऽप्येव-देशासिद्यादिद्वारेण भूयांसोऽसिङ्भेदाः स्वयमभ्यूष वान्याः। उताह-रणेषु चंतेषु वृपणान्तरस्य सम्भवतोऽप्यप्रकृतत्तादनुपदर्शनम् । त एते भेदा भवाने कय नाभिहिता १॥

उच्यते। एतेषु ये हेत्वाभासतां भजन्ते, ते यदोभयदाद्यसिद्धत्तेन विवध्यन्ते, तरोभयासिदोऽन्तर्भवन्ति । यदात्यन्यतरासिदात्तेन तदा-ऽन्यतरासिद्ध इति । व्यधियरणासिद्धस्तु हेत्वाभासो न भवत्येव । अचेतनाः सुखादयः, उत्पत्तिमत्त्वादिति। अत्र हि वादिनःसांख्यसोतः तिमत्त्वमप्रसिद्धम् ; तेनाविभीवमात्रस्यैव सर्वत्र स्वीकृतत्वात्।

नन्वित्यमसिद्धप्रकारप्रकाशनं परैश्वके- खरूपेणासिद्धः, खरूपं षाऽसिद्धं यस्य सोऽयं स्वरूपासिद्धः, यथा अतिद्धः शब्दः, बाह्य-पत्वादिति । नतु चाक्षुपत्वं रूपादावस्ति, तेनास्य व्यधिकरणासि-द्धत्वं युक्तम्, नः, रूपाद्यधिकरणत्वेनाप्रतिपादितत्वात् । शब्द्धार्मिणि चोपदिष्टं चाक्षुपत्वं न स्वरूपतोऽसीति स्वरूपासिद्धम् । विरुद्धमः धिकरणं यस्य स चासावसिद्धश्चेति व्यधिकरणासिद्धो यया, अनिदः शन्दः, पटस्य कृतकत्वादिति । नतु गन्देऽपि कृतकत्वमित, सत्यं, न तु तथा प्रतिपादितम् । नचान्यत्र प्रतिपादितमन्यत्र सिद्धं भवति। मीमांसकस्य वा कुर्वतो व्यधिकरणासिद्धम्। २। विशेष्यमसिद्धं यस्यासौ विशेष्यासिद्धोयया, अनिद्यः शब्दः, सामान्यवत्त्वे सित चाक्षु-पत्वात्। ३। विशेषणासिद्धो यथा, अनित्यः गन्दः, चास्नुपत्वे सति सामा-न्यवत्त्वात्। ४ । पक्षैकदेशासिद्धपर्यायः पक्षभागेऽसिद्धत्वात् भागासिद्धो यथा, अनित्यः शब्दः, प्रयवानन्तरीयकत्वात्। नतु च वाद्यादिसमुत्यश-च्दानामपीश्वरप्रयत्नपूर्वकलान् कयं भागासिद्धलम् ?। नैतत् । प्रयत्नस तीत्रमन्दादिभावानन्तरं शब्दस्य तथाभावो हि प्रयत्नानन्तरीयकतं विव-क्षितम् । नचेश्वरप्रयक्षस्य तीत्रादिभावोऽस्तिः; नित्यत्वात्। अनभ्युपगतेश्वरं प्रति वा भागासिद्धत्वम् । ५ । आश्रयासिद्धो यथा, अस्ति प्रधानं, विश्वस परिणामिकारणत्वात् । ६ । आश्रयैकदेशासिद्धो यथा, निद्याः प्रधानपु-रुपेश्वराः, अकृतकलान् । अत्र जैनस्य पुरुषः सिद्धो न प्रधानेश्वरौ ।७। सन्दिग्धाश्रयासिद्धो युया, गोत्वेन सन्दिद्यमाने गवये आरण्यकोऽयं गोः, जनदर्शनोत्पन्नत्रासत्वात् । ८। सन्दिग्धाश्रयैकदेशासिद्धो यथा, गो-त्वेन सन्दिह्यमाने गवये गवि च आरण्यकावेती गावी, जनदर्शनीत्पन्नजा-सत्वात् । ९ । आश्रयसन्दिग्धवृत्त्यीसद्धो यथा, आश्रयहेत्वोः स्वरूप-निश्चये आश्रये हेतुवृत्तिसंशये मयूरवानयं प्रदेशः, केकायितोपेतत्वात्। १० । आश्रयैकदेशसन्दिग्धवृत्त्यसिद्धो यया, आश्रयहेत्वोः स्वरूपनिश्चये सत्येवाश्रयैकदेशे हेतुवृत्तिसंशये मयूरवन्तावेतौ सहकारकणिकारी, तत-

इत्तवान्ध्येयौ वक्त्रवन्तौ वक्तृत्वादित्ययं हेतुरस्तु।नेवम्। न वान्ध्येयो वक्त्रवान्, असत्त्वादिद्यनेन तद्वाधनात् । तद्सत्त्वं च साधकप्रमाणा-भावात् सुप्रसिद्धम् ॥ सन्दिग्धाश्रवासिद्धिरपिन हेतुदोष , हेतो. साध्ये-नाविनाभावसंभवान् । धर्म्यसिद्धिस्तु पक्षदोषः स्वान् । साध्यधर्मवि-शिष्टतया प्रसिद्धो हि धर्मी पक्षः प्रोच्यते, न च सन्देहास्पदीभूतस्यास्य प्रसिद्धिरसीति पक्षदोपेणवास्य गतत्वान्न हेतोर्दोपो वाच्यः। सन्दिग्धा-भयैक्टेगासिद्धोऽपि तथैव । आश्रयसन्दिग्धवृत्त्यसिद्धोऽपि न साधुः, यतो यदि पक्षधर्मत्व गमंकत्वाङ्गमङ्गीकृत स्यात् तदा स्यादय दोषः, न चैवम् । तत्किमाश्रयवृत्त्यनिश्चयेऽपि केकायितान्नियतदेशाधिकरण-मयूरसिद्धिभवतु १। नैवम् । केकायितमात्र हि मयूरमात्रेणैवाविनाभूतं निश्चितिमिति नदेव गमयति । देशिविशेपिविशिष्टमयूरसिद्धौ त देशिव-शेपविशिष्टस्येव केकायितस्याविनाभावावसाय इति केकायितमात्रस्य तद्र्यभिचारमभवाद्वागमकत्वम्। एवनाश्रयैकदेशसदिग्धशृत्तिरप्यसिद्धी न भवतीति । व्यर्थविशेषणविशेष्यासिद्धावि नामिद्धभेती, वक्तर-कौजलमात्रलाह्चनवैयर्थ्यदांपस्य । एव व्यथेकदेजामिद्धादयोऽपि वाच्या । तत स्थितमतद्, एतेष्वसिद्धभेदेषु मभवन्तु उभयासिद्धान्यत्-रामिद्वयोरन्तभेवन्ति । नन्वन्यनरामिद्धाः हेन्वाभागः एव नान्ति । तथाहि-परेणामिट इत्युदाविते यदि वादी न तत्नाधक प्रमाणमाच-क्षीत तदा प्रमाणाभावाहुभयोरायितः अथाचक्षीतः तदा प्रमाण-स्यापक्षपातिन्वाहुभयोरायसौ सिद्धः। अथवा यावस पर प्रति प्रमा-णेन प्रमाध्येते. तावत्त प्रत्यमिट दित चेन्. गाँण तहांनिर्द्यम्: महि स्तादिपदार्धस्तत्त्वनोऽप्रतीयमानस्तावन्तमीप बार सुरद्रहत्त्वः दाभास । कि च । अन्यतरामिद्धां यदा हैत्याभासस्त्रा दावी निगृशीत स्थान्, न च निगृशीतस्य पशादनियह हित युनमः नापि रेतुममर्थन पत्रायनम् नियतन्तत्वाहत्वस्येति । अहीन्यने-यदा वादी सम्बन्धेतुत्र प्रतिषणमाने।Sदि तत्ममधेनन्यापहिन्याणाः दिनिनिसेन प्रतियादिन प्रानियान वा प्रतियोधियतु न इतिस्तिहर-

दत्तवान्ध्येयौ वक्त्रवन्तौ वक्तृत्वादित्यय हेतुरस्तु।नैवम्। न वान्ध्येयौ वक्त्रवान्. असत्त्वादित्यनेन तद्वाधनात् । तद्सत्त्वं च साधकप्रमाणा-भावात् सुप्रसिद्धम् ॥ सन्दिग्धाश्रचासिद्धिरपि न हेतुदोषः; हेतोः साध्ये-नाविनाभावसभवान् । धर्म्यसिद्धिस्तु पक्षदोषः स्यात् । साध्यधर्मवि-शिष्टतया प्रसिद्धो हि धर्मी पक्षः प्रोच्यते, न च सन्देहास्पदीभृतस्यास्य प्रसिद्धिरस्तीति पक्षदोषेणवास्य गतत्वान्न हेतोर्दोषो वाच्यः। सन्दिग्धा-श्रयेकदेशासिद्धोऽपि तथेव । आश्रयसन्दिग्धवृत्त्यसिद्धोऽपि न साधु , यतो यदि पक्षधर्मत्वं गमकत्वाङ्गमङ्गीकृत स्यात् तदा स्याद्यं दोप:; न चैवम् । तत्किमाश्रयष्ट्रस्यनिश्चयेऽपि केकायितान्नियतदेशाधिकरण-मयूरसिद्धिर्भवतु ?। नैवम् । केकायितमात्रं हि मयूरमात्रेणैवाविनाभूतं निश्चितमिति तदेव गमयति । देशविशेपविशिष्टमयूरसिद्धौ तु देशवि-शेपविशिष्टस्येव केकायितस्याविनाभावावसाय इति केकायितमात्रस्य तम्राभिचारसभवादेवागमकत्वम्। एवमाश्रयैकदेशसंदिग्धवृत्तिरप्यमिद्धी न भवतीति । व्यर्थविद्यपणविद्यापासिद्धावि नामिद्धभेदी वक्तर-कौंगलमात्रत्वाद्युननवैयर्भ्यदोपस्य । एव व्यथ्येकदेशानिद्धाद्योऽपि वाच्या.। ततः स्थितमतद्, एनेप्वसिद्धभेदेषु सभवन्त उभयानिद्धान्यन-रामिद्धयोरन्तर्भवन्ति । नन्वन्यतरामिद्धी हैत्वाभाग एव नामि। संभाहि-परेणायिङ ब्लुद्धाविते यदि वादी न तलगथक प्रमाणमाय-क्षीत तदा प्रमाणाभावादुभयोरप्यनिद्ध . अधाचक्षीन, नदा प्रमाण-स्यापक्षपातित्वाहभयोग्प्यसाँ सिद्ध । अथवा यावज पर प्रति प्रसा-णेन प्रसाध्यते, तावस प्रव्यसिद्ध इति चेन् . गाँण तर्रानिस्त्रम् नि रत्नाविषदार्थम्तत्त्वतोऽप्रतीयमानस्तावन्तसीप याट इर प्रत्नत्त् दाभान. । कि प । अन्यतगिनहो यदा हेन्याभासस्तरा दाई। निगृशीत स्थान् न च निगृशीतस्य पश्चाद्यनिषह् हति एक्स्-नापि हेत्समर्थन पश्चाणनम् निम्नान्तत्वाह् (इस्येति । अञ्चान्यते -चरा बादी सम्यन्धेतृत्व अतिपणमाने।ऽपि तत्समर्थनन्याचित्सराः-टिनिमित्तेन प्रतिवादिन प्रानियान वा प्रतिवोधिद् न रहोहानेहर

द्गोपन्यासेन १ प्रागेवायमेवोपन्यस्यताम्। निश्चयाद्गमेव हि बुवाणो वादी वादिनामव्धेयवचनो भवतीति चेन् । मैवम् । मौलहेतुपरिकरत्वादस्य। अवद्यमेव हि प्रसङ्गं कुर्वतोऽर्ध कश्चित्रिश्चाययितुमिष्टो, निश्चयश्च निद्धहेतुनिमित्त इति यस्तत्र सिद्धो हेतुरिष्टस्तस्य व्याप्यव्यापक-भावसाधने प्रकारान्तरमेवैतन् । यस्तर्वर्थकं तन्नानेकत्र वर्त्तत इति व्याप्रदर्शनमात्रमपि हि वाधक विकद्धधर्माध्यासमाक्षिपतीत्यन्योऽयं साधनप्रकारः। एवं च नान्यतरासिद्धस्य कस्यापि गमकत्विमिति॥५१॥

अधुना विरुद्धलक्षणमाचक्षते-

साध्यविपर्ययेणैव यस्यान्यथानुपपत्तिरध्यवसीयते स विरुद्धः ॥ ५२ ॥

यदा केनचित माध्यविपर्ययेणाविनाभूतो हेतु माध्याविना-भावभ्रान्त्या प्रयुज्यते तदाऽसी विरुद्धो हेत्वाभाम ॥ ५२ ॥ अत्रोदाहरणम्-

यथा नित्य एव पुरुपोऽनित्य एव वा, प्रत्यभिज्ञाना-दिमत्त्वात् ॥ ५३ ॥

आदिशस्त्रात् रमरणप्रमाणतयामानादिष्ठतः । अत्र च हेतु प्राचित्रमाण्ये साहरचाविभिरारचात । स्थिरैकस्वरापपुरुषसारचिपरात्यात । स्थिरैकस्वरापपुरुषसारचिपरात्यात । स्थिरैकस्वरापपुरुष स्थिरैकस्वराप एकः सिपुरुषेणेव व्याप्तत्वादिरुद्धः । तथाति—ययेष पुरुष स्थिरैकस्वराप एकः तवा सुपुष्तात्रवस्यायामिव वात्यार्थपरणाविरुपेण प्रतृत्यार्थतः । स्व्याप्यक्तम् । तासासदरशतुर्विदे देव १००० स्याभेवावय व्यवतारः । स्व्याप्यक्तम् । तासासदरशतुर्विदे देव १००० स्याभेवावय व्यवतारः । स्व्याप्यक्तम् । तासासदरशतुर्विदे देव १००० स्याभेवावयः व्यवतारं । स्वयाप्यक्तम् । तासासदरशत् । स्वयाप्यक्तम् । स्वयाभविद्याप्ति विद्याप्यक्तम् । व्याप्त स्वयाप्ति । स्वयाप्ति विद्यापत्र स्थाभेवोऽपि भवेष्व । त्यापत्र स्थाभेवोऽपि भवेष्व । त्यापत्र स्थाभेवोऽपि भवेष्व । त्यापत्र स्थाभेवोऽपि भवेष्व । त्यापत्र स्थाभेवोऽपि भवेष्य । स्थापत्र स्थाभेवोऽपि स्थापत्र स्थाभेवोऽपि स्थापत्र स्थाभेवो । स्थापत्र स्थापत्र स्थाभेवोऽपि स्थापत्र स्थाभेवो । स्थापत्र स्थापत्र स्थापत्र स्थाभेवेष्य स्थापत्र स्थापत्य स्थापत्र स्थापत्र स्थापत्य स्थापत्र स्थापत्य स्थापत्र स्थापत्र स्थापत्र स्थापत्य स्थापत्र स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थापत्य स्थाप

ममाणनयतत्त्वालोकालद्वार:-वासि नानुसन्यने, तज्ञाऽन्यतगसिद्धत्वेनैव निगृद्धने । तथः ग मनभ्युपगनोऽपि परस्य सिद्ध इलोतावनीयेपन्यमो हेरुहरू निद्धो निप्रहाधिकरणम्, यथा-सान्तस्य जैन प्रत्योनः रूपःग जन्मत्तिमस्वाद्भद्दवानिनि। नतु क्य नहि प्रमत्नमाधन म्याः स् तथा च प्रमाणप्रामिद्वञ्यात्रिकेन वाक्येन परमानिक्वासक्त प्रमाणन प्रमाने . यथा-यत्मवेथेक तन्नानेका गाँगे, गोह ग मागुन्नयाच मामान्यमिति कथमनेकटाक्तिर्गते स्वार्ी, प कल्यक्तिनित्याभाव ल्यापकमन्तरेण माधिराम सामग्र पने । अत हि नाविन स्याद्वादिन संशोधनानित को धर्मानारम्याने हत्यां कार्यानामा स्थापा स्थापा स्थापा स्थापा तुनम् । एकप्रमीपराजे प्रमोन्नरोपरामसंस्कृतमानुनन्धर्वनीस्य अन जिल्लामाराम् , प्रमृत्तीपर्यम्पर्यम् मोल्ल्लाम्। स्थापः तार्। प्रयञ्च सन्तर चापह्यास्त्रीयर्थाणम् । अत्रस्तर र्वत्रमान त्यापरम्बरम्बरम् । महाद्वीरस्यम्यानस्यान्यान् । सम् । एका वैकल्पम्य मामान्यम्य प्रतिनियनप्रमाणकः व त् र रपरस्य स्वभारम्याभाष्ट्रामाच्यास्य माध्यस्य स्वर्णस्य तित्राच्याः चाल्याः क्यापितारित्वतित्राण्याः । विश्वपादिति । व र महातान - मामम्, महिला च महिला मालते त्र त्र वात्रम् । हार्षात्रम् वहत्रम् अत्र व्याहरू र विकास वाल्पस्यान । विकास क्रिया विकास । व व the some some in ite in THE THE THE THE STATE OF THE ST The state of the s the fit of request her mes soil " the Tod a material fire many Town Harmage West Comment for

द्वीपन्यासेन १ प्रागेवायमेवोपन्यस्यताम्। निश्चयाद्गमेव हि बुवाणो वादी वादिनामव्धेयवचनो भवतीति चेन्। मेवम्। मीलहेतुपरिकरत्वादस्य। अवज्यमेव हि प्रसङ्ग कुर्वतोऽर्धः कश्चिनिश्चायितुमिष्टो, निश्चयश्च सिद्धहेतुनिमित्त इति यस्तत्र सिद्धो हेतुरिष्टस्तस्य व्याप्यव्यापक-भावसाधने प्रकारान्तरमेवेतन्। यस्तवर्धकं तन्नानेकत्र वर्तत इति व्यापिदर्शनमान्नमपि हि वाधकं विरुद्धधर्माध्यासमाक्षिपतीत्यन्योऽय साधनप्रकारः। एवं च नान्यतरासिद्धस्य कस्यापि गमकत्विमित।।५१॥

अधुना विरुद्धलक्षणमाचक्षते-

साध्यविपर्ययेणैव यस्यान्यथानुपपत्तिरध्यवसीयते स विरुद्धः ॥ ५२ ॥

यदा केनिचन् माध्यविषययेणाविनाभूतो हेतुः माध्याविना-भावभ्रान्या प्रयुज्यते तदाऽमी विकछो हेत्वाभाम ॥ ५२॥ अस्रोदाहरणम-

यथा नित्य एव पुरुषोऽनित्य एव वा. प्रत्यभिज्ञाना-दिमत्त्वात् ॥ ५३ ॥

आदिग्ट्यान् रमरणप्रमाणतदाभासादिष्ठतः । १२० च हेत् प्राचि साध्ये साध्याप्रदिश्वरायात । स्थिरेक्यस्यप्परप्यसाध्यदिष्यित्परिणाः सिपुरुपेणेव व्याप्रत्यादिरस्य । तथाति—यसंप पुरुष्य रिर्धेन र राष्ट्र एवः, तथा सुपुन्तायवरशयाभिव वागार्थप्रतणाविरापेण अन्तर्वभागान् प्रत्यभित्यानाद्य कर्याचनन स्यु तदाव वा रिर्धेन र प्राचित ने व्याप्त स्थाभेवाद्य रायदार । उत्पाय स्थाभ । तास्यस्य स्थापित देव र प्रति-देवविवरपात्रपप्ते । प्राचित्रवे तास्य स्थापति स्थापति । स्थाभेवाद्य स्थाभेवीत तस्य स्थापति । स्थाभवाद । वय स्थापति । स्थाभवाद । वय स्थापति । स्थाभेवीत तस्य स्थापति । वयस्य स्थाभाव । वयस्य स्थाभित । स्थाभवाद । वयस्य स्थाभवाद । वयस्य स्थाभवाद । स्याभवाद । स्थाभवाद । स्था

मन्द्रात्मप्रति के त्यात्मक ताहरेक विकास के ज्याति। तो प्रीत्मान सर्वे प्रवेत्रते क्षत्र पार्वेट्ट वार्विवार्य पाच्य वृत्यत्येषु ॥ ४३ ॥ स्वत्र विक्रियम्बद्धान्त्रम्

सन्दिर्भागि अपूर्णिको यपानीपार्णपानः पुरवः सर्वजो स भवति पत्तृतनात् ॥ ५७ ॥

वरान्त विभाग सबेते सांन्यान विक्रम, सरेत हिल्ला भार होस्वित पका ? इति सददान्। एउस इवामी में स्तुवनाशियापपुग-हरणी पर्म । सोपा विरयोशीन नेपाधिका । उपानि राज्य जाकापाक रपरिणाम ,सालना पापकते साने महित्त समापाविकतात्। सापन-रयापकः सङ्गाधिने भवति । जन्यभावदिस्यन्नोऽपि व्सम्य सोपानि स्यान , जोईन्यनस्य न्यास्य नथाभूनस्य सभवान्। नतु जाकायाहारपरि-णामोऽपि मैत्रप्तारारपमाधनस्य ज्यापक एव, तमन्तरेणाऽन्य हेनोः फिनिज्यक्रीसान्। परिज्ञयमानकनित्ययनस्त्रेषु सङ्घ्य एव तज्ञावादिति <mark>पेत्। नेतम्। क</mark>निसद्भाषभातिनातलेकनेऽपि*मा*त्रि मैत्रपुत्रनाशाकाः षाहारपरिणामममान्ततेवेति निर्णेतुमञ्के । तत्मजन्यस्यापि मोपाधि-फरवान् । ज्यामनारूपम्योपावेधित्यमानत्यान् । मैत्रपुत्रोऽपि हि स एव शाकाद्याहारपरिणनिमान् य इयाम इति, माधनाव्यापकोऽपि य. सा-भ्यस्याप्यव्यापको नासाबुपाधि । यथा-धूमानुमाने स्तादिरत्वम्। तिद्ध यथा-धूमस्य, एवं वहेरण्यव्यापकमेवेति नोपावि । अप्रयोजकोऽयहे-स्वाभास इत्यपरे । परप्रयुक्तव्याप्युपजीवी हि हेतुरप्रयोजक , परखो-पाधि' स चात्रास्तीति । न चवमपि नामभेटे कश्चिद्दोप', सन्दिग्ध-विपश्चवृत्तिकत्वानितकमान् । ये तु पश्चसपश्चविपश्चव्यापकादयोऽ-नैकान्तिकभेटास्तेऽस्यैव प्रपञ्चभृता । तथाहि- पश्चसपश्चविपञ्च-च्यापको यथा-अनित्य. शब्द प्रमेयत्वात् । अयं पक्षे शब्दे सपक्षे घटादौ विपञ्चे व्योमादौ चास्ति । १। पक्षव्यापक कदेशवृत्तिर्यथा-अनित्यः शब्दः प्रत्यक्षत्वात् । अस्मदादीन्द्रियप्रहः

एतंत्रातास्तः ए प्रशायमुत्रानिप्रन, नने। नास्य प्रश्लायस्याप्राचं र्षा भागाना या प्रमायने । पश्चे हि बारोडवे सर्वप्रास्ति, स सपर्भवपत्रवीर पहादी सामान्यादी च भाषाङ् , श्राणुकादी हवीमादी ष्याभाजान् ।२ । षरस्यपञ्चज्ञापको निपक्षैकदेञ्जङ्गिर्ययानगारस्य. विषा-णियान् । भव दि पत्र मा सपश्च च गवान्तर व्याप्नीति, विपन्ने तु मांतापापापापानः न नु मुगद्वादी। ३। पश्चापप्रकाषकः सपश्चेकदेशवृत्ति-र्चथा- नाय गाँविपाणित्यान् । अय पक्षे गत्रय विषक्ष च गा ह्याप्रानि, सपक्षे तु सक्तियामात्रस्ति, न तु तुरद्वारौ । ४ । पक्षसपक्षाविपक्षैकदेश-वृत्तिर्यथा−नित्या पृथिवी, प्रत्यक्षत्यान् । अयं पक्षे घटादावीस्त, न पर-ू माण्यारी, सपकेसामान्यादायम्बि, वाकाशादी,विपक्षे युद्युदादावस्ति, ^रनाप्युष्टाणुकादो, अयोग्यक्षत्रिपयत्त्रमेवात्र प्रस्यक्षत्व द्रष्टव्यम् ।५। प्रामप्रीकांका कृतिर्विपश्रव्यापको यथा-कृव्याणि दिकालमनाभि, अमृ-र्त्तत्वान। अय पक्षे दिकालयार्वर्तते. न मनसि, सपक्षे व्यामन्यस्ति, न घटाडौ. विपक्ष नु गुणादिकं व्याप्रोति । ६ । पश्चविपर्क्षकदेशवृत्तिः सपक्षव्यापको यथा-न द्रव्याणि दिषालमनांसि, अमूर्त्तत्वात् । प्राक्त-नवैपरीत्येन सुगममेतन्। ७। सपक्षविपक्षच्यापक पक्षेकदेशवृत्ति-र्यथा-न द्रव्याणि आकाशकालदिगात्ममनांसि, क्षणिकविशेषगुणरहि-सत्वात् । अय पक्षे कालिंग्मन सु वर्त्तते, नाकाशात्मसु, सपक्षं गुणा-दिकं विपक्षं च पृथिव्यप्तेजीवायुरूपं व्याप्रोति । ८। यश्च नित्यः शावणत्वादित्यादि सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वेन संशयजनक-त्वादसाधारणानैकान्तिकः सौगतै. समाख्यायते; नैप सूक्ष्मतामश्चिति, श्रावणत्वाद्धि शब्दस्य । सर्वधैव नित्यत्वं यदि साध्यते तदाऽयं विरुद्ध एव हेतु:, कथञ्चिद्नित्यत्वसाधनात्। प्राच्याश्रावणत्वस्वभावत्यागेनो-/ तरश्रावणत्वस्वभावोत्पत्तेः कथिन्दिनित्यत्वमन्तरेण शब्देऽनुपपत्तेः। ाथ कथिनित्रित्यत्वमस्माच्छव्दे साध्यते तदाऽसौ सम्यग्धेतुरेव, कथ-म्चित्रित्यत्वेन सार्द्धमन्यथाऽनुपपत्तिसद्भावादिति नायमनैकान्तिकः। च विरुद्धान्यभिचारिनामानगनैकान्तिकविशेपमेते न्यतानिषुः, यथा-

अनित्यः शब्दः, कृतकत्वान् घटवत्। नित्यः शब्दः, श्रावगत्वान्, शदः त्ववदिति; सोऽपि नित्यानित्यस्वरूपानेकान्तसिद्धीं सम्यग्वेतुरेव. तर-परपरिणामित्वादिहेतुवन्। सर्वथैकान्तसिद्धये पुनहपन्यसोऽमौभवदेव हेत्वाभासः; स तु विरुद्धो वा संदिग्यविपक्षृष्टत्तिरर्नेकान्तिको वेति न कश्चिद्रिरुद्धाव्यभिचारी नाम। एवं च असिद्धविरुद्धानैकान्तिकारुप एव हेत्वाभासा इति स्थितम्। नन्वन्योऽप्यकिञ्चित्कराख्यो हेताभामः परैरुक्तः, यथा-प्रतीते प्रत्यक्षादिनिराकृते च साध्ये हेतुरिकव्यितः। प्रतीते, यथा-जन्दः श्रावणः, अञ्दत्वान् । प्रत्यक्षादिनिराकृते, यथ अनुष्णः कृष्णवर्त्मा, द्रव्यत्वाद्; यतिना वनिता सेवनीया,पुरुपत्वाः त्यादि:; स कथं नात्राभिहित इति चेन्। उच्यते। नन्वेप हेर्नुनिधिनाः न्यथानुपपत्त्या सहित. स्याद्रहितो वा । प्रथमपक्षे, हेतो मन्यम्बंऽ प्रतीतसाध्यधर्मविञेपणप्रत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेपणाऽऽगर्मानगर् तसाध्यधर्मविशेषणादिपक्षामासाना निवारयितुमशक्यत्वात तरेग हुः मनुमानम् । न च यत्र पक्षदोपस्तत्रावदय हेतुदोपोऽपि वान्यः, हराः न्तादिद्रोपस्याप्यवदय वाच्यत्वप्रमक्ते.। द्वितीयपक्षे तु यथौक्तंत्वा भासानामन्यतमेनैवानुमानस्य दुष्टत्यम् । तथा हि-अन्यथानुपर्^{ता}-भावोऽनध्यवसाय।द्विपर्ययान् मञयाद्वा स्यान्, प्रकारान्तरासभगन्, तत्र च क्रमेण यथोक्तहेत्वाभासावनार इति नीक्तहेत्वाभामेभ्यां ऽध्य-विक. कश्चिदकिञ्चित्करे। नाम । एवमेव न कालात्ययापिक्षें।ऽगि । तथाहि—अस्य म्यम्प कालात्ययापदिष्ट कालातीत इति, हेर्ता प्रयो गकाल प्रत्यक्षागमानुपहतपक्षपरिमहसमयम्ममर्तात्य प्रयुक्त्यमान प्र^{त्र} क्षागमवाधिते विषये वर्त्तमान कालात्ययापदिष्टो मर्गाति । अग चाकिञ्चिक्तरदृषणेनैव दृषितोऽवसेय । प्रकरणसमोऽप्यप्रकटनी एत । अस्य हि लक्षणं; यम्मान् श्रकरणचिन्ना म निर्णयार्वेम^{पहिष्ठ} प्रकरणसम् इतिः; यग्मान्त्रकरणस्य प्रत्नप्रतप्रत्ययोधिन्ता विमर्शा ^{महा} प्रवर्तन, कम्माजामी प्रवर्तने ?, विशेषानुपलम्मान; स एवं विशे पानुपन्त्रमभी यदा निर्णयार्थमपीद्य्यने तदा प्रकरणमनी। वर्षपान

नत्वान् प्रकरणसमो भवति, प्रकरणे पक्षे प्रतिपक्षे च समस्तुल्य इति । यथा-अनित्यः शब्दो नित्यधमानुपछ्येरित्येकेनोक्ते, द्वितीयः प्राह्- यद्यनेन प्रकारेणानित्यत्वं साध्यते तर्हि नित्यतासिद्धिरप्यस्तु, अन्यतरानुपछ्य्येस्त्रत्रापि सद्भावान् । तथाहि- नित्यः शब्दोऽनि-त्यधमानुपछ्य्येरिति । अर्थ चानुपपत्रः, यतो यदि नित्यधमानुपछ्य्यिन-श्चिता, तद्दा कथमतो नानित्यत्वसिद्धि ?; अथानिश्चिता, तर्हि संदिग्धा-सिद्धतेव दोषः । अथ योग्यायोग्यविशेषणमपास्य नित्यधर्माणामनुप- । छव्यमान्त्रं निश्चितमेव. तत्तर्हि व्यभिचार्येव । प्रतिवादिनश्चासौ नित्य-धर्मानुपछ्विधः स्वरूपासिद्धैव नित्यधर्मोपछ्य्येस्तत्रास्य सिद्धेः । एवम-नित्यधर्मानुपछ्विधरपि परीक्षणीया. इति सिद्ध त्रय एव हेत्वाभासाः॥५७॥

अय दृष्टान्ताभासान् भासयन्ति-

साधम्येंण दृष्टान्ताभासो नवप्रकारः ॥ ५८॥

दृष्टान्तो हि प्राग् द्विप्रकारः प्रोक्तः. साधर्म्यण वैधर्म्येण च । ततस्तदाभासोऽपि तथेव वाच्य इति साधर्म्यदृष्टान्ताभासस्तावत्प्रकारतो दृशितः ॥ ५८ ॥

प्रकारानेत की र्त्तयन्ति-

साध्यधमीवकलः, साधनधमीवकलः, उभयधमीवकलः, सन्दिग्धसाध्यधर्मा, सन्दिग्धसाधनधर्मा, सन्दिग्धो-भयधर्मा, अनन्वयोऽप्रदक्षितन्त्रयो विपरीतान्य-यक्षोति ॥ ५९ ॥

इतिशन्दः प्रकारपरिसमाप्तेः एतावन्त एव साधर्म्यदृष्टान्ताभास-प्रकारा इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

क्रमेणामून् उदाहरन्ति-

तत्रापौरुषेयः शब्दोऽमूर्त्तत्वाद् दुःखबदिति साध्यधर्म-विकलः॥ १॥ ६०॥ पुरुषव्यापाराभावे दुःखानुत्पादेन दुःखस्य पौरुपेयतात् । तत्रापौरुपेयत्वसाध्यस्यावृत्तेरयं साध्यधर्मविकल इति ॥१॥६०॥ तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव हेतौ परमाणुवदिति साधनधर्मविकलः ॥ २ ॥ ६१ ॥

परमाणौ हि साध्यधर्मोऽपौरुपेयत्वमस्ति, साधनधर्मस्त्वमूर्तत्वं नाः स्ति, मूर्त्तत्वान् परमाणोः ॥ २ ॥ ६१ ॥

कलशवदित्युभयधर्मविकलः॥ ३॥ ६२॥

तस्यामेव प्रतिज्ञायां तिस्मन्नेव च हेतौ कलग्रद्रशन्तस्य पौरुपेय-त्वान्मूर्त्तत्वाच साध्यसाधनोभयधर्मावेकलता ॥ ३ ॥ ६२ ॥ रागादिमानयं वक्तृत्वादेवदत्तविदिति सन्दिग्धसाध्य-

धर्मा ॥ ४ ॥ ६३ ॥

देवदत्ते हि रागादयः सदसत्त्वाभ्यां संदिग्धाः, परचेतोविकाराणां परोक्षत्वाद्रागाद्यव्यभिचारिलिङ्गादर्शनाच ॥ ४ ॥ ६३ ॥ मरणधर्माऽयं रागादिमत्त्वात् मैत्रवदिति संदिग्धसाधनः

धर्मा ॥ ५ ॥ ६४ ॥

मैत्रे हि साधनधर्मो रागादिमत्त्वाख्य संदिग्धः ॥ ५ ॥ ६४ ॥ नायं सर्वदर्शी रागादिमत्त्वात् मुनिविशेषवदिति सर्दिः ग्धोभयधर्मा ॥ ६ ॥ ६५ ॥

मुनिविशेषे सर्वदर्शित्वरागादिमत्त्वाख्यौ साध्यसाधनधर्मौ सं^{हिः} द्येते, तदव्यभिचारिलिङ्गादर्शनात् ॥ ६ ॥ ६५ ॥ रागादिमान् विवक्षितः पुरुषो वक्तृत्वादिष्टपुरुषवदित्यः

नन्वयः॥ ७॥ ६६॥

यद्यपीष्टपुरुषे रागादिमत्त्वं च वक्तृत्वं च साध्यमाथनधर्में दृष्टें, तथापि यो यो वक्ता स स रागादिमानिति व्याप्त्यसिद्धेरनन्त्रयत्वम्॥आर्दि

अनित्सः शब्दः कृतकत्वात् घटवदित्यप्रदर्शि-तान्वयः॥ ८॥ ६७॥

अत्र यद्यपि वास्तवोऽन्वयोऽिन्त तथापि वादिना वचनेन न प्रका-शित इत्यप्रदर्शितान्वयत्वम् । यद्यप्यत्र वस्तुनिष्ठो न कश्चिद्दोपस्तथापि पराधोनुमाने वचनगुणदोपानुसारेण वन्त्गुणदोपौ परीक्षणीयाविति भवत्यस्य वाचनिकं दुष्टत्वम् । एव विपरीतान्वयाप्रदर्शितव्यितरेकवि-परीतव्यितरेकेष्विपि इष्टव्यम् ॥ ८॥ ६७॥

अनित्यः शन्दः कृतकलात्, यद्नित्यं तत् कृतकं घट-वदिति विपरीतान्वयः ॥ ९ ॥ ६८ ॥

प्रसिद्धानुवादेन ह्यप्रसिद्ध विधेयम्: प्रसिद्धं चात्र कृतकत्व हेतुत्वे-नोपादानाद्, अप्रसिद्धं त्वनित्यत्व साध्यत्वेन निर्देशाद्: इति प्रसिद्धस्य कृतकत्वस्यवानुवादसर्वनाम्ना यच्छन्देन निर्देशो युक्तः, न पुनरप्रसिद्ध-स्यानित्यत्वस्य, अनित्यत्वस्येव च विधिसर्वनाम्ना यच्छन्देन परामर्श-ष्ठपपन्नो न तु कृतकत्वस्य ॥ ९॥६८॥

अय वैधर्म्यदृष्टान्तामासमाहु -

वैधर्म्येणापि दृष्टान्ताभासो नवधा ॥ ६९ ॥ तानेव प्रकारानुदिशन्ति-

असिद्धसाध्यव्यतिरेकोऽसिद्धसाधनव्यतिरेकोऽसिद्धोम-यव्यतिरेकः, सन्दिग्धसाध्यव्यतिरेकः, सन्दिग्धसाधन-व्यतिरेकः, सन्दिग्धोभयव्यतिरेकोऽव्यतिरेकोऽप्रदर्शि-तव्यतिरेको विपरीतव्यतिरेकश्च ॥ ७० ॥

अयैतान् क्रमेणोदाहरन्ति-

तेषु भ्रान्तमनुमानं प्रमाणलात् यत्पुनभ्रीन्तं न भवति

न तत् प्रमाणं यथा स्वप्नज्ञानमिति असिद्धसाध्यव्य-तिरेकः; स्वप्नज्ञानात् भ्रान्तलस्यानिवृत्तेः ॥१॥७१॥ निर्विकल्पकं प्रत्यक्षं प्रमाणलाद् यत्तु सार्विकल्पकं न तत्प्रमाणं यथा लैङ्गिकमित्यसिद्धसाधनव्यतिरेको लैङ्गि-कात्प्रमाणलस्यानिवृत्तेः ॥ २ ॥ ७२ ॥ नित्यानित्यः शब्दः सत्त्वात् यस्तु न नित्यानित्यः सन संस्तद्यथा स्तम्भ इत्यसिद्धोभयव्यतिरेकः स्तम्भान्नि-त्यानित्यलस्य सत्त्वस्य चाव्यावृत्तेः ॥ ३ ॥ ७३ ॥

व्यक्तमेतत्सूत्रत्रयमि ॥ ३ ॥ ७३ ॥

असर्वज्ञोऽनासो वा कापलोऽक्षणिकैकान्तवादिलाद् यः सर्वज्ञ आसो वा सक्षणिकैकान्तवादी यथा सुगत इति सन्दिग्धसाध्यव्यतिरेकः सुगतेऽसर्वज्ञतानाप्तलयोः सा-ध्यधर्मयोर्व्यावृत्तेः सन्देहात् ॥ ४॥ ७४॥

अयं च परमार्थतोऽसिद्धसाध्यन्यतिरेक एव क्षणिकैकान्तरः प्रमाणवाधितत्वेन तदाभिधातुरसर्वज्ञतानाष्तत्वप्राप्ते केवलं तत्प्रतिष्ठं पकप्रमाणमाहात्स्यपरामर्थनद्यत्यानां प्रमानृणां सन्दिग्धमाध्यन्यितिरे कत्वेनाभास इति तथैव कथित ॥ ४॥ ७४॥

अनादेयवचनः कश्चिद्विवक्षितः पुरुषो रागादिमत्त्वाद् यः पुनरादेयवचनः स वीतरागस्तद्यथा शौद्धोदिनिरिति सन्दिग्धसाधनव्यतिरेकः शौद्धोदनौ रागादिमत्त्वस्य निवृत्तेः संशयात् ॥५॥ ७५॥

यद्यपि तद्दर्शनानुरागिणां जौद्धोदनरादेयवचनत्वं प्रीमद्वं नवापि रागादिमत्त्वाभावस्तन्निधायकप्रमाणवैकस्यनः सन्दिग्ध एव ॥५॥४५॥ न वीतरागः कपिलः करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽन-पितिनिजपिशितशकललात् यस्तु वीतरागः स करुणा-स्पदेषु परमकृपया समर्पितिनजपिशितशकलस्तद्यथा-तपनवन्धुरिति सन्दिग्धोभयव्यतिरेक इति तपनवन्धौ वीतरागलाभावस्य करुणाऽऽस्पदेप्वपि परमकृपया-ऽनपितिनजपिशितशकललस्य च व्यावृत्तेः सन्दे-हात्॥ ६॥ ७६॥

तपनवन्धुर्वुद्धो वैधर्म्यदृष्टान्ततया य' समुपन्यस्तः स न झायते कि रागादिमानुत बीतरागः तथा करुणाऽऽस्पदेषु परमकृपया निजिपशित-ज्ञकलानि समर्पितवाज्ञवा, तिज्ञश्चायकप्रमाणापिरकुरणात् ॥६॥७६॥ न वीतरागः कश्चिद्धिविश्वतः पुरुषो वक्तृत्वात् यः पुनर्वी-तरागो न स वक्ता यथोपलखण्ड इत्यव्यतिरेकः॥७॥७७॥

यद्यपि किलापलखण्डादुभयं व्यावृत्तं तथापि व्याप्या व्यतिरे-कासिद्धेरव्यतिरेकत्वम् ॥ ७॥ ७७॥

अनित्यः शब्दः कृतकलादाकाशवादेत्यप्रदर्शित-व्यतिरेकः ॥ ८ ॥ ७८ ॥

अत्र यद्नित्यं न भवति तत्कृतकमि न भवतीति विद्यमानो-ऽपि व्यतिरेको वादिना स्ववचनेन नोद्गावित इत्यप्रदर्शितव्यतिरेक-त्वम् ॥ ८॥ ७८॥

अनित्यः शब्दः कृतकलाद् यदकृतकं तन्नित्यं यथाऽऽ-

काशमिति विपरीतव्यतिरेकः ॥ ९ ॥ ७९ ॥

वैधर्म्यप्रयोगे हि साध्याभाव. साधनाभावाकान्तो दर्शनीयो न चैवमत्रेति विपरीतच्यतिरेकत्वम् ॥ ९ ॥ ७९ ॥

अधोपनपननिगमनाभासौ प्रभापन्ते-उक्तलक्षणोहाङ्गनेनोपनयनिगमनयोर्वचने तरा^{समी}ः 'हेतो. साध्यपभिण्युपसेतरणमुपनय' इतुपराग^{्र}

'स्रुप्यपर्मस्य पुनार्निगमनम्' इति निगमनस्येति॥ ८० ॥

उपनगाभासमुदाहरान्त-

नाम परिणामी शत्यः कृतकलात् यः कृत हः मण्^{ति।} या कुम्भ इलाज परिणामी च शाल इति पुताप

कुम्भ इति न ॥ ८१॥

इन साध्यपर्ध साध्यपर्धिका साधनपर्ध वा क्वालाका 💥 ॥ १८ ॥ अधनारकार हारत

विवानवाभागम् सहस्रीत -

नीमाने । प्रयोगे तस्मात् कृतकः शत्र की वण त्यांग्णामी कुम्म इति च ॥ ८२ ॥

न साहि साध्यनभागे साएपधार्मिति साध्यक्षमें स*म्मान*ण ^{हर} १९८१ च विवस्तानाम । एरं पत्रप्राणाप्रथण १६०९ व रेग्य ११४म व अवस्य वस्त्रांव वस्त्रांयम् ॥ व ॥

ः १० (वात्राक्तयपविचायमणामामणाई

अ अव्यक्ति वान्यामामामामा ॥ ४३॥ ंत्र स्मृत्यसमीत्रमा तातील मनवान नात्^रे

1 4 " -1 1 . २८ ० ७ ५ ५ ५ ६ था. ३. ४ नावीतः १७४१म ^{० ५०} . १ र म. सी १ न्सिमा १४ मा मासिता है। a the state of the किञ्चन वस्त्वन्तरमऌभमानः शावकैरपि समं क्रीडाऽभिटापेणेदं वा-क्यमुचारचति ।। ८४ ॥

एवयुक्त. प्रमाणस्य स्वरूपाभासः; संप्रति संख्याऽऽभासमाख्यान्ति-

प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमित्यादिसंख्यानं तस्य संख्याऽऽभासम्॥८५॥

प्रत्यक्षपरोक्षभेदाद्धि प्रमाणस्य द्वेविष्यमुक्तम्; तद्वैपरोत्येन प्रत्यक्ष-मेव. प्रत्यक्षानुमाने एव, प्रत्यक्षानुमानागमा एव प्रमाणमित्यादिकं चार्वा-कवैशेषिकसौगतसां स्यादितीर्थान्तरीयाणां संख्यानं, तस्य प्रमाणस्य संस्याऽऽभासम्। प्रमाणसंख्याभ्युपगमश्च परेपामितोऽवसेय.—

चार्वाकोऽध्यक्षमेकं सुगतकणभुजौ सानुमानं सञाव्हं तद् द्वैतं पारमर्पः सिहतमुपमया तत् त्रयं चाक्षपादः । अर्घापत्त्या प्रभाकृद्वदति च निश्चिलं मन्यते भट्ट एतन् साभावं, द्वे प्रमाणे जिनपतिसमये स्पष्टतोऽस्पष्टतव्र ॥१॥८५॥ अथ विषयाभासं प्रकाशयन्ति-

सामान्यमेव, विशेष एव, तद्द्यं वा स्वतन्त्रमित्यादि-स्तस्य विषयाभासः ॥ ८६ ॥

सामान्यमात्रं सत्ताद्वेतवादिनो, विशेषमात्रं सौगतस्य, तह्यदं च स्वतन्त्रं नैयाचिकादेरित्यादिरेकान्तरसस्य प्रमाणस्य विषयाभासः । आहि-द्याद्यातित्यमेवानित्यमेव तद्द्वच वा परम्परानिरपेक्षमित्याधेवान प्रदिन् प्रदः ॥ ८६ ॥

जय प्रताभासमाह'-

अभिन्नमेव भिन्नमेव वा प्रमाणात्फ्रहं तस्य तदासा-सम्॥८७॥

अभिन्नमेव प्रमाणात्परः चौरानाः भिन्नमेद नैदादिवाहील हम्य

अथ्रोपनयनिगम्नाभासौ प्रभापन्ते-

उक्तलक्षणोल्लङ्घनेनोपनयनिगमनयोर्वचने तदाभासौ॥८०॥

'हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणमुपनयः' इत्युपनयस्य रुक्षणम्ः 'साध्यधर्मस्य पुनर्निगमनम्' इति निगमनस्येति ॥ ८० ॥

उपनयाभासमुदाहरन्ति− ——^

यथा परिणामी शन्दः कृतकलाद् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी च शन्द इति कृतकश्च कुम्भ इति च ॥ ८१ ॥

इह साध्यधर्मे साध्यधार्माण साधनधर्मे वा दृष्टान्तधार्माणे उप संहरत उपनयाभासः ॥ ८१ ॥

निगमनाभासमुदाहरन्ति-

तिसम्नेव प्रयोगे तस्मात् कृतकः शब्द इति तस्मा-त्परिणामी कुम्भ इति च ॥ ८२॥

अत्रापि साधनधर्मे साध्यधार्माणे साध्यधर्मे वा दृष्टान्तर्थामित्र उपसंहरतो निगमनाभासः । एवं पक्ष्मुद्धवाद्यवयवपश्वकस्य श्रान्ता वैपरीत्यप्रयोगे तदाभासपश्चकमि तर्कणीयम् ॥ ८२ ॥

इत्थमनुमानाभासमभिषायागमाभासमाहु:-

अनाप्तवचनप्रभवं ज्ञानमागमामासम्॥ ८३॥

अभिधेयं वस्तु यथाविश्यतं यो जानीते यथाज्ञानं चाभिधते म आप्त उक्तस्तद्विपरीतोऽनाप्तस्तद्वचनसमुत्थं ज्ञानमागमाभासं द्वे^{यम् ॥}

अत्रोदाहरन्ति-यथा मेकलकन्यकायाः कूले तालहिन्तालयोर्मूले सुलभाः पिण्डखर्जूराः सन्ति त्वरितं गच्छत २ शावकाः! ॥८४॥ रागाकान्तो हानाप्तः पुरुषः क्रीडापरवगः सन्नात्मनो विनोदार्व

अहम्

अथ सप्तमः परिच्छेदः।

*

एतावता प्रमाणतत्त्वं व्यवस्थाप्येदानी नयतत्त्वं व्यवस्थापयन्ति-नीयते येन श्रुताख्यप्रमाणविषयीकृतस्यार्थस्यांशस्तदि-तरांशौदासीन्यतः स प्रतिपत्तुरिमप्रायविशेषो नयः॥१॥

अत्रैकवचनमतन्त्रं तेनांशावंशा वा, येन परामर्शविशेषेण श्रुत-प्रमाणप्रतिपन्नवस्तुनो विषयीक्रियन्ते तिवतरांशोंदासीन्यापेक्षया स नयोऽभिधीयते । तिदेतरांशप्रतिक्षेषे तुतदाभासता भणिष्यते । प्रय-पादयाम च स्तुतिद्वात्रिशति-

अहो । चित्रं चित्र तव चरितमेतन्मुनिपते !
स्वकीयानाभेपां विविधविपयन्याप्तिविधानाम् ।
विपक्षापेक्षाणां कथयसि नयानां सुनयतां
विपक्षक्षेष्ण्णां पुनरिह विभो ! दुष्टनयताम् ॥ १ ॥
पश्चाद्यति च—

नि शेपांशजुपां प्रमाणिवपयीभूयं समासेदुपां वस्तूनां नियताशकलपनपराः सप्त श्रुतासिङ्गनः। श्रीदासीन्यपरायणास्तद्परे चाशे भवेयुर्नया-श्रेदेकान्तकरुद्गपद्गकरुपास्ते स्युस्तवा दुर्नयाः॥ १॥

नतु नयस्य प्रमाणादेदेन तक्षणप्रणयनमयुक्तम्। स्वार्यव्यवसायाः सम्प्रत्वेन तस्य प्रमाणस्यरूपस्वान् । तथाहि – नयः प्रमाणसेवः स्वार्यव्यवस्य सायपस्वादिष्टप्रमाणवन् स्वार्थव्यवसायकस्याप्यस्य प्रमाणस्वानभ्युपसमे प्रमाणस्यापि तथाविषस्य प्रमाणस्वं न स्यादिति बाधिन् । नदस्य । नयस्य स्वार्थेवदेशनिणीतितक्षणस्येन स्वार्थव्यवसायवस्यानिते । नतु नयविषयतया समते। दर्धवदेशोऽपि वदि दस्य तम हत्विन्देश अमाणस्य तदाभासं फलाभासं; यथा फलस्य भेदाभेदैकान्वावकान्तं रे तथा सूत्रत एव प्रागुपपादितमिति ॥ ८७ ॥ इति प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीरत्रप्रभाचार्यविगविगार्यं रत्नाकरावतारिकारूयलघुटीकायां फलप्रमाणस्यरूपायानाः सानिर्णयो नाम पष्टः परिच्छेदः ।

^{अईम्} अथ सप्तमः परिच्छेदः ।

एतावता प्रमाणतत्त्वं व्यवस्थाप्येदानी नयतत्त्वं व्यवस्थापयन्ति-नीयते येन श्रुताख्यप्रमाणविषयीकृतस्यार्थस्यांशस्तदि-तरांशौदासीन्यतः स प्रतिपत्तुरभिप्रायविशेषो नयः॥१॥

अत्रैकवचनमतन्त्रं तेनांशावंशा वा, येन परामशीवशेषेण श्रुत-प्रमाणप्रतिपन्नवस्तुनो विषयीकियन्ते तिहतरांशौंदासीन्यापेक्षया स नयोऽभिधीयते । तिहतरांशप्रतिक्षेषे तुतदाभासता भणिष्यते । प्रस-पादयाम च स्तुतिद्वार्तिशति—

अहो ! चित्रं चित्रं तव चरितमेतन्सुनिपते !
स्वकीयानामेपां विविधविषयच्याप्तिवशिनाम् ।
विषक्षापक्षाणां कथयसि नयाना सुनयतां
विषक्षक्षेष्णृणां पुनरिह विभी ! दुष्टनयताम् ॥ १ ॥
पश्चामति च—

नि शेपाशजुपा प्रमाणिवपयीभूयं समासेतुपां वस्तृनां नियताशकल्पनपराः सप्त श्रुतासित्त । औदासीन्यपरायणान्तद्परे चारो भवेषुनया-श्रेदेवान्तकलद्दपद्दमञ्जूपासे ग्युसदा द्वांयाः ॥ १॥

नतु नयस्य प्रमाणादेवेन राष्ट्रणप्रणयनमञ्जलम्। स्वार्धत्यदरगया-सम्बद्धेन तस्य प्रमाणस्वरूपत्वात् । तथारि—नय प्रमाणसेदः स्वार्धत्यदः सायबत्वादिष्टप्रमाणवत् स्वार्धव्यवसायवस्याप्यस्य प्रमाणादानभञ्जलमे प्रमाणस्यापि तथादिषस्य प्रमाणत्व न स्यादिति वाशित् । तटनत् । नयस्य स्वार्थेकदेशनिणीतिलक्षणायेन स्वार्थन्यसायस्यक्षाद्यक्षान्ते । गृह नयविषयत्वया स्मतेद्विकोगोगोगि यशि वस्तु तरा राष्ट्रिकोशि नयः प्रमाणमेव, वस्तुपरिच्छेद्छक्षणत्वात्प्रमाणस्य । स न चेद्वस्तु वार्ह् तद्विषयो नयो मिश्याज्ञानमेव स्यात्, तस्यावस्तुविषयत्वरुश्णताः दिति चेत् । तद्वद्यम् । अर्थेकदेशस्य वस्तुत्वावस्तुत्वपरिहारेण वस्तंः शतया प्रतिज्ञानात् । तथा चावाचि-

नायं वस्तु न चावस्तु वस्त्वंशः कथ्यते वुधैः। नासमुद्रः समुद्रो वा समुद्रांशो यथैव हि ॥ १ ॥ तन्मात्रस्य समुद्रत्वे शेषांशस्यासमुद्रता। समुद्रवहुता वा स्यात् तत्त्वे कास्तु समुद्रवित् १॥ २ ॥

यथेव हि समुद्रांशस्य समुद्रत्वे शेपसमुद्रांशानामसमुद्रत्वप्रसः द्वान् समुद्रवहुत्वापत्तेर्वाः; तेपामिष प्रत्येक समुद्रत्वात्,। तस्यासमुद्रत्वे वा शेपसमुद्रांशानामप्यसमुद्रत्वात् कचिद्षि समुद्रव्यवहारायोः गात्। समुद्रांशः समुद्रांश एवोच्यते, तथा स्वार्थेकदेशो नयस्य न वस्तु, स्वार्थेकदेशान्तराणामवस्तुत्वप्रसङ्गाद् वस्तुवहुत्वानुपक्तेर्वः; नाषः वस्तु, शेपांशानामप्यवस्तुत्वेन कचिद्षि वस्तुव्यवस्थाऽनुपपत्तेः। कि तर्धि वस्त्वंश एवासौ ताद्यवप्रतिर्वाधकाभावात्? तता वस्तंशे प्रगीः मानो नयः स्वार्थेकदेशव्यवसायलक्षणो न प्रमाणं, नापि मिष्याङ्गानः मिति ॥ १ ॥

नयसामान्यलक्षणमुक्त्वा नयाभासस्य तद्दर्शयितुमाहु'-स्त्राभिप्रेतादंशादितरांशापलापी पुनर्नयाभासः॥२॥

पुनः शब्दो नयात् व्यतिरेकं द्योतयित । नयाभामो नयप्रतिनि म्यारमा दुर्नय इत्यर्थः । यथा तीर्धिकानां नित्यानित्याद्येकान्तप्रदर्भाः सकछं वाक्यमिति ॥ २ ॥

नयप्रकारसूचनायाहु:-

स व्याससमासाभ्यां द्विप्रकारः॥३॥

स प्रकृतो नयः व्यासो विस्तरः समासः संक्षेपम्ताभ्यां द्वि^{भेत} व्यासनयः समासनयश्चेति ॥ ३ ॥ व्यासनयप्रकारान् प्रकाशयन्ति-

व्यासतोऽनेकविकल्पः॥ ४॥

एकांशगोचरस्य हि प्रतिपत्त्रभिप्रायिवशेपस्य नयस्वरूपत्वमुक्तं, ततश्चानन्तांशात्मके वस्तुन्येकैकांशपर्यवसायिनो यावन्तः प्रतिप-त्रॄणामभिप्रायास्तावन्तो नयाः,ते च नियतसंख्यया संख्यातुं न शक्यन्त इति व्यासतो नयस्याऽनेकप्रकारत्वमुक्तम् ॥ ४ ॥

समासनयं भेदतो दर्शयन्ति-

समासतस्तु द्विभेदो द्रव्यार्थिकः पर्योयार्थिकश्च ॥ ५ ॥

नय इत्यनुवर्तते; द्रवति द्रोप्यति अदुद्ववन् तांस्तान् पर्याया-निति इन्यं तदेवार्थ:, सोऽस्ति यस्य विषयत्वेन स इन्यार्थिक.। पर्ये-त्युत्पाद्विनाशौ प्राप्नोतीति पर्यायः स एवार्थ , सोऽस्ति यस्याऽसौ पर्याचार्धिक. । एतावेव च द्रव्यास्तिकपर्याचास्तिकाविति, द्रव्यस्थित-पर्यायस्थिताविति, इच्यार्थपर्यायार्थाविति च प्रोच्येते । नतु गुण-विषयम्तृतीयो गुणार्थिकोऽपि किमिति नोक्त इति चेन् , गुणस्य पर्याय-ण्वान्तर्भूतत्वेन पर्यायार्थिकेनेव तत्सप्रहान् । पर्यायो हि द्विविधः - क्र-मभावी सहभावी च । तत्र सहभावी गुण इसिभिधीयते । पर्यायशब्दे-न तु पर्यायमामान्यस्य स्वव्यक्तिव्यापिनोऽभिधानान्त दोपः । नतु इच्यपर्यायच्यतिरिक्तौ सामान्यविद्येषौ विद्येते ततस्तद्वीचरमपरमपि नयद्वय प्राप्नोतीति चेन्। नेतद्नुपद्रवम्। द्रव्यपर्यायाभ्यां व्यतिरिन्तः ये सामान्यविशेषयोरप्रसिद्धे । तथाहि-द्विप्रवार सामान्यगुत्तम्-उर्ज्ञा-सामान्यं तिर्वक्तामान्य च। तत्रोईतासामान्यं इत्यमद तिर्वव्या-मान्य तु प्रतिव्यक्तिलहरापरिणामलक्षणं व्यञ्चनपर्याप एव । रधूना कालान्तरस्थाविन शानानां सहेत्विषया विकासर्वाया इति प्रायचनिषयमितः । विशेषोऽषि वैसत्यविवर्तत्यः पर्याय एवान्तर्भवर्तानि नैताभ्यामधियनवावयादाः ॥ ५ ॥

इप्यापियभेदानात् -

आयो भेगमसंप्रहच्यवहारनेवात् वेधा ॥ ६ ॥

आयो द्रव्यार्थिक. ॥ ६ ॥ तत्र नैगमं प्रह्मपयन्ति-

धर्मयोर्धिर्मिणोर्धर्मधर्मिणोश्च प्रधानोपसर्जनभावेन यद्विवक्षणं स नैकगमो नैगमः॥ ७॥,

पर्याययोर्द्रव्ययोर्द्रव्यपर्याययोश्च मुख्यामुख्यहपतया विद्वन्नणं स एवंह्रपो नेके गमा वोधमार्गा यस्याऽसी नैगमो नाम नयो हेवः ॥॥ अथास्योदाहरणाय सूत्रत्रयोमाहः-

सचैतन्यमात्मनीति धर्मयोः॥ ८॥

प्रधानोपसर्जनभावेन विवक्षणमितीहोत्तरत्र च स्त्रह्वये योजनीन्यम्। अत्र चैतन्याख्यस्य व्यक्षनपर्यायस्य प्राधान्येन विवक्षणम्; विजन्धियत्वात् । सत्त्वाख्यस्य तु व्यञ्जनपर्यायस्योपसर्जनभावेन, हन्य चैतन्यविशेषणत्वादिति धर्मद्वयगोचरो नैगमस्य प्रथमो भेदः ॥ ८॥

वस्तु पर्यायवद् द्रव्यमिति धर्मिणोः॥९॥

अत्र हि पर्यायवद् द्रव्यं वस्तु वर्त्तत इति विवक्षायां पर्यायगर् द्रव्याख्यस्य धर्मिणो विशेष्यत्वेन प्राधान्यम्, वस्त्वाख्यस्य तु विशेषण त्वेन गीणत्वम् । यद्वा । किं वस्तु पर्यायवद् द्रव्यमिति विश्वश्यां व स्तुनो विशेष्यत्वात् प्राधान्यम्, पर्यायवद् द्रव्यस्य तु विशेषणत्वात् गौणत्वमिति धर्मियुग्मगोचरोऽयं नेगमस्य द्वितीयो भेदः ॥ ९॥ क्षणमेकं सुखी विषयासक्तजीव इति धर्मधर्मिणोः॥१०॥

अत्र हि विषयासक्तजीवार्यस्य धर्मिणो मुन्यता, त्रिशेष्यत्वानः मुखलक्षणस्य तु धर्मम्याप्रधानता, तिह्रिशेषणत्रेनोपात्तत्वादिति धर्मः धर्म्याल्यन्यनोऽयं नैगमस्य तृतीयो भेदः । नचार्म्यवं प्रमाणात्मा गः नुपद्गेः धर्मधर्मिणोः प्राधान्येनात्र इतेरसंभवात् नयोरन्यत्र एव विनामनयेन प्रधानतयाऽनुभूयेन । प्राधान्येन दृष्ट्यपर्यायद्वयात्मकः वार्थिमनुभवदिज्ञानं प्रमाणं प्रतिपत्तव्यं नात्यत् ॥ १०॥

अध नैगमाभासमाहः-धर्मद्वयादीनामैकान्तिकपार्थक्याभिसन्धिनैग-

माभासः ॥ ११ ॥

आदिशब्दाद् धर्मिद्वयधर्मधर्मिद्वययोः परिग्रहः । ऐकान्तिक-गर्धक्याभिसन्धिरैकान्तिकभेदाभिप्रायो नैगमाभासो नैगमदुर्नय इ-सर्थः ॥ ११ ॥

अत्रोदाहरान्त-

यथाऽऽत्मनि सत्त्वचैतन्ये परस्परमलन्तं पृथग्भृते इलादिः ॥ १२ ॥

आदिशन्दाहस्त्वास्यपर्यायनद्द्रव्याख्ययोधीर्मणोः सुखजीवलक्ष्-णयोधर्मधर्मिणोश्च सर्वथा पार्थक्येन कथनं तदाभासत्वेन द्रष्टव्यम्। नैयायिकवैशेषिकदर्शनं चैतदाभासतया क्षेयम् ॥ १२ ॥

अध संमहस्वरूपमुपवर्णयन्ति-

सामान्यमात्रग्राही परामर्शः संग्रहः ॥ १३ ॥

सामान्यमात्रमशेपविशेषरिहतं सत्त्वद्रव्यत्वादिकं गृहानीहोवं-शीलः, समेकीभावेन पिण्डीभूततया विशेषराशिं गृहानीति संप्रह । अयमर्थः। खजातेर्हेष्टेष्टाभ्यामविरोधेन विशेषाणामेकरूपतया यद् प्रहणं स संप्रह इति ॥१२॥

अमुं भेदतो दर्शयन्ति-

अयमुभयविकल्पः परोऽपरश्च ॥ १४ ॥ तत्र परसंग्रहमाहः-

अशेपविशेपेप्यौदासीन्यं भजमानः शुखद्रव्यं सन्मात्रमभिमन्यमानः परसंप्रहः ॥ १५ ॥ परामर्गः स्तम्बनेऽपि मोजनीयम् ॥ १५ ॥